МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
БІЛОЦЕРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

КАЧАН ДМИТРО АНАТОЛІЙОВИЧ

УДК 631.164.6-048.38

ДИСЕРТАЦІЯ

ВІДТВОРЕННЯ МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНОЇ БАЗИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

08.00.04 – економіка та управління підприємствами
(за видами економічної діяльності)

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____
(підпис, ініціали та прізвище здобувача)

Науковий керівник:
Варченко Ольга Миронівна
доктор економічних наук, професор

Біла Церква – 2019

АНОТАЦІЯ

Качан Д. А. Відтворення матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.04 – економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності). – Білоцерківський національний аграрний університет, Біла Церква, 2019.

У дослідженні поглиблено теоретичні й методологічні засади та практичні підходи до відтворення матеріально-технічної бази у сільському господарстві, яке підпорядковано дії загальних економічних законів, являє собою частину суспільного відтворення та інтегрує одиничні відтворювальні процеси на рівні сільськогосподарських підприємств. Систематизовано основні групи факторів, які визначають специфіку відтворення в сільському господарстві та впливають на характер використання ресурсів і виробничо-економічних відносин у сільськогосподарському виробництві.

Узагальнено, що матеріально-технічна база сільськогосподарського підприємства є складною системою, яка включає: земельні ресурси та основні засоби; матеріальні оборотні засоби; технології, організацію виробництва і праці; систему менеджменту; інноваційно-інформаційні ресурси, які створюють умови для реалізації стратегічних цілей розвитку підприємства. Обґрунтовано авторський підхід до дефініції економічної категорії «відтворення МТБ сільськогосподарського підприємства» як неперервний процес, що передбачає придбання нових матеріально-технічних ресурсів, реконструкцію, технічне переозброєння, модернізацію, оновлення та капітальний ремонт, які включають наступні взаємопов’язані стадії: створення; споживання (використання); реінжиніринг; відновлення та відшкодування.

Доведено, що інформаційно-статистичне забезпечення розрахунку основних показників відтворення МТБ сільськогосподарських підприємств має спрощений підхід до формування масиву даних, оскільки базується переважно на вибірковому обстеженні сільськогосподарських підприємств. Встановлено, що аналіз відтворення земельних ресурсів є ускладненим через відсутність статистичної інфор-

мації щодо стану та руху земельних ресурсів по їх видах і землекористувачах, що потребує відновлення проведення сільськогосподарського перепису земель.

Обґрунтовано, що складові МТБ сільгосппідприємства тісно пов'язані із численними елементами, що перебувають у взаємозв'язку, утворюючи цілісність та єдність внутрішньогосподарських процесів. Виявлено дестабілізуючі фактори у відтворювальних процесів на рівні сільськогосподарських підприємств та обґрунтовано причини недосягнення умов розширеного відтворення по кожному елементу МТБ. Узагальнено прояв таких негативних тенденцій у відтворенні елементів МТБ: вимушене збільшення термінів використання техніки, підвищена інтенсивність експлуатації машин та обладнання, порушення процесу відтворення поголів'я худоби, недодержання агротехнологічних вимог щодо внесення добрив тощо.

Визначено пріоритетні напрями підвищення продуктивності праці, які передбачають орієнтацію сільгоспвиробників на інноваційні технології, дієву систему мотиваційної, організації навчання та підвищення кваліфікації персоналу.

Встановлено, що більшість сільгосппідприємств орієнтуються при фінансуванні відтворення складових матеріально-технічної бази виключно на власні фінансові ресурси, вкладення капітальних інвестицій сільськогосподарськими підприємствами зросли майже в 4,9 рази, що вимагає підвищення дієвості інструментів державної підтримки у забезпеченні прибуткового ведення виробничої діяльності. Однак розширене відтворення забезпечують 189 сільськогосподарських підприємства, або 2,3 % від їх загальної кількості, а розширене відтворення на інноваційній основі – 337 сільськогосподарських підприємств, або 4,1 % від загальної кількості, що вимагає розробки відповідних організаційно-економічних заходів щодо активізації відтворювальних процесів.

Доведено, що сільгосппідприємства з виробництва продукції скотарства та свинарства забезпечують лише просте відтворення поголів'я, поповнення біологічних активів, що вимагає підвищення інвестиційної привабливості та формування об'єктивної оцінки на основі розрахунку справедливої їх вартості. Доведено, що сільськогосподарська продукція, як похідна від біологічних активів, після її отримання стає одним із різновидів запасів, оцінювання якої доцільно

здійснювати за справедливою вартістю, що дозволить уникнути спотворення результатів діяльності поточного періоду.

Обґрунтовано проведення порівняльного аналізу рівня забезпечення та ефективності використання елементів МТБ сільгосппідприємствами на основі інтегральних показників. Запропоновано доповнити систему показників ефективності використання земельних ресурсів комплексним показником, що характеризує віддачу бало-гектара і потребує розрахунку економічної оцінки землі з урахуванням її родючості.

Встановлено необхідність здійснення оцінки основних засобів та земельних угідь за справедливою вартістю з метою об'єктивної оцінки відтворювального процесу та майнового стану суб'єкта господарювання. Величина вартісної складової показника матеріаловіддачі зазнає впливу інфляції, а також методів оцінки та списання виробничих запасів. Визначено уповільнення оборотності виробничих запасів у досліджуваних господарствах унаслідок специфіки їх формування, що передбачає створення виробничих запасів. Запропоновано створення резерву знецінення виробничих запасів в умовах інфляції, а величину курсової різниці, окрім відсотків за кредит, включати до складу витрат обчисленні собівартості їх надходження.

Запропоновано для сільськогосподарських підприємств створити систему організації, планування і регулювання матеріально-технічного забезпечення з метою досягнення збалансованості ресурсів з потребами виробництва та мінімізації витрат на придбання та зберігання виробничих запасів, а також сприяти розвитку інституту аграрних розписок. Для дрібних сільгоспвиробників організацію матеріально-технічного постачання доцільно базувати на кооперативних формах та створити інформаційний додаток сайтів районного та обласного управління агропромислового розвитку щодо постачальників, рівня цін, умови поставки матеріально-технічних ресурсів.

Обґрунтовано необхідність передбачення податкових пільг для лізингових компаній та відповідальності лізингодавця за якість технічних засобів, її обслуговування в гарантійний період, здійснення виплат лізингових платежів щороку після реалізації продукції, а також встановлення однакового порядку

обліку основних засобів, переданих організаціям по лізингу, для бухгалтерського і податкового обліку. Розроблено заходи щодо активізації ролі амортизації у відтворювальних процесах елементів МТБ сільгосппідприємств на основі: пільгового оподаткування, зокрема, податку на землю по ділянках, де реалізуються інвестиційні проекти; заходів щодо цільового використання амортизаційних відрахувань, створення регіональних пайових амортизаційно-інвестиційних фондів (ПАІФ) з державною участю, використання інструментів державної підтримки накопичення амортизаційних відрахувань на депозитних або спеціальних рахунках у банках; створення регіональних пайових амортизаційно-інвестиційних фондів з державною участю. Розраховано доцільність запровадження виробничого методу нарахування амортизації для основних засобів 4–5 груп у рослинництві при формуванні витрат для визначення прибутку до оподаткування.

Доведено необхідність запровадження інструментів стимулювання сільгосптоваровиробників щодо відновлення родючості сільгоспугідь шляхом часткової компенсації вартості внесених органічних добрив і покриття витрат із транспортування і зберігання соломи, що використовується як органічне добриво. Запропоновано створення спеціального Фонду економічного стимулювання підвищення родючості сільськогосподарських угідь, джерелом формування якого мають бути кошти екологічного податку, рентні платежі за використання природних ресурсів, штрафні санкції за порушення природоохоронного законодавства, а також додаткові штрафні санкції за недотримання нормативів якості ґрунтів. Одним із напрямів фінансового забезпечення агротехнічних заходів щодо відновлення родючості земельних ресурсів може бути їх співфінансування сільськогосподарськими підприємствами, об’єднаними територіальними громадами і державою.

Виділено як основні інструменти забезпечення відновлення родючості сільськогосподарських угідь такі елементи: впровадження ресурсоощадної No-till технології, посилення державної підтримки розвитку органічного землеробства, стимулювання сільськогосподарських товаровиробників у використанні органічних добрив та розроблені регіональної системи відновлення родючості

ґрунту. Обґрунтовано, що дієвою у відновленні родючості земельних ресурсів є система землеробства – No-Till, яка забезпечує економію ресурсів – пального, трудозатрат, часу, зниження амортизаційних витрат; зменшення трудомісткості процесу; відновлення та збереження родючого шару ґрунту – зниження або й навіть повне запобігання ерозії ґрунтів; накопичення вологи в ґрунті.

Запропоновано напрями удосконалення програм державної підтримки виробників органічної продукції на основі компенсації витрат перехідного періоду запровадження цієї системи виробництва сільськогосподарської продукції, часткової компенсації витрат на використання органічних добрив і покращувачів ґрунту, на застосування засобів захисту рослин, на експертизу органічної продукції.

Доведено, що практична реалізація запропонованих інструментів відновлення потенційної родючості сільськогосподарських угідь вимагає використання коригувальних коефіцієнтів при розрахунку земельного податку та податку 4-ї групи платників. За такого підходу несплачена величина земельного податку до бюджету ОТГ та орендної плати внаслідок використання понижувального коефіцієнта, що є свідченням покращення якості ґрунту (зросла бальність), повинна частково органами ОТГ компенсувати витрати на відновлення родючості сільськогосподарських угідь; при використанні підвищувального коефіцієнта, навпаки, зростає вартість грошових надходжень до бюджету об’єднаної територіальної громади.

Обґрунтовано необхідність передбачення повноважень і відповідальності товаровиробників за збереження й раціональне використання сільськогосподарських угідь, а також розробки регіональної системи відновлення родючості ґрунту, що сприятиме прийняттю виважених управлінських рішень на рівні як об’єднаної територіальної громади, так і окремого сільськогосподарського підприємства.

Важливим чинником у реалізації запропонованих заходів щодо підвищення родючості сільськогосподарських угідь є поширення знань про сучасні ресурсозберігаючі технології шляхом організації проведення курсів з перепідготовки спеціалістів агрономічної служби; семінарів і тренінгів, «Днів

поля» за участі представників фірм-виробників засобів захисту рослин, добрив, насіння тощо.

Ключові слова: відтворення, матеріально-технічна база, сільськогосподарське підприємство, основні засоби, земельні ресурси, облік ресурсів, амортизація.

Список опублікованих праць за темою дисертації

Монографії:

1. Сільськогосподарська обслуговуюча кооперація: організаційно-економічні аспекти функціонування та розвитку: монографія / О. М. Варченко, І. В. Свиноус, Р. Я. Корінець, **Д. А. Качан** та ін.; за редакцією О. М. Варченко. Біла Церква, 2017. 316 с. *(19,75 друк. арк.; особистий внесок: узагальнено особливості формування та використання МТБ малими сільськогосподарськими підприємствами, обґрунтовано розвиток кооперативних структур при спільному використанні технічних ресурсів, а також матеріально-технічне забезпечення їх виробничої діяльності; 1,54 друк. арк.).*

2. Управління дебіторською заборгованістю у сільськогосподарських підприємствах:фінансово-обліковий аспект: монографія/ А. С. Даниленко, О. М. Варченко,
І. В. Свиноус, **Д. А. Качан** та ін.; за редакцією О. М. Варченко. Біла Церква: БНАУ, 2019. 288 с. *(18 друк. арк.; особистий внесок: проаналізовано особливості формування дебіторської заборгованості сільськогосподарськими підприємствами та визначено її вплив на повне та своєчасне забезпечення фінансовими ресурсами їх виробничої діяльності; 0,81 друк. арк.).*

Статті у наукових фахових виданнях України, які включені до міжнародних наукометричних баз:

3. Качан Д. А. Формування та відтворення складових матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств. *Економіка та управління АПК: збірник наукових праць*. 2015. Вип. 1 (119). С. 83–89 *(0,81 друк. арк.; включено до: РІНЦ)*.

4. Качан Д. А. Методичні підходи до оцінки стану та ефективного використання сільськогосподарської техніки. *Економіка та управління АПК:*

збірник наукових праць. 2016. Вип. №1–2 (126). С. 72–79 *(0,93 друк. арк.; включено до: РІНЦ).*

5. Качан Д. А. Зарубіжна практика матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарських товаровиробників. *Сталий розвиток економіки: збірник наукових праць.* 2016. Вип. 2 (31). С. 68–73 *(0,70 друк. арк.; включено до: Index Copernicus).*

6. Качан Д. А. Пріоритетні напрями розвитку ресурсного забезпечення діяльності сільськогосподарських підприємств. *Інноваційна економіка: наук.-виробн. журнал.* 2016. Вип. 3–4 (62). С. 66–70 *(0,58 друк. арк.; включено до: Index Copernicus; РІНЦ).*

7. Качан Д. А. Особливості формування та використання технічного потенціалу сільськогосподарськими підприємствами. *Економіка та управління АПК: збірник наукових праць*. 2017. № 1 (132). С. 110–117 *(0,93 друк. арк.; включено до: РІНЦ).*

8. Kachan D. Organizational and economic bases of functioning of organizational forms of machine and tractor station use of agricultural enterprises. *Економіка та управління АПК: збірник наукових праць.* 2017. № 2 (137). С. 71–77 *(0,81 друк. арк.; включено до: РІНЦ).*

9. Качан Д. А. Організаційно-економічні засади функціонування організаційних форм використання машино-тракторного парку сільськогосподарських підприємств. *Сталий розвиток економіки: збірник наукових праць.* 2017. № 3 (36). С. 104–108 *(0,58 друк. арк.; включено до: Index Copernicus).*

10. Качан Д. А. Формування інформаційної системи аналізу технічного забезпечення сільськогосподарських товаровиробників. *Інноваційна економіка: наук.-вироб. журнал.* 2017. № 7–8 (70). С. 164–168 *(0,58 друк. арк.; включено до: Index Copernicus; РІНЦ).*

11. **Качан Д. А.**, Свиноус І. В. Теоретико-методичні підходи до трактування поняття «матеріально-технічна база». *Економіка та держава: наук.-практ. журнал.* 2018. № 6. С. 33–36. Режим доступу: http://www.economy.in.ua/ ?op=1&z=4077&i=6 *(0,47 друк. арк.; особистий внесок: систематизовано складові МТБ сільськогосподарських підприємств, висвітлено особливості їх відтворення та*

узагальнено елементи організаційно-економічного забезпечення відтворювальних процесів; 0,18 друк. арк.). *Включено до: SIS.*

12. **Качан Д. А.,** Свиноус І. В. Теоретичні засади відтворення матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств. *АгроСвіт*. 2018. № 13. С. 28–34 *(0,81 друк. арк.; особистий внесок: поглиблено економічну сутність, принципи та особливості відтворювальних процесів у сільському господарстві, а також систематизовано їх види; 0,42 друк. арк.)*. *Включено до: SIS.*

Статті в іноземних виданнях:

13. **Kachan D.,** Kachan L. Analysis of reproduction features of material and technical base of agricultural enterprises. The Scientific Journal of Cahul State University «Bogdan Petriceicu Hasdeu» semestrial edition ECONOMIC & ENGINEERING STUDIES. 2018. 2 (4). P. 28–36 *(1,05 друк. арк.; особистий внесок: проаналізовано формування та використання МТБ сільськогосподарськими підприємствами та узагальнено характерні тенденції здійснення відтворювальних процесів у розрізі основних її елементів; 0,54 друк. арк.)*. *Включено до: IBN; DOAJ; ECONBIZ.*

14. Svynous I., **Kachan D.** Organizational and economic foundations omachinery usage on farms in Ukraine. Buletinul Ştiinţific al Universităii de Stat «Bogdan Petriceicu Hasdeu» din Cahulseria ŞTIINŢE ECONOMICE. 2016. No. 2 (16). P. 20–34 *(0,87 друк. арк.; особистий внесок: проаналізовано рівень технічного забезпечення сільськогосподарських підприємств, встановлено вплив рівня прибутковості на можливості придбання ресурсів технічних засобів, а також обґрунтовано напрями їх ефективного використання, 0,50 друк. арк.)*. *Включено до: IBN.*

15. Kachan D. Organizational and Economik Principles of Agricultural Machinery Use // Visegraf Journal on Bioeconomy and Sustainable Development (online). Vol. 7, 2018. No. 2, P. 42–46. DOI: 10.2478/vjbsd-2018-0008. Режим доступу: https://vua.uniag.sk/sites/default/files/VUA_2_2018_Kachan_2.pdf. *(0,58 друк. арк.)*. *Включено до: AGRICOLA (National Agricultural Library); DOAJ (Directory of Open Access Journals); Index Copernicus та інші.*

Матеріали науково-практичних конференцій:

16. Качан Д. А. Складська інфраструктура як напрям розвитку матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Стратегічні пріоритети економічного розвитку агросфери» (м. Біла Церква, 19 листопада 2015 р.). Біла Церква, 2015. С. 19 *(0,12 друк. арк.)*.

17. Качан Д. А. Амортизація як джерело фінансового забезпечення відтворення технічних ресурсів сільськогосподарських підприємств: матеріали Державної науково-практичної конференції «Аграрна наука – виробництву» (м. Біла Церква,
17 листопада 2016 р.). Біла Церква, 2016. Ч. 3. С. 32–34 *(0,23 друк. арк.)*.

18. Гвоздєв Ю. В., **Качан Д. А.** Інституційне забезпечення інвестиційної діяльності в аграрному секторі України: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Роль аграрних вищих навчальних закладів у розвитку малих форм господарювання як фактора соціально-економічної стабільності сільських територій та самозайнятості населення» (м. Київ, 23 листопада 2016 р.). Київ: Науково-методичний центр «Агроосвіта», 2016. С. 36–37 *(0,12 друк. арк.; особистий внесок: запропоновано створення інформаційно-консультативного центру агроінвестпарку, як складової інституційного забезпечення інвестиційної діяльності в аграрному секторі України; 0,06 друк. арк.).*

19. Качан Д. А. Особливості інноваційного забезпечення процесів відтворення технічних ресурсів у сільському господарстві: «Наукові пошуки молоді в третьому тисячолітті» матеріали Міжнародної науково-практичної конференції молодих учених, аспірантів і докторантів «Стратегічні пріоритети економічного розвитку агросфери» (м. Біла Церква, 18 та 23 травня 2017 р.). Біла Церква, 2017. С. 3–4 *(0,23 друк. арк.)*.

20. Качан Д. А. Методичні підходи до поняття «матеріально-технічна база»: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Аграрна наука та освіта Поділля» (м. Кам’янець-Подільський, 14–16 березня 2017 р.). Ч. 2. Тернопіль: Крок, 2017. С. 183–185 *(0,35 друк. арк.)*.

21. Kachan D. Technical Supply of Ukraini an Agricultural Enterprises as a Competitiveness Improvement Factor. International Scientific Days 2018 «Towards Produc-

tive, Sustainable and Resilient Global Agriculture and Food Systems» Conference Proceedings (May 16–17, 2018, Nitra, Slovak Republic). P. 801–814 *(0,81 друк. арк.)*.

SUMMARY

Kachan D. Reproduction of material and technical base of agricultural enterprises. – Qualifying scientific work on the rights of a manuscript.

Dissertation for a degree of Candidate of Economic Sciences in specialty 08.00.04 – Economics and management of enterprises (by types of economic activity). Bila Tserkva National Agrarian University, BilaTserkva, 2019.

The study deepens the theoretical, methodological principles and practical approaches to reproduction in agriculture, which is subject to actions of general economic laws, is a part of social reproduction and integrates single reproductive processes at a level of agricultural enterprises. The main groups of factors that determine specifics of reproduction in agriculture and influence a nature of use of resources and production-economic relations in agricultural production are systematized.

It is generalized that a material and technical base of an agricultural enterprise is a complex system, which includes: land resources and fixed assets; material working capital; technology, organization of production and labor; management system; innovation and information resources that create conditions for the implementation of strategic goals of enterprise development. The author's approach to the definition of economic category «reproduction of a MTB of an agricultural enterprise» is substantiated as an ongoing process involving an acquisition of new material and technical resources, reconstruction, technical re-equipment, modernization, renovation and overhaul, which includes the following interconnected stages: creation; consumption (use); reengineering; recovery and reimbursement.

It is proved that informational and statistical support of calculation of the basic indices of reproduction of MTB of agricultural enterprises has a simplified approach to a

formation of data array, since it is based mainly on a sample survey of agricultural enterprises. It has been established that the analysis of reproduction of land resources is complicated due to a lack of statistical information on a state and movement of land resources by their species and land users, which requires a restoration of agricultural land census.

It is substantiated that components of MTB of agricultural enterprises are closely connected with numerous elements that are interconnected, forming the integrity and unity of domestic processes. The destabilizing factors in reproduction processes at the level of agricultural enterprises are revealed and the reasons for not achieving conditions of extended reproduction for each element of MTB are substantiated. The following negative tendencies in the reproduction of MTB elements are generalized: forced increase in terms of equipmentuse, increased intensity of operation of machines and equipment, violation of reproduction process of livestock, non-compliance with agrotechnological requirements for implementation of fertilizers, etc.

The priority directions of increase of labor productivity, which include orientation of agricultural producers on innovative technologies, effective system of motivation, organization of training and staff qualification upgrading are determined.

It was established that majority of agricultural enterprises are oriented at financing of reproduction of components of material and technical base exclusively on their own financial resources; investment of capital investments by agricultural enterprises has grown almost 4,9 times, which requires increased efficiency of state support instruments in ensuring profitable production activities. However, 189 agricultural enterprises, or 2,3 % of their total, provide enhanced reproduction, and 337 agricultural enterprises, or 4,1 % of the total, have been expanded on an innovative basis, requiring the development of appropriate organizational and economic measures to revitalize reproduction processes.

It is proved that agricultural enterprises producing livestock and pig products provide only a simple reproduction of stock, replenishment of biological assets, which requires an increase in investment attractiveness and a formation of an objective assessment based on calculation of their fair value. It is proved that agricultural produce, as a derivative of biological assets, after its receipt becomes one of the varieties of stocks, a

valuation of which is appropriate at fair value, thus avoiding distortion of the results of current period.

The comparative analysis of level of provision and efficiency of using MTB elements by agricultural enterprises on a basis of integral indicators is substantiated. It is proposed to supplement a system of indicators of efficiency of land resources use with a complex indicator, which characterizes the impact of balo-hectare and requires a calculation of economic land valuation, taking into account its fertility.

A necessity of carrying out valuation of fixed assets and land at fair value was established in order to objectively assess the reproduction process and property status of the entity. A value of cost component of the indicator of material returns is influenced by inflation, as well as methods for valuation and write-off of inventories. A deceleration of the turnover of production stocks in investigated farms due to a specificity of their formation, which involves a creation of production stocks. It is proposed to create a provision for depreciation of inventories under inflation, and an amount of exchange difference, except for interest on a loan, included in the cost of calculating the cost of their receipt.

It is proposed for agricultural enterprises to create a system of organization, planning and regulation of logistics in order to achieve a balance of resources with production needs and minimize costs for a purchase and storage of inventory, as well as promote a development of an institute of agrarian receipts. For small agricultural producers, it is expedient to base an organization of material and technical supply on cooperative forms and to create an information application of the sites of regional agribusiness development departments on suppliers, level of prices, terms of supply of material and technical resources.

A necessity of providing tax privileges for leasing companies and a responsibility of the lessor for quality of technical means, its servicing in guarantee period, payment of lease payments each year after a sale of products, as well as establishment of the same accounting procedure for fixed assets transferred to organizations for leasing, for accounting and tax accounting is substantiated. Measures have been developed to enhance a role of depreciation in reproductive processes of MTB elements of agricultural enterprises on a basis of: preferential taxation, in particular, land tax on areas where invest-

ment projects are implemented; measures for a purposeful use of depreciation deductions, creation of regional mutual depreciation and investment funds (PAIF) with state participation, use of state support instruments for an accumulation of depreciation deductions on deposit or special accounts in banks; creation of regional mutual depreciation and investment funds with state participation. The expediency of implementing the production method of depreciation for fixed assets of 4–5 groups in crop production is calculated in a formation of costs for the determination of profit before taxation.

The necessity of implementing the incentives for agricultural producers to restore farmland fertility by partial compensation of the cost of organic fertilizers and the costs of transporting and storing straw used as organic fertilizer is proved. It is proposed to create a special Fund for economic stimulation of fertility enhancement of agricultural lands, a source of which should be the environmental tax, rent payments for the use of natural resources, penalties for violation of the protection legislation, as well as additional penalties for non-compliance with soil quality standards. One of the areas of financial support for agronomic measures for the restoration of land fertility may be their co-financing by agricultural enterprises, united territorial communities and the state.

The following elements are identified as the main tools for ensuring the restoration of a fertility of agricultural land: implementation of resource-saving No-till technology, strengthening of state support for development of organic farming, stimulation of agricultural producers in use of organic fertilizers and development of a regional soil fertility recovery system. It is substantiated that the agricultural system No-Till, which provides saving of resources - fuel, labor, time, reduction of depreciation costs, is effective in restoring the fertility of land resources. reducesa complexity of the process; restoration and preservation of a fertile layer of soil – reduction or even complete prevention of soil erosion; accumulation of moisture in soil.

The directions of improvement of programs of state support for producers of organic products on a basis of compensation of expenses for transition period of implementation of this agricultural production system, partial compensation of expenses for the use of organic fertilizers and soil improvers, for application of plant protection products, for examination of organic products are proposed.

It is proved that a practical implementation of the proposed tools for the restoration of potential fertility of agricultural lands requires the use of correction factors for the calculation of land tax and tax for the 4th group of taxpayers. In this approach, unpaid amount of land tax to the UTC budget and the rent due to the use of a declining factor, which is evidence of improved soil quality (increased salinity), should partly compensate the UTC bodies for the restoration of the fertility of agricultural land; on the contrary, the cost of cash revenues to a budget of united territorial community (UTC) increases with the use of a raising factor.

The necessity of foreseeing powers and responsibility of commodity producers for a conservation and rational use of agricultural lands, as well as development of a regional soil fertility restoration system, which will promote an adoption of sound management decisions at the level of both the united territorial community and a separate agricultural enterprise, is substantiated.

The important factor in implementation of the proposed measures to increase the fertility of agricultural lands is a dissemination of knowledge about modern resource-saving technologies through organization of training courses for specialists in agronomic services; seminars and trainings, «Days of Field» with participation of representatives of manufacturers of plant protection products, fertilizers, seeds, etc.

Key words: reproduction, material and technical base, agricultural enterprise, fixed assets, land resources, inventory of resources, depreciation.

Список опублікованих праць за темою дисертації

Монографії:

1. Сільськогосподарська обслуговуюча кооперація: організаційно-економічні аспекти функціонування та розвитку: монографія / О. М. Варченко, І. В. Свиноус, Р. Я. Корінець, **Д. А. Качан** та ін.; за редакцією О. М. Варченко. Біла Церква, 2017. 316 с. *(19,75 друк. арк.; особистий внесок: узагальнено особливості формування та використання МТБ малими сільськогосподарськими підприємствами, обґрунтовано розвиток кооперативних структур при спільному використанні технічних ресурсів, а також матеріально-технічне забезпечення їх виробничої діяльності; 1,54 друк. арк.).*

2. Управління дебіторською заборгованістю у сільськогосподарських підприємствах:фінансово-обліковий аспект: монографія/ А. С. Даниленко, О. М. Варченко,

І. В. Свиноус, **Д. А. Качан** та ін.; за редакцією О. М. Варченко. Біла Церква: БНАУ, 2019. 288 с. *(18 друк. арк.; особистий внесок: проаналізовано особливості формування дебіторської заборгованості сільськогосподарськими підприємствами та визначено її вплив на повне та своєчасне забезпечення фінансовими ресурсами їх виробничої діяльності; 0,81 друк. арк.).*

Статті у наукових фахових виданнях України,
які включені до міжнародних наукометричних баз:

3. Качан Д. А. Формування та відтворення складових матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств. *Економіка та управління АПК: збірник наукових праць*. 2015. Вип. 1 (119). С. 83–89 *(0,81 друк. арк.; включено до: РІНЦ)*.

4. Качан Д. А. Методичні підходи до оцінки стану та ефективного використання сільськогосподарської техніки. *Економіка та управління АПК: збірник наукових праць.* 2016. Вип. №1–2 (126). С. 72–79 *(0,93 друк. арк.; включено до: РІНЦ)*.

5. Качан Д. А. Зарубіжна практика матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарських товаровиробників. *Сталий розвиток економіки: збірник наукових праць.* 2016. Вип. 2 (31). С. 68–73 *(0,70 друк. арк.; включено до: Index Copernicus).*

6. Качан Д. А. Пріоритетні напрями розвитку ресурсного забезпечення діяльності сільськогосподарських підприємств. *Інноваційна економіка: наук.-виробн. журнал.* 2016. Вип. 3–4 (62). С. 66–70 *(0,58 друк. арк.; включено до: Index Copernicus; РІНЦ).*

7. Качан Д. А. Особливості формування та використання технічного потенціалу сільськогосподарськими підприємствами. *Економіка та управління АПК: збірник наукових праць*. 2017. № 1 (132). С. 110–117 *(0,93 друк. арк.; включено до: РІНЦ)*.

8. Kachan D. Organizational and economic bases of functioning of organizational forms of machine and tractor station use of agricultural enterprises. *Економіка та*

управління АПК: збірник наукових праць. 2017. № 2 (137). С. 71–77 *(0,81 друк. арк.; включено до: РІНЦ).*

9. Качан Д. А. Організаційно-економічні засади функціонування організаційних форм використання машино-тракторного парку сільськогосподарських підприємств. *Сталий розвиток економіки: збірник наукових праць.* 2017. № 3 (36). С. 104–108 *(0,58 друк. арк.;включено до: Index Copernicus).*

10. Качан Д. А. Формування інформаційної системи аналізу технічного забезпечення сільськогосподарських товаровиробників. *Інноваційна економіка: наук.-вироб. журнал.* 2017. № 7–8 (70). С. 164–168 *(0,58 друк. арк.; включено до: Index Copernicus; РІНЦ).*

11. **Качан Д. А.**, Свиноус І. В. Теоретико-методичні підходи до трактування поняття «матеріально-технічна база». *Економіка та держава: наук.-практ. журнал.* 2018. № 6. С. 33–36. Режим доступу: http://www.economy.in.ua/ ?op=1&z=4077&i=6 *(0,47 друк. арк.; особистий внесок: систематизовано складові МТБ сільськогосподарських підприємств, висвітлено особливості їх відтворення та узагальнено елементи організаційно-економічного забезпечення відтворювальних процесів; 0,18 друк. арк.). Включено до: SIS.*

12. **Качан Д. А.,** Свиноус І. В. Теоретичні засади відтворення матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств. *АгроСвіт*. 2018. № 13. С. 28–34 *(0,81 друк. арк.; особистий внесок: поглиблено економічну сутність, принципи та особливості відтворювальних процесів у сільському господарстві, а також систематизовано їх види; 0,42 друк. арк.). Включено до: SIS.*

Статті в іноземних виданнях:

13. **Kachan D.,** Kachan L. Analysis of reproduction features of material and technical base of agricultural enterprises. The Scientific Journal of Cahul State University «Bogdan Petriceicu Hasdeu» semestrial edition ECONOMIC & ENGINEERING STUDIES. 2018. 2 (4). P. 28–36 *(1,05 друк. арк.; особистий внесок: проаналізовано формування та використання МТБ сільськогосподарськими підприємствами та узагальнено характерні тенденції здійснення відтворювальних процесів у розрізі основних її елементів; 0,54 друк. арк.). Включено до: IBN; DOAJ; ECONBIZ.*

14. Svynous I., **Kachan D.** Organizational and economic foundations omachinery usage on farms in Ukraine. Buletinul Ştiinţific al Universităţii de Stat «Bogdan Petriceicu Hasdeu» din Cahulseria ŞTIINŢE ECONOMICE. 2016. No. 2 (16). P. 20–34 *(0,87 друк. арк.; особистий внесок: проаналізовано рівень технічного забезпечення сільськогосподарських підприємств, встановлено вплив рівня прибутковості на можливості придбання ресурсів технічних засобів, а також обґрунтовано напрями їх ефективного використання, 0,50 друк. арк.). Включено до: IBN.*

15. Kachan D. Organizational and Economik Principles of Agricultural Machinery Use // Visegraf Journal on Bioeconomy and Sustainable Development (online). Vol. 7, 2018. No. 2, P. 42–46. DOI: 10.2478/vjbsd-2018-0008. Режим доступу: https://vua.uniag.sk/sites/default/files/VUA_2_2018_Kachan_2.pdf. *(0,58 друк. арк.). Включено до: AGRICOLA (National Agricultural Library); DOAJ (Directory of Open Access Journals); Index Copernicus та інші.*

Матеріали науково-практичних конференцій:

16. Качан Д. А. Складська інфраструктура як напрям розвитку матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Стратегічні пріоритети економічного розвитку агросфери» (м. Біла Церква, 19 листопада 2015 р.). Біла Церква, 2015. С. 19 *(0,12 друк. арк.)*.

17. Качан Д. А. Амортизація як джерело фінансового забезпечення відтворення технічних ресурсів сільськогосподарських підприємств: матеріали Державної науково-практичної конференції «Аграрна наука – виробництву» (м. Біла Церква,
17 листопада 2016 р.). Біла Церква, 2016. Ч. 3. С. 32–34 *(0,23 друк. арк.)*.

18. Гвоздєв Ю. В., **Качан Д. А.** Інституційне забезпечення інвестиційної діяльності в аграрному секторі України: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Роль аграрних вищих навчальних закладів у розвитку малих форм господарювання як фактора соціально-економічної стабільності сільських територій та самозайнятості населення» (м. Київ, 23 листопада 2016 р.). Київ: Науково-методичний центр «Агроосвіта», 2016. С. 36–37 *(0,12 друк. арк.; особистий внесок: запропоновано створення інформаційно-консультативного*

центру агроінвестпарку, як складової інституційного забезпечення інвестиційної діяльності в аграрному секторі України; 0,06 друк. арк.).

19. Качан Д. А. Особливості інноваційного забезпечення процесів відтворення технічних ресурсів у сільському господарстві: «Наукові пошуки молоді в третьому тисячолітті» матеріали Міжнародної науково-практичної конференції молодих учених, аспірантів і докторантів «Стратегічні пріоритети економічного розвитку агросфери» (м. Біла Церква, 18 та 23 травня 2017 р.). Біла Церква, 2017. С. 3–4 *(0,23 друк. арк.)*.

20. Качан Д. А. Методичні підходи до поняття «матеріально-технічна база»: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Аграрна наука та освіта Поділля» (м. Кам'янець-Подільський, 14–16 березня 2017 р.). Ч. 2. Тернопіль: Крок, 2017. С. 183–185 *(0,35 друк. арк.)*.

21. Kachan D. Technical Supply of Ukraini an Agricultural Enterprises as a Competitiveness Improvement Factor. International Scientific Days 2018 «Towards Productive, Sustainable and Resilient Global Agriculture and Food Systems» Conference Proceedings (May 16–17, 2018, Nitra, Slovak Republic). P. 801–814 *(0,81 друк. арк.)*.

ЗМІСТ

ВСТУП..... 5

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВІДТВОРЕННЯ МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНОЇ БАЗИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ 15

1.1 Економічна сутність відтворювальних процесів у сільському господарстві 15

1.2. Складові матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств та особливості її відтворення..... 35

1.3. Методичні підходи до оцінки процесів відтворення матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств 58

Висновки до розділу 1 828

РОЗДІЛ 2. СТАН ТА ТЕНДЕНЦІЇ ВІДТВОРЕННЯ СКЛАДОВИХ МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНОЇ БАЗИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ 863

2.1. Організаційно-економічні умови розвитку сільськогосподарських підприємств..... 863

2.2. Аналіз особливостей відтворення матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств 1095

2.3. Ефективність формування та використання матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств..... 15849

Висновки до розділу 2 1998

РОЗДІЛ 3. ОСНОВНІ НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ВІДТВОРЕННЯ МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНОЇ БАЗИ В СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ 2044

3.1. Удосконалення методичних підходів до оцінювання відтворювальних процесів матеріально-технічної бази..... 2044

3.2. Організаційно-економічні умови відтворення матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств..... 2365

3.3. Удосконалення відтворювальних процесів земельних угідь сільськогосподарськими підприємствами 2751

Висновки до розділу 3 2982

ВИСНОВКИ..... 3037

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 3082

ДОДАТКИ……314

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ, СИМВОЛІВ, ОДИНИЦЬ ВИМІРЮВАННЯ

СНР	–	система національних рахунків
НТР	–	науково-технічна революція
МТБ	–	матеріально-технічна база
П(С)БО	–	Положення (стандарт) бухгалтерського обліку
МНМА	–	малоцінні необоротні матеріальні активи
МСБО (IAS)	–	Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку
НП(С)БО	–	Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку
ПКУ	–	Податковий Кодекс України
НДКР	–	Науково-дослідні, конструкторські роботи
КВЕД	–	Класифікація видів економічної діяльності
НТП	–	науково-технічний персонал
Кі/км^2	–	одиниця поверхневої радіоактивності
мг/кг	–	одиниця вимірювання концентраціїта інших відносних величин, аналогічна за змістом відсоткуабо проміле, та являє собою одну мільйонну частку
pH H_2O	–	водна реакція ґрунтового розчину
pH сол	–	сольова реакція ґрунтового розчину
кВт	–	кіловат одиниця вимірюваннякількості виробленої або спожитої енергії
кВт-год	–	кіловат-година, позасистемна одиниця вимірюваннякількості виробленої або спожитої енергії, а також виконаної роботи
НМА	–	нематеріальні активи
ет. га	–	еталонний гектар
ЄЕС	–	Європейська економічна спільнота
ЄС	–	Європейський Союз
в. п.	–	відсоткові пункти
АЧС	–	африканська чума свиней
АПК	–	агропромисловий комплекс
УКАБ	–	«Український клуб аграрного бізнесу»
УКТЗЕД	–	Українська класифікація товарів зовнішньоекономічної діяльності

ФАО ООН	–	Організація з питань продовольства і сільського господарства в Організації об’єднаних націй
ПВЗВТ з ЄС	–	Поглиблена та всеохоплююча зона вільної торгівлі між Україною та ЄС
ЗВТ	–	Зона вільної торгівлі (Free trade area)
ННЦ	–	Навчально-науковий центр
МФУ	–	Міністерство фінансів України
ПДВ	–	податок на додану вартість
ПАТ	–	публічне акціонерне товариство
РГС	–	регульоване газове середовище
к. с.	–	кінська сила – одиниця вимірювання потужності
ЄДРПОУ	–	Єдиний державний реєстр підприємств та організацій України
ДУ	–	Державна установа
НАНУ	–	Національна академія наук України
IFC	–	Міжнародна фінансова корпорація
НБУ	–	Національний банк України
ВВП	–	валовий внутрішній продукт
БА	–	біологічні активи
ФІФО	–	метод бухгалтерського обліку товарно-матеріальних цінностей ("first in - first out")
ЛІФО	–	метод бухгалтерського обліку товарно-матеріальних цінностей ("last in - first out")
ККД	–	коефіцієнт корисної дії
МСФЗ (IFRS)	–	Міжнародний стандарт фінансової звітності
ЗППО	–	Загальні поняття і принципи оцінки
АВЗ	–	амортизовані витрати заміщення
МСО	–	Міжнародні стандарти оцінки
АВЗ	–	амортизовані витрати заміщення
НГО	–	нормативна грошова оцінка
ПДВ	–	податок на додану вартість
МТП	–	матеріально-технічне постачання
АР	–	аграрна розписка
ПАІФ	–	пайовий амортизаційно-інвестиційний фонд
ОТГ	–	об’єднана територіальна громада

ВСТУП

Актуальність теми. В умовах посилення кризових явищ в економіці країни, обмеженості фінансових ресурсів на всіх рівнях управління аграрним виробництвом та господарюючих суб'єктів, відсутності цивілізованого ринку землі та під впливом інших чинників загострюються питання щодо відтворення матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств. Від повного та своєчасного забезпечення сільськогосподарського підприємства елементами матеріально-технічної бази й ефективного їх використання великою мірою залежать обсяги виробництва основних видів продукції та економічні результати діяльності суб'єкта господарювання. У сучасних умовах підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва можливо забезпечити на основі інноваційного оновлення матеріально-технічної бази (МТБ), а, отже, розвиток сільгосппідприємств перебуває у прямому зв'язку із створенням, зміцненням та забезпеченням неперервного відтворення її елементів. Саме тому посилення конкурентних економічних та фінансових переваг сільськогосподарських підприємств нині можливо забезпечити на основі створення технічно та технологічно досконалого фундаменту для економічного зростання.

Ефективне функціонування сільськогосподарських товаровиробників та досягнення ними високих економічних результатів забезпечуються на основі: запровадження високопродуктивних технічних систем, машин та обладнання, використання ресурсоощадних інноваційних технологій вирощування сільськогосподарських культур і тварин. Очевидно, що без науково обґрунтованих підходів до організації відтворення матеріально-технічної бази сільгосппідприємств, виявлення специфічних чинників та особливостей, які впливають на процес відтворення, технічного переозброєння, оновлення, модернізації елементів МТБ, виявлення джерел фінансування для здійснення розширеного відтворення неможливо забезпечити ефективне функціонування господарюючих суб'єктів. На сьогодні питання формування й ефективного розвитку МТБ сільгосппідприємств вимагають пошуку науково обґрунтованих

підходів і способів удосконалення її відтворення, у зв'язку із цим актуальність даного дисертаційного дослідження набуває особливої вагомості.

Практика формування та використання елементів МТБ сільськогосподарських підприємств передбачає значний науковий інтерес до питання її розвитку в умовах обмеженості ресурсів і ринкової невизначеності. Питання відтворення й економічного росту, механізм обігу капіталу досліджували науковці різних зарубіжних шкіл: Дж. Кейнс, Ф. Кене, В. Леонтьєв, Т. Мальтус, К. Маркс, А. Маршалл, Д. Рікардо, П. Самуельсон, А. Сміт, Ж. Б. Сей, Дж. Стігліц, Д. Хікс, М. Фрідмен, Й. Шумпетер та ін., які заклали основи категорій вартості, додаткового продукту, відтворення.

Фундаментальний внесок у дослідження відтворювальних процесів у сільському господарстві та його матеріально-технічного забезпечення, виявлення особливостей формування й ефективного використання елементів МТБ належить таким науковцям як: В. Андрійчук, В. Геєць, А. Даниленко, С. Дем'яненко, С. Дусановський, І. Лукінов, Ю. Лупенко, В. Мертенс, О. Могильний, О. Онищенко, О. Олійник, І. Охріменко, Б. Пасхавер, Г. Підлісецький, М. Пугачов, А. Стельмащук, В. Трегобчук, О. Ульянченко, О. Шпичак, Г. Черевко, О. Шубравська та інші.

Особливості формування та використання матеріально-технічної бази, а також оцінки технічного забезпечення виробничої діяльності сільськогосподарських підприємств знайшли відображення у працях Я. Білоуська, І. Бурковського, В. Васюти, О. Варченко, О. Вишневецької, О. Захарчука, В. Зіміна, М. Михайлова, М. Могилової, І. Науменка, О. Непочатенко, А. Непочатенка, Л. Сатир, М. Сичова, Н. Шевченко, Г. Черевка та інших.

Наукові праці вищезазначених науковців становлять фундаментальну основу дисертаційного дослідження, однак у даній області відсутній цілісний підхід до обґрунтування підходів до відтворення елементів МТБ в аспекті впливу на кінцеві результати діяльності сільськогосподарських підприємств в умовах обмеженості ресурсів. Це обґрунтовує необхідність методичного інструментарію та практичних рекомендацій, вибору пріоритетних напрямів і сценаріїв відтворення МТБ сільськогосподарських товаровиробників, які зумовлюють невизначеність та відповідні ризики у здійсненні досліджуваного процесу. Отже, актуальність й недостатня опрацьованість питань відтворення, їх висока

практична значущість визначили вибір теми дисертаційної роботи, її об'єкта та предмета, формулювання мети та завдань дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана на кафедрі фінансів, банківської справи та страхування Білоцерківського національного аграрного університету відповідно до тематики науково-дослідних робіт упродовж 2014–2018 років. Зокрема, при виконанні таких науково-дослідних тем: «Організаційно-економічний механізм відтворення матеріально-технічної бази сільського господарства» (номер державної реєстрації 0115U005329), автором узагальнено складові організаційно-економічного забезпечення процесу відтворення МТБ сільськогосподарських підприємств як складної системи взаємопов'язаних елементів та запропоновано його структуру із урахуванням реальних можливостей її відтворення, формування адекватних джерел фінансування, із урахуванням кон'юнктури фінансового ринку та особливостей сільськогосподарського виробництва; «Ефективність формування та використання матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств» (номер державної реєстрації 0115U005330), де автором запропоновано методичний підхід до узагальненої оцінки ефективності використання матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств, обґрунтовано інструменти запровадження системи ресурсозбереження сільськогосподарськими підприємствами, організації системи постачання та використання матеріально-технічних ресурсів на принципах логістики, сільськогосподарської кооперації та доведено необхідність запровадження екологобезпечних технологій.

Дослідження також узгоджені з планом стажування по програмі обміну для викладачів з питань аграрної економіки, маркетингу та управління агробізнесом Департаменту сільського господарства США в університеті Міссурі м. Колумбія штату Миссурі (Faculty Exchange Program by the USDA in agricultural economics, marketing and agribusiness management, University of Missouri (21.07–13.12.2017 р.).

Мета та завдання дослідження. Основною метою дисертаційного дослідження є теоретико-методичне обґрунтування положень відтворювального процесу елементів матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств й розробка практичних пропозицій щодо його вдосконалення з урахуванням специфіки та

сучасного стану досліджуваного об’єкта. Для досягнення цієї мети було поставлено і розв’язано такі завдання:

поглибити теоретичні аспекти економічної сутності, фундаментальні принципи та особливості відтворювальних процесів у сільському господарстві, а також систематизувати їх види;

систематизувати складові елементи МТБ сільськогосподарських підприємств та висвітлити особливості їх відтворення й організаційно-економічного забезпечення;

узагальнити існуючі методичні підходи щодо оцінювання відтворення елементів МТБ та запропонувати напрями удосконалення його інформаційно-аналітичного забезпечення;

проаналізувати організаційно-економічні умови розвитку сільськогосподарських підприємств, рівня їх матеріально-технічного забезпечення, а також ефективності використання елементів МТБ;

удосконалити методичні підходи до оцінювання вартості окремих складових МТБ сільськогосподарських підприємств на основі узгодження облікової та фінансової звітності відповідно до вимог Міжнародних стандартів фінансової звітності (МСФЗ);

запропонувати напрями формування організаційно-економічних умов розширеного відтворення елементів МТБ сільськогосподарських підприємств;

обґрунтувати інструменти удосконалення відтворювальних процесів земельних угідь сільськогосподарськими підприємствами.

Гіпотеза дисертаційного дослідження полягає у припущенні, що удосконалення процесу відтворення елементів МТБ сільськогосподарських підприємств сприятиме як досягненню умов розширеного відтворення на підприємстві, так і підвищенню економічної результативності діяльності суб’єктів господарювання в цілому.

Об’єктом дослідження є процес відтворення елементів МТБ сільськогосподарських підприємств, організаційно-економічні процеси, фактори та явища, які супроводжують його розвиток у сучасних умовах.

Предметом дослідження є сукупність організаційних та економічних відносин, що виникають у процесі відтворення елементів МТБ сільськогосподарських підприємств, індикаторів його оцінки, а також форм та методів його забезпечення.

Методи дослідження. Теоретичною і методологічною основою дисертаційної роботи є науковий метод пізнання та системний, комплексний, диференційований підходи до вивчення економічних процесів, фундаментальні дослідження вітчизняних і зарубіжних учених з питань відтворення елементів МТБ. Для реалізації поставлених у дисертаційній роботі завдань використовувалися такі методи та прийоми: *монографічний, статистичних групувань, кореляційно-регресійного аналізу і графічний* – для комплексного вивчення сучасного стану сільськогосподарського виробництва, особливостей формування та ефективності використання елементів МТБ сільськогосподарського виробництва, а також визначення факторів, що впливають на інтенсивність відтворення МТБ; *вибірковий* – для детального обстеження окремих товаровиробників щодо розрахунку комплексних показників інтенсивності відтворення окремих елементів МТБ; *групування* – для визначення впливу різних факторів на рівень ефективності використання МТБ; *порівняння* – для зіставлення економічних явищ у різні часові періоди з метою виявлення причинно-наслідкового зв'язку; *графічний* – при дослідженні зв'язків, виявленні тенденцій та визначенні закономірностей у забезпеченні ефективного використання техніки сільськогосподарськими підприємствами; *абстрактно-логічний, розрахунково-конструктивний та оптимізаційний* – при обґрунтуванні напрямів удосконалення відтворювальних процесів сільськогосподарських угідь та формуванні раціональних організаційно-економічних умов для відтворення елементів МТБ сільськогосподарських підприємств.

Інформаційною базою дослідження є відповідні законодавчі та нормативно-правові акти, праці вітчизняних і зарубіжних авторів, спеціальні та науково-практичні інформаційні джерела, у тому числі матеріали періодичних видань та спеціальні монографічні джерела за темою дисертаційної роботи. Використано

аналітичні та статистичні матеріали Державної служби статистики України, Міністерства аграрної політики та продовольства України, дані річних звітів і первинного обліку окремих сільськогосподарських підприємств, нормативна і довідникова література, результати особистих спостережень автора, а також наукова інформація, що має форму недрукованої продукції і розміщена у світовій комп'ютерній мережі Internet.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в системному обґрунтуванні теоретико-методичних положень та розробці практичних рекомендацій, які у сукупності вирішують наукову проблему забезпечення розширеного відтворення елементів МТБ сільськогосподарських підприємств. До основних результатів, одержаних здобувачем, належать такі:

вперше:

запропоновано науковий підхід щодо відтворення земельних ресурсів у сільськогосподарських підприємствах, який ґрунтується на комплексі організаційно-економічних інструментів соціально-відповідального ведення діяльності, зокрема: передача земель в управління об'єднаним територіальним громадам (ОТГ), розрахунок земельного податку й орендної плати на основі коригування вартості сільгоспугідь, створення відповідного спецфонду, мотивація сільгосптоваровиробників до внесення органічних добрив, запровадження системи No-till, розвиток органічного виробництва, що сприятиме підвищенню родючості сільськогосподарських угідь.

удосконалено:

методичний інструментарій оцінювання ефективності використання елементів МТБ на основі розрахунку залишкової вартості основних засобів виробництва та справедливої вартості біологічних активів; здійсненні переоцінки вартості основних засобів на індекс інфляції; включення витрат по страхуванню до структури первісної вартості придбаних запасів, що підвищить достовірність розрахованих показників та дасть змогу налагодити систему оперативного управління процесом їх зберігання та використання;

організаційно-економічні умови забезпечення розширеного відтворення елементів МТБ сільськогосподарських підприємств, які включають запровадження принципів логістики у матеріально-технічне постачання, створення машинно-технологічних станцій на кооперативних засадах, поширенні аграрних розписок у фінансуванні виробничої діяльності, модернізації лізингових операцій та амортизаційних відрахувань, що сприятиме розширенню як власних джерел фінансування, так і позичених та залучених.

набули подальшого розвитку:

підходи для оцінювання відтворення елементів МТБ, які, на відміну від існуючих, передбачають наступні напрями вивчення: рівень забезпечення та ефективність використання елементів МТБ, ефективність функціонування суб'єкта господарювання; сформовано систему відповідних показників стосовно земельних, матеріально-технічних ресурсів і нематеріальних активів, що дозволить сформувати на рівні підприємства комплексну інформаційно-аналітичну систему для прийняття управлінських рішень, яка сприятиме не лише удосконаленню методики дослідження відтворення, але й підвищенню якісного рівня його діагностики;

систематизація факторів, що впливають на процеси відтворення складових МТБ сільськогосподарських підприємств, а саме: природно-кліматичні; техніко-технологічні; організаційно-економічні та політико-правові, показано вектори та ступінь їх впливу на відтворювальну динаміку, що сприятиме досягненню обґрунтованих висновків щодо активізації відтворювальних процесів;

підходи до об'єктивного відображення вартості елементів МТБ, а саме: розрахунку справедливої вартості основних засобів, земельних угідь та сільськогосподарської продукції на момент її одержання; організації обліку невикористовуваних виробничих запасів та створення резерву знецінення запасів, що сприятиме узгодженню облікової та фінансової звітності згідно з МСФЗ та створенню відповідної інформаційної бази управління відтворювальними процесами на рівні підприємства.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вони є вагомим підґрунтям для подальших економічних досліджень, розвитку і конкретизації теоретичних узагальнень, а також для розробки практичних рекомендацій щодо забезпечення відтворення елементів МТБ сільськогосподарських підприємств.

Запропоновані алгоритми щодо розрахунку прогнозних показників потреби сільськогосподарських підприємств у матеріально-технічних ресурсах та методичні підходи до оцінки дієвості державної підтримки часткової компенсації вартості придбання сільськогосподарської техніки використані Департаментом агропромислового розвитку Київської обласної державної адміністрації в комплексній програмі розвитку аграрного сектору до 2020 р. (довідка № 02-02.3-1/1361 від 19.07.2018 р.).

Розроблена автором методика наукового обґрунтування організаційно-економічних заходів щодо відтворення родючості ґрунту та розрахунку порівняльної економічної ефективності використання ресурсозберігаючих технологій апробована та використовуються в сільськогосподарському підприємстві ТОВ «Мрія» Білоцерківського району Київської області (довідка № 25 від 18.01.2019 р.).

Результати наукового дослідження та пропозиції автора в частині обґрунтування доцільності створення системи управління матеріально-технічним постачанням сільськогосподарського підприємства на принципах логістики, підходів до пошуку постачальників матеріально-технічних ресурсів та вибору найбільш ефективних були враховані у практичній діяльності ТОВ «Пилипчанське» Білоцерківського району Київської області (довідка № 88 від 22.01.2019 р.).

Теоретичні положення та інформаційно-аналітична база дисертації використовуються в навчальному процесі Білоцерківського національного аграрного університету при викладанні дисциплін: «Інвестування», «Інвестиційний менеджмент» та «Економіка підприємств» для студентів економічних спеціальностей (акт № 01-12/76 від 01.02.2019 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження є завершеною науковою роботою автора, результати якого, висновки та пропозиції отримані

особисто. У наукових працях, опублікованих у співавторстві, використані положення лише власних досліджень.

Апробація результатів дисертації. Наукові положення та основні результати дисертаційного дослідження були апробовані на 7-ми міжнародних і 4-х державних науково-практичних конференціях, зокрема: Міжнародній науково-практичній конференції молодих учених, аспірантів і докторантів «Стратегічні пріоритети розвитку агропродовольчого виробництва» (м. Біла Церква, 14–15 травня 2015 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Стратегічні пріоритети розвитку аграрного сектору України в умовах невизначеності та ризику» (м. Біла Церква, 2–3 червня 2015 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Стратегічні пріоритети економічного розвитку агросфери» (м. Біла Церква, 19 листопада 2015 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Роль аграрних вищих навчальних закладів у розвитку малих форм господарювання як фактора соціально-економічної стабільності сільських територій та самозайнятості населення» (м. Київ, 23 листопада 2016 р.); Міжнародній науково-практичній конференції молодих учених, аспірантів і докторантів «Стратегічні пріоритети економічного розвитку агросфери» (м. Біла Церква, 18 та 23 травня 2017 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Аграрна наука та освіта Поділля» (м. Кам'янець-Подільський, 14–16 березня 2017 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «На шляху до продуктивного, сталого та стійкого глобального сільського господарства та систем харчування» («Towards Productive, Sustainable and Resilient Global Agriculture and Food Systems»), (м. Нітра, Словаччина, 16–17 травня 2018 р.); Державній науково-практичній конференції «Аграрна наука – виробництву» (м. Біла Церква, 17 листопада 2016 р.); IV Всеукраїнській науково-практичній інтернет-конференції молодих вчених і студентів «Економічні проблеми модернізації та інвестиційно-інноваційного розвитку аграрних підприємств» (м. Дніпропетровськ, 26–27 травня 2016 р.); Державній науково-практичній конференції «Стратегічні пріоритети економічного розвитку агросфери» (м. Біла Церква, 23 листопада 2017 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Трансформаційна динаміка розвитку агропромислового виробництва» (м. Вінниця, 26 квітня 2018 р.).

Публікації. Основні результати дисертаційної роботи опубліковано у наукових працях загальним обсягом 49,31 друк. арк. (12,29 друк. арк. належить автору), з них: 2 колективні монографії (загальним обсягом 37,75 друк. арк., автору належить 2,35 друк. арк.); 10 статей у наукових фахових виданнях (загальним обсягом 7,20 друк. арк., автору належить 6,52 друк. арк.), у 3 статтях в іноземних виданнях (загальним обсягом 2,50 друк. арк., особисто автору належить 1,62 друк. арк.), та 6-ти тезах конференцій (загальним обсягом 1,86 друк. арк., особисто автору належить 1,80 друк. арк.).

Структура і обсяг дисертації. Дисертація складається з анотацій, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних літературних джерел із 245 найменувань, включає 45 таблиць, 38 рисунків та 14 додатків. Загальний обсяг дисертації становить 365 сторінок комп’ютерного тексту (у т.ч. таблиці, рисунки, додатки).

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВІДТВОРЕННЯ МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНОЇ БАЗИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

1.1. Економічна сутність відтворювальних процесів у сільському господарстві

Відтворювальний процес у сільському господарстві є підсистемою суспільного відтворення, яка підпорядкована дії економічних законів. У наукових дослідженнях категорія «відтворювальний процес» найчастіше використовується як синонім термінів «суспільне відтворення» та «процес відтворення» [1; 2; 3; 4]. Економічна сутність категорії характеризується кругообігом капіталу суспільства у вигляді руху й відновлення вартості виробництва продукції та доходу. Суспільне відтворення може бути не лише процесом, а й одночасно результатом, який характеризує досягнення визначених цілей та формування можливостей для забезпечення зростання економічної системи. Саме тому, ці поняття можливо використовувати в економічних дослідженнях як синоніми, а у межах наукового пошуку економічної сутності відтворювального процесу доцільно застосовувати діалектичний підхід до вивчення змістовних характеристик цієї категорії.

Щодо відтворювального процесу у цілому, то необхідно навести змістовні характеристики згідно з вище визначеним предметом дослідження: за структурою можна виділити взаємопов’язану єдність стадій виробництва, обміну, розподілу та споживання; за функціональними зв’язками це відтворювальний процес виробництва продукції та послуг, у якому відтворюються засоби і предмети праці, трудові ресурси, послуги та виробничі відносини; за видом вектора розвитку – просте, звужене та розширене. Водночас в економічній теорії на сьогодні не сформувалося однозначного розуміння змісту відтворювального процесу.

Еволюція теорії виробництва свідчить, що спочатку вона стала об’єктом уваги філософів, а потім науковці-економістів, проблемами відтворювальної динаміки займалися стародавні шумерські рахівники, які складали списки обліку та витрачання різних засобів. Саме в епоху Давнього Єгипту (XXVIII–XXII ст. до н.е.)

відтворення планувалося та регулювалося на основі інструментів системи державного управління. Можливість аналізу відтворення на мікроекономічному рівні сформувалася до середини II тисячоліття завдяки виникненню принципів бухгалтерського обліку. Цей факт створив передумови для розвитку можливостей обліку відтво-рювальних процесів на національному рівні, спочатку у формі обліку різних дій, що мають вплив на процеси формування казни, потім – бюджету, і, насамкінець, сукупного суспільного продукту. У своїх працях ранні меркантилісти спробували оцінити торговий баланс країни, окремі елементи бюджетування процесу виробництва та чітко побудовану систему протекціонізму фрітрейдерського підприємництва [5].

Ранньою економічною школою вважають меркантилізм (Т. Ман, А. Монкретьєн) з його характерними рисами: сфера обігу у відтворювальному процесі є основною; накопичення грошей – єдиний результат функціонування відтворення. Однак обмежений розгляд відтворення не може задовольняти виробництво, де основним засобом виступає земля. Окрім того, вони акцентували увагу на вивченні сфери обігу, не пов’язуючи її з проблематикою сфери виробництва.

Початком розуміння процесу відтворення як об’єкта макроекономічного аналізу є практична реалізація задумів французьких реформаторів, вершиною досягнень яких визнано дослідження Ф. Кене, що втілено ним у визнаній суспільній організації національного господарства, яка включає модель суспільного відтворення та міжгалузевий баланс. Принциповою відмінністю від інших теоретичних концепцій є соціально-класовий принцип розуміння відтворення як комплексної системи виробничих відносин: поділ суспільства на три класи (земельних власників, фермерів та «безплідних»). Він обґрунтував особливості натурального та вартісного видів сукупного суспільного продукту, розмежувавши поняття доходу та капіталу: чистий продукт (додана вартість) виробляється лише у сільському господарстві; для промисловості це сума вартостей; торговий обмін є винятково результатом вільної конкуренції.

У загальному ідеї відтворення Ф. Кене зводяться до того, що існує велике землеробство, де власники лише одержують ренту, а господарство ведуть фермери, капітал яких складається із початкових авансів (основний капітал) та щорічних

авансів (оборотний капітал). Зазначимо, що дослідник аналізує просте відтворення, не розглядаючи накопичення. Джерелом чистого продукту він вважав землю та працю землевласників, а в промисловості та інших галузях надбавки до доходу не має, змінюється форма продукту. Ідеї Ф. Кене переконують про необхідність додержання певної структури економіки, всередині якої діють конкретні народногосподарські принципи [6, с. 232–234].

Теорія класичної школи вивчала економічний ріст і розвиток, розподіл національного продукту, розглядала умови споживання при обмежених ресурсах, досліджувала конкурентні стимули вільної конкуренції, економіку вільного підприємництва, робила наголос на накопиченні капіталу, розширення ринків і поділі праці.

Так, у період домінування ідей А. Сміта базис диференціації макроелементів моделі Ф. Кене було перенесено на бюджетно-фіскальний принцип, у межах якого виділялися вже не класи, а види платників податку: власники землі, капіталісти, наймана праця. Помітне місце у відтворювальному процесі А. Сміт відводив питанням вартості. Він вважав, що база ціни – це мінова вартість. Праця є реальним вимірником мінової вартості, а вартість товару – це безумовна властивість речі, яка у неї є від природи.

Економічний ріст, на думку А. Сміта, є прямим наслідком використання капіталу, тому капітал є речовим фактором виробництва, сумою засобів виробництва. Поділяючи капітал на основний та оборотний, економіст підкреслював, що обидва приносять прибуток: основний – у сфері виробництва, оборотний – у сфері обігу. Прибуток є результатом неоплаченої праці, який присвоює капіталіст, а рента – результат утримання із продукту праці працівника, який присвоюється землевласниками. Вона є і результатом дії природних факторів, і результатом монополії на сільськогосподарську продукцію [7, с. 332].

Отже, у теорії А. Сміта відтворення в цілому ототожнювалося із вартістю сукупного продукту, сумою доходів у суспільстві, при цьому вважалося, що весь вироблений продукт спрямовується на споживання. У результаті понятійний економічний апарат було доповнено категоріями національного продукту та національного доходу, які стали основними у теорії відтворення.

Доповнюючи теорію А. Сміта, Д. Рікардо вперше визначив ренту як додатковий прибуток на вкладений капітал та характеризував її як утримання із продукту праці,

як частину створеної працівником праці у сільському господарстві вартості [8]. При цьому автор виділив диференціальну ренту, яка пов'язана із різною родючістю земель, відповідно до дії закону спадноїродючості ґрунту. Основним його досягненням необхідно вважати обґрунтування прибутку як праці найманого працівника, який є джерелом частини ціни товару. Саме цим трактуванням Д. Рікардо наблизився до розуміння закону доданої вартості, який розглядає прибуток як неоплачену частинуновоствореної вартості, яка присвоюється капіталістом.

Одним із видатних попередників класичної школи буржуазної політекономії, яка заклала основи теорії відтворення, був англійських економіст В. Петті. У «Трактаті про податки та збори» [9] він висунув вперше припущення про трудову теорію вартості, згідно з якою ціна товару визначається затратами праці на його виробництво. Дослідник був першим, хто подавав економічні явища не лише у вигляді словесних визначень, але і формі цифр; був одним із засновників практичного використання теоретичних понять для характеристики процесів, що відбуваються в економіці.

У подальшому на розвиток теорії відтворення певний вплив мали погляди Ж. Б. Сея, Ф. Бастіа, Т. Мальтуса, А. Мюллера, Ф. Ліста та інших теоретиків. Так, Ф. Ліст висуває на передній план теорію послуг і теорію «економічних гармоній». У теорії обміном послугами першорядне значення надається виробництву, в результаті чого, на думку Ф. Бастіа, народжується корисність, яка є певною частиною сукупного продукту у вигляді послуг або товару. Працівник створює корисність, що втілена у кінцевому продукті. Ринкова економіка в його теорії подана як царство свободи та гармонії, оскільки усі її члени надають один одному допомогу для досягнення загальної мети [10].

Водночас у своїй теорії вартості Т. Мальтус спирався на ідеї А. Сміта, розглядав вартість як результат сумування витрат прибутку та виробництва, причому прибуток він трактував як частину витрат виробництва. У системі Ф. Ліста знайшли відображення ідеї, яким повинні слідувати нації для досягнення економічного прогресу. Введений німецькими економістами історичний метод можна охарактеризувати як процес розвитку суспільства у вигляді кількісних змін [11].

Прибічники утопічного соціалізму К. А. Сен Симон, Ш. Фур'є, Р. Оуен в економічному аналізі на перше місце вивели дослідження щодо створення великого

суспільного виробництва, яке використовує новітні досягнення техніки та науки [12]. Вони розробили принцип розподілу «за здібностями», розглядаючи суспільство як систему відносин, які забезпечують безмежнезбільшення продуктивних сил, зазначали про нівелювання різниці між розумовою та фізичною працею, планування виробництва, перетворення держави в орган управління виробництвом.

Найбільш цінними ідеями теорію відтворення доповнив французький економіст Ж. Б. Сей, який обґрунтував нове положення про те, що у виробництві створюється корисність, яка визначає цінність речі. У створенні корисності беруть участь три самостійні фактори – праця, земля, капітал, без яких не можна вести виробництво. За розробленою формулою Ж. Б. Сей встановив за кожним фактором свою частку сукупного суспільного продукту: за землею – ренту, за капіталом – прибуток, за працею – заробітну плату. Отже, саме завдяки цим положенням зародилася теорія трьох факторів виробництва.

На думку автора, ринкові сили виключають можливість економічних криз, загального перевиробництва товарів [12]. Ця теза більш відома як закон ринку Сея. Ці положення, розглянуті ним щодо відтворення індивідуального капіталу, були активно використані неокласиками, які простежуються у принципах ринкової рівноваги та елементах загальної теорії відтворення.

Однак можна стверджувати, що теорія відтворення у закінченому вигляді була сформована К. Марксом та марксистською наукою в цілому. Основу цієї теорії формують теорія трудової вартості, доданої вартості та держава, які розвинені на основі категорій суспільного продукту та національного доходу [13, с. 627–628].

Серед основних положень марксистської теорії відтворення є виділення двох типів відтворення: просте і розширене; удосконалення системи знарядь та засобів праці, створення умов для розвитку сукупного працівника; представлення сукупного суспільного продукту як суми національного доходу та вартості спожитого капіталу; поділ суспільного виробництва на сектор виробництва засобів виробництва (перша сфера) і сектор виробництва предметів споживання (друга сфера), в індивідуальній та сумарній вартості обсягу виробництва яких виявляється вартість спожитого постійного капіталу (c), вартість необхідного продукту (v) та додана вартість (m) як частина неоплаченої праці у складі новоствореної вартості; обґрунтування співвідношень $c:v:m$ в

умовах простого та розширеного відтворення: при простому відтворенні I ($v + m$) = II c, при розширеному відтворенні I ($v + m$) > II c на величину накопиченої частки доданого прибутку з метою збільшення змінного та постійного капіталу; обґрунтування закономірності циклічного характеру капіталістичного відтворення [14, с.441–596].

Отже, в умовах простого відтворення обмінюються: 1) додана вартість та змінний капітал першої сфери, обмінюються на предмети споживання другої сфери; 2) постійний капітал другої сфери, який обмінюється на засоби виробництва першої сфери.

Розширене капіталістичне відтворення передбачає накопичення капіталу. Річний продукт першої сфери містить певний надлишок понад кількість засобів виробництва, необхідного для простого відтворення.

Узагальнену характеристику теорії відтворення за методологію К. Маркса можна представити як відтворення суспільних відносин, оскільки в інтерпретації соціально-економічного аналізу суспільного виробництва, але і як фактор, який утворює систему умов суспільного буття, що змінюється під дією певних обставин, що генеруються конкретними історичними умовами [15].

К. Маркс наголошував, що технічна складова виробництва є постійним капіталом, а окремі його частини переносять свою вартість поступово на готовий продукт. Окрім того його використання розглядається необхідною умовою одержання доданої вартості. Невід'ємною частиною теорії відтворення К. Маркса є існування економічних криз, причина яких криється у циклічності відтворення основного капіталу. Передумовами формування кейнсіанської теорії стали такі чинники: монополізація ринкових структур, яка виключила досконалу конкуренцію та цінове регулювання; сукупний попит не став достатнім, щоб забезпечити повну зайнятість населення; приватні інвестиції не змогли повною мірою вирішити питання безробіття; посилилася роль соціальних факторів; виникла криза управління на макрорівні. У кінцевому результаті, державні інвестиції стають необхідною умовою виходу із кризи [16; 17; 18].

У післямарксистський період розвиток теорії відтворення відбувався у двох напрямах: за підходом західної економічної думки та під впливом радянської методологічної доктрини. Так, західна економічна думка, яка базувалася на

досягненнях маржиналістської революції, запропонувала мікроекономічну версію теорії відтворення. Як приклад доцільно розглянути модель Л. Вальраса, який розглядав відтворення у вигляді системи моделей, що поступово ускладняються, починаючи із моделі обміну одного товару на інший і закінчуючи моделями, які включають грошовий обіг, оподаткування тощо [19; 20].

На основі класичної теорії Дж. Кейнс пропонує своє бачення відтворювальної динаміки, яка характеризується наступним: до складу сукупного суспільного продукту він вводить вартість спожитого основного капіталу (за Кейнсом – амортизація) та оборотного (сировина, матеріали, паливо) капіталу; з одного боку, національний дохід подається як сума факторних витрат і доходів бізнесу, а з іншого – як сума витрат на споживання та інвестицій; формування і розподіл доходу пов’язується із процесом створення та використання предметів споживання та інвестиційних товарів; у відтворювальний процес включаються психологічні фактори – середня та гранична схильність до споживання та збереження; виникнення економічних криз пов’язується із відставанням платоспроможного попиту від обсягів виробництва, яке є рівнозначним щодо споживчого та інвестиційного попиту; запропоновано ідею використання державних регуляторів в управлінні економікою.

Отже, характерними особливостями теорії відтворення Дж. М. Кейнса є те, що для підвищення зайнятості та економічного росту необхідне державне регулювання. Окрім того, важливим є вплив таких чинників: державне стимулювання споживчого попиту на інвестиційні товари та нові інвестиції; психологічна поведінка населення, яка визначає характеристики економічних відносин у відтворювальному процесі. Автор пропонує використовувати якдержавні регулятори відповідну систему податків, бюджетування, регулювання норми процента та інші інструменти фінансово-кредитної та бюджетно-податкової політики. Водночас механізму ринкового ціноутворення не характерна гнучкість, зокрема, заробітної плати, зниження якої зумовлює зменшення попиту на товарних ринках, унаслідок чого знижуються стимули для розширення обсягів виробництва і зайнятості. [21, с. 504; 22].

Видатний економіст М. Туган-Барановський розширив абстрактну теорію К. Маркса логічними схемами відтворення суспільного продукту, уточнив конкретні форми накопичення, перетворення грошового капіталу в продуктивний. Він розглядав три складові виробництва: виробництво засобів виробництва, виробництво предметів споживання для працівників та виробництво предметів споживання для капіталістів. Це дало змогу вченому обґрунтувати висновок про те, що зниження споживання працівників не є перешкодою для здійснення товарного обміну, оскільки ринок від цього не зменшує свій обсяг, лише змінюється характер суспільного попиту, попит на предмети споживання заміщується попитом на засоби виробництва [23].

Процес відтворення забезпечує не лише постійність господарського кругообігу в короткостроковому періоді, а і в довгостроковому періоді набуває еволюційного або революційного характеру, про що наголошував К. Маркс. З розвитком виробництва характер і рівень розвитку виробничих відносин поступово починає не відповідати стану розвитку продуктивних сил. Необхідність збереження суспільного виробництва зумовлює пошук способів досягнення рівноваги. М. Кондратьєв шляхом емпіричних досліджень виявив циклічність цих змін [24]. У довгостроковій динаміці економічних показників спостерігається певна регулярність, при цьому «довгі цикли» мають макроекономічний характер, стосуються процесів розвитку не окремої країни, а характеризують синхронні коливання в економічному розвиткові провідних світових держав. Це підтверджує висновок, що національні економіки розвиваються не ізольовано, а в єдиній системі світогосподарських зв’язків, процесів і тенденцій.

У посткейнсіанський період розвитку теорії відтворення дослідження набули міждисциплінарного характеру. Розроблена В. Леонтьєвим модель міжгалузевого балансу характеризує міжгалузеві виробничі взаємозв’язки національної економіки – між випуском продукції в одній галузі та затратами для забезпечення цього випуску в усіх інших. Простежується певна схема зв’язків: проміжне споживання та система виробничих зв’язків; структура кінцевого використання сукупного суспільного продукту; вартісна структура сукупного обсягу виробництва; перерозподіл національ-ного доходу [25].

Отже, одним із підходів до характеристики відтворювальних процесів в економіці є система національних рахунків (СНР), тобто комплекс взаємопов'язаних макроекономічних показників, стандартизованих класифікацій, які характеризують умови, процес та результати відтворення. СНР спираються на сучасні економічні теорії, які характеризуються концепцією економічного виробництва, теорією факторів виробництва, уявлення про інституціональну структуру національного господарства та інші. Зазначимо, що національне господарство це комплекс взаємопов'язаних галузей, економічне виробництво інтерпретується як виробництво економічних благ, що набувають форми продукту, так й форму послуги.

Помітну роль у розвитку теорії відтворення набули розробки Й. Шумпетера, який зробив спробу поєднати як елементи інституціоналізму, так і позиції неокласичного напряму. Так, у праці «Теорія економічного розвитку» він запропонував таку модель відтворення, яка забезпечує економічний розвиток за рахунок ендогенних факторів, де важлива роль відводиться технічному прогресу.

У теорії суспільного відтворення Й. Шумпетер розглядав економіку як специфічну систему комбінацій, де кожна із них є індивідуальним способом поєднання про-дуктивних сил, за допомогою чого створюється деякий одиничний продукт. Численні одиничні комбінації дослідник поділив на дві групи: нові та традиційні (старі). Важливою особливістю становлення кожної нової комбінації є те, що вона повинна взяти необхідні їй засоби із якоїсь старої комбінації. Зазначимо, що з-поміж нових комбінацій факторів виробництва автор виділяв: створення нового продукту, використання нової технології, використання нової організації виробництва, пошук нових ринків збуту та джерел сировини, які отримали назву «нововведення» [26].

За Шумпетером виробництво не може функціонувати без постійних революційних змін у техніці та технології, освоєнні нових ринків, реорганізації ринкових структур. Такі постійні інновації, що здійснюються у виробничому процесі, є джерелом прибутку, який не можна одержати у ситуації простого відтворення. Прибуток можливий тоді, коли економіка знаходиться у постійному русі, у процесі динамічного розвитку ринкових структур. Отже, інновації відіграють важливу роль у процесі економічного розвитку та реалізації механізму суспільного відтворення. Більше того, для становлення розширеного відтворення й реалізації конкурентоспроможного типу

розвитку економіки інновації є невід'ємним елементом і в цьому зв'язку повинні бути покладені в основу формування розширеного типу відтворення.

Отже, сутність концепції відтворення Шумпетера полягає у тому, що економічний розвиток відбувається за рахунок не лише збільшення національних запасів, засобів виробництва, але й перерозподілу засобів виробництва, які належать старим комбінаціям, на користь нових, що визначає динамічні зміни в економіці. За теорією Шумпетера, інновації відіграють важливу роль у процесі економічного розвитку та реалізації механізму суспільного відтворення. Водночас у неокласичному синтезі провідне місце в аналізі відтворювальної динаміки посів симбіоз неокласики та кейнсіанства. Теорія відтворення набула таких характеристик: понятійний апарат теорії граничної корисності та математичне обґрунтування економічної динаміки; деякі апріорні постулати: домінування вільної конкуренції, рівновага ринків, їх збалансованість, вплив держави та інших суспільних інститутів на попит і пропозицію; уточнення кейнсіанської теорії в частині відповідностіпопиту та інвестицій, тоді як у Кейнса попит є меншим інвестицій; уточнення теорії кейнсіанської теорії щодо рівності попиту та інвестицій; розвиток теорії «вбудованих стабілізаторів» у напрямі заходів антикризової політики: збільшення податків, скорочення державних витрат, обмеження грошової маси, зниження банківського процента тощо; доповнення принципу мультиплікатора механізмом акселерації; обґрунтування показника валового внутрішнього продукту; емпіричне підтвердження теорії відтворення [27; 28; 29].

Ідеї неокласичного синтезу були використані у практиці багатьох країн світу з метою регулювання відтворювальної динаміки та структурування народногосподарських пропорцій, а економічна наука одержала чіткий категоріальний апарат: національне багатство, сукупний суспільний продукт, національний дохід.

Вивчення екзогенних та ендогенних причин циклічності відтворення характерним є для грошової теорії циклу. Так, Дж. Р. Хікс розробив модель послідовних рівноважних станів. Основою рівноваги, паритету інтересів суб'єктів відтворення є ціни. Умова стабільності полягає у тому, що підвищення ціни стимулює товаровиробників, а її зниження – навпаки. Науковцем було зроблено висновок про неможливість досягнення еконо-мічною системою стабільності [30]. Державне регулювання економіки

призводить згід-но з авторською концепцією до росту державних витрат і зумовлює цим хаотичні зміни грошової маси [31; 32]. Отже, функції держави в монетаризмі (Л. Мізес, А. Маршалл, М. Фрідмен, В. Ойкен) полягали у зниженні бюджетних інвестицій, секвеструванні державних інвестицій із невиробничого сектору на виробничий, збільшені цін на про-дукцію та послуги державного сектору, обмеженні росту заробітної плати за рахунок звуження споживчого попиту, жорсткій грошово-кредитній політиці [33; 34; 35; 36].

Водночас економічний неоконсерватизм включає економічні теорії, орієнтовані на обмеження регулювального впливу держави на функціонування й розвиток економіки та розширення сфери дії ринкових мотивацій, стимулів і регуляторів. Теоретичну основу неоконсерватизму становлять неокласичні та неоліберальні економічні концепції. До їх складу входять монетаризм, теорія пропозиції (А. Лаффер, Дж. Гілдер, І. Крістол), теорія регулювання (Дж. Стігліц, С. Пельцман, Г. Демзац), теорія державного вибору (Дж. Бюкенен) [37].

Концепція монетаризму і теорії «економіки пропозиції» були покладені в основу неоконсервативної економічної політики, яку проводили Р. Рейган і М. Тетчер у 80-х рр. XX ст. Однак неоконсервативна модель державного регулювання економіки, яка була розрахована на досконалу конкуренцію, виявилась неспроможною вирішити складні соціально-економічні завдання ринку, що й пояснює відсутність її практичного використання. Теорія раціональних очікувань дістала поширення із середини 70-х рр., коли в економіці були високі рівні інфляції й безробіття, стагфляція. Ця теорія виходить з того, що всі ринки є рівноважними і коливання зарплати і цін залежить від зміни кон’юнктури ринків. Ринкові суб’єкти поводяться раціонально, в очікуванні зростання цін підвищується сукупний попит, стимулюючи нове зростання цін, що зводить ефективність стабілізаційної політики держави до нуля [38].

Зазначимо, що у наукових працях сучасних економістів можна помітити наявність прихованих синонімів у дефініції категорії відтворення, хоча між ними існують певні відмінності. Відомо, що відтворення широко використовується в економічній теорії, але менш поширені в економіці. В останній, як правило, використовується «економічний ріст». Так, подібний синонім зустрічається у праці

Б.О. Сидорука, який зазначає, що розширене відтворення, або економічний ріст сукупного суспільного продукту буває двох типів: екстенсивний та інтенсивний [39]. Однак економічний ріст характеризує розвиток виробництва на рівні макроекономіки, в основному із кількісного боку: збільшення таких показників, як валовий внутрішній продукт, валовий національний продукт, національний дохід, темпи їх росту та приросту. Якісна характеристика економічного росту пов'язана із величиною зазначених макроекономічних показників, як припадають на одну особу, а також зі структурою їх використання (доходи, витрати). Економічний ріст, який характеризується обсягами виробництва товарів і послуг, є важливим показником відтворення. Однак йому належить не лише спожиті блага та послуги, але й населення, трудові ресурси, здатність до праці, а також система соціально-економічних від-носин, у межах якого здійснюється розвиток. Важливим елементом суспільного від-творення є відновлення середовища життя людини, отже, категорія «відтворення» – ширше поняття, ніж «економічний ріст», а його використання виправдано складністю соціально-економічних процесів у масштабах макроекономіки.

Із позиції підходу до економіки як до складноорганізованої системи дослідження соціально-економічного розвитку являє собою комплексний процес пізнання двох важливих елементів: по-перше, принципів і тенденцій розвитку економіки; по-друге, збереження економічної стійкості системи. Системний підхід ґрунтується також на вивченні причинних зв'язків та закономірностей розвитку соціально-економічних процесів, результатом чого повинна стати системна теорія відтворення.

У зв'язку із цим виникає об'єктивна необхідність визначення категорії «суспільне відтворення» на основі системного підходу, що відображає сутнісні аспекти економічної реальності. Вважаємо, що суспільне відтворення доцільно розглядати як неперервне відновлення макроекономічних умов, у т.ч. виробництва, розподілу, обміну та споживання суспільного продукту, з їх кількісними та якісними параметрами, у процесі якого відбувається економіка та її структурна організація адаптується дозміни зовнішніх та внутрішніх умов середовища. Таке визначення значною мірою відповідає сучасним вимогам і тенденціям розвитку економічних систем. За такого підходу до розуміння суспільного відтворення випливають

відповідні принципи його забезпечення, серед яких доцільно виділити: цілеорієнтованість, неперервність, адаптивність до змін, ефективність, динамічну рівновагу.

При розгляді економічної природи відтворення в цілому та його складових зокрема важливим є дослідження взаємозв'язку із таким поняттям як «економічний розвиток», яке має хвильову циклічну природу. У межах теорії економічних циклів відтворення фізичного капіталу відіграє важливу роль у забезпеченні економічного розвитку. У разі його високої зношеності не можна очікувати стійкого обсягу виробництва, упродовж деякого часу при погіршенні фізичного капіталу будуть спостерігатися рецесія і спад економічної активності. На стадії депресії починає активно залучатися людський капітал,здійснюються заходи для оновлення основних фондів, у т.ч. шляхом впровадження інноваційних технологій, що веде до стадії пожвавлення. На стадії підйому спостерігається розширене відтворення фізичного капіталу, яке у певний момент досягає свого піку, а усі спади та підйоми також фіксуються на новому рівні. Отже, у межах економічного циклу простежується різні типи відтворення фізичного капіталу, більше того його відтворення лежить в основі процесу суспільного відтворення.

Однак економічний ріст сам по собі не має вирішального значення, оскільки достатньо високі його темпи можуть призводити до несприятливих для навколишнього середовища наслідків. Водночас, при низьких або навіть негативних темпах росту (тобто економічного спаду) стан навколишнього середовища може погіршуватися, а запаси невідновлюваних природних ресурсів можуть знижуватися. Отже, за конкурентоспроможного типу відтворення необхідно виходити із пріоритету економічного розвитку порівняно з економічним ростом.

Очевидно, що потенціал економічного прогресу в сільському господарстві повинен базуватися на принципах сталого розвитку, що передбачає якісні удосконалення, на відміну від економічного росту, який базується на збільшенні кількісних показників. Очевидно, що економічним прогресом у сільському господарстві слід вважати такий його розвиток, який здійснюється не за рахунок навколишнього середовища та соціальної сфери, а, навпаки, на основі узгодження економічної діяльності із екологічними та соціальними вимогами щодо

збалансованого розвитку. Отже, концепція сталого розвитку сільського господарства передбачає оптимальне поєднання розвитку трьох сфер: економічної, соціальної та екологічної, що зумовлює збалансований розвиток галузі та країни вцілому.

Зазначимо, що концепція сталого розвитку дозволила по-новому характеризувати поняття «економічна ефективність» у процесі відтворення. Поділяємодумку Р. Констанца та К. Фольке про те, що реалізація концепції сталого розвитку й відповідно розширеного типу відтворення можливі при вирішенні таких проблем: стійкого масштабу економіки, який би відповідав її екологічній системі життєзабезпечення; справедливого розподілу ресурсів та можливостей не лише за нинішнього покоління людей, але також між нинішнім і майбутніми поколіннями, а також між людиною й іншими біологічними видами; ефективного розподілу ресурсів у часі, який би адекватно враховував природний капітал.

Вважаємо, що при вирішенні питання про новий тип відтворення доцільно виходити із необхідності врахування набутого позитивного досвіду розвитку економічних систем. Вагомість фокусування саме на зазначених аспектах пояснюється тим, що з нашої позиції, запровадження західних підходів до регулювання економікою не є доцільним з причини наступного методологічного підходу. Західні економісти, які розробили загальну економічну теорію, в основі якої, як правило, розглядали реально функціонуючі економіки, після чого розроблені теоретичні схеми поширювали як загальні.

Розвиток теорії відтворення у радянській економічній науці спирався на марксистську платформу, набуваючи в окремих випадках характеру догми. Так, значний внесок у розвиток теорії суспільного відтворення зробили такі вчені-економісти, як С. Г. Струмилін, В. С. Німчинов та І. І. Лукінов, які досліджували питання державного управління. Так, І. І. Лукінов обґрунтував економічні стимули суспільного відтворення на макро- і мікроекономічних рівнях та напрями удосконалення організаційних форм цього процесу. Цінними є систематизовані автором закономірності та структурні зміни у процесі господарського розвитку, галузеві особливості та цикли відтворення, а також обґрунтовані ним пропозиції впливу на відтворювальний процес економічних інтересів і мотивів, поєднання інструментів державного регулювання з механізмами саморегулювання економічних

систем під дією товарно-грошових відносин і економічного закону вартості [40, с. 275].

Зазначимо, що вивчення проблем відтворювальних процесів у сільському господарстві у плановій економіці посідало провідне місце, однак питання відтворення та нагромадження в сучасних наукових працях залишаються поза увагою. Водночас питання суспільного відтворення розглядаються у межах економічного зростання. Так, В. Г.Андрійчук, висвітлюючи розподіл валового продукту та формування інтенсивного типу розвитку аграрних підприємств, зазначає, що розподіл є важливим знаряддям впливу на процес виробництва в наступних циклах. Це зумовлено тим, що від пропорцій розподілу валового продукту на його складові частини залежать можливості простого і розширеного відтворення [41].

На думку С. В. Мочерного, відтворення як економічна категорія означає безперервне відновлення виробництва товарів, послуг і духовних благ, на основі якого здійснюється відтворення всіх елементів економічної системи – продуктивних сил, техніко-економічних, організаційно-економічних та виробничих відносин (або відносин економічної власності), а також господарського механізму [42, с. 223]. Отже, відтворення продуктивних сил доцільно розглядати як процес безперервного відновлення усіх факторів виробництва, а саме природних ресурсів, робочої сили, засобів виробництва.

Як зазначає О. В. Олійник, відтворення – це повторюваний і поновлюваний процес постійного руху сільськогосподарського виробництва, який зумовлюється необхідністю постійного задоволення потреби суспільства у сільськогосподарській продукції та продовольстві. Автор наголошує, що у процесі відтворення його основною стадією є виробництво продукції, що являє собою процес перетворення економічних ресурсів у економічний продукт [43, с. 33]. Подібну думку обґрунтовує С. Севрюкова, яка під відтворенням розуміє процес неперервного повторення «виробництва» елементів суспільної системи, що фактично збігається із визначенням представників класичної економіки [44, с. 360].

Найбільш поширеним є підхід, відповідно до якого, відтворенням називають постійне повторення і безперервне відновлення процесу сільськогосподарського

виробництва. Залежно від результатів процесу відтворення виділяють просте та розширене відтворення [45, с. 49]. Поділяємо думку, що розширене відтворення в сільськогосподарських підприємствах здійснюється відповідно до дії об'єктивних економічних законів і є складовою частиною розширеного відтворення у межах національної економіки країни, тому для нього характерні всі основні риси та закономірності розвитку останнього. Економічною основою розширеного відтворення й розвитку сільськогосподарського виробництва є нагромадження [46, с. 81].

Вважаємо, що більш деталізоване визначення процесу відтворення наводить академік І. І. Лукінов, охоплюючи всі послідовні стадії виробництва, обігу та споживання, і характеризує його як складну сукупність органічно взаємопов'язаних форм економічного кругообігу. Процес праці, створення вартості та її обігу є досить закономірними, авзаємопов'язаними – матеріальна, вартісна та грошова форми суспільного продукту. Поряд із матеріально-вартісними елементами відтворюються і властиві даній формації суспільні відносини [40, с. 176].

Незважаючи на те, що в науковій спільноті не сформовано єдиної думки щодо дефініції «відтворювальний процес», у нинішніх економічних умовах існують проблеми його реалізації на практиці. Так, у ринкових умовах забезпечено самостійність господарюючих суб'єктів у вирішенні питань фінансування їх діяльності, однак воно ускладнюється через погіршення фінансового стану переважної більшості сільськогосподарських підприємств. Зазначимо, що у ситуації, коли роль державного регулювання процесів відтворення знижується, загострюються проблеми збуту продукції, співвідношення рівня цін реалізації та витрат на виробництво продукції, забезпечення підтримки доходів сільськогосподарських товаровиробників на рівні, необхідному для здійснення відтворювальних процесів, від вирішення яких залежать можливості забезпечення конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції на внутрішньому та зовнішньому ринках.

Трансформаційні процеси в сільськогосподарському виробництві зумовили деградацію виробничих ресурсів, зокрема: погіршилася якість сільськогосподарських угідь, пришвидшилися темпи вибуття активної частини основних виробничих фондів на тлі низьких темпів їх оновлення, знижуються фінансова стійкість і

платоспроможність підприємств, яка зумовлена нестачею оборотного капіталу. Така ситуація зумовлена частково відсутністю комплексної обґрунтованої системи організації виробництва, його наукового та методичного забезпечення.

Отже, економічна сутність відтворення полягає у неперервному відновленні економічних відносин щодо процесів виробництва, розподілу, обміну та споживання сільськогосподарської продукції, виробничих ресурсів у незмінних або збільшених масштабах. Очевидно, що розвиток відтворювальних процесів неможливий без встановлення науково обґрунтованих пропорцій між споживанням і накопиченням ресурсів у необхідному для наступного циклу обсязі. Основним напрямом усунення суперечностей між споживанням і накопиченням є збільшення загального обсягу валового доходу, а умовою для створення фонду накопичення – високорентабельне сільськогосподарське виробництво. Підвищення дохідності та рентабельності виробництва у нинішніх умовах можливо досягти на основі удосконалення як ресурсної складової, так і необхідності розробки й обґрунтування напрямів інноваційних перетворень, нових підходів до управління відтворювальними процесами, що дозволить сільськогосподарським підприємствам сформувати інноваційний ресурсний потенціал.

Відтворювальний процес у сільському господарстві, з одного боку, являє собою підсистему суспільного відтворення, а з іншого – інтегрує одиничні відтворювальні процеси на рівні сільськогосподарських підприємств. Зазначимо, що інтеграція галузевого відтворювального процесу з одиничними процесами відтворення сільгосп-підприємств, здійснюється через відтворювальні цикли, що забезпечують відтворення продукції, послуг та необхідних умов. Як відомо, відтворювальний цикл – це цикл «виробництво – розподіл – обмін – споживання», стадії якого характеризують стан, які проходить економічний продукт від його створення до споживання.

Відтворення у сільському господарстві є складовою частиною суспільного відтворення, тому воно підпорядковано дії загальних економічних законів. Для сільськогосподарського виробництва необхідні ресурси, а результати господарської діяльності розподіляються, обмінюються та споживаються, і цей процес повторюється. Водночас сільське господарство має ряд специфічних особливостей.

У наукових працях [47; 48; 49] перелічено специфічні особливості відтворювальних процесів у сільському господарстві.Вважаємо, що найбільш повно І. І. Лукіновим узагальнено загальні та специфічні особливості процесу відтворення у сільському господарстві, серед яких він виділивтакі: циклічний характер відтворення; будь-який цикл відтворення базується на певному рівні розвитку продуктивних сил за умови обов'язкової наявності трудових ресурсів, основних та оборотних фондів, інших складових; чітка послідовність проходження стадій, фаз та операцій по всьому циклу кругообігу при органічному взаємозв'язку швидкості руху з кінцевими результатами; необхідність управління процесом кругообігу; формування суспільної вартості, яка є виразом суспільно необхідних витрат на виробництво певного продукту; посилення поділу праці та поглиблення спеціалізації в процесі економічного розвитку; забезпечується інтенсифікація виробництва внаслідок додаткових вкладень засобів виробництва та праці.

Отже, відтворювальний процес у сільському господарстві характеризується особливостями, зумовленими специфікою галузі: вплив природно-економічних умов (родючість і місцезнаходження ділянок, їх рельєф, клімат та ін.). Так, у сільському господарстві основним засобом виробництва виступає земля, яка на відміну від інших засобів не є продуктом праці людини, а її розміри не можуть бути збільшені; при правильному її використанні земля не втрачає якісних характеристик, а навіть покращує їх, водночас інші засоби виробництва поступово застарівають морально та фізично. Використання землі пов'язано із постійністю місця, а, отже, її не можна перенести з одного місця на інше, тобто у кращі кліматичні умови. Тому при її використанні необхідно максимально враховувати природне середовище.

Природні умови належать до об'єктивних факторів відтворення і характеризуються незалежністю від діяльності людини. Об'єктивні умови – це первинні умови відтворення, а економічні – похідні від них. Природно-кліматичні умови тісно пере-плітаються з економічними факторами, впливають на відтворення біологічного фактору. По-перше, у сільському господарстві виробництво базується на використанні живих організмів – рослин і тварин, які для нього є предметами та засобами праці; тісний взаємозв'язок із відтворювальним процесом в аграрному секторі країни.

По-друге, у сільському господарстві більше ніж в інших галузях проявляються умови для формування відносин монополій, тому що основний засіб виробництва – земля – кількісно обмежена та якісно диференційована. Це і є природною основою стійкої нерівності у присвоєнні землі, тобто монополії на землю.

По-третє, сільському господарству притаманна сезонність упродовж року. Основні затрати у рослинництві здійснюються весною та восени (у період посівної кампанії та збирання врожаю), а у тваринництві – влітку та взимку (при заготівлі кормів і зимовому утриманні худоби). Сезонність сільськогосподарського виробництва впливає на трудомісткість та результативність виконаних робіт, що обумовлює підвищенні вимоги до працівників.

По-четверте, особливість сільського господарства полягає в тому, що воно має біологічний характер, процес відтворення тісно переплітається із ґрунтово-кліматичними факторами, природним процесом росту й розвитку живих організмів. Окрім того, на результати виробничої діяльності сільгосппідприємств впливають погодні та кліматичні фактори. Поряд із землею специфічними засобами виробництва у сільському господарстві є живі організми, відтворення яких підпорядковано природним законам їх розвитку. Терміни вегетації рослин і відтворення тварин неможливо істотно змінити, відповідно процес відтворення набуває специфічного характеру.

По-п'яте, виробництво у сільському господарстві є найбільш ризиковим, а також одним із найбільш капітало- та енергомістких. Тому галузь є найменш привабливою для підприємців та інвесторів, оскільки у ньому ускладнено перелив приватного капіталу з інших галузей.

Отже, в узагальненому вигляді нами визначено особливості відтворення у сільському господарстві, а саме: резерви екстенсивного типу відтворення обмежені наявністю природної складової факторів виробництва; існує значний обсяг проміжного споживання, коли частина виробленої продукції безпосередньо перетворюється у предмети праці, минаючи товарно-грошову форму та бере участь стадії обміну; наявність специфічного структурного співвідношення засобів праці, предметів праці та живої праці; стохастична залежність затрат та результатів праці;

велика тривалість відтворювального циклу; нерівномірність споживання ресурсів і виходу готової продукції у виробничому циклі.

При простому відтворенні процес повторення або відновлення виробництва відбувається у незмінному масштабі, яке характеризується відсутністю накопичення. При розширеному відтворенні обсяги виробленого продукту в кожному наступному циклі збільшуються, не залишаються незмінними й фактори виробництва. Для того щоб відтворення здійснювалося у розширених масштабах, до початку кожного наступного циклу необхідні додаткові або якісніші ресурси. Розширення або якісне покращення факторів виробництва відбувається за рахунок перетворення доданої вартості у капітал, тобто накопичення капіталу.

Розширення відтворення може здійснюватися у двох формах: екстенсивній та інтенсивній. За екстенсивної форми розвитку сільського господарства виробництво продукції зростає за рахунок кількісних факторів – збільшення обсягів виробничих ресурсів, що використовуються при незмінному якісному рівні техніки і технології. За інтенсивної форми збільшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції забезпечується за рахунок якісних факторів – використання інноваційних виробничих ресурсів, технологій і форм організації виробництва та праці на основі впровадження науково-технічних розробок, що сприяє підвищенню ефективності сільськогосподарського виробництва. Варто зазначити, що в сільському господарстві резерви екстенсивного методу незначні внаслідок обмеження ресурсів галузі. Так, відсутність можливості значного збільшення обсягів виробництва продукції сільського господарства за рахунок залучення в оборот додаткових земельних площ, тому необхідний пошук резервів нарощення за рахунок інтенсифікації виробничого процесу [40, с. 176].

Відтворення виробничих ресурсів у сільському господарстві здійснюється через економічний механізм відтворення, який передбачає систему економічних заходів і форм реалізації на практиці відновлення витрачених у процесі виробництва факторів виробництва. Дія цього механізму полягає у тому, щоб відшкодувати, як мінімум, втрати відповідних ресурсів у процесі господарської діяльності. Розширене відтворення факторів виробництва досягається у процесі їх нарощення та є результатом і необхідною умовою для розширення господарської діяльності. Отже,

спонукаючим чинником для підприємства є недостатній рівень рентабельності (при виконанні умов простого відтворення та при реінвестуванні чистого прибутку).

Розширеного відтворення можна досягати за рахунок таких напрямів: кількісного збільшення залучених факторів виробництва, переважно трудових ресурсів і змінного капіталу на попередньому технологічному рівні, що призводить до екстенсивного типу; на основі якісного удосконалення поєднання ресурсів за рахунок використання нової техніки та технології із залученням кваліфікованіших кадрів, що відповідає інтенсивному типу розвитку; за рахунок кількісних та якісних факторів росту одночасно, що формує комбінований тип розвитку. На сучасному етапі в сільському господарстві порушено процес повернення авансованих у виробництво грошових коштів, тому відтворювальний процес здійснюється переважно за звуженим типом.

Узагальнюючи розглянуту нами економічну сутність відтворювальних процесів у сільському господарстві, необхідно зазначити наступне: використання діалектичного підходу до дослідження категорії дає підстави зробити висновок про необхідність розвитку положень, пов’язаних із формами, способами і механізмами взаємодії учасників відносин у процесі виробництва, розподілу, обміну та споживання; економічні відносини між господарюючими суб’єктами базуються на інтересах сторін; модель відтворювального циклу, що ґрунтується на самофінансуванні, передбачає наявність власних джерел, величина яких визначається після вторинного розподілу; параметри і тривалість відтворювального циклу залежать від використовуваних структури ресурсів та технології виробництва; існуючий звужений тип відтворення свідчить про відсутність можливостей для техніко-технологічної модернізації; доцільно створити сприятливі умови для розвитку взаємовигідної співпраці між державою і приватним бізнесом, що дасть змогу активізувати інвестиційні процеси в галузі.

1.2. Складові матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств та особливості її відтворення

Одним із пріоритетних напрямів забезпечення стійкого розвитку сільськогосподарських підприємств є розширене відтворення складових матеріально-технічної бази, що зумовлює її раціональне використання й оптимальне формування. Узагальнено матеріально-технічну базу (МТБ) підприємства можна визначити як – сукупність матеріально-технічних засобів у вигляді комплексу будівель і споруд, машин та обладнання, транспортних засобів й інших матеріально-технічних ресурсів. Особливістю МТБ сільськогосподарських підприємств є наявність землі, робочої, племінної та продуктивної худоби, багаторічних насаджень, лісу, водних ресурсів.

У нинішніх умовах конкурентоспроможний розвиток сільськогосподарських підприємств можливий за умови розширеного відтворення на інноваційній основі. Процес відтворення розширеного типу передбачає чітке додержання рівноважних пропорцій у виробництві матеріальних благ і послуг, а, отже, має бути баланс між елементами суспільного продукту – засобами виробництва, робочою силою, а також виробництвом засобів виробництва і виробництвом предметів споживання.

Так, відтворення у сільському господарстві дослідниця Г. В. Маркова характеризує як одержання прибутку та доходу, необхідного для нового циклу виробництва, який перебуває у неперервному русі та відновленні у часі [50, с. 51]. Водночас Ш. Хошімура розуміє під ним процес перенесення на новостворений продукт і збереження у ньому вартості у рівній вартості засобів виробництва, що витрачені або зношені, у грошовій формі, їх подальше оновлення у натуральній формі [51, с. 46].

Відтворення МТБ у сільськогосподарських підприємствах відбувається під впливом різних факторів, які можна об’єднати у дві групи. Перша група факторів характеризується використанням горизонтальних економічних відносин сільгосптоваровиробників і підприємств машинобудування, хімічної промисловості, будівництва та іншими галузями національного господарства. Створені на цій основі елементи МТБ втілюються в уречевлену працю капітального будівництва та промисловості у формі потенційної продуктивної сили.

Друга група факторів забезпечує узгодження праці з усіма елементами МТБ, всередині сільськогосподарського підприємства, зокрема, у вертикальних економічних

зв’язках. Звідси, складові МТБ, такі як сільгоспугіддя та біологічні елементи засобів виробництва циклічно щороку беруть участь у процесі розширеного відтворення в цілому у сільському господарстві та конкретного господарюючого суб’єкта. На відміну від сільськогосподарських рослин і тварин, які за участі у відтворювальному процесі змінюються кількісно та якісно, сільськогосподарські угіддя відтворюються лише якісно, тобто шляхом розширеного відтворення (покращення) родючості. У вузькому економічному розумінні сутність розширеного відтворення в сільському господарстві охоплює підвищення продуктивної сили живих організмів і ґрунту.

Економічна природа матеріально-виробничих ресурсів характеризується їх сутністю: вони, як оборотні фонди підприємства, повністю передають власну вартість на створену сільськогосподарську продукцію. Вартість матеріально-виробничих ресурсів включається у загальні затрати на її виробництво, оскільки вони беруть участь у виробництві упродовж одного виробничого циклу. Саме тому необхідно забезпечити постійне відшкодування матеріально-виробничих ресурсів у тому ж обсязі для простого або у збільшеному для розширеного відтворення [52]. На відміну від другої групи елементів виробничої бази – технічних ресурсів, виробничих будівель тощо, які є основними засобами сільськогосподарського підприємства, матеріально-виробничі ресурси змінюють свою речову форму у процесі виробництва. Наприклад, у процесі виробництва насіння під впливом багатьох факторів стає рослинами, а мінеральні добрива перетворюються у ґрунті в різні поживні речовини, які створюють сприятливе середовище для їх росту.

Так, виробничий капітал у процесі свого руху послідовно проходить три стадії й набуває різних функціональних форм: грошову, виробничу та товарну. Отже, сільськогосподарський товаровиробник, придбаючи на ринку засоби виробництва та наймаючи робочу силу, авансує певну суму грошових коштів, які після вкладення набувають форми продуктивного капіталу. У процесі виробництва він трансформується у товарний капітал, після реалізації готової продукції на ринку – у грошову форму капіталу.

Функціонуючий у процесі виробництва капітал поділяється на дві частини. Одна із них реалізується через засоби виробництва, інша – утворює затрати на оплату

праці працівників. Засоби виробництва у виробничому процесі не створюють нової вартості, а лише переносять її на готову продукцію і є постійною частиною капіталу.

Отже, засоби виробництва та предмети праці можуть стати капіталом лише тоді, коли наймані працівники використовують їх як засоби експлуатації з метою створення доданої вартості для власників. При цьому одні засоби виробництва переносять вартість на вироблену продукцію відразу та без змін, а інші – частинами.

При з'ясуванні особливостей продуктивного капіталу було виявлено, що він поділяється на основний та оборотний капітал. Та частина капіталу, яка упродовж тривалого часу бере участь у процесі виробництва та переносить свою вартість на готову продукцію частинами, повертаючись до власника у грошовій формі, є основним капіталом. Матеріально-речовими елементами основного капіталу виступають засоби праці: будівлі, споруди, передавальні пристрої, нематеріальні активи, транспортні засоби, виробничі запаси та ін.

Встановлено, що в економічній теорії поняття «основний капітал» першим використав А. Сміт у праці «Дослідження про природу і причини багатства народів» наголосивши, що основний капітал може бути використаний на покращення земель, придбання машин, інструментів та інших предметів, що приносять дохід або прибуток без переходу від одного власника до іншого або без подальшого обігу [7].

Зазначимо, що в податковому та бухгалтерському обліку під терміном «основні фонди» розуміють необоротні активи. До їх складу відносять: основні засоби; нематеріальні активи; інші необоротні активи; у сільськогосподарських підприємствах – довгострокові біологічні активи. Основні засоби відповідно до П(С)БО 7 – це матеріальні активи, які підприємство утримує з метою використання їх у процесі виробництва або постачання товарів, надання послуг, надання в оренду іншим особам чи для здійснення адміністративних і соціально-культурних функцій, очікуваний строк корисного використання (експлуатації) яких більше одного року (або операційного циклу, якщо він триває більше року [53].

Крім того, п. 6 П(С)БО 7 визначено, що об'єкт основних засобів визнається активом, якщо існує ймовірність того, що підприємство отримує в майбутньому економі-чні вигоди від його використання та його вартість може бути достовірно визначена. Додатково слід виділити і критерій малоцінності. Так, у п. 5.2 цього

Стандарту зазначено, що підприємства можуть установлювати вартісні ознаки предметів, які входять до складу малоцінних необоротних матеріальних активів (МНМА). Опосередковано на це вказують і Методичні рекомендації щодо облікової політики підприєм-ства, відповідно до яких підприємство самостійно встановлює критерії малоцінності основних засобів. [54]. Усі активи, вартість яких не відповідає цьому критерію (нижча) та які використовуються більше одного року, відображаються в бухгалтерському обліку у складі МНМА. Активи, які використовуються більше року і вартість яких вище критерію малоцінності, в бухгалтерському обліку визнаються як основні засоби. Таке розмежування для цілей бухгалтерського обліку наведено в наказі про облікову політику підприємства. Згідно з МСБО 16 основні засоби – це матеріальні об'єкти, які: а) утримуються для використання у виробництві або постачанні товарів чи наданні послуг із надання в оренду або для адміністративних цілей; б) використовуватимуться, за очікуванням, протягом більш як одного періоду [55].

Для потреб податкових розрахунків згідно з Податковим кодексом України основні засоби – це матеріальні активи, у т. ч. запаси корисних копалин наданих у користування ділянок надр (крім вартості землі, незавершених капітальних інвестицій, авто-мобільних доріг загального користування, бібліотечних і архівних фондів, матеріаль-них активів, вартість яких не перевищує 6000 грн, невиробничих основних засобів і нематеріальних активів), що призначаються платником податку для використання в господарській діяльності платника податку, вартість яких перевищує 6000 грн і поступово зменшується у зв'язку з фізичним або моральним зносом та очікуваний строк корисного використання (експлуатації) яких з дати введення в експлуатацію становить понад один рік (або операційний цикл, якщо він більше одного року) [56].

За цим визначенням МНМА не можна віднести до основних засобів. На відміну від бухгалтерського обліку, в податкових розрахунках підприємство не має права самостійно змінювати вартісний критерій (6000 грн), яким розмежовано МНМА і основні засоби для потреб оподаткування [56].

У сільськогосподарських підприємствах виділяють особливий вид необоротних активів – довгострокові біологічні активи. Відповідно до п. 4 П(С)БО 30, біологічним

активом є тварина або рослина, яка у процесі біологічних перетворень здатна давати сільськогосподарську продукцію та додаткові біологічні активи, а також приносити в інший спосіб економічні вигоди [57]. Основними умовами визнання біологічного активу як активу є ймовірність отримання підприємством у майбутньому економічних вигод, пов'язаних з їх використанням, та можливість достовірної оцінки їхньої вартості.

Необхідно зазначити, що на основі п. 2.3 Методичних рекомендацій з бухгалтерського обліку біологічних активів, де зазначено: біологічні активи, визнаний активом у результаті минулих подій, стосовно якого є ймовірність того, що підприємство не отримає у майбутньому економічні вигоди, пов'язані з його використанням, у звітному періоді активом не визнається, а його вартість відноситься до інших витрат операційної діяльності [58].

Зазначимо, що визначення нематеріального активу з 1 січня 2017 р. виключене з Податкового кодексу, тому використовується бухгалтерський термін. Згідно з п. 4 П(С)БО 8 нематеріальним активом вважається немонетарний актив, який не має матеріальної форми і може бути ідентифікований [59]. При цьому під немонетарними активами розуміють усі активи, крім коштів, їх еквівалентів і дебіторської заборгованості у фіксованій (або визначеній) сумі грошей (п.4 П(С)БО 19) [60].

У свою чергу, на відміну від основного,оборотний капітал – це та частина, яка бере участь у процесі виробництва, переносить всю вартість на новостворений продукт за один кругообіг. Матеріально-речовими носіями оборотного капіталу є предмети праці. Відповідно до НП(С)БО 1 оборотні активи – гроші та їх еквіваленти, що не обмежені у використанні, а також інші активи, призначені для реалізації чи використання протягом операційного циклу чи протягом дванадцяти місяців з дати балансу [61]. Основними складовими матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств, які віднесено до оборотних активів є виробничі запаси та поточні біологічні активи. З метою ведення бухгалтерського обліку використовується визначення, наведене у п. 4 П(С)БО 9: запаси – це активи, які призначені для продажу, для виробництва продукції та управління підприємством або перебувають у виробництві (тобто незавершене виробництво є також запасами) [62]. Подібне тлумачення запасів находимо у п. 6 МСБО 2 «Запаси» [63]. З метою

податкового обліку всі запаси вважаються товарами (пп. 14.1.244 ПКУ). Склад їх є досить широким і включає всі види запасів, наведені у п. 6 П(С)БО 9 [64].

Відповідно до П(С)БО 30 поточними біологічними активами вважаються активи, які спроможні давати сільськогосподарську продукцію або додаткові біологічні активи, приносити в інший спосіб економічні вигоди протягом періоду, що не перевищує 12 місяців, а також тварини на вирощуванні та відгодівлі. [57].

До складу поточних біологічних активів входять тварини на вирощуванні та відгодівлі, риба, птиця, звірі, кролі, сім'ї бджіл, худоба, відбракована з основного стада, тварини, прийняті від населення для реалізації, зернові, овочеві, технічні та кормові культури. За своєю економічною суттю тварини на вирощуванні та відгодівлі є незавершеним виробництвом для тваринництва, після досягнення ними певної ваги їх можна реалізувати або перевести до основного стада. Певну роль у вибутті тварин відіграють їх падіж, вимушений забій, нестачі, крадіжки тощо. До поточних біологічних активів відносять також дорослих тварин, що утримуються підприємством для їх подальшого продажу протягом наступних 12 місяців. З огляду на це поточні біологічні активи з метою обліку відносять до запасів, визнання та облік яких регламентується П(С)БО 9 [62].

У процесі відтворення мають бути відшкодовані затрати уречевленої та живої праці. Затрати живої праці відшкодовуються на основі нарахування й оплати праці працівників, які задіяні у процесі виробництва та реалізації продукції. У процесі відтворення затрат уречевленої праці його можна умовно поділити на два напрями – повне відтворення оборотних засобів та часткове відновлення основних засобів виробництва.

Матеріально-технічна база сільськогосподарських підприємств є багатоелементною й характеризується натурально-речовим та вартісним складом. За своєю натурально-речовою структурою МТБ включає предмети та засоби праці (робочу, племінну, продуктивну худобу, робочі машина, багаторічні насадження, обладнання та інші технічні засоби, добрива, гербіциди, пестициди, сировину, паливо, насіння, корми і т.д.). У процесі використання МТБ у виробництві також використовуються природні ресурси (вода, земля, рослини, тварини та ін.).

В економічній теорії матеріальне виробництво характеризується продуктивними силами та продуктивними відносинами. Нинішній етап розвитку продуктивних сил вимагає пошуку та реалізації якісних їх перетворень на основі інновацій. Цей процес знаходить своє відображення у формуванні та використанні МТБ, яка є важливою частиною продуктивних сил, як сукупності засобів виробництва та предметів праці, а також пов'язаних із ними виробничих відносин.

Макроекономічна теорія пропонує визначення основних засобів як сукупності засобів і предметів праці, які використовуються у процесі виробництва. До засобів праці відносять знаряддя виробничої діяльності. Специфічним та загальним засобом праці є земля. Предмети праці – все, що підлягає обробці, на що спрямована трудова діяльність людини. За допомогою засобів праці працівники впливають на предмети праці. Зазначений теоретичний підхід дозволяє розкрити економічний зміст матеріально-технічної бази.

За сутністю засоби виробництва, як сукупність засобів і предметів праці, що використовується у процесі виробництва, становлять речовий фактор продуктивних сил, включаючи технологію виробництва, вони утворюють матеріально-технічну базу.

Термін «матеріально-технічна база» виник із початком індустріалізації господарства. У нинішніх умовах систематизовано економічну сутність та склад МТБ, однак актуальність і специфічність її формування й використання в сільськогосподарських підприємствах вимагають подальшого вивчення у напрямі уточнення невирішених проблем щодо особливостей та оцінки розвитку її в сільськогосподарському виробництві на принципах інноваційності та сталості, тобто урахування не лише економічних факторів, а й екологічних і соціальних.

В Економічній енциклопедії за редакцією С. В. Мочерного наведено наступне тлумачення: «матеріально-технічна база виробництва – сукупність матеріально-речових елементів продуктивних сил, виробничий апарат, який використовується для створення матеріальних благ і надання послуг колективу, суспільству» [65, с. 276]. Заслуговує на увагу висвітлення позиції, що актуальним для країни є оновлення матеріально-технічної бази виробництва на основі національної програми науково-технічного переозброєння господарського комплексу, формування сприятливого

середовища для інвестиційної активності. Наголошується на тому, що створення МТБ означає «цілковиту електрифікацію країни і вдосконалення на цій основі техніки, технології і організації суспільного виробництва в усіх галузях народного господарства; комплексну механізацію виробничих процесів, все повнішу їх автоматизацію; широке застосування хімії; організаційне поєднання науки з виробництвом» [66, с. 463].

Узагальнення авторських визначень в економічній літературі дало можливість впевнитись у наявності різних трактувань категорії «матеріально-технічна база». Найбільш поширеним є розгляд цієї категорії на основі сукупності основних елементів засобів виробництва та як речової частини продуктивних сил.

Подібна думка простежується у наступних дефініціях даної категорії: «…сукупність речових елементів та енергії, за допомогою яких люди створюють сільськогосподарську продукцію» [67, с. 40], «…сукупність усіх матеріальних умов здійснення процесу виробництва в поєднанні з його технологією в галузях та виробничих підрозділах аграрного підприємства [68, с. 167]; «…система з вільним споживанням матеріально-технічних засобів (техніки, паливно-енергетичних ресурсів, запасних частин тощо)» [69, с. 40]; «…речовий капітал, що забезпечує безперервність розвитку та складається з предметів й засобів праці» [70, с. 29]; «…сукупність засобів та предметів праці, що використовуються в сільськогосподарському виробництві, тобто все те, що К. Маркс називав «кістяком та мускульною системою виробництва» [71,с. 189]; «…включає парк машин, механізмів, апаратів, приладів матеріального виробництва та невиробничої сфери, технологічні процеси, форми організації управління суспільним виробництвом; виробничі споруди, транспортні засоби, а також засоби зв’язку; сировину, основні і допоміжні матеріали, використовувані паливно-енергетичні ресурси» [72,с. 329]. У вище наведених тлумаченнях досліджуваного економічного терміна наводиться перелік компонентів МТБ, обмеження переліку складових МТБ підприємства, а також врахування лише наявності їх без оцінки стану та можливостей щодо раціонального використання у виробничому процесі, тобто залишаються поза увагою питання адаптивного використання матеріально-технічної бази.

Як зазначалося вище, у деяких науковців домінує підхід, за якого МТБ сільського господарства ототожнюють з його продуктивними силами. Це можна стверджувати, аналізуючи дефініції категорії МТБ сільськогосподарського виробництва «...сутність МТБ сільського господарства можна визначити як сукупність речових елементів продуктивних сил в їх органічній єдності з суб'єктивними і суспільними факторами виробництва [73, с. 109]; «…сукупність матеріальних умов виробництва й речових елементів продуктивних сил [74, с. 69]; «… сукупність матеріальних, речових елементів продуктивних сил суспільства, які застосовуються в економічних процесах» [75]; «…сукупність речових елементів (предметів і засобів праці) високорозвинутих продуктивних сил суспільства в органічному зв'язку з суспільно-економічними формами їх використання [76, с. 139–140]; «…елемент продуктивних сил, на основі якого між суб'єктами виробничого процесу складаються відповідні виробничі відносини» [77]. Очевидно, що розуміння цієї категорії ускладняється через орієнтацію на рівень суспільства та відсутність чіткого окреслення складових МТБ. Однак дослідники обґрунтовують даний підхід через поєднання робочої сили із засобами виробництва, що формує продуктивні сили, а характер цього поєднання відображають виробничі відносини.

Деякі автори пропонують розглядати досліджувану категорію через вимоги виробництва й одержання економічного результату, зокрема: «…економічні ресурси (активи) підприємства, які повинні принести прибуток в результаті господарської діяльності» [78, с. 98]; «…оптимізована сукупність матеріально-технічних ресурсів, виражених через виробничі запаси й незавершене виробництво, та технічних засобів виробництва» [79, с. 182]; «…сукупність необхідних для виробничого процесу засобів виробництва (устаткування, приладів, транспортних засобів, допоміжних підприємств, під'їзних шляхів тощо)» [80, с. 25]; «…стан таких компонентів як: наявність і пристосованість виробничих площ, вік парку встаткування, відповідність наявних ресурсів виробничій програмі [81, с. 208]. У цих визначеннях простежується спроба подати МТБ як певну сукупність елементів, які зорієнтовані на результативність використання та необхідність її оптимізації, однак не узагальнюється критерій оптимізації, а також наявна обмеженість її складових.

Комплексний підхід до дефініції категорії МТБ підприємства пропонують науковці, які вважають, що під матеріально-технічною базою підприємства варто розуміти сукупність засобів виробництва, що виступають у формі реальних активів підприємства й забезпечують ефективне виконання всіх організаційно виділених бізнес-процесів і підтримують виділення зон компетентності у життєдіяльності підприємства [82, с.56]. Поділяємо думку цих дослідників, що МТБ підприємства включає в себе засоби і знаряддя праці, які використовуються у процесі виробництва, а також забезпечують надходження необхідної інформації та інновацій для здійснення різнопланової виробничо-господарської діяльності. [83, с. 620]. Отже, за такого визначення досліджуваної категорії враховуються особливості розвитку виробничих процесів у сучасних умовах, тобто виділяються складові, що забезпечують конкурентоспроможність продукції та підприємства на ринку.

На наше переконання, найважливішою специфічною особливістю матеріально-технічної бази сільського господарства є обов'язкове включення до складу її елементів земельних угідь і живих організмів (тварини, птиця, рослини). Земля, як системо утворювальний фактор МТБ, виступає при цьому активним засобом сільськогосподарського виробництва, його найважливішим речовим фактором, необхідною матеріальною умовою процесу праці [84].

Серед науковців розгорнулася дискусія щодо включення до складу МТБ сільськогосподарського підприємства земельних ресурсів. Підтримуємо позицію С. І. Михайлова, який розглядає МТБ як сукупність речових елементів та енергії, за допомогою яких люди створюють продукцію, яка включає в себе: землю, іригаційні, осушувальні та інші меліоративні системи, трактори, комбайни і т.д. [85, с. 93]. Подібну думку обґрунтовує група науковців, які розглядають МТБ сільськогосподарського підприємства як сукупність матеріальних і природних ресурсів, що використовуються для виробництва сільськогосподарської продукції [86, с. 83]. Очевидно, що за такого підходу постає необхідність у диференціації затрат на виробництво одиниці продукції, оскільки для одержання однакової урожайності на ґрунтах різної родючості необхідний різний рівень забезпечення виробничими фондами, що вимагає обґрунтування інструментів їх реалізації.

На нашу думку, саме в МТБ підприємства відображається комплексна оцінка властивостей землі як знаряддя та предмета праці, що визначається взаємозв'язком і взаємообумовленістю природних властивостей землі й матеріально-технічних ресурсів. Родючість ґрунту формується під впливом не лише клімату, рельєфу місцевості, вологості, але й від додержання науково обґрунтованих вимог агротехніки, рівня інноваційності технологій та інших виробничих операцій.

Встановлено, що в середовищі учених економістів-аграрників поширена думка про те, що матеріально-технічна база сільськогосподарських підприємств включає землю, основний та оборотний капітал. [87].Отже, оцінювання МТБ за сукупністю ресурсів доцільно здійснювати за такими напрямами: земельні (сільськогосподарські угіддя, їх якість) та матеріально-технічні (наявність і рух основних виробничих фондів та матеріальних оборотних активів у натуральному та вартісному виразі).

Вважаємо, що матеріально-технічна база сільськогосподарського підприємства – це складна система, створена людською працею на основі використання природних ресурсів, накопиченого досвіду, знань, навиків, яку сформовано під впливом інноваційного розвитку, основними елементами якої виступають засоби та предмети праці, що сприяють забезпеченню неперервності й ритмічності виробництва, досягненню стратегічних і поточних цілей його розвитку. Отже, враховуючи предмет дисертаційного дослідження, а саме відтворення МТБ, розглядати цю категорію доцільно в єдності змісту (земельні ресурси, основні виробничі фонди, матеріальні оборотні фонди) та форми використання матеріально-технічних ресурсів (виробничі технології, організація виробництва та праці, інноваційно-інформаційне забезпечення) із урахуванням відповідності структурних елементів науково обґрунтованим нормам і нормативам, стратегічним і тактичним показникам розвитку МТБ, основною рушійною силою розвитку якої повинен бути інноваційний процес.

Відтворення МТБ сільськогосподарського підприємства нами розглядається як природно-еволюційний процес, а також інноваційний розвиток, який спрямований на підвищення економічної стійкості за рахунок розширеного відтворення усіх видів ресурсів та якісного їх перетворення на основі масштабних змін її виробничо-економічної структури й інноваційного забезпечення.

Узагальнюючи вищезазначене, можна дійти висновку, що поелементна структура МТБ сільськогосподарського підприємства включає в себе: земельні ресурси та їх якісні характеристики, основні засоби – активні і пасивні, виробничі та невиробничі; матеріальні оборотні засоби й елементи; технології, організацію виробництва і праці; систему менеджменту якості; інноваційно-інформаційні ресурси, які формують виробничий потенціал суб'єкта господарювання та створюють умови для реалізації стратегічних цілей розвитку організації (додаток А).

На основі певних форм організації виробництва, інформаційних ресурсів, а також забезпечення відповідного інноваційного рівня основних засобів виробництва, технологічні процеси поєднують складові МТБ сільськогосподарських підприємств у вартісному виразі. Однак відмінність МТБ від безпосереднього процесу виробництва полягає в тому, що виробництво – це діалектична єдність виробничих відносин та продуктивних сил, а МТБ – лише складова частина продуктивних сил, але на її основі між суб'єктами виробничого процесу формуються виробничі відносини.

Узагальнимо економічні закономірності та принципи відтворення МТБ сільськогосподарських підприємств, які формуються під впливом дії об'єктивних економічних законів та принципів організації сільськогосподарського виробництва. Нами доведено, що МТБ будь-якого суб'єкта господарювання формується як сукупність окремих елементів, що перебувають в економічних відносинах та зв'язках між собою, які утворюють певну єдність і цілісність.

Розглянемо особливості відтворення МТБ сільськогосподарського підприємства. Так, МТБ як виробничо-економічний об'єкт, організаційно та технологічно взаємодіє з іншими внутрішніми підсистемами підприємства, зокрема, сортування та доробка сільськогосподарської продукції, зберігання, транспортування, збут та інші функції, які виконуються суб'єктом господарювання у доведенні готового продукту до кінцевих споживачів. Серед законів, що впливають на процеси відтворення МТБ підприємства, слід виділити такі: системного розвитку; відносного найменшого впливу (слабкої ланки), який дозволяє визначити найслабші складові МТБ, які спроможні вивести виробничо-господарську діяльність підприємства зі стану рівноваги та потребують інноваційного оновлення; сукупної дії факторів росту;

динамічної рівноваги, який передбачає безперервний розвиток підприємства на основі розширеного відтворення МТБ, що сприятиме утриманню загальної рівноваги кожному етапі цього розвитку; активізації та розширеного відтворення, що мотивує суб'єкта господарювання до розвитку МТБ на інноваційній основі.

Щодо закономірностей функціонування сільськогосподарського виробництва, які необхідно враховувати при організації відтворення МТБ, то слід розглянути такі, як: відповідність структури МТБ цілям розвитку суб'єкта господарювання; відповідність форм і методів організації виробництва параметрам МТБ; відповідність техніко-технологічних показників МТБ вимогам праці та кваліфікації працівників; відповідність структури МТБ відповідним виробничо-технічним умовам та економічним вимогам інноваційного розвитку; кон'юнктура ринку сільськогосподарської продукції.

Основними принципами, які необхідно враховувати при формуванні та відтворенні елементів МТБ сільськогосподарського підприємства, є: забезпечення еколого-, соціо-економічної ефективності використання МТБ; додержання права власності; матеріальна заінтересованість і відповідальність при формуванні та відтворенні МТБ; досягнення збалансованості факторів розвитку МТБ; комплексне врахування природно-кліматичних, техніко-технологічних, соціально-економічних та екологічних умов розвитку МТБ; динамічність розвитку МТБ; обмеженість різноманіття організаційно-технологічних ресурсів дії природних законів.

При вивченні процесів відтворення МТБ сільськогосподарського підприємства варто зосередити увагу на особливостях формування й використання складових МТБ. Очевидно, що при формуванні матеріально-технічних ресурсів доцільно передбачити нормативне наповнення складовими відповідно до вимог сільськогосподарського підприємства. Це пояснюється тим, що структурна побудова МТБ підпорядкована раціональній організації виробничих процесів, упродовж яких відбувається циклічна трансформація усіх видів матеріально-технічних ресурсів, необхідних для забезпечення сільськогосподарського виробництва. Саме тому при формуванні МТБ необхідно проводити багаторазові розрахунки варіантів обґрунтування потреби в ресурсах, їх запасах та норм використання по видах, що

базуються на нормативному методі та розробці організаційно-економічних заходів їх ефективного використання.

Важливе місце у структурі МТБ сільгосппідприємства відводиться технічним ресурсам, які забезпечують комплексну механізацію виробництва. Їх формування повинно відповідати спеціалізації та розмірам підприємства, вимогам технології, застосовуваній при виробництві продукції тваринництва та рослинництва. Ефективне використання технічних ресурсів забезпечується за умови наявності належної чисельності висококваліфікованого персоналу, своєчасного та якісного технічного обслуговування та ремонту техніки, а також підвищеної її потужності та короткого періоду використання. Економія затрат від використання технічних ресурсів у малих сільськогосподарських підприємствах досягається кооперацією при використанні технічних ресурсів.

На основі узагальнення теоретичних положень процесу відтворення та сутності МТБ можна зробити висновок, що його необхідно досліджувати з додержанням принципів наукового підходу, системності, комплексності та диференційованості, тобто в єдності системи виробничих відносин стадії виробництва, обміну та споживання. Так, на виробничій стадії здійснюється формування елементів МТБ, яке починається із вкладення грошових коштів у формі інвестицій для придбання матеріальних ресурсів. Рух капіталу при цьому включає три стадії кругообігу: інвестиційну, використання ресурсів і відтворювально-збутову.

На наступній стадії сформовані елементи МТБ використовуються у виробництві, результатом відтворювального процесу є створення реального капіталу у вигляді готової продукції. На третій стадії реальний капітал підприємства набуває форми чистого грошового потоку. Грошові кошти, одержані за реалізовану продукцію, надходять при зростанні обсягу капіталу. Надходження для забезпечення розширеного відтворення повинні перевищувати початкові капітальні інвестиції на відтворення МТБ. Виявлення залежності дає підстави для висновку, що уповільнення руху засобів на будь-якій стадії призводить до погіршення фінансового стану сільськогосподарського підприємства. Отже, прискорення оборотності капіталу сприяє збільшенню обсягів виробництва та продажу продукції при одній й тій самій сумі капіталу за певний час, а також його приростенню.

Підсумовуючи вищенаведене нами запропоновано визначення сутності відтворення МТБ сільськогосподарського підприємства як процесу придбання цілісних майнових комплексів, нового будівництва, реконструкції, оновлення, модернізації, технічного переозброєння виробництва, покращення використання земельних ресурсів та оборотних засобів на основі сучасних інноваційних перетворень.

Формування кількісного та якісного складу МТБ сільськогосподарського підприємства здійснюється під впливом природно-кліматичних чинників, його розмірів та спеціалізації, що зумовлює коливання виробничих витрат через використання різних систем машин, агрегатів, комплексів, хімічних засобів захисту, добрив та інших елементів сільськогосподарського виробництва.

У працях вітчизняних науковців значна увага приділяється аналізу фондоємності, капіталоємності, енергоємності та паливоємності, що характеризує ефективність використання МТБ у рослинництві та тваринництві. Відмінності у величинах цих показників пояснюються впливом факторів науково-технічного прогресу на інноваційність елементів МТБ та ресурсоємність виробленої продукції [88; 89; 90].

Очевидно, що високий рівень фондоємності МТБ сільськогосподарського виробництва пов’язаний із сезонністю використання її елементів. Невідповідність робочого періоду часу виробництва зумовлює використання сільськогосподарських машин протягом року лише декілька днів. Це вимагає додаткових затрат, пов’язаних зі зберігання технічних ресурсів, необхідністю створення запасів насіння, кормів тощо**.**

Високий рівень капіталомісткості матеріально-технічної бази зумовлює необхідність вкладення інвестицій, адже виробництво продукції на великих земельних площах потребує вартісних мобільних технічних ресурсів і механізмів, а також відповідної транспортної та дорожньої інфраструктури, сервісного обслуговування.

Важливою особливістю МТБ сільськогосподарських підприємств є обов’язкова наявність в її складі земельних угідь та живих організмів (тварини, птиця, рослини). Земля має двоїсту природу, оскільки може бути віднесена до її природних ресурсів та до основних виробничих фондів сільського господарства, яка є визначальною частиною ресурсів матеріально-технічної бази.

В умовах інноваційного розвитку економіки підвищується роль МТБ у забезпеченні економічного зростання сільського господарства, яка полягає в її участі у збільшенні валового національного продукту та національного доходу, на основі нарощення обсягів виробництва продукції суб'єктами господарювання, підвищення рівня доданої вартості в агропродовольчих ланцюгах. Звідси пріоритетними напрямами формування МТБ у сільськогосподарських підприємствах на принципах інноваційності та сталості повинні стати: в аспекті техніко-технологічного забезпечення за світовими стандартами – нанотехнології, ресурсоощадній інтенсивні технології, біотехнології екологічного захисту, сучасна біоенергетика; в аспекті породного складу та сучасних сортів рослин – елітний сортовий склад та гібриди сільськогосподарських культур, високопродуктивні породи сільськогосподарських тварин, мікробіологічні штами.

Відтворення матеріально-технічних та інших видів ресурсів у сільськогосподарському виробництві, як і в інших сферах економіки, здійснюється за рахунок прирощення частини доданої вартості в основний капітал [91]. Основною особливістю сільськогосподарського виробництва є сезонність, тому товаровиробники змушені покривати витрати на накопичення основних видів матеріально-технічних ресурсів за рахунок коротко- і довгострокових кредитів. Висока вартість позикових коштів та обмежена тривалість довгострокового кредитування знижують можливості сільгосптоваровиробників щодо відтворення матеріально-технічної бази.

Важливим чинником підтримки процесів відтворення у досліджуваній галузі є забезпечення паритетності цін на продукцію сільського господарства та матеріально-технічні ресурси. У нинішніх умовах підприємства сільськогосподарського машинобудування та інших галузей відчувають фінансові труднощі, завищують оптові ціни на матеріально-технічні ресурси, що ускладнює здійснення процесів простого й розширеного відтворення сільськогосподарськими підприємствами. Не вирішує цієї проблеми у вітчизняних умовах й агролізинг.

Отже, відтворення складових МТБ сільськогосподарських підприємств відбувається під впливом природних, техніко-технологічних, організаційно-економічних та макроекономічних чинників (додаток Б).

Аналіз реальної практики забезпечення сільськогосподарськими товаровиробниками відтворювальних процесів свідчить, що у більшості із них, особливо середніх і малих, не оновлюються морально застаріла техніка, нормативний термін експлуатації якої закінчився і використання її є економічно неефективне. Капітальні вкладення у відтворення технічних ресурсів значно перевищують їх початкову балансову вартість. За таких умов розширене відтворення як процес повторення та відновлення матеріально-технічних ресурсів у зростаючих обсягах за рахунок перевищення частини доданої вартості (доданого продукту) в капітал не здійснюється. Водночас зниження рівня накопичення основного капіталу призводить до виникнення нової форми – звуженого відтворення, яке є реальним процесом для більшості сільськогосподарських підприємств. За цієї форми відтворення МТБ реновація машин та обладнання, термін використання яких сплинув, зношених та морально застарілих здійснюється у неповному обсязі.

З урахуванням сучасних умов здійснення відтворювальних процесів у сільськогосподарських підприємствах нами систематизовано основні інструменти його здійснення (рис. 1.1).

Рис. 1.1. **Організаційно-економічне забезпечення відтворення МТБ сільськогосподарських підприємств**

Джерело: розроблено автором.

Авторський підхід розглядає організаційно-економічне забезпечення процесу відтворення МТБ сільськогосподарських підприємств як складну систему взаємопов’язаних елементів, які включають такі інструменти: ціни (тарифи) придбання засобів виробництва, виконання робіт і послуг; ціни реалізації виробленої продукції; проценти по кредитах; податки та податкові пільги, а також економічні санкції; цільові дотації та субсидії; страхові платежі; норми платежів до бюджету із прибутку підприємства; платежі до позабюджетних фондів; норми амортизації; лізингова ставка і т. д.

При обґрунтуванні складових організаційно-економічного забезпечення відтворення МТБ сільськогосподарських підприємств доцільно спиратися на об’єктивну оцінку сформованих її елементів з урахуванням реальних можливостей їх відтворення, формування адекватних джерел фінансування й постачання, а також кон’юнктури фінансового ринку та особливостей сільськогосподарського виробництва. Формування й розвиток складових організаційно-економічного забезпечення залежать від комплексності та обґрунтованості методичної бази, що буде розглянуто у наступному підрозділі дисертаційного дослідження [92].

Отже, відтворення МТБ – це неперервний процес її оновлення шляхом придбання нових матеріально-технічних ресурсів, реконструкції, технічного переозброєння, модернізації, оновлення та капітального ремонту, які включають наступні взаємопов’язані стадії: створення; споживання (використання); реінжиніринг; відновлення та відшкодування.

Початковою стадією відтворення складових МТБ є стадія їх придбання та формування. Для нового підприємства – це придбання цілісних майнових комплексів, зведення будівель і споруд, придбання обладнання, що відповідає технологічному процесу, вартості та якість продукції.

Формування матеріально-технічних ресурсів сільськогосподарського підприємства передбачає такі підготовчі етапи у здійсненні відтворення МТБ: інвентаризація стану використання основних засобів виробництва з метою виявлення застарілих та зношених елементів; аналіз відповідності наявного обладнання, фондозабезпеченості та технології вимогам модернізації; обґрунтування спеціалізації, розробка стратегічного плану виробництва продукції, напрямів реінвестування прибутку, структури основних та оборотних активів; визначення переліку технічних ресурсів, що потребує модернізації, оновлення; розрахунок нормативної потреби матеріальних оборотних засобів.

Завершальним етапом відтворення МТБ є процес відновлення та відшкодування матеріально-технічних ресурсів, яке може здійснюватися шляхом ремонту (поточного, середнього, капітального) за рахунок амортизаційних відрахувань та доданого продукту, а також шляхом модернізації, реконструкції та придбання. При цьому, витрати, пов’язані з поліпшенням об’єкта (модернізація,

модифікація, добудова, реконструкція тощо), які призводять до збільшення майбутніх економічних вигід, первісно очікуваних від використання об’єкта основних засобів, включають до його первісної вартості [53, п.14; 93,п. 31]; витрати, які здійснюються для підтримання об’єкта в робочому стані (проведення технічного огляду, нагляду, обслуговування, ремонту тощо) й одержання первісно визначеної суми майбутніх економічних вигід від його використання, включають до складу витрат звітного періоду [53, п. 15; 93, п. 33; 94, § 12]. Чітких критеріїв віднесення здійснених робіт до ремонту (капітального чи поточного) і до поліпшення (модернізації) чинним законодавством не визначено.

Зазначимо, що просте відтворення МТБ передбачає, переважно, ремонт застарілих засобів праці, а розширене, як правило, здійснюється шляхом нового будівництва, розширення виробничих потужностей діючого підприємства, придбання цілісних майнових комплексів, реконструкції, технічного переозброєння та техніко-технологічної модернізації.

У бухгалтерському обліку ремонт поділяється на поточний і капітальний. Такий розподіл залежить від мети здійснення ремонту та характеру проведених робіт. Так, якщо ремонт виконується для забезпечення або відновлення роботоздатності виробу й полягає в заміні та(або) відновленні окремих частин і призводить до одержання первісно визначеної суми майбутніх економічних вигід від його використання, то це поточний ремонт [95, п. 1.3; 53, п. 15]. Якщо ремонт виконується для відновлення справності та повного або близького до повного відновлення ресурсу виробу із заміною чи відновленням будь-яких частин, у тому числі базових, і водночас призводить до збільшення майбутніх економічних вигід, первісно очікуваних від використання об’єкта, то такий ремонт вважається капітальним [95, п. 1.3; 53, п. 15].

У процесі відтворення МТБ за рахунок реконструкції здійснюється розширення та перебудова споруд, оновлення активної частини основних засобів, що відносять до заходів технічного переозброєння, які порівняно із повною заміною та новим будівництвом, формують, при менших капіталовкладеннях, можливості збільшення обсягів сільськогосподарського виробництва, продуктивності праці, зниження матеріалоємності, скорочення тривалості виробничого циклу, і, як наслідок, підвищення конкурентоспроможності продукції [96].

Під модернізацією обладнання зазвичай розуміють оновлення та відтворення МТБ на основі ліквідації морально зношених основних активів і підвищення техніко-економічних показників із використанням досконаліших конструкцій, механізації та програмування, які мають покращені нормативні та технічні характеристики механізмів, що сприяють підвищенню продуктивності обладнання та забезпечують необхідну виробничу потужність.

Модернізацією можна вважати зміни в об’єкті основних засобів, спрямовані на поліпшення функціональних характеристик об’єкта основних засобів, а не на усунення його пошкоджень або на підтримання експлуатаційних якостей [97, с. 186]. До характерних наслідків модернізації, крім поліпшення характеристик основних засобів, можна віднести: зміну технологічного або службового призначення; підвищення характеристик щодо виробничої потужності; збільшення продуктивності; зміну номенклатури, поліпшення якості продукції, виробленої з використанням удосконалених елементів МТБ. Зокрема, заміна окремих важливих компонентів (частин) основних засобів (двигунів тощо) може бути відображена як заміна об’єкта основних засобів, якщо строк корисного використання такої частини відрізняється від значення цього показника, до яких належить цей компонент. У такому разі заміна цього компонента відображається як капітальні інвестиції у придбання нового об’єкта і списанням заміненого об’єкта. Витрати на поліпшення основних засобів для відновлення майбутніх економічних вигід, очікуваних від їх використання, визнаються капітальними інвестиціями за умови, що балансова вартість активу не перевищує суми його очікуваного відшкодування. Підставою для визнання капітальними інвестиціями витрат, пов’язаних із поліпшенням основних засобів, є зростання внаслідок цих витрат очікуваного строку корисного використання об’єкта, кількості або якості продукції (робіт, послуг), яка виробляється (надається) цим об’єктом. Первісна (переоцінена) вартість основних засобів може бути збільшена на суму витрат, пов’язаних із поліпшенням та ремонтом об’єкта, визначену в порядку, передбаченому податковим законодавством [98].

Отже, основні засоби виробництва володіють специфічною особливістю, яка проявляється у довгостроковій функції їх використання на підприємстві, що вимагає

поточних витрат для підтримки їх у працездатному стані упродовж їх життєвого циклу. Однак інвестиції в основний капітал не є збалансованими з інвестиціями в оборотні активи. У зв'язку з цим необхідно вирішити питання інвестування в основний та оборотний капітал доцільно розглядати його як єдиний і нерозривний процес (додаток В).

У даному дослідженні пропонується розглядати відтворення як неперервний повторюваний процес у своєму розвитку. Тому для його оцінки не достатньо лише щорічних результатів виробничої діяльності підприємства. Для ефективного управління відтворювальним процесом у єдності із виробничим процесом необхідно використовувати системний підхід.

На основі системного підходу необхідно досягати оптимізації не окремих елементів, а системи в цілому, розуміючи, що оптимізація лише частини системи не гарантуватиме оптимальності усієї системи. Науковий підхід доцільно розглядати як базову умову розвитку для досягнення цілей, визначених у політиці підприємства як економічні, технологічні, соціальні, екологічні.

Системний підхід дає змогу управляти процесом створення сільськогосподарської продукції та процесом відтворення матеріально-технічної бази на основі їх взаємозв'язку за допомогою критеріїв ефективності.

Отже, в умовах європейської інтеграції країни та глобалізації економіки питання відтворення МТБ сільськогосподарського виробництва набуває першорядного значення, оскільки від повного забезпечення елементами МТБ та ефективного їх використання залежить конкурентоспроможність продукції, товаровиробника та країни в цілому. Однак за відсутності стратегічних програм збалансованого розвитку сільського господарства, відсутності обґрунтованої програми підтримки й обмеження бюджету країни формувати дієві інструменти регулювання щодо формування сприятливих умов для сільськогосподарських товаровиробників у формуванні основних та оборотних засобів виробництва, оновлювати її на основі впровадження інновацій, що вимагає розробки нових підходів до відтворення МТБ.

1.3. Методичні підходи до оцінки процесів відтворення матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств

Своєчасне відтворення елементів МТБ в сільськогосподарських підприємствах дає можливість здійснити її технічне удосконалення, спираючись на інноваційні матеріально-технічні ресурси та технології, що сприяє підвищенню економічної стійкості суб'єктів господарювання. З огляду на це питання економічного обґрунтування відтворення складових МТБ в умовах інноваційного розвитку в сільськогосподарських підприємствах набувають високої актуальності як з позиції узагальнення теоретичних завдань, так із позиції практичної вагомості для суб'єкта господарювання.

Питання матеріально-технічного забезпечення та використання матеріально-техніч-них ресурсів у сільськогосподарських підприємствах, визначення нормативної потреби в основних засобах для виробництва сільськогосподарської продукції, коригування вартісних параметрів нормативної потреби в основних виробничих засобах вивчали Ю. О. Лупенко, О. В. Захарчук, М. І. Герун [99]. Модель управління відтворенням основних засобів, зорієнтована на підвищення рівня матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарського виробництва обґрунтувала дослідниця М. М. Могилова [100]. Однак поза увагою науковців залишається проблема комплексного оцінювання стану й ефективності використання елементів МТБ у сільськогосподарських підприємствах.

З метою економічного обґрунтування напрямів і форм відтворення елементів МТБ в аграрному формуванні на основі існуючих підходів нами розроблено алгоритм, який охоплює кілька стадій (додаток Г).

Отже, на першому етапі визначаються основні цілі та завдання сільгосппідприємства щодо відтворення елементів МТБ з урахуванням інноваційного розвитку, які мають бути зорієнтовані на визначення й додержання принципів відтворення та визначення умов організації цього процесу. Це сприятиме забезпеченню не лише ефективного відтворення складових МТБ, але і стимулюватиме їх інтенсивне використання та своєчасне відтворення.У нинішніх умовах для сільськогосподарського підприємства усфері формування та використання МТБ основними цілями процесу відтворення є: підвищення

ефективності виробництва та реалізації продукції, підвищення якості та конкурентоспроможності продукції, забезпечення екологічності виробництва та покращення соціальних умов функціонування підприємства.

На другому етапі економічного обґрунтування доцільності відтворення елементів МТБ на підприємствах є вивчення стану й ефективності використання її складових (аналізують зміни вартості, структури, технічного стану елементів МТБ, ефективності їх використання), що буде розглянуто в даному підрозділі дисертаційного дослідження.

На третьому етапі доцільно визначити вплив на відтворення елементів МТБ у сільгосппідприємствах в умовах інноваційного розвитку сукупності факторів зовнішнього та внутрішнього середовища. На основі цього оцінюють вплив кожного фактору на процес відтворення складових МТБ у підприємствах, тобто визначаються вектор і сила впливу кожного фактору. Інтегральний показник впливу факторів дозволяє визначити ступінь впливу факторів на процес відтворення елементів МТБ у підприємстві та розробити пропозиції щодо стратегії ефективного відтворення.

На четвертому етапі формують стратегічний план відтворення елементів МТБ, який передбачає визначення пріоритетних напрямів і форм його здійснення, що зумовлює створення високопродуктивних робочих місць або модернізацію існуючих з метою створення й посилення конкурентних переваг підприємства та продукції на цільових ринках.

На п’ятому етапі розглядають конкретизовані напрями здійснення інноваційного відтворення, а саме: обґрунтування необхідності ініціації відтворення елементів МТБ у сільгосппідприємствах; вибір структурного підрозділу здійснення процесу відтворення; обґрунтування та характеристика варіанта оновлення елементів МТБ у процесі відтворення (реконструкція, модернізація, технічне переозброєння, розширення) в підприємствах; визначення цілей та опис проекту відтворення; узагальнення результатів реалізації проекту відтворення МТБ у сільгосппідприємстві в умовах інноваційного розвитку та їх подання вищій ланці менеджменту. В інвестиційній програмі відображають капітальні затрати по проекту, терміни введення об’єкта в експлуатацію, передбачувану схему фінансування

проекту, показники економічної ефективності проекту. У результаті цього визначається необхідний обсяг капітальних вкладень у розрізі структурних рівнів відтворення елементів МТБ та здійснюється економічне обґрунтування доцільності їх вибору.

У результаті цього існує можливість щодо обґрунтованого вибору напрямів інвестування відтворення елементів МТБ у сільгосппідприємствах шляхом порівняння величини інвестиційних затрат по проектах, прогнозного рівня їх дохідності та оцінки ступеня відповідності планових результатів реалізації інвестиційної програми.

Встановлено, що на сьогодні існує безліч питань методичного характеру, серед яких важливими є: труднощі у розробці критеріїв і показників, які можуть бути індикаторами стану відтворювального процесу; відсутність алгоритму відтворювального процесу на його різних стадіях; моделювання відтворювальних процесів.

Так, розвиток науково-технічного прогресу посилює вплив на ефективність діяльності суб'єктів господарювання таких складових як інноваційність технологій та технічних засобів. Тому в сільськогосподарському виробництві безпідставно залишається поза увагою питання відтворення земельних ресурсів, що за умови тривалого підходу призведе до відчутної втрати родючості землі внаслідок низької культури господарювання. Окрім того, у таких сферах як тепличне господарство, стійлове утримання худоби дещо знижується роль фактору землі у відтворювальному процесі. Аналогічний вплив мають нововведення та інновації на працю та капітал. Так, не будь-яка праця є продуктивною, а лише конкурентоспроможна. Щодо капіталу, то із розвитком інформаційних технологій, коли інформація виступає продуктивною силою, то змінюються всі відносини у сфері капіталу. Саме тому постає питання критеріїв і показників оцінки відтворення.

За рахунок зміни співвідношення різних елементів (факторів виробництва) у відтворювальному процесі можна досягти різних результатів. Наприклад, зростання рівня технічного забезпечення та зниження частки ручної праці. Але паралельно знижується частка живої праці, однак, не абсолютно, а відносно як зниження частки фізичної некваліфікованої робочої сили, тоді як частка висококваліфікованої робочої сили зростає. Відповідно постає необхідність визначення граничного заміщення між факторами та елементами відтворення.

Як критерій доцільно взяти неперервність відтворювального процесу. Введення цього критерію в моделювання й управління відтворювальним процесом означає, що знижувати частку різних елементів матеріально-технічної бази можна до тих пір, доки це зниження не позначиться на відтворювальному процесі.

Будь-який відтворювальний процес повинен мати власні показники та індикатори. Нині для оцінювання відтворювального процесу використовуються численні показники та системи показників, однак зміна умов господарювання, зокрема, інноваційний розвиток сільськогосподарського виробництва, вимагають їх удосконалення. Критичний аналіз існуючих систем показників свідчить про те, що досі не сформовано сучасної системи відтворювальних показників із урахуванням поточних умов ведення агробізнесу. Саме тому нами поставлено завдання, по-перше, розробити систему показників, яку б сформували традиційні показники та нові, але головне – щоб це була система показників відтворення. По-друге, набір показників повинен мати властивість системності, тобто внутрішньої цілісності, несуперечливості одних показників та інших. По-третє, мати можливість формалізації та квантифікації. По-четверте, спиратися на достовірні й релевантні статистичні дані, які збираються на рівні галузі сільського господарства й окремого підприємства.

Процес розширеного відтворення МТБ у сільськогосподарських підприємствах можна охарактеризувати за такими напрямами: відтворення ресурсів (зміна структури або збільшення посівних площ, підвищення якості або нарощення поголів’я худоби та птиці, збільшення чи зміна структури основних та оборотних активів); відтворення робочої сили (динаміка загальної чисельності працівників; спеціалістів із вищою та середньою спеціальною освітою; кількість та стан об’єктів соціальної інфраструктури, умови праці; величина доходів і структура їх розподілу); розширення процесу виробництва (величина сукупних витрат, затрат праці); відтворення сукупного продукту (збільшення або зміна структури виробництва валової та товарної продукції у натуральному і грошовому вимірнику, валового та чистого доходу, чистого прибутку).

Очевидно, що досяжність рівня розширеного відтворення характеризується нормою розширеного відтворення, яку можна розрахувати за формулою:

$$Н_р = \frac{Фн}{Фо + Во} \text{ х } 100\ \%, \qquad (1.1)$$

де, Фн – фонд накопичення підприємства, тис. грн;
Фо – фонд вартості основних виробничих фондів, тис. грн;
Во – вартість оборотних засобів, тис. грн.

Цей показник характеризує, чи достатньо власних коштів для нормального функціонування підприємства та нарощення виробництва. Цей показник є основним для характеристики можливостей підприємства купувати основні виробничі фонди та збільшувати оборотні засоби.

Норма накопичення – процентне відношення фонду накопичення до чистого доходу підприємства:

$$Н_н = \frac{Фн}{ЧД} \text{ х } 100\ \%, \qquad (1.2)$$

де, Фн – фонд накопичення, тис. грн;
ЧД – величина чистого доходу, тис. грн.

Норма пропорційності – процентне відношення фонду накопичення до валового доходу:

$$Н_п = \frac{Фн}{ЧД} \text{ х } 100\ \%, \qquad (1.3)$$

де, Фн – фонд накопичення підприємства, тис. грн;
ВД – величина валового доходу, тис. грн.

Досягнення раціонального (оптимального) співвідношення фондів накопичення та споживання є актуальною проблемою підвищення ефективності відтворювального процесу. Однією з основних умов розширеного відтворення є одержання чистого доходу та створення фонду накопичення.

Відшкодування спожитих засобів виробництва – основна умова відтворення. Для цього потрібен фонд відшкодування як частина вартості валової продукції, створеної минулою працею та перенесеної на новостворений продукт. Інша частина вартості валової продукції становить валовий дохід, за рахунок якої формується фонд споживання та фонд накопичення. Валовий дохід поділяється на дві частини: фонд споживання та чистий дохід. Отже, у результаті розподілу валової продукції сільського господарства утворюються три фонди: фонд відшкодування, фонд споживання і фонд накопичення.

Визначення науково обґрунтованих пропорцій між споживанням, накопиченням і відшкодуванням є важливим питанням для оцінки процесів відтворення. За незмінних розмірів валового та чистого доходу сільськогосподарських підприємств збільшення фонду споживання веде до зменшення обсягів фонд накопичення, що в свою чергу стримує розширене відтворення за рахунок власних коштів.

У нинішніх умовах високих темпів інфляції, фінансовий стан підприємств дослід- жуваної галузі є нестійким, повністю забезпечити процеси відтворення за рахунок влас- ного капіталу не можливо. Із цією метою необхідно розглянути відтворення в цілому по підприємству, а також окремих елементів МТБ – із кількісного та якісного боку.

З метою належного забезпечення функціонування матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств варто застосовувати диференційний підхід до господарств із різним виробничим потенціалом, всебічно оцінювати можливості кожного, щоб цілеспрямовано й ефективно використовувати вкладені кошти. Для цього необхідно оцінювати рівень забезпечення підприємств елементами МТБ та ефективність їх використання, що можливо за допомогою обґрунтованої методики оцінки ефективності використання складових матеріально-технічної бази.

Вважаємо, що оцінювання доцільно проводити за такими напрямами: забезпечення елементами матеріально-технічної бази; ефективність використання елементів МТБ; ефективності функціонування суб’єктів господарювання.

Так, матеріально-технічну базу сільськогосподарських підприємств найбільш широко характеризують такі показники, як забезпеченість основними засобами та матеріальними ресурсами у грошовій оцінці на 100 га сільськогосподарських угідь. Оцінюючи рівень забезпечення з позиції кількості, необхідно враховувати наявність інфляції (якщо розглядати забезпеченість елементами МТБ у динаміці по роках).

Важливе значення при управлінні витратами в сільському господарстві має система нормування накопичення і витрачання матеріальних ресурсів. Нормативний метод визначення витрат на виробництво (собівартості) сільськогосподарської продукції ґрунтується на дотриманні науково обґрунтованих норм продуктивності та розрахунках нормативів трудових і матеріальних витрат з урахуванням природно-економічних, технічних і технологічних особливостей виробництва кожного сіль-

ськогосподарського товаровиробника. У межах цього підходу обґрунтування нормативної собівартості відбувається в такій послідовності:

1. Виділяють зони, природно-кліматичні особливості яких зумовлюють розбіжності в рівні урожайності та технології виробництва.

2. Формують базу даних за нормами продуктивності та витратами трудових і матеріальних ресурсів.

3. Розробляють карти розрахунку ресурсного забезпечення на 100 га посіву (на 1 або 10 га для овочевих культур) відповідно до всього обсягу робіт для конкретної групи поля у двох варіантах: для мінімального та максимального рівня чинників, які диференціюють витрати.

Щодо рівня якості МТБ, то в оцінку забезпечення необхідно ввести якісні показники, такі як енергозабезпеченість у кВт. Отже, система показників, які найбільш повно характеризують забезпеченість МТБ, має передбачати: фондозабезпеченість, грн на одиницю сільськогосподарських угідь; енергозабезпеченість, кВт-год на 1 га сільсько-господарських угідь; матеріалозабезпеченість, грн на 1 га сільськогосподарських угідь.

Вищеперелічені показники не є зіставними; якщо матеріалозабезпеченість і фондозабезпеченість обчислюють у грошовому виразі, то енергозабезпеченість – у кВт-год. У результаті порівняльна оцінка забезпечення елементами МТБ є трудомістким процесом, тому ці показники варто привести до коефіцієнтного вигляду за допомогою процедури нормалізації, що використовується у теорії прийняття рішень в умовах повної визначеності. Так, нормалізація – це послідовні дії, за допомогою яких усі показники приводяться до єдиного відносного масштабу виміру. З цією метою необхідно серед спостережень по кожному фактору вибрати еталон – найбільше значення, та співвідносити показники усіх спостережень до вибраного еталона. Таким чином, усі значення будуть в інтервалі від 0 до 1.

Узагальнений показник забезпеченості елементами МТБ розраховують (згідно з адитивним критерієму теорії прийняття рішень в умовах повної визначеності) за формулою:

$$\text{Імтб} = \sum_{j=1}^{n} [\![I\left(МТБj\right)]\!] \tag{1.4}$$

де, МТБ – узагальнюючий показник забезпечення елементами МТБ;

n – кількість складових, що характеризують забезпеченість МТБ.

Відтворення та ефективність виробництва є взаємозв’язаними категоріями, оскільки рівень ефективності відображає можливість організації відтворювальних процесів у підприємстві, а форма розширеного відтворення є критерієм, що характеризує умови забезпечення ефективності.

Ефективність використання основних засобів характеризується рядом показників.

1. Показники, що відображають екстенсивність використання основних засобів у часі: коефіцієнт екстенсивного використання обладнання, його змінність та завантаження.

Коефіцієнт екстенсивного використання обладнання визначають діленням фактичного часу роботи обладнання за зміну на нормативну кількість годин.

Коефіцієнт змінності обладнання обчислюють діленням загальної кількості машино-змін, відпрацьованих у всіх змінах, на кількість встановлених одиниць обладнання. Це один із важливих параметрів використання обладнання, що показує скільки змін у середньому працювала кожна одиниця обладнання упродовж місяця, кварталу або року. Коефіцієнт завантаження обладнання розраховують як відношення коефіцієнта змінності роботи до запланованої змінності обладнання.

2. Показники, що характеризують інтенсивність використання основних засобів за потужністю або продуктивністю. До цієї групи відносять коефіцієнт інтенсивного використання обладнання, що розраховується як відношення фактичної продуктивності обладнання до нормативної.

3. Інтегральні показники використання основних засобів. Ця група показників стосується обладнання, що комплексно характеризують його експлуатацію у часі та за продуктивністю.

4. Узагальнюючі показники ефективності використання основних засобів включають: фондовіддачу, фондомісткість, рентабельність основних виробничих фондів та продуктивність праці.

Залежність між цими показниками визначається, у свою чергу, співвідношенням збільшення обсягу виробництва та вартості основних засобів. Якщо збільшення обсягу виробництва випереджає ріст вартості основних засобів, то фондовіддача

зростає меншою мірою, або взагалі не підвищується. Як наслідок, підвищення продуктивності праці випереджає ріст фондоозброєності праці та навпаки.

У сільськогосподарських підприємствах можливий високий рівень фондомісткості елементів матеріально-технічної бази, що певною мірою пов'язано із сезонністю виробництва, коротким періодом використання машинно-тракторного парку, на зберігання якого необхідні додаткові вкладення, окрім того, вони несуть витрати на формування запасів насіння, кормів і т.д.

Поглиблену увагу доцільно приділити оцінюванню ефективності використання машинно-тракторного парку сільськогосподарськими підприємствами. Виділяють такі важливі показники оцінки використання сільськогосподарської техніки: наявність техніки у господарствах, її технічний стан та рівень забезпеченості господарюючих суб'єктів засобами механізації [101]. Наявність у господарствах сільськогосподарської техніки визначає їх технічний потенціал, тобто спроможність виконувати певний обсяг механізованих робіт на вирощуванні культур, який визначається спеціалізацією.

Ефективність використання техніки пов'язана із витратами виробництва, тому її необхідно враховувати у фізичних одиницях за видами і марками, а також у вартісному виразі за первісною (відновною) вартістю або залишковою. Забезпеченість сільськогосподарських підприємств технікою розраховують на 1000 га ріллі. Розрізняють забезпеченість технікою – нормативну і фактичну, яка залежить від стану техніки, її віку, морального та фізичного зносу, що впливає на її продуктивність та витрати на утримання у справному технічному стані. Ці показники беруть із річних звітів сільськогосподарських підприємств, а також бухгал-терської звітності та аналітичної інформації служби інженерно-технічного забезпечення. Стан сільськогосподарської техніки визначається за надходженням нових машин і вибуттям спрацьованих, які відпрацювали нормативний термін корисної експлуатації, тобто коефіцієнтом оновлення. Використання сільськогосподарської мобільної енергонасиченої техніки, в основному тракторів і всіх видів самохідних комбайнів, визначається за їх завантаженістю: відпрацьованими машино-днями, машино-змінами та річними машино-днями порівняно із встановленими нормо-днями за сезон (рік). Відпрацьовані машино-

зміни, машино-дні по кожній марці тракторів, комбайнів та інших самохідних машин можна обчислювати за технологічними картами вирощування сільськогосподарських культур. Відпрацьовані машино-зміни, машино-дні для сільськогосподарських машин в експлуатації: плугів, культиваторів, сівалок, жаток, косарок та інших видів сільгоспмашин – доцільно визначати за днями роботи із відповідними тракторами. Із змінних виробітків складається денна та сезонна річна продуктивність машини. Потреба у техніці визначається на основі денного (добового) виробітку будь-якої техніки. Потребу в техніці можна скоротити шляхом зниження темпів робіт, тобто зміною технології (збільшенням термінів виконання технологічних операцій, переглядом складу польових робіт) або збільшенням добового виробітку, при цьому термін виконання робіт буде менше оптимального. Це не вплине на збільшення обсягу збору врожаю, але термін скоротиться, що є позитивним явищем, проте через збільшення амортизаційних відрахувань продукція стане дорожчою. Таке можливо за оптимального складу парку. Ефект від підвищення продуктивності сільськогосподарської техніки можна одержати лише за умови зменшення її кількості, що позитивно вплине на скорочення витрат на виробництво продукції.

Важливим показником забезпечення ефективності використання техніки є наявність кваліфікованих механізаторів, які більш продуктивно та ефективно її використовують. Відомо, що за персонального закріплення техніки за механізаторами вона використовується ефективніше, краще зберігається, менше витрачається коштів на її утримання, технічне обслуговування, ремонт і догляд. Науково обґрунтовано, що за одним механізатором доцільно закріпляти не більше 4–5 робочих машин, у яких періоди роботи не збігаються. Обов’язковою умовою забезпечення ефективного використання сільськогосподарської техніки є урахування науково обґрунтованих нормативів. На основі обґрунтованих норм часу, виробітку, обслуговування можна визначити трудомісткість виконання певних видів робіт та розрахувати необхідну чисельність працівників.

Ефективність використання техніки залежить від витрат фонду оплати праці працівників інженерно-технічної служби, витрат на утримання автотракторного парку, складу пально-мастильних матеріалів та витрат на ведення тваринництва,

оскільки всі витрати визначають собівартість усіх механізованих робіт (грн/ет. га), яка визначає ефективність використання сільськогосподарської техніки. Витрати на ремонт та технічне обслуговування техніки слід враховувати за кожною машиною, оскільки вони залежатимуть від виду технологічних операцій: оранка, культивація, боронування, сівба, догляд за рослинами, збирання врожаю та ін. За виконання їх нараховується заробітна плата механізаторам, ураховуючи те, що вказані роботи можуть виконуватися різними машинно-тракторними агрегатами – низької, середньої й високої потужності та продуктивності, а, відповідно, і витрати пально-мастильних матеріалів на одиницю виконаної роботи, фізичний або еталонний гектар. Унаслідок цього будуть різними затрати праці (часу), трудо-, енерго- та ресурсо-місткість технологічних процесів. Тому необхідно підбирати такий склад агрегатів для виконання різних видів польових механізованих робіт, що буде економічним на зазначених роботах. Витрати на утримання ремонтної майстерні та пунктів технічного обслуговування техніки повинні розподілятися пропорційно між галузями рослинництва і тваринництва за обсягами виконаних робіт для кожної галузі в господарстві. При цьому необхідно враховувати витрати майстерні на надання послуг стороннім організаціям, які включають амортизацію будівель та обладнання майстерні, силову енергію, електроенергію, освітлення (у зимовий час – опалення), зарплату завідувача майстерніта працівників, задіяних на виконанні завдань.

Значні резерви підвищення ефективності використання техніки забезпечуються організацією ефективного її використання у господарстві, які доцільно проаналізувати за такими напрямами: технічні – структура машинно-тракторного парку, кількість років у експлуатації та ступінь зносу технічних засобів, потужність силової установки, рівень витрат на технічне обслуговування та поточний ремонт, витрати пально-мастильних матеріалів; організаційно-технологічні – комплектування та використання машинно-технологічного комплексу; оптимізація технологічного обслуговування виробничих процесів; оптимізація режимів використання машинно-технологічного комплексу; соціальні – формування оптимальної чисельності інженерно-технічного персоналу та механізаторів; дотримання принципів наукової

організації праці; використання методів стимулювання праці; охорона праці механізаторів.

З огляду на склад матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств більш детально розглянемо особливості формування й відтворення предметів праці як її елементів. У процесі експлуатації засобів праці підприємство має потребу в предметах праці, які разом з першими беруть участь у створенні сільськогосподарської продукції, тобто необхідний оборотний капітал, матеріально-речовою основою якого є оборотні засоби.

Оборотні засоби забезпечують неперервність і ритмічність виконання всіх виробничих процесів, у сільськогосподарському підприємстві: постачання, виробництво, збут, фінансування, які наявні на кожній стадії й послідовно переходять із грошової, виробничої, товарної і знову в грошову форму, забезпечуючи кругообіг.

З урахуванням специфіки сільськогосподарського виробництва можна виділити кілька груп оборотних засобів. Виробничі запаси – це предмети праці, які використовуються у виробничому процесі (насіння, корми, нафтопродукти, засоби захисту рослин, запасні частини та ін.). Наявність запасів – обов’язкова умова нормального функціонування сільськогосподарського підприємства, тобто воно має вести неперервне виробництво та в оптимальному співвідношенні.

Незавершене виробництво включається до складу оборотних засобів виробництва за вартістю витрат у землеробстві, вироблених у поточному році під урожай озимих та ярих культур майбутнього року, а також витрат у тваринництві на інкубацію яєць тощо, що переходять на наступний рік.

Кругообіг оборотних засобів відбувається упродовж одного циклу виробництва, початком якого є надходження грошових коштів, за рахунок яких створюються виробничі запаси, які в подальшому переходять в незавершене виробництво і потім в готову продукцію, а після її реалізації знову набувають грошової форми. Зменшення часу обороту сприяє зниженню витрат на одиницю продукції.

Потреба в оборотних засобах залежить від обсягу виробництва, спеціалізації господарства, періоду року, умов постачання необхідними матеріалами і каналів збуту продукції, собівартості оборотних засобів власного виробництва (молодняк

тварин, насіння, корми, підстилка, посадковий матеріал), собівартості робіт, виконаних у незавершеному виробництві, й кругообігу оборотних засобів.

У сільськогосподарських підприємствах у структурі оборотних активів упродовж року переважають виробничі запаси, незавершене виробництво та поточні біологічні активи у рослинництві та тваринництві, а також готова продукція. Враховуючи технологічні особливості виробничого процесу в сільському господарстві характерним є сезонне накопичення виробничих запасів, зокрема пально-мастильних матеріалів, добрив і засобів захисту рослин – взимку, кормів – у літньо-осінній період.

Економічна ефективність використання оборотних засобів характеризується рядом показників.

1. Кількість оборотів за рік (коефіцієнт оборотності оборотних засобів. Під оборотністю оборотних засобів розуміють тривалість повного кругообігу засобів з моменту їх придбання (купівлі сировини, матеріалів) до виходу і реалізації готової продукції.

При аналізі оборотності окремих видів оборотних засобів слід враховувати особливості сільськогосподарського виробництва певного сільськогосподарського підприємства, зокрема, необхідність сезонного накопичення насіння, кормів, мінеральних добрив, окрім того нераціонально реалізовувати тварин, які не досягли високих кондицій та маси, збирати сільськогосподарські культури, які недостигли, оскільки втрати за рахунок низької якості можуть перевищити вигоди від прискорення обороту.

2. Середня тривалість одного обороту оборотних засобів у днях, яка визначається через відношення кількості днів у році до коефіцієнта оборотності.

3. Середній залишок оборотних засобів за рік, що припадає на 1 грн грошової виручки, визначається підсумовуванням залишків оборотних засобів господарства за кожний місяць, залишків їх у половинному розмірі на початок і кінець року, суми уцінки насіння, кормів, молодняку худоби і незавершеного виробництва, віднесених на результати діяльності, та діленням одержаного результату на 12 місяців.

4. Вартість реалізованої продукції на 1 грн середньорічного залишку оборотних засобів.

Основним напрямом у підвищенні ефективності виробництва, зокрема прискорення оборотності оборотних засобів, є науково-технічний прогрес, використання інтенсивних та безвідходних технологій, подальша спеціалізація і концентрація виробництва, інтеграція. Окрім того, визначати потребу в оборотних засобах сільськогосподарського підприємства необхідно на основі чинних норм і нормативів у розрізі їх складових.

Узагальнюючи вищезазначене нами сформовано систему показників відтворювального процесу сільськогосподарського виробництва (додаток Д).

У сільському господарстві відтворення, як вважає О. Л. Золотарьова, являє собою суспільно-економічні відносини, які виникають в процесі виробництва, розподілу, обміну та споживання сільськогосподарської продукції й необхідних для цього ресурсів [102].

У досліджуваній галузі головним засобом виробництва є земля. Якісною її характеристикою є родючість, тобто здатність забезпечувати рослин поживними речовинами з метою отримання продукту взаємодії рослини,ґрунту, навколишнього середовища та людини. Але в процесі ведення господарської діяльності родючість не є виключно природною властивістю землі, вона підтримується й підвищується в ході виробничого процесу.

Враховуючи особливу роль земельних ресурсів у сільськогосподарському господарстві, їх відтворення слід розуміти як безперервне відновлення споживчих якостей землі як чинника аграрного виробництва та земельних відносин, які складаються в процесі володіння, розпорядження та користування нею. В умовах товарно-грошових відносин земля є не тільки товаром, тобто предметом купівлі-продажу, але і капіталом, якщо вона використовується в процесі виробництва продукції, щопризначена для реалізації [103].

Заходи з відновлення та підвищення продуктивності землі, а також запобігання зниженню родючості можна розділити на дві групи: заходи, які проводять в той час, коли земельні угіддя тимчасово не використовуються в процесі виробництва продукції; заходи, які проводяться одночасно з іншими технологічними операціями вирощування сільськогосподарських культур.

Відтворення землі, як і інших матеріальних ресурсів, може бути двох типів: просте і розширене. При простому відтворенні показники родючості, структура і посівні площі сільськогосподарських культур залишаються незмінними. При розширеному відтворенні відбувається загальне підвищення родючості земельних угідь. Зазначимо, що тип відтворення землі зумовлюється значною кількістю чинників, зокрема рівнем внесення мінеральних і органічних добрив, проведенням робіт з хімічної меліорації ґрунту тощо.

Нині однією із несприятливих умов в Україні для відтворення земельних ресурсів є складність рельєфу, що призводить до водної ерозії ґрунтів, їх руйнування, змиву і деградації, зниження родючості. Природні передумови в поєднані з економічними, обумовлених нераціональною структурою посівних площ, недотриманням технологій виробництва і вимог до дотримання сівозмін, призводять до дегуміфікації ґрунтів, зниження родючості земельних ресурсів, ефективності їх використання [104].

Незадовільний стан процесів відтворення земельних ресурсів негативно позначився на показниках ефективності господарської діяльності сільськогосподарських підприємств. Основний чинник, який вплинув на погіршення процесу відтворення родючості сільськогосподарських угідь – це відсутність умов для вільного обігу земель сільськогосподарського призначення, а нерозвиненість механізму земельної іпотеки перешкоджає доступу сільськогосподарських товаровиробників до кредитних ресурсів.

Коштів цільового фінансування, спрямованих на відтворення родючості сільськогосподарських угідь, недостатньо. Необхідно зазначити, що протягом останніх років зменшуються обсяги державного фінансування програм щодо здійснення природоохоронних заходів із збереження родючості земель. Таким чином, фактори, що впливають на ефективність відтворення земельних ресурсів, доцільно об’єднати у дві групи: зовнішні, пов’язані з дією природно-кліматичних умов, ринкових механізмів, а також впливу інституцій; внутрішні, які полягають в раціональному веденні сільськогосподарського виробництва, що дозволить вирішити завдання з підвищення ефективності відтворення земельних угідь.

Отже, для сільського господарства головним чинником підвищення родючості ґрунтів є: реалізація агрокліматичного потенціалу за рахунок чіткого диференційованого застосування техногенних засобів (мінеральних та органічних добрив, засобів захисту рослин, технології) на основі використання видів сільськогосподарських культур і їхніх сортів, які найбільшою мірою пристосовані до місцевих особливостей і поєднують високу потенційну біологічну продуктивність зі стійкістю до несприятливих і екстремальних умов зовнішнього середовища; розширення видового та генетичного різноманіття культивованих видів і сортів рослин; забезпечення диференційованого використання природних, біологічних, техногенних, трудових та інших ресурсів, а також обробітку культур (сортів) і застосування агрономічних прийомів (технологій), пристосованих до місцевих умов; розширення масштабів адаптивної селекції рослин; адаптації технологій обробітку до біологічних особливостей вирощуваних видів і сортів рослин, ґрунтово-кліматичних і погодних умов, форм організації праці відповідно до вимог ринку; сприяння належному фітосанітарному стану агроекосистем і агроландшафтів за рахунок широкого використання стійких до шкідників і хвороб видів культур і сортів; підвищення наукоємності технологічних процесів шляхом впровадження результатів селекції, використання новітніх технологій обробітку культур; проведення наукових досліджень з найважливіших напрямів біологічних знань; створення інфраструк-тури, що забезпечуватиме суттєве розширення асортименту харчових, технічних, енергетичних та інших продуктів, отриманих із сільськогосподарських культур і тварин, які найбільш пристосовані до місцевих ґрунтово-кліматичних і погодних умов.

Дослідження науковців доводять, що наявність конкурентних переваг суб’єктами господарювання повністю залежить від відтворення нематеріальних активів за рахунок фінансування нових розробок, а результатом їх є кількість технічних рішень, захищених патентами України та іноземних держав. Водночас питання ефективного відтворення нематеріальних активів викликані відсутністю фінансового механізму залучення об’єктів інтелектуальної власності в економічний обіг.

Відомо, що частина фінансових ресурсів, одержуваних від використання нематеріальних активів (НМА), підприємство акумулює у вигляді амортизаційних відра-

хувань. Вартість нематеріальних активів ($С_{нма}$), у співвідношенні з обсягом випуску продукції у грошовому виразі (Q) являє собою інтелектоємність виробництв [105]:

$$B_{ij} = \frac{C_{HMA}}{Q}, \tag{1.5}$$

де, B_{ij} – інтелектоємність;

C_{HMA} – вартість нематеріальних активів, грн;

Q – обсяг випуску продукції, грн.

Величина коефіцієнтів інтелектоємності по окремих НМА в межах однієї галузі може варіювати залежно від стадії життєвого циклу продукту. За результатами дослідження, значення коефіцієнтів інтелектоємності за виробничими НМА в машинобудуванні в розвинутих країнах були стабільні та становили до 2007 р 0,01–0,02 т. б., на 1 дол. виробничої (нормативної) потужності припадало 1–2 цента вартості нематеріальних активів [106].

Відтворення інтелектуального капіталу набувається вигляду відтворення нематеріальних активів, здійснюється за рахунок відновлення (повного або часткового), оновлення й розширення сфери їх використання. Відповідно до цих напрямів відтворення потреба в нематеріальних активах як ресурсу визначається такими функціональними елементами: НМА виробничого, технологічного та управлінського характеру.

Зазначені напрями відтворення реалізуються у процесі інвестування в нові розробки. Потреба в нематеріальних активах задовольняється за рахунок власних розробок інноваційної продукції, а також придбання готової продукції та ліцензій на її використання.

Для визначення потреби у розроблених НМА науковці пропонують використовувати дві моделі [107]:

для статичної системи відтворення НМА:

$$I_{ij}^{t} = b_{ij}^{t} Q_{ij}^{t} Am_{ij}^{t}, \tag{1.6}$$

де I_{ij}^{t} – річна потреба j -го підприємства в i -м НМА в t -му році;

b_{ij}^{t} – коефіцієнт інтелектуалоємності;

Q_{ij}^{t} – обсяг випуску продукції j -го підприємства на основі i -го НМА в t -му році відповідно;

t – фактор часу;

Am_{ij}^{t} – річна норма амортизації.

Для винаходів (термін дії патенту дорівнює 20 рокам) річну норму амортизації приймають рівною 5%;

для динамічної системи відтворення нематеріальних активів підприємства:

$$I_{ij}^{t} = b_{ij}^{t-1} Q_{ij}^{t-1} Am_{ij}^{t-1} + b_{ij}^{t} \Delta Q_{ij}^{t} Am_{ij}^{t} + \mathrm{Pr}_{ij}^{t} \tag{1.7}$$

де ΔQ^{t} – приріст обсягу випуску продукції.

Нині в підприємствах відтворення нематеріальних активів здійснюється практично за рахунок прибутку, адже амортизаційний фонд по них відсутній. Суть пропонованого методу відтворення НМА полягає у формуванні відповідної амортизаційної політики НМА підприємства на основі оцінки їх ефективності, яка в свою чергу визначається як результат нововведень у досліджуваній галузі.

При відтворенні нематеріальних активів на першому етапі формується вартість (собівартість) розробки нематеріальних активів, що включає в себе всі витрати на виконання науково-дослідних, дослідно-конструкторських, проектно-конструкторських робіт, розробку технічної документації, випробування і доведення дослідного зразка, витрати на охорону НМА виробничого характеру. На другому етапі при збільшенні випуску продукту формується ринкова вартість нематеріальних активів і витрати на охорону НМА технологічного характеру [108].

Системні перетворення підприємств, спрямованих на відтворення НМА, неоднорідні за характером впливу на економічні процеси. Серед них можна виділити дії, що передбачають розширення і зміну номенклатури виробленої продукції: перепрофілювання виробництва на випуск конкурентоспроможного товару, що базується на новому поколінні НМА, підвищення технічних характеристик продукту на основі зниження витрат виробництва: запровадження ресурсозберігаючих технологій шляхом заміни обладнання на продуктивніше, та вдосконалення організаційно-управлінської системи підприємства,запровадження системи контролю якості виробництва, сертифікація системи управління на основі міжнародних стандартів.

Формування системи інформаційно-аналітичного забезпечення висуває завдання визначення об’єктів статистичного обліку та джерел інформації. Так, при визначенні

статистичних показників складових матеріально-технічної бази в рослинництві об'єктом статистичного спостереження є сільськогосподарське підприємство, яке займається виробництвом продукції рослинництва, тобто сільськогосподарське підприємство, яке незалежно від підпорядкування, організаційно-правової форми господарювання вирощує сільськогосподарські культури і відповідає таким критеріям: основний вид діяльності за Класифікацією видів економічної діяльності (КВЕД-2010) належить до кодів 01.1–01.6 секції А – незалежно від розміру наявної у власності або користуванні площі сільськогосподарських угідь; основний вид діяльності за КВЕД-2010 не належить до кодів 01.1–01.6 секції А – за умови наявності у володінні або користуванні не менше 1 га сільськогосподарських угідь або не менше 0,5 га посівних площ під овочами, баштанними культурами, ягідниками у відкритому ґрунті, або не менше 0,1 га площ закритого ґрунту [109].

У показниках державного статистичного спостереження щодо площ, валових зборів і врожайності сільськогосподарських культур враховано міжнародні вимоги до статистичної інформації з питань землеробства та іригації земель, зокрема регламенту Ради (ЄЕС) № 837/90 від 26 березня 1990 року, регламенту Європарламенту та Ради Міністрів Європейського Союзу № 543/2009 від 18 червня 2009 року щодо статистичного обліку виробництва зернових культур; регламентів Ради (ЄЕС) № 959/93 від 05 квітня 1993 року, № 296/2003 від 17 лютого 2003 року, регламенту Європарламенту та Ради Міністрів Європейського Союзу № 543/2009 від 18 червня 2009 року щодо статистичного обліку виробництва сільськогосподарських культур, окрім зернових; регламенту Ради (ЄЕС) № 357/79 від 05 лютого 1979 року, регламенту Ради (ЄС) № 2329/98 від 22 жовтня 1998 року, рішень Комісії (ЄЕС) № 991/79/ЄЕС від 17 травня 1979 року, № 80/763/ЄЕС і № 80/764/ЄЕС від 08 липня 1980 року щодо статистичного обліку площ під виноградниками; регламенту Європарламенту та Ради (ЄС) № 2001/109/ЄС від 19 грудня 2000 року, рішення Комісії (ЄЕС) № 2008/690/ЄС від 04 серпня 2008 року щодо статистичного обліку площ під плодовими деревами [110].

Для сільськогосподарських підприємств, які займаються виробництвом продукції рослинництва, державне статистичне спостереження щодо площ, валових зборів і

врожайності сільськогосподарських культур ведеться за формами № 4-сг (річна) «Звіт про посівні площі сільськогосподарських культур», № 37-сг (місячна) «Звіт про збирання врожаю сільськогосподарських культур», № 29-сг (річна) «Звіт про площі тавалові збори сільськогосподарських культур, плодів, ягід і винограду» (додаток Е).

Основними показниками державного статистичного спостереження щодо площ, валових зборів і врожайності сільськогосподарських культур є:

1) площа посівна, в т.ч. уточнена, однорічних і дворічних сільськогосподарських культур за звітний рік за видами сільськогосподарських культур;

2) площа багаторічних насаджень, у т.ч. плодоносного віку, у відкритому ґрунті за звітний рік за видами багаторічних культур.

Державне статистичне спостереження щодо використання добрив і пестицидів під урожай сільськогосподарських культур ведеться за формою № 9-сг (річна) «Звіт про використання добрив і пестицидів».

У показниках державного статистичного спостереження щодо використання добрив і пестицидів під урожай сільськогосподарських культур ураховано міжнародні вимоги до статистичної інформації з питань застосування мінеральних добрив, передбачені регламентом (ЄС) № 2003/2003 Європейського парламенту і Ради (ЄС) від 13 жовтня 2003 року, та вимоги регламенту (ЄС) № 1185/2009 Європейського парламенту і Ради (ЄС) від 25 листопада 2009 року(зі змінами, передбаченими регламентом Комісії (ЄС) № 656/2011 від 07 липня 2011 року) стосовно обліку пестицидів.

Основними показниками державного статистичного спостереження щодо використання добрив і пестицидів під урожай сільськогосподарськихкультур є:

1) площа, оброблена засобами захисту та підвищення врожайності сільськогосподарських культур за звітний рік за видами засобів захисту та підвищення врожайності сільськогосподарських культур і видами сільськогосподарських культур;

2) площа, на якій були застосовані біологічні засоби захисту рослин за звітний рік;

3) площа, на яку внесені засоби для підвищення родючості ґрунтів за звітний рік.

Об’єктом статистичного обліку складових матеріально-технічної бази у тваринництві є сільськогосподарське підприємство, яке займається виробництвом тваринницької продукції, – сільськогосподарське підприємство, яке незалежно від підпорядкування, організаційно-правової форми господарювання здійснює діяльність із утримання та вирощування сільськогосподарських тварин і відповідає критеріям: основний вид діяльності за КВЕД належить до кодів тварин будь-якого виду; основний вид діяльності за КВЕД не належить до кодів 01.1-01.6 секції А – за умови утримання від 5 голів великої рогатої худоби, або свиней, або овець та кіз, або від 3 голів коней, або від 200 голів птиці, або від 20 голів кролів, або від 20 голів хутрових звірів, або від 5 бджолосімей [111].

Методологічні положення ґрунтуються на нормах Господарського Цивільного кодексів України, Законів України «Про інформацію», «Про державну статистику», «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців», Постанови Кабінету Міністрів України від 22 січня 1996 року № 118 «Положення про Єдиний державний реєстр підприємств та організацій України» (у редакції Постанови Кабінету Міністрів України від 22 червня 2005 року № 499), з урахуванням положень наказу Держкомстату, Мінагрополітики і Держкомзему від 26 квітня 2000 року № 127/53/48 «Про удосконалення системи статистичного обліку в сільському господарстві України», наказів Держкомстату від 21 грудня 2009 року № 481 «Про затвердження Положення про Реєстр статистичних одиниць та формування основ сукупностей одиниць статистичних спостережень за діяльністю підприємств», від 29 грудня 2009 року № 498 «Про затвердження структури плану статистичного спостереження та глосарія до нього», від 14 червня 2010 року № 216 «Про затвердження Принципів діяльності органів державної статистики», від 28 липня 2015 року № 180 «Про затвердження Концепції забезпечення статистичної конфіденційності», міжнародних вимог до статистичної інформації, зокрема регламенту (ЄС) Ради Європейського Парламенту та Ради ЄС від 19 листопада 2008 року № 1165/2008 щодо статистичних даних про сільськогосподарські тварини, регламенту Комісії (ЄС) від 19 листопада 2008 року № 1166/2008 щодо статистики

виробництва та інкубації яєць, директиви Ради ЄС № 96/16/ЄС від 19 березня 1996 року щодо статистичних обстежень молока та молочних продуктів [112].

Основними статистичними показниками державного статистичного спостереження довгострокових і поточних біологічних активів та кормів є:

1) кількість сільськогосподарських тварин (за видами та статево-віковими групами) у натуральному вираженні, за місцем здійснення діяльності, станом на звітну дату;

2) наявність кормів (за видами) для годівлі сільськогосподарських тварин у натуральному вираженні, за місцем здійснення діяльності, станом на звітну дату;

3) обсяги витрат кормів на годівлю сільськогосподарських тварин (за видами сільськогосподарських тварин і кормів) у натуральному вираженні, за місцем здійснення діяльності, за звітний рік.

Для сільськогосподарських підприємств, які займаються виробництвом тваринницької продукції, державне статистичне спостереження проводиться за формою № 24 (річна) «Звіт про виробництво продукції тваринництва, кількість сільськогосподарських тварин і забезпеченість їх кормами» та формою № 24-сг (місячна) «Звіт про виробництво продукції тваринництва та кількість сільськогосподарських тварин».

Для цілей статистики господарства корпоративного сектору аграрної економіки розподілені за розміром на дві групи: великі й середні та малі. Великим, середнім є підприємство, розмір якого дорівнює, або перевищує порогові значення хоча б за одним із таких статистичних критеріїв: площа сільськогосподарських угідь – 200 га; кількість великої рогатої худоби – 50 голів; кількість свиней – 50 голів; кількість овець або кіз – 50 голів; кількість птиці – 500 голів; чисельність працюючих у сільському господарстві – 20 осіб; обсяг доходу (виручки) від реалізації продукції, робіт, послуг сільського господарства – 150 тис. грн. Відповідно підприємство, розмір якого менше зазначених порогових величин, є малим сільськогосподарським підприємством.

Державне статистичне спостереження щодо основних економічних показників роботи сільськогосподарських підприємств і державне статистичне спостереження щодо купівлі матеріально-технічних ресурсів для виробничих потреб у сільському

господарстві здійснюють за формою № 50-сг «Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств за 20__рік» на основі інструкції з її заповнення.

Статистичний облік щодо наявності сільськогосподарської техніки здійснюють за формою № 10-мех «Наявність сільськогосподарської техніки в сільськогосподарських підприємствах у 20__році» на основі інструкції з її заповнення. Підставою для заповнення форми № 10-мех є дані первинних документів бухгалтерського обліку: інвентаризаційних відомостей або описів, книг або карток обліку основних засобів, актів на приймання техніки з ремонту, за даними технічної документації та інших документів обліку сільськогосподарських машин та устаткування. Державне статистичне спостереження за формою № 10-мех здійснюють на несуцільній основі з річною періодичністю і поширюють на ті самі сільськогосподарські підприємства – юридичні особи, відокремлені підрозділи юридичних осіб, що й державні статистичні спостереження за формою № 50-сг і формою № 2-ферм, а також підприємства закладів освіти із спеціальностями для сільського господарства. Бланк державного статистичного спостереження за формою № 10-мех містить показники, що характеризують кількість, склад і рух наявної техніки, яка призначена або яку використовує підприємство у своїй сільськогосподарській діяльності, наявність енергетичних потужностей і кількість устаткування для виробництва віднов-лювальної (альтернативної) енергії.

Державне статистичне спостереження щодо основних показників господарської діяльності фермерського господарства, малого підприємства в галузі сільського господарства здійснюють за формою № 2-ферм «Основні показники господарської діяльності фермерського господарства, малого підприємства у сільському господарстві за 20__р.» на основі інструкції з її заповнення. Підставою для заповнення форми № 2-ферм є дані первинного та бухгалтерського обліку, обліку з робочого часу та кількісного складу працівників, документів з обліку земель.

Оцінюючи статистичне забезпечення складових матеріально-технічної бази господарств корпоративного сектору аграрної економіки можна зробити висновок, про незавершеність інформаційного масиву даних щодо наявності та руху земельних ресурсів. Дана обставина викликана втратою юридичної сили постанови Держкомстату № 377 від 05.11.1998 року «Про затвердження форм державної

звітності за земельними ресурсами та Інструкції щодо заповнення державної статистичної звітності за кількісним обліком земель (№№ 6-зем, 6а-зем, 6б-зем, 2-зем)». Необхідно зазначити, що відповідно до цих форм з 1998 р. органи земельних ресурсів вели кількісний облік земельних ресурсів, їх розподіл за видами земель та землекористувачами. Найбільш затребуваною із них є форма 6-зем «Звіт про наявність земель та розподілу їх за власниками земель, землекористувачами земель та видами економічної діяльності», яка в свою чергу є основою для визначення коефіцієнта функціонального використання ділянки, який залучають при розрахунку нормативної грошової оцінки земель, визначення величини земельного податку.

Проте, з моменту набуття юридичної сили наказу № 190 Державної служби статистики України від 19.08.2015 р. «Про визнання таким, що втратив чинність, наказу Державного комітету статистики України від 05 листопада 1998 року № 377 «Про затвердження форм державної статистичної звітності з земельних ресурсів та Інструкції з заповнення державної статистичної звітності з кількісного обліку земель (форми №№ 6-зем, 6а-зем, 6б-зем, 2-зем)» не були внесені зміни в інші нормативно-правові акти щодо ведення статистичного обліку земель.

Так, згідно зі ст. 50 Закону України «Про землеустрій» № 858-IV від 22.05.2003 р. та постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання надання Державною службою з питань геодезії, картографії та кадастру та її територіальними органами адміністративних послуг» № 835 від 01.08.2011 року, інформація, яка міститься у формі 6-зем, потрібна при розробці проектів відведення [113; 114].

Необхідно зазначити, що нині питання розрахунку нормативної грошової оцінки землекористувачам (власникам), які оформили своє право після 01 січня 2016 року, залишаються на законодавчому рівні не врегульовані.

Отже, оцінюючи сучасний стан інформаційно-статистичного забезпечення розрахунку показників відтворення матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств, можемо констатувати процес спрощення формування інформаційного масиву даних, здебільшого базується на вибірковому обстеженні господарств корпоративного сектору аграрної економіки, особливо малих. Крім того, відсутність статис-тичної інформації щодо стану та руху земельних ресурсів по їх видах та землекористувачах певною мірою обмежує

можливості щодо прийняття управлінських рішень державними та місцевими органами самоврядування, а також менеджментом суб'єктів господарювання у сфері агробізнесу. Вважаємо, що з метою забезпечення об'єктивності статистичної інформації, яка є базою для розрахунків відтворення матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств, в Україні необхідно дотримувати європейських вимог до здійснення сільськогосподарського перепису земель.

Висновки до розділу 1

1. Економічна сутність категорії відтворення характеризується кругообігом капіталу суспільства у вигляді руху й відновлення вартості виробництва продукції та доходу. Суспільне відтворення може бути не лише процесом, а й одночасно результатом, який визначає досягнення поставлених цілей та формування можливостей для забезпечення зростання економічної системи. Вважаємо, що суспільне відтворення доцільно розглядати як неперервне відновлення макроекономічних умов, у тому числі виробництва, розподілу, обміну та споживання суспільного продукту, з їх кількісними та якісними параметрами, у процесі якого економічна система адаптується до зміни зовнішніх і внутрішніх умов середовища. Основними принципами забезпечення суспільного відтворення є цілеорієнтованість, неперервність, адаптивність до змін, ефективність, динамічна рівновага.

2. Відтворювальний процес у сільському господарстві, з одного боку, являє собою підсистему суспільного відтворення, а з іншого – інтегрує одиничні відтворювальні процеси на рівні сільськогосподарських підприємств. Нами систематизовано особливості відтворення у сільському господарстві, а саме: резерви екстенсивного його типу обмежені наявністю природної складової факторів виробництва; існує значний обсяг проміжного споживання, коли частина виробленої продукції безпосередньо перетворюється у предмети праці, минаючи товарно-грошову форму, та бере участь у стадії обміну; наявність специфічного структурного співвідношення засобів праці, предметів праці та живої праці; стохастична залежність затрат і результатів праці; велика тривалість відтворювального циклу;

нерівномірність споживання ресурсів і виходу готової продукції у виробничому циклі.

3. Обгрунтовано, що відтворення виробничих ресурсів у сільському господарстві здійснюється через певний економічний механізм, який передбачає систему економічних заходів і форм реалізації на практиці відновлення використаних у процесі виробництва факторів виробництва. Дія економічного механізму відтворення полягає в тому, щоб відшкодувати, як мінімум, втрати відповідних ресурсів у процесі господарської діяльності. Розширене відтворення факторів виробництва досягається у процесі їх нарощення, є результатом і необхідною умовою для розширення госпо-дарської діяльності. Основним стримувальним чинником для сільськогосподарських підприємств щодо активізації відтворювальних процесів є недостатній рівень рентабельності (при виконанні умов простого відтворення та при реінвестуванні чистого прибутку).

4. Доведено, що матеріально-технічна база сільськогосподарських підприємств є багатоелементною й характеризується натурально-речовим і вартісним складом, включає предмети та засоби праці (робочу, племінну, продуктивну худобу, робочі машини, багаторічні насадження, обладнання й інші технічні засоби, добрива, гербіциди, пестициди, сировину, паливо, насіння, корми і т.д.). У процесі її використання у виробництві також використовуються природні ресурси (вода, земля, рослини, тварини та ін.).

Проведення оцінки матеріально-технічної бази за сукупністю ресурсів доцільно за такими напрямами: земельні (сільськогосподарські угіддя, їх якість) та матеріально-технічні (наявність і рух основних виробничих фондів і матеріальних оборотних активів у натуральному і вартісному виразі).

5. Узагальнено розуміння матеріально-технічної бази сільськогосподарського підприємства, яка нами розглядається як складна система, створена людською працею на основі використання природних ресурсів, накопиченого досвіду, знань, навиків, яку сформовано під впливом інноваційного розвитку, основними елементами якої виступають засоби та предмети праці, що сприяють забезпеченню неперервності й ритмічності виробництва, досягненню стратегічних і поточних цілей його розвитку.

Запропоновано процес відтворення матеріально-технічної бази розглядати в єдності змісту (земельні ресурси, основні виробничі фонди, матеріальні оборотні фонди) та форми використання матеріально-технічних ресурсів (виробничі технології, організація виробництва та праці, інноваційно-інформаційне забезпечення) з урахуванням відповідності структурних елементів науково обґрунтованим нормам і нормативам, стратегічним і тактичним показникам розвитку МТБ, основною рушійною силою розвитку якого має бути інноваційний процес.

Доведено, що відтворення МТБ сільськогосподарського підприємства – це природно-еволюційний процес, а також інноваційний розвиток, який спрямований на підвищення економічної стійкості за рахунок розширеного відтворення усіх видів ресурсів та якісного їх перетворення на основі масштабних змін її виробничо-економічної структури й інноваційного забезпечення.

6. Виділено поелементну структуру МТБ сільськогосподарського підприємства, а саме: земельні ресурси та їх якісні характеристики, основні засоби – активні і пасивні, виробничі та невиробничі; матеріальні оборотні засоби й елементи; технології, організацію виробництва і праці; систему менеджменту якості; інноваційно-інформаційні ресурси, які формують виробничий потенціал суб'єкта господарювання та створюють умови для реалізації стратегічних цілей розвитку організації.

7. Основними принципами, які необхідно враховувати при формуванні та відтворенні елементів МТБ сільськогосподарського підприємства, є: забезпечення еколого-, соціо- економічної ефективності її використання; додержання права власності; матеріальна заінтересованість і відповідальність при формуванні та відтворенні МТБ; досягнення збалансованості факторів та комплексне врахування природно-кліматичних, техніко-технологічних, соціально-економічних і екологічних умов її розвитку; обмеженість різноманіття організаційно-технологічних ресурсів дії та природних законів.

8. Авторський підхід до визначення сутності відтворення матеріально-технічної бази сільськогосподарського підприємства передбачає його розгляд як процесу придбання цілісних майнових комплексів, нового будівництва, реконструкції, оновлення, модернізації, технічного переозброєння виробництва, покращення

використання земельних ресурсів та оборотних засобів на основі сучасних інноваційних перетворень.

Важливою особливістю матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств є обов'язкова наявність в її складі земельних угідь та живих організмів (тварини, птиця, рослини). Водночас земля має двоїсту природу, оскільки її можна віднести до природних ресурсів та до основних виробничих фондів сільського господарства, яка є визначальною частиною ресурсів матеріально-технічної бази.

9. Відтворення складових матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств відбуваєтьсяпід впливом природних, техніко-технологічних, організаційно-економічних та макроекономічних чинників. За авторським підходом організаційно-економічне забезпечення процесу її відтворення в сільськогосподарських підприємствах розглядається як складна система взаємопов'язаних елементів, які включають у себе такі інструменти: ціни (тарифи) придбання засобів виробництва, виконання робіт і послуг; ціни реалізації виробленої продукції; відсотки за кредитами; податки та податкові пільги, а також економічні санкції; цільові дотації та субсидії; страхові платежі; норми платежів до бюджету із прибутку підприємства; платежі до позабюджетних фондів; норми амортизації; лізингова ставка тощо.

Отже, відтворення матеріально-технічної бази – це неперервний процес її оновлення шляхом придбання нових матеріально-технічних ресурсів, реконструкції, технічного переозброєння, модернізації, оновлення та капітального ремонту, який охоплює такі взаємопов'язані стадії: створення; споживання (використання); реінжиніринг; відновлення та відшкодування.

10. Вивчення процесу розширеного відтворення матеріально-технічної бази у сільськогосподарських підприємствах доцільно здійснювати за певними напрямами: відтворення ресурсів (зміна структури або збільшення посівних площ, підвищення якості або нарощення поголів'я худоби та птиці, збільшення чи зміна структури основних та оборотних активів); відтворення робочої сили (динаміка загальної чисельності працівників; спеціалістів із вищою та середньою спеціальною освітою; кількість і стан об'єктів соціальної інфраструктури, умови праці; величина доходів і структура їх розподілу); розширення процесу виробництва (величина сукупних

витрат, затрат праці); відтворення сукупного продукту (збільшення або зміна структури виробництва валової та товарної продукції у натуральному і грошовому вимірниках, валового та чистого доходу, чистого прибутку).

11. Встановлено, що оцінювання процесів відтворення матеріально-технічної бази сільгосппідприємств доцільно здійснювати за такими напрямами: забезпечення елементами матеріально-технічної бази та ефективності їх використання; ефективності функціонування суб'єктів господарювання. За виділеними рівнями дослідження нами систематизовано групи показників, за допомогою яких можливо комплексно вивчати ці процеси на мікрорівні.

Узагальнено інформаційно-аналітичне забезпечення процесів відтворення матеріально-технічної бази по галузям рослинництва і тваринництва та біологічних активів, яке базується на вибірковому обстеженні господарств, особливо малих,та обґрунтовано напрями його удосконалення. Відсутня статистична інформація щодо стану та руху земельних ресурсів по їх видах та землекористувачах певною мірою обмежує можливості щодо прийняття управлінських рішень державними та місцевими органами самоврядування, а також менеджментом суб'єктів господарювання у сфері агробізнесу. З метою забезпечення об'єктивності статистичної інформації, як бази для розрахунків показників відтворення матеріально-технічної бази вітчизняних сільськогосподарських підприємств, необхідно дотримувати європейських вимог до проведення сільськогосподарського перепису земель.

РОЗДІЛ 2
СТАН ТА ТЕНДЕНЦІЇ ВІДТВОРЕННЯ СКЛАДОВИХ МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНОЇ БАЗИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ

2.1. Організаційно-економічні умови розвитку сільськогосподарських підприємств

У сучасних умовах формування елементів матеріально-технічної бази сільськогосподарськими підприємствами залежить від організаційно-економічних

умов їхнього господарювання. Основою діяльності будь-якого підприємства є виробничий процес, який здійснюється на основі взаємодії основних факторів виробництва, предметів праці та праці, як цілеспрямованої діяльності людини. Безперервне відновлення процесу виробництва продукції за допомогою засобів виробництва являє собою процес відтворення, у результаті якого вони оновлюються.

До зовнішніх факторів, які визначають організаційні умови відтворення основних засобів, відносять систему матеріально-технічного забезпечення виробництва продукції, організацію підготовки кадрів, науково-дослідні установи, органи державної влади; до внутрішніх – виробничу структуру підприємства та організацію виробництва, які забезпечують збалансованість виробничих ресурсів. Економічними умовами відтворення елементів матеріально-технічної бази розглядаються можливості підприємства поповнювати фінансові ресурси за рахунок прибутку, амортизаційних відрахувань, а також коштів державної підтримки, залучення інвестицій та фінансовий лізинг. Сучасні економічні умови, у яких функціонує сільськогосподарське виробництво, характеризуються відсутністю дієвого механізму регулювання відтворення основних засобів виробництва.

Встановлено, що аграрний сектор економіки України характеризується наявністю позитивних чинників, а саме – сприятливими природними умовами і унікальними земельними ресурсами. Підтвердженням цього є те, що наша країна посіла ключові позиції на світовому ринку зернових, меду, горіхів, м’яса птиці, яєць та продуктів з них. Якщо в 2007 р. частка сільського господарства у ВВП України становила 6,3 %, а обробної промисловості – 18,4 %, то в 2017 р. – 13 і 12 % відповідно. При цьому третина обробної промисловості – харчопром, який переробляє сільськогосподарську сировину, також є частиною АПК. На Україну припадає близько 3,5–4 % світового виробництва зернових. За останнє десятиріччя експорт вітчизняної сільськогосподарської продукції до країн Європи збільшився у 2,75 рази [115]. Якщо врахувати, що підвищення світового попиту на продовольство в поєднанні зі зниженням площ родючих земель створюють передумови для зростання цін на продукцію сільського господарства в середньостроковій перспективі, то висока привабливість українського АПК очевидна. Країна входить до вісьми основних експортерів зернових у світі. Країни ЄС імпортують українську пшеницю (основні імпортери – Італія, Іспанія, Великобританія). У цілому на

частку України припадає 4 % імпорту ЄС м'яких сортів пшениці, 16 % імпорту кукурудзи (основні імпортери – Іспанія, Португалія, Нідерланди, Італія, Великобританія).

Упродовж 2010–2017 рр. спостерігається поступове збільшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції в Україні (у постійних цінах 2010 р.), головним чином за рахунок нарощення виробництва в господарствах корпоративного сектору аграрної економіки (рис. 2.1). Проте, в 2017 р. проти 2016 р. спостерігається незначне зниження обсягів виробництва. Так, у 2017р. індекс сільськогосподарської продукції порівняно із 2016 р. становив 97,3 %, у т.ч. у сільськогосподарських підприємствах – 96,1 %, у господарствах населення – 98,8 %.

Рис. 2.1. **Динаміка виробництва валової продукції сільськогосподарськими підприємствами та господарствами населення (у постійних цінах 2010 р.)**

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Аналіз співвідношення основних галузей сільського господарства в складі валової продукції за період з 2010 по 2017 р. дав змогу зробити такі висновки: обсяги виробництва продукції галузі рослинництва були вищими, ніж у галузі тваринництва (щороку за даний період цей відсоток у складі валової продукції сільського господарства зростав – на 7,7 відсоткових пунктів (в. п.): з 64,3 % до 72 %; відсоток галузі тваринництва упродовж досліджуваного періоду відповідно зменшився з 35,7 % до 28 %.

Зазначимо, що від 2011 р. і дотепер частка сільськогосподарських підприємств у валовому обсязі виробництва продукції становить майже 60 % та коливну тенденцію

щодо їх нарощення. Отже, нині сільськогосподарські підприємства посідають провідну роль у валовому виробництві продукції аграрного сектору,зокрема продукції галузі рослинництва. Пояснити таку ситуацію можна насамперед тим, що у цієї групи товаровиробників сформована та модернізується матеріально-технічна база виробництва, що дає їм можливість орієнтуватися на виробництво енергомісткої сільсько-господарської продукції, якою є зернові, цукрові буряки, технічні культури (табл. 2.1).

Встановлено, що впродовж 2010–2017 рр. обсяги вирощування зернових і зернобобових культур у сільськогосподарських підприємствах зросло більш як на 66,4 %. Таке підвищення забезпечувалося впливом двох чинників: збільшенням частки вищеназваних сільськогосподарських культур у структурі посівних площ і посиленням інтенсифікації виробництва, що позитивно позначилося на рівні врожайності.

Нині основна частка в структурі посівних площ у господарствах корпоративного сектору аграрної економіки належить культурам зернової групи (54,9 %, або 10,6 млн га). Упродовж 2010–2017 рр. площа зменшилась лише на 0,7 млн га, але з переліку всіх зернових та зернобобових культур, сільськогосподарські підприємства вирощують лише пшеницю (46,4 %), кукурудзу на зерно (32,6 %) та ячмінь (12,3 %), що сукупно становить 91,3 %. Це призвело до зменшення площ під житом, вівсом, просом, гречкою, рисом, горохом та викою.

Зазначимо, що на сьогодні більшість суб’єктів господарювання інтенсивно впроваджують новітні технології вирощування зернових та зернобобових культур, що позитивно позначається на показниках урожайності та якості зерна. Так, середня врожайність у зерновій групі в 2016 р. становила 45,6 ц/га (менше на 4,6 ц/га ніж у 2016 р.), у тому числі по культурах: пшениця – 42,6 ц/га; кукурудза на зерно – 59,5; ячмінь – 30,7; жито – 26,6; овес – 24,6; гречка – 9,5; горох – 30,3; рис – 54,0 ц/га. Особливо суттєвим, це підвищення виглядає у порівнянні з даними 2000 р., тоді продуктивність вирощування була удвічі нижчою.

Таблиця 2.1

Виробництво основних видів продукції сільськогосподарськими підприємствами, тис. т

Показники	Роки	2017 р. в % до

	2010	2014	2015	2016	2017	2010 р.	2016 р.
Культури зернові та зернобобові	28785,7	49902,6	46506,6	52022,2	47905,1	166,4	92,1
% до всього	76,0	78,1	77,3	78,7	77,4	1,4 в.п.	-1,3 в.п.
Буряки цукрові фабричні	12663,4	14599,4	9553,8	13348,9	14227,2	112,3	106,6
% до всього	92,1	92,8	92,5	95,3	95,6	3,5 в.п.	0,3 в.п.
Соняшник	5553,0	8681,7	9549,2	11730,1	10596,7	190,8	90,3
% до всього	82,4	85,7	85,4	86,1	86,6	4,2 в.п.	0,5 в.п.
Картопля	477,4	758,9	456,0	468,2	429,4	89,9	91,7
% до всього	2,6	3,2	2,2	2,2	1,9	-0,7 в.п.	-0,3 в.п.
Культури овочеві	931,5	1340,3	1281,7	1322,9	1343,9	144,3	101,6
% до всього	12,1	13,9	13,9	14,1	14,5	2,4 в.п.	0,3 в.п.
Культури плодові та ягідні	230,2	332,0	411,7	370,5	333,8	145,0	90,1
% до всього	14,1	16,6	19,1	18,5	16,3	2,2 в.п.	-2,2 в.п.
М’ясо (у забійній масі)	1050,5	1451,8	1463,4	1489,9	1483,0	141,2	99,5
% до всього	54,9	61,5	63,0	64,1	64,0	9,1 в.п.	-0,1 в.п.
Молоко	2183,9	2647,5	2669,2	2705,6	2765,7	126,6	102,2
% до всього	20,0	23,8	25,1	26,1	26,9	6,9 в.п.	0,8 в.п.
Яйця, млн шт.	9816,8	12536,2	9762,2	8067,6	8365,3	85,2	103,7
% до всього	60,4	64,0	58,2	53,4	53,9	-6,5 в.п.	0,5 в.п.
Мед, т	1598	982	918	901	847	53,0	94,0
% до всього	2,4	1,5	1,4	1,5	1,3	-1,1 в.п.	-0,2 в.п.

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Сільськогосподарські підприємства у вирощуванні технічних культур віддають пріоритет олійним – соняшнику, сої та ріпаку. За результатами 2017 р. вироблено насіння соняшнику в обсязі 10,6 млн т, що на 9,7 % менше ніж у 2016 р. та в майже 2 рази ніж у 2010 р. Нині технічні культури займають 8,6 млн га, або 33,1 %.

Серед технічних культур перше місце у структурі виробництва займає соняшник, частка якого становить щонайменше 2/3 у цій групі культур. Це пояснюється тим, що соняшник є експортноорієнтованою культурою, яку вирощують лише сільськогосподарські підприємства (86,6 %). Соняшник висівається на площі близько 5 млн га і в 2017 р. вона становила вже 4,9 млн га. Значно зріс інтерес аграріїв до сої – посівні пло-

щі в 2016–2017 рр. коливалися в межах 1,8–2,1 млн га. На противагу змінилася ситуація із ріпаком, яким у 2017 р. було засіяно лише 0,7 млн га, хоча ще у 2014 р. – 1,8 млн га.

В останні роки підвищується увага аграрних формувань до цукрових буряків завдяки поступовому відродженні промислової переробки цих коренеплодів. При збільшенні посівних площ знизилась урожайність на 2,2 % – до 484,1 ц/га. Порівняно із 2000 р. продуктивність сільськогосподарських угідь зросла у 2,83 рази.

Вирощування інших видів сільськогосподарських культур, у тому числі трудомісткої овочевої та плодово-ягідної продукції, зросло менш суттєво. Відповідно їхня частка в обсягах виробництва за результатами 2017 р. була лише 15,5 та 16,3 % і практично не змінюється вже протягом 15 років.

У 2017 р. виробництво картоплі становило 429,4 тис. т за урожайності 238,4 ц/га. Навіть при значному зменшенні посівних площ під цією культурою валовий збір не змінюється, що пояснюється підвищенням урожайності – більш ніж у 2 рази порівняно із 2000 р. Щодо овочів, то їх вирощено 1343,9 тис. т за урожайності 435,3 ц/га, яка становить не менше 300 ц уже протягом кількох років.

У 2016 р. виробництво молока в сільськогосподарських підприємствах, навпаки, збільшилося на 60,1 тис. т (26,6 %), за рахунок зростання надоїв молока від однієї корови – на 6,8 %.

У 2017 р. сільськогосподарськими підприємствами вироблено у забійній масі 1483,0 тис. т м’яса всіх видів, що на 6,9 тис. т менше (0,5 %) від показника 2016 р. Відповідно вироблено м’яса яловичини та телятини 94,8 тис. т, що на 4,4 тис. т менше (4,6 %) порівняно з 2016 р.

Сільськогосподарськими підприємствами в 2017 р. вироблено у забійній масі 372,6 тис. т м’яса свиней, що на 24,4 тис. т менше (6,2 %) показника 2016 р.

У 2017 р. сільськогосподарськими підприємствами вироблено у забійній масі 1014,1 тис. т м’яса птиці, що на 21,7 тис. т більше (2,2 %) від показника 2016 р.

Станом на 1 січня 2017 р. у сільськогосподарських підприємствах поголів’я великої рогатої худоби зменшилося на 3,9 %, у тому числі корів – на 3,8, свиней – на 7,3, а птиці збільшилося на 2,4 %.

Кризові явища у тваринництві господарств корпоративного сектору аграрної економіки можна пояснити впливом низки негативних чинників:

1. Збитковістю виробництва продукції тваринництва агропідприємств. Офіційна статистика подає дещо інші дані (нижчий показник) за рахунок кількох десятків лідерів ринку, які ще за інерцією реалізовували свої плани з нарощування поголів'я [116]. Ті ж ферми, які забезпечували в основному виробництво м'ясо-молочної продукції, поступово виходять з ринку, і така тенденція простежуватиметься й надалі. Водночас, великі виробники вже призупинили виконання планів розширення бізнесу.

Пояснюється це кількома причинами. Якщо до девальвації національної грошової одиниці в 2014 р. рентабельність інвестицій у свинарство досягала 100 % (рівень 2010–2013 рр. – масове інвестування в галузь), то нині – не більше 20–30 %. Зауважимо, що це за жорстких вимог до додержання технології виробництва. Господарства, що не дотримуються визначених правил годівлі і вакцинації тварин вже давно зазнали збитків. Схожа ситуація простежується і з виробництвом молока.

Певним чином уникають збитків тільки інтегровані із рослинницьким бізнесом тваринницькі комплекси [117].

Слід наголосити, що сільгосптоваровиробники зазнають збитків агробізнесу через не відомі раніше способи шахрайства.

2. Зниження споживання м'яса і збільшення використання субпродуктів. У 2014–2017 рр. через зниження рівня купівельної спроможності населення нашої країни дещо змінився раціон його харчування в бік погіршення внаслідок споживання дешевших продуктів, витісняючи натуральне м'ясо і продукти його переробки.

За даними Державної служби статистики України, житель України споживає вже близько 19,2 кг свинини в рік, водночас показник в ЄС сягає 40 кг. Таку ситуацію в країні можна розглядати не як ризик для бізнесу, але й для здоров'я нації.

3. Спалахи загрозливих інфекційних захворювань тварин, зокрема африканська чума свиней (АЧС) і нодулярний дерматит великої рогатої худоби. У 2016 р. погіршилася ситуація із захворюваннями свиней та худоби. Вжитих заходів для запобігання поширенню небезпечних захворювань у галузі тваринництва недостатньо. Профілактична робота в країні ведеться на низькому рівні, можливо, що не всі випадки АЧС зафіксовано.

4. Експортні обмеження. Небезпечна епізоотична ситуація в Україні з огляду на неконтрольоване поширення АЧС, поява пташиного грипу і можливості

захворювання великої рогатої худоби на нодулярний дерматит загрожує не тільки внутрішньому виробництву в Україні, але і країнам, із якими налагоджено торгові відносини з експорту м'яса птиці, свиней, великої рогатої худоби, яєць, молока і продуктів їх переробки. Україні також може загрожувати закриття експорту кормів і зернових [118]. Це означатиме не тільки зниження цін у нашій країні через збільшення обсягів пропозиції, але й ведення агресивнішої політики представниками великого бізнесу, які будуть зацікавлені у витісненні середніх і малих сільськогосподарських підприємств із ринку. Крім того, в середньостроковій перспективі розглядається можливість дефіциту молока і м'яса як сировини для переробки. Відновити поголів'я і впевненість бізнесу буде досить складно.

5. Новації в оподаткуванні сільськогосподарських підприємств – виробників тваринницької продукції. Перехід тваринництва на загальну систему оподаткування з

1 січня 2017 р. та сплата повністю податку на додану вартість матиме наслідком скорочення поголів'я. Вважаємо, що така ситуація не буде підтримувати в менеджменту підприємств корпоративного сектору аграрної економіки стимул займатися бізнесом через додаткові податки.

За статистичними даними, станом на 1 листопада 2017 р. було зареєстровано 45 558 працюючих сільськогосподарських підприємств, що на 4,5 % менше, ніж на аналогічну дату 2016 року (рис. 2.2).

Наведені дані на рис. 2.2 свідчать, що за останні шість років кількість сільгосппідприємств в Україні зменшилася більш ніж на 8,2 % (3857 од.).

Протягом останнього десятиріччя спостерігається стрімке формування потужних вертикально-інтегрованих підприємницьких структур, що пов'язано з консолідацією капіталів окремими суб'єктами господарювання та погіршенням фінансового стану великої кількості малих господарств корпоративного сектору аграрної економіки у зв'язку з початком фінансової кризи 2007–2008 рр.

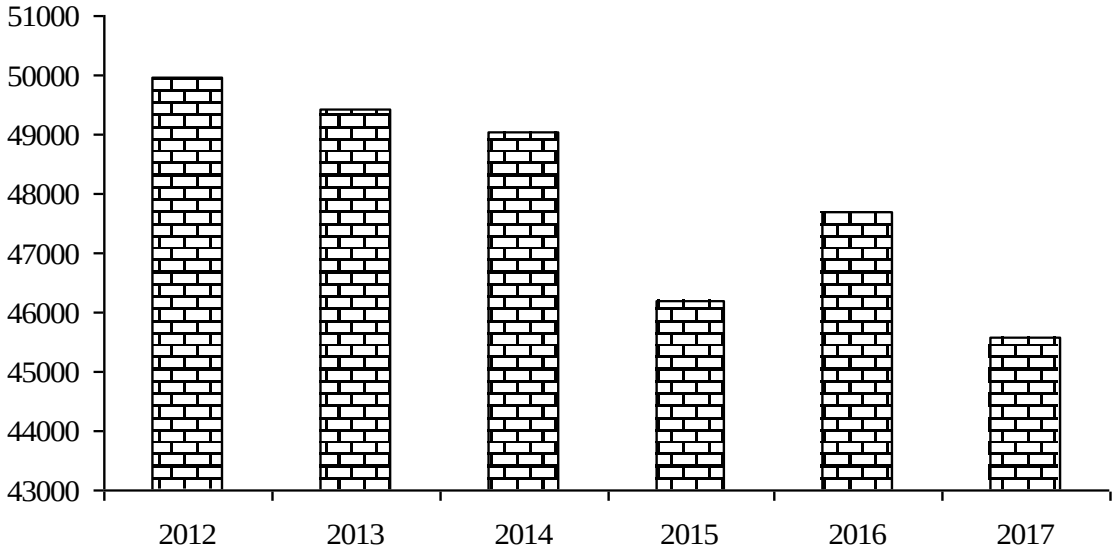

Рис. 2.2. **Динаміка чисельності сільськогосподарських підприємств України**, од.
Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Станом на 1 листопада 2017 р. в 160 суб'єктах господарювання у сфері агробізнесу (площа землекористування понад 10000 га), або 0,4 % від загальної кількості, сконцентровано 3643,1 тис. га сільськогосподарських угідь, 18,3 % від загальної площі даної категорії земельних ресурсів, які перебувають у користуванні сільськогосподарських підприємств (табл. 2.2). Для порівняння, в 2012 р. їх кількість дорівнювала 80 суб'єктів господарювання. У деяких випадках цей процес набував хаотичних форм, що на першому етапі консолідації аграрних активів проявлялося в об'єднанні підприємств АПК різного профілю. Одна з основних причин – укрупнення аграрних виробників.

Встановлено, що найбільша їх кількість у 2016 р. розміщувалася в Київській (32), Чернігівській (28) і Полтавській (26) областях, водночас менше агрохолдингів було в Закарпатській (1), Луганській (5) і Чернівецькій (5) областях.

Десять найбільших агрохолдингів країни обробляють 2,6 млн га сільськогосподарських угідь. Сумарний земельний банк перших десяти за рік збільшився на 13 %. Зазначимо, що аграрні холдинги зацікавлені у виробництві великих обсягів товарного зерна та олійних культур, на які існує постійний попит на світових ринках. Вирощування цих культур порівняно з овочівництвом,

садівництвом і тваринництвом вимагає менше інвестицій і працівників, забезпечує швидший оборот капіталу [119].

Таблиця 2.2

Групування господарств корпоративного сектору аграрної економіки за площею сільськогосподарських угідь, 2017 р.

Показники	Кількість підприємств		Площа сільськогосподарських угідь	
	од.	% до загальної кількості	тис.га	% до загальної площі сільськогосподарських угідь
Підприємства, що мали сільськогосподарські угіддя	40735	89,4	19960,2	100,0
у т.ч. площею, га				
до 5,0	3138	6,9	10,1	0,1
5,1–10,0	2594	5,7	20,3	0,1
10,1–20,0	3937	8,6	61,0	0,3
20,1–50,0	11263	24,7	424,9	2,1
50,1–100,0	4903	10,8	354,3	1,8
100,1–500,0	7372	16,2	1797,1	9,0
500,1–1000,0	2651	5,8	1891,4	9,5
1000,1–2000,0	2481	5,4	3570,9	17,8
2000,1–3000,0	1084	2,4	2649,2	13,3
3000,1–4000,0	471	1,0	1635,4	8,2
4000,1–5000,0	276	0,6	1236,1	6,2
5000,1–7000,0	261	0,6	1526,3	7,6
7000,1–10000,0	138	0,3	1140,1	5,7
більше 10000,0	166	0,4	3643,1	18,3
Підприємства, що не мали сільськогосподарських угідь	4823	10,6	х	х

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Подвоєння за 2000–2017 рр. внесення мінеральних добрив і пестицидів посилило навантаження на екосистему. Використання органічних добрив знизилося з 0,6 т до 0,42 т/га, переважно через зменшення поголів'я великої рогатої худоби та свиней.

Аграрні холдинги концентрують значні фінансові ресурси під своїм контролем, виходять на експортні ринки, мають доступ до технологій та політичний вплив на місцевому та національному рівнях. Крім того, досить часто серед акціонерів таких підприємств представлені потужні міжнародні компанії, що надає їм додаткові переваги у лобіюванні на міжнародному рівні [120]. Встановлено, що агрохолдинги

в останні роки покращили фінансові показники унаслідок формування довірчих відносин з міжнародними інвесторами і сприятливих умов для експорту продукції.

Підсумовуючи вищезазначене, особливостями розвитку великих агрохолдингів в Україні можна вважати:

1. Тісні зв'язки власників на початковому етапі формування холдингу із політичними колами в країні [121].

2. Консолідація активів та земель агрохолдигами упродовж досить короткого періоду часу – власники агрохолдингів змогли консолідувати значні сільськогосподарські активи й отримати в оперативний контроль великі земельні банки. Відсутність необхідності викупати землі у їхніх власників дала поштовх до стрімкого нарощення земельних банків агрохолдингами [122].

3. Використання інноваційних технологій у поєднанні з консолідацією активів. Саме впровадження інноваційних технологій дало можливість, з одного боку, об'єднати та підвищити ефективність господарств корпоративного сектору аграрної економіки, що були інтегровані до холдинга, з іншого – досягти прийнятного для виходу на зовнішні ринки рівня якості, в першу чергу на ринок ЄС.

4. Наявність власних потужностей для зберігання та експорту продукції – найбільші агрохолдинги активно інвестують у побудову власних елеваторів, які вони використовують як для зберігання вирощеної продукції, так і для надання їх в оренду. Разом із тим останнім часом агрохолдинги почали інвестувати у потужності (порти, логістичні центри тощо) з перевантаження товарів.

5. Доступ до ринків збуту продукції – формуванню попиту на продукцію сільськогосподарських підприємств України сприяли два основних фактори: досить швидке зростання світової економіки у докризовий період, що забезпечило підвищення попиту та цін на продукти харчування у світі, й підвищення купівельної спроможності населення України теж у докризовий період. Найпотужніші українські агрохолдинги закріпилися на зовнішньому і внутрішньому ринках та мали фінансові можливості для консолідації й розвитку.

6. Доступ до ринків капіталу. Йому передувала активна робота щодо переходу на міжнародні стандарти. Вихід на зовнішні ринки капіталу відбувався шляхом розміщення певної частки акцій на міжнародних біржах.

Позитивний ефект від концентрації сільськогосподарського виробництва має позитивний ефект не тільки в рослинництві, але і у тваринництві. Нині висококонцентровані сільськогосподарські підприємства (з поголів'ям більше 500 голів) мають вищий рівень рентабельності, переважно за рахунок набагато вищої закупівельної ціни порівняно з іншими групами господарств корпоративного сектору аграрної економіки (табл. 2.3). Ця обставина свідчить про вищий рівень конкурентоспроможності даної групи суб'єктів господарювання в порівнянні з іншими, головним чином за рахунок якості молока та продуктивності корів.

Таблиця 2.3

Групування сільськогосподарських підприємств за рівнем концентрації корів, 2016 р.

Групи за поголів'ям корів, голів	Кількість господарств у групі	Частка групи, %	Надій від 1 корови, кг	Виробнича собівартість 1 ц молока, грн	Ціна реалізації, грн за 1 ц	Рента-бельність, %
до 50	258	17,0	3348	414	442	-1,9
51-100	243	16,0	3807	418	474	3,4
101-150	186	12,2	4017	418	491	8,3
151-200	175	11,5	4340	435	510	8,9
201-300	220	14,5	4922	421	532	16,8
301-500	225	14,8	5642	430	554	18,5
більше 500	214	14,1	6271	437	585	20,6
Усього	**1521**	**100,0**	**5606**	**433**	**563**	**18,3**

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Дані табл. 2.3 переконують про те, що процеси концентрації у молочному скотарстві позитивно впливають на продуктивність корів (6271 кг) та ефективність виробництва молока (20,6 %). Безперечно, що підприємства груп із поголів'ям 301–500 гол. та понад 500 гол. корів можна вважати спеціалізованими господарствами молочного скотарства. Ці групи демонструють ефективне виробництво продукції за рахунок пропозиції високоякісної сировини (ціна закупівлі молока у них відповідно – 554 і 585 грн/ц). Водночас при обґрунтуванні доцільної концентрації поголів'я тварин у підприємствах молочного скотарства необхідно враховувати низку чинників, зокрема, можливості кормової бази, науково обґрунтовані вимоги в охороні навколишнього середовища, розміри підприємств, наявні ресурси тощо.

Саме тому однозначної відповіді щодо розмірів молочних ферм, які б були прибутковими, потрібно обґрунтовувати на основі реальних умов.

Успішне вирішення ефективного функціонування й подальшого розвитку сільськогосподарського виробництва першочергово залежить від формування кадрового потенціалу, раціонального розподілу й використання трудових ресурсів, серед яких чільне місце належить сільській молоді. Лише високий рівень її трудової активності та матеріальної заінтересованості в результатах своєї праці забезпечить відродження аграрного сектору економіки, сприятиме підвищенню ефективності виробництва сільськогосподарської продукції та загальному розвитку держави.

Агарний сектор, не зважаю на його позивну роль у формуванні валютних надтоджень, завжди відчуває нестачу кадрів (рис. 2.3). Господарства корпоративного сектору аграрної економіки спеціалістів середньої ланки управління та робітників виробничих спеціальностей.

Упродовж досліджуваного періоду поступово зменшується чисельність постійних працівників, зайнятих у сільському господарстві (рис. 2.3).

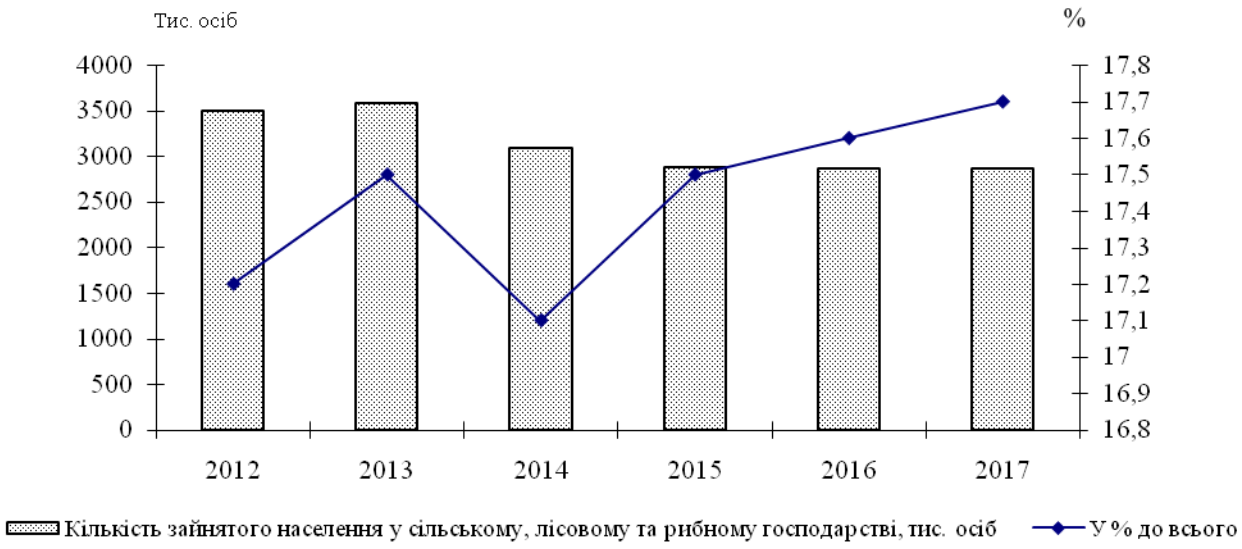

Рис. 2.3. **Динаміка кількості зайнятого населення у сільському, лісовому та рибному господарстві,** осіб

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

За даними рис. 2.3 чисельність зайнятого економічно активного населення працездатного віку в аграрному секторі зменшилась на 635,3 тис. осіб, або 18,8 % (із 3496 тис. осіб у 2012 р. до 2860,7 тис. осіб у 2017 р.), що свідчить про погіршення

демографічної структури носіїв трудового потенціалу села. Якщо у 2012 р. кожний 12-й носій трудового потенціалу був старше працездатного віку, то у 2017 р. – кожний 24-й. Кількісні та структурні зміни економічно активного населення села зумовлені як демографічними, так і соціально-економічними наслідками ринкових перетворень в економіці країни [123].

Необхідно зазначити, що в господарствах корпоративного сектору аграрної економіки стрімко зростає рівень заробітної плати (рис.2.4).

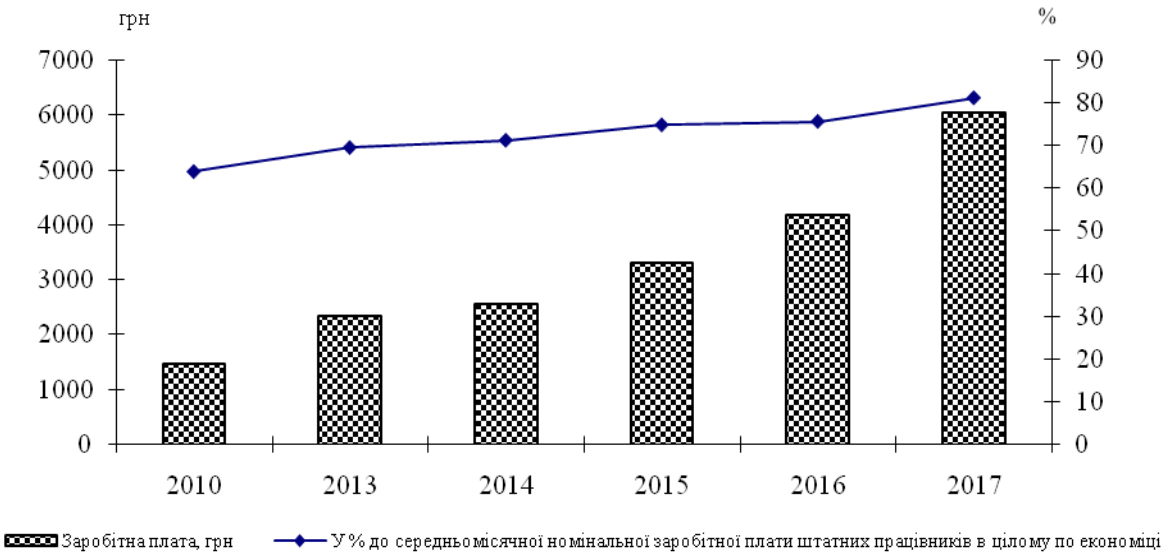

Рис. 2.4. **Динаміка заробітної плати у сільському господарстві,** грн/міс.
Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Так, у 2017 р. проти 2016 р. середня заробітна плата зросла майже на 44,4 %. Однак у більшості сільськогосподарських підприємств виробнича діяльність має сезонний характер.

Отже, основними чинниками, які вплинули на складну ситуацію в кадровому забезпеченні сільськогосподарських підприємств, можна назвати такі:

1. Складна демографічна ситуація в сільській місцевості. Кількість жителів сільських населених пунктів за роки незалежності держави скоротилася на 2,5 млн осіб, за цей самий період з карти України зникли 350 сіл. Люди, особливо молодь, мігрують із сільських населених пунктів через відсутність будь-яких перспектив, адже навіть наявність роботи не гарантує нормальних умов життя [124].

2. Відсутність розвинутої соціальної інфраструктури. У більшості сіл практично немає облаштованих доріг, незадовільний стан транспортного сполучення. Крім того, в багатьох населених пунктах відсутні школи та медичні заклади.

3. Фінансування підготовки спеціалістів за рахунок коштів державного і місцевих бюджетів не відповідає реаліям ринку праці. Особливо це стосується робочих професій, адже нині таких фахівців фактично не готують. Представники галузі констатують, що ЗВО готують фахівців-теоретиків. У більшості навчальних закладів вищої освіти слабка матеріально-технічна база, яка не відповідає вимогам сьогодення.

Як свідчать приклади, аграрні холдинги вирішують кадрову проблему власними зусиллями, адже мають і матеріальні, і фінансові ресурси для цього, однак середнім і малим сільгосппідприємствам, із зрозумілих причин зробити це досить складно. Крім низького рівня оплати праці, в сільському господарстві наявний тренд монополізації бізнесу і низький рівень доходів сільських домогосподарств, а також занепад сільських територій, наслідком якого є зниження чисельності сільських жителів через міграцію за кордон [125].

За результатами 2017-го фінансового року вітчизняні аграрії отримали 78,8 млрд грн чистого прибутку, що майже на 11,8 % менше проти відповідного показника 2016 р. (табл. 2.4). Упродовж 2010–2017 рр. величина чистого прибутку господарств корпоративного сектору аграрної економіки зросла майже в 4,6 рази, проте у доларовому еквіваленті суттєвих змін не відбулося. Ця обставина є свідченням прояву негативних явищ в економіці країни.

Таблиця 2.4

Динаміка фінансових показників виробничо-господарської діяльності сільськогосподарських підприємств

Показники	Роки					2017 р. у % до	
	2010	2014	2015	2016	2017	2010 р.	2016 р.
Чистий прибуток (збиток), млн грн	17253,6	21413,4	101912,2	89330,8	78786,1	456,6	88,2
Підприємства, які одержали чистий прибуток, млн грн							
% до загальної кількості	69,6	84,7	88,9	88,3	86,7	17,1 в.п.	-1,6 в.п.
фінансовий результат, млн грн	22094,9	51668,0	127525,5	102230,4	92072,7	416,7	90,1
Підприємства, які							

одержали чистий збиток							
% до загальної кількості	30,4	15,3	11,1	11,7	13,3	-17,1 в.п.	1,6 в.п.
фінансовий результат, млн грн	4841,3	30254,6	25613,3	12899,6	13306,4	274,9	103,2
Рівень рентабельності всієї діяльності, %	17,5	9,3	30,4	24,9	18,7	1,2 в.п.	-6,2 в.п.
Рівень рентабельності операційної діяльності, %	24,5	21,4	43,0	32,7	23,5	1 в.п.	-9,2 в.п.

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Необхідно зазначити, що за досліджуваний період спостерігається зростання частки прибуткових сільськогосподарських підприємств. Нині на ринку сільськогосподарської продукції залишаються працювати лише економічно стійкі з них, які можуть реагувати на зміну внутрішнього та зовнішнього середовища. На нашу думку, це цілком відповідає основним законам ринкової економіки.

За даними Державної служби статистики України, рівень рентабельності основної діяльності у сільськогосподарських підприємствах у 2017 р. склав 23,5 %. Порівняно із 2016 р. рівень рентабельності галузі зменшився на 9,2 відсоткових пункти (в. п.) – із 32,7 до 23,5 %.

Необхідно зазначити, що протягом 2015–2017 рр. спостерігається високий рівень рентабельності виробничої діяльності господарств корпоративного сектору аграрної економіки, що певною мірою має суб'єктивний характер та відображає недосконаліть методики розрахунку вищеназваних показників економічної ефективності суб'єктів господарювання, які ведуть діяльність у сфері агробізнесу.

У 2017 р. рівень рентабельності виробництва знизився майже по всіх основних видах продукції рослинництва, включаючи зернові та соняшник. Зокрема, по зернових і зернобобових культурах він зменшився на 12,8 в. п. – з 37,8 до 25 %, насінню соняшнику – на 20,6 в. п. (з 61,9 до 41,3 %), овочів відкритого ґрунту – на 5,4 в.п. (з 15,3 до 9,9 %) (табл. 2.5). Рентабельність виробництва підвищилася лише по картоплі – на 9,4 в. п. (з 0,6 до 10 %) та плодових та ягідних культурах – на 10,4 в.п. (з 25 до 35,4 %).

У тваринництві прибутковим стало виробництво птиці на м'ясо (без промислової переробки) з рівнем рентабельності 7 %, тоді як у 2016 р. він становив -3,4 %. Також зросла рентабельність молока на 8,3 в. п. (з 18,6 до 26,9 %), свиней на м'ясо –

на 7,6 в. п. (з -4,1 до 3,5%), великої рогатої худоби – на 26,6 в. п. (-23,2 до 3,4 %). Натомість збитковим стало виробництво яєць курячих у 2017 р. воно мало рівень рентабельності -9,0 %, а попереднього року на рівні – 0,5 %.

За розрахунками науковців, рентабельність виробництва 2017 р. склалася під впливом суттєвого зростання собівартості більшості видів продукції (на 11–38 %) на тлі значно повільнішого зростання цін реалізації сільськогосподарської продукції, яке у 2017 р. становило 109 %, а по продукції тваринництва – лише 101,7 % [126].

Таблиця 2.5

Динаміка рентабельності основних видів продукції сільськогосподарських підприємств,%

Показники	Роки					2017 р. у в. п. до	
	2013	2014	2015	2016	2017	2013 р.	2016 р.
Зернові та зернобобові культури	2,4	25,7	42,6	37,8	25,0	22,6	-12,8
Соняшник	28,2	36,7	78,4	61,9	41,3	13,1	-20,6
Буряки цукрові фабричні	3,1	17,8	27,7	24,6	12,4	9,3	-12,2
Овочеві культури	7,5	14,5	32,0	15,3	9,9	2,4	-5,4
Картопля	22,4	9,9	24,6	0,6	10,0	-12,4	9,4
Плодові та ягідні культури	127,5	65,8	58,3	25,0	35,4	-92,1	10,4
Молоко	13,1	11,1	12,7	18,6	26,9	13,8	8,3
Велика рогата худоба на м’ясо	-41,3	-34,5	-16,9	-23,2	3,4	44,7	26,6
Свині на м’ясо	0,2	5,6	12,6	-4,1	3,5	3,3	7,6
Птиця на м’ясо	-5,9	-12,6	-5,4	3,4	7,0	12,9	3,6
Яйця курячі	47,6	58,8	60,9	0,5	-9,0	-56,6	-9,5

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Водночас, як свідчать результати досліджень науковців, статистичні показники рентабельності сільськогосподарського виробництва є завищеними приблизно на третину за рахунок непроведення переоцінки основних засобів сільськогосподарських підприємств, та ще на 20 % – за рахунок нижчого, ніж у середньому по економіці, рівня оплати праці в галузі й оцінки незавершеного виробництва в цінах минулих років. Тобто нинішній рівень приблизно удвічі вищий від розрахункового, що враховує зазначені фактори недооцінки витрат, яких немає в інших галузях економіки.

Високий рівень рентабельності створює передумови для залучення інвестицій. Незважаючи на те, що сільське господарство – одне з основних бюджетоутворюючих

галузей національної економіки, в останні роки продукція якого є основною складовою українського експорту, значним поштовхом для соціально-економічного підйому села це не стало [127]. Підвищений рівень капіталізації окремих сегментів аграрного сектору розглядаємо як наслідок надмірної експлуатації природно-ресурсного потенціалу, свідченням чого є збільшення посівних площ сільськогосподарських культур експортної, зокрема енергетичної спрямованості.

Досягнуті в 2017 р. обсяги капіталовкладень у сільське господарство стали рекордними для галузі. Капітальні інвестиції в сільське господарство за січень–грудень 2017 р. склали 64,2 млрд грн, що на 27,3 % перевищує відповідний показник 2016 року (рис. 2.5).

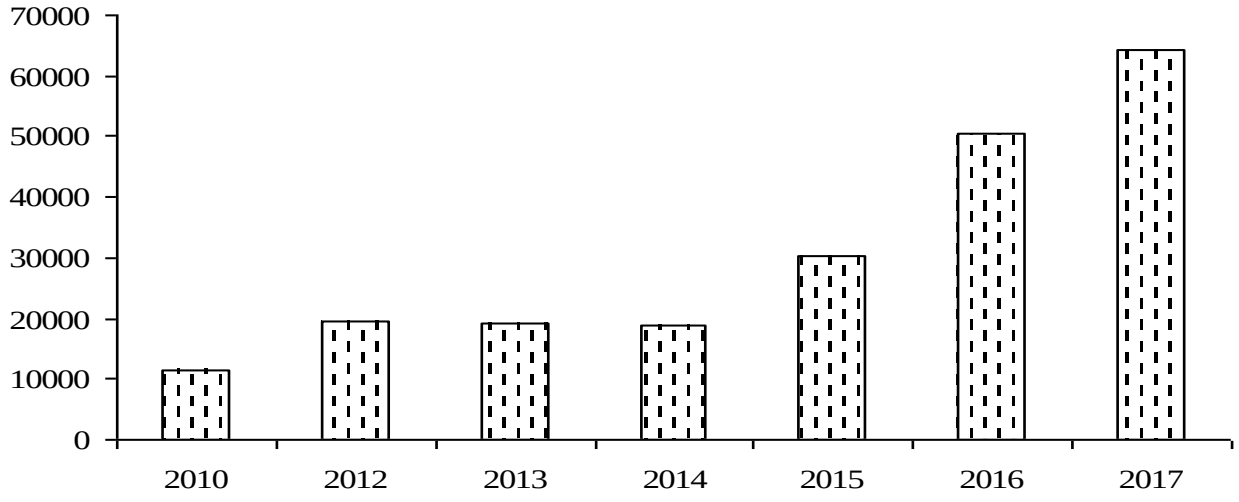

Рис. 2.5. **Динаміка обсягів капітальних інвестицій в сільське господарство України,** млн грн.

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Головним джерелом фінансування залишаються власні фінансові ресурси господарств корпоративного сектору аграрної економіки, за рахунок яких освоєно 69,4 % загального обсягу. Частка залучених та запозичених коштів, а саме кредитів банків і коштів іноземних інвесторів, становила 10,0 %. За рахунок бюджетних асигнувань освоєно 9,4 % капітальних інвестицій.

Основні причини, які стимулюють інвестиції в сільське господарство: стабільне зростання попиту на продукцію АПК, зменшення ризиків порівняно з очікуваними на початку бойових дій у країні, вплив реформ, можливість диверсифікувати ринки збуту продукції високим рівнем інвестиційної привабливості та збуту

сільськогосподарської продукції та продуктів її переробки. Рослинництво залишається локомотивом розвитку аграрної сфери і ключовим продуктом експорту. Загалом Україна зі своїм потенціалом може стати житницею світу та одним з основних гравців у питанні глобальної продовольчої безпеки. Зокрема, сприятливий клімат, наявність родючих ґрунтів (32,5 млн га орних земель, з яких 19,4 млн – чорноземи, що становить 1/3 всіх його світових запасів, недорога робоча сила, достатньо розвинена інфраструктура, близькість до найбільших міжнародних ринків) – усі ці характеристики формують в Україні потужний агропотенціал, що має надати їй змогу стати передовим експортером сільськогосподарської продукції у світі [128].

Нині оцінити рівень іноземних інвестицій в аграрний сектор України надзвичайно складно, через відсутність даних Державної служби статистики України. На сьо-годні не існує офіційного розподілу притоку та відтоку іноземних інвестицій за сферами й галузями економіки. Дані щодо іноземних інвестицій, які надаються накопиченим підсумком, малоінформативні: вони коригуються на курсові різниці. Тому тут можна орієнтуватися винятково на дані щодо створення підприємств з іноземними інвестиціями або про їхнє закриття. Можна стверджувати, що в цілому інформації поки що недостатньо для визначення сталої тенденції. За повідомленням УКАБ, на 1 квітня 2016 р. іноземні інвестори управляють портфелем прямих інвестицій у статутні фонди підприємств в Україні вартістю 38,5 млрд дол. США [129].

Нині основною перешкодою в залученні іноземних інвестицій постає мораторій на купівлю-продаж земель сільськогосподарського призначення. Затягування у вирішенні цього питання знижуватиме інвестиційну привабливість сільського господарства.

Щодо найбільш вірогідних груп інвесторів після відкриття ринку землі, то ними можуть стати:

– інвестори з офшорів, котрі достеменно знають механізми ринкових відносин у країні, включаючи процедурні нюанси купівлі-продажу й експлуатації землі, та мають бажання інвестувати перспективний актив;

– транснаціональний капітал, який на рівних веде діалог з центральними органами влади і зацікавлений в долучені вітчизняних приватних інвесторів до свого

технологічного циклу. На думку експертів, іноземні інвестори (насамперед з країн Євросоюзу), що зацікавлені в зростанні виробництва через розвиток місцевої економіки, будуть вичікувати певний час, щоб краще оцінити свої ризики (як комерційні, так і правові) [130]. Однак, за вказаний період малоймовірно, що будуть нівельовані на практиці ризики, пов'язані з дотриманням прав власності, ефективністю судової системи, діями адміністрацій на місцях тощо.

Аналіз даних митної статистики свідчить, що у січні-грудні 2017 р. вітчизняний експорт становив 37,2 млрд дол. США, з яких на аграрну продукцію припадало 17,8 млрд дол. США, або 47,8 % від усієї його вартості (табл. 2.6). Україна має загальне негативне сальдо зовнішньоекономічної діяльності в сумі майже 2,6 млрд дол. США, а аграрна продукція – позитивне його значення, що сягнуло близько 12,1 млрд дол. США.

Таблиця 2.6

Динаміка та структура експорту сільськогосподарської продукції та продовольства України

Код і назва товарів згідно з УКТЗЕД	Роки					2017 р. у % до	
	2010	2014	2015	2016	2017	2010 р.	2016 р.
I. Живі тварини, продукти тваринного походження, тис. доларів США	771386,6	1014473,9	823434,9	775036,9	1108757,0	143,7	143,1
% до всього	7,8	6,1	5,7	5,1	6,2	-1,6 в.п.	1,1 в.п.
II. Продукти рослинного походження, тис доларів США	3976213,4	8736139,2	7971492,5	8093693,7	9215707,9	231,8	113,9
% до всього	40,0	52,4	54,7	53,0	52,0	12 в.п.	-1 в.п.
III. 15 Жири та олії тваринного або рослинного походження, тис. доларів США	2617314,4	3822031,8	3299799,1	3962975,8	4605666,2	176,0	116,2
% до всього	26,3	22,9	22,7	25,9	25,9	-0,4 в.п.	0
IV. Готові харчові продукти, тис доларів США	2571064,1	3096308,9	2468418,0	2450096,2	2826723,0	109,9	115,4
% до всього	25,9	18,6	16,9	16,0	15,9	-10 в.п.	-0,1 в.п.
Усього, тисяч доларів США (коди 1–24)	9935978,5	16668953,8	14563144,5	15281802,6	17756854,1	178,7	116,2

% до всього	100	100	100	100	100	-	-

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Водночас загрозливим є той факт, що доволі значна частка аграрного експорту належить сировинній групі товарів, зокрема 40 % – це зернові культури, тоді як, наприклад, борошно та крупи; солод; крохмаль; інулін займають менше 1 %.

Незважаючи на позитивні тенденції збільшення зовнішньоторговельного обігу продукції аграрного сектору, а також диверсифікованість його регіональної структури існує низка ризиків, пов'язаних з інтегрованістю вітчизняного аграрного сектору у світові ринки, ключовими з яких є наступні:

1. Сировинний характер експорту сільськогосподарської продукції.За 2010–2017 рр. структура експорту сільськогосподарської продукції та продовольства суттєво не змінилася. В основному експортується агросировина, яка характеризується низькою доданою вартістю.

2. Значні коливання світових цін на продовольчі ресурси. Так, за даними Організації з питань продовольства і сільського господарства ООН (FAO), за останнє десятиліття світові ціни на продовольчі продукти зазнали значних коливань [132]. Біржові ціни провідних бірж світу на більшість зернових зазнають спадаючого тренду вже кілька років через високі врожаї у більшості країн-постачальників і низьких цін на енергоресурси.

3. Зосередження виробництва окремих видів сільськогосподарської продукції у господарствах населення, які не мають можливостей застосовувати сучасні технології виробництва продукції, що зумовлює низьку її якість та невідповідність європейським санітарним нормам і стандартам.

4. Повільне впровадження європейських стандартів у сфері агропромислового виробництва**.** Невідповідність української продукції європейським стандартам є суттєвою загрозою розвитку вітчизняного агропродовольчого сектору на період запровадження всіх необхідних технічних регламентів і отримання сертифікатів відповідності. Згідно із главою 17 Угоди про асоціацію України з ЄС співробітництво між сторонами охоплюватиме, серед іншого, заохочення політики якості сільськогосподарської продукції у сферах стандартів продукції, вимог щодо

виробництва та схем якості [133]. З цією метою в національне законодавство необхідно імплементувати вимоги директив і регламентів ЄС стосовно сільського господарства та харчової промисловості, а також не менше 80 % чинних європейських стандартів.

Для переважної більшості вітчизняних малих і середніх сільськогосподарських підприємств існують проблеми забезпечення відповідності власної продукції європейським стандартам, оскільки процеси гармонізації й адаптації законодавства у сфері технічного регулювання та санітарних і фітосанітарних заходів потребують не тільки тривалого часу, але і значних матеріальних ресурсів.

Для України відкриття європейського ринку і підписання Угоди про асоціацію з ЄС є, безумовно, значущим і необхідним для забезпечення її подальшої інтеграції в глобальний економічний простір. Достатніми умовами успішності інтеграції економіки України у світове співтовариство є розв'язання комплексу проблем, ключова серед яких забезпечення позитивних зрушень у структурі національної економіки й відповідних структурних реформ.

Серед основних здобутків від укладення Угоди загалом виділено, передусім, поліпшення умов експорту до ЄС української продукції за рахунок скасування ввізного мита, а також зменшення нетарифних обмежень у торгівлі сільськогосподарською продукцією; вихід на ринок ЄС, що об'єднує 28 країн-членів територією близько 4 млн кв. км, на якій мешкає понад 500 млн осіб із рівнем середнього доходу в 39 тис. дол. США на душу населення, адже ринок ЄС є одним із найбільших світових ринків, на який прагнуть мати доступ багато країн світу.

Упродовж останніх років частка ринку ЄС становить у середньому 33 % в загальному експорті товарів України. Частка імпорту з країн-членів ЄС у середньому становила 35,6 %. При цьому ринок ЄС відрізняється значно вищим тарифним захистом, насамперед по агропромислових товарах і продукції (діюча середня арифметична ставка ввізного мита в ЄС усього по Митному тарифу становить 7,6 %, в Україні – 5,0 %; а по товарах груп УКТЗЕД 0124 (сільське господарство) – 19,8 %). Ставки ввізного мита з боку ЄС по окремих тарифних лініях в 1,5–14 разів вищі від ставок увізного мита України.

Станом на початок 2016 р. українські виробники мають право на постачання в ЄС семи із п’ятнадцяти категорій харчової продукції тваринництва й восьми з десяти категорій побічних продуктів тваринного походження. Щодо кількох інших товарів підготовка до виходу на ринок ЄС триває.

Проте, незважаючи на зростання кількості експортерів до ЄС, їхня частка у загальній кількості виробників вкрай низька. З іншого боку, це означає, що Україна має потенціал для подальшого нарощування експорту.

Частиною домовленостей у межах ЗВТ стали так звані тарифні квоти. У рамках таких квот передбачені нульові ставки ввізного мита, а поза їх обсягами до товарів застосовуються ті самі мита, які діяли й раніше, тобто до Угоди про асоціацію. Передбачено 36 категорій товарів, до яких ЄС застосовує тарифні квоти, зокрема: низка продуктів тваринного походження: від м’яса до меду; продукти рослинного походження: зерно, гриби, часник тощо. Використання тарифних квот є дуже нерівномірним.

Серед 36 товарних категорій, щодо яких в ЄС діють тарифні квоти, упродовж 2015 р. було повністю використано 9 тарифних квот, 11 – частково, а 16 – не використовувалися взагалі.

Станом на березень 2016 р. повністю використані 5 тарифних квот на мед, виноградний та яблучний соки, кукурудзу, цукор, ячмінну крупу, частково використані квоти на томат, пшеницю, овес і м’ясо птиці. Тарифні квоти ЄС у 2016 р. використав на м’ясо птиці повністю, цукор та м’ясо свиней – частково.

Темпи вичерпання тарифних квот у 2017 р. систематично зберігаються на тому самому рівні, що і 2016 р.: за підсумками І кварталу 2017 р. Україна практично повністю вибрала річну квоту на безмитний експорт до ЄС за семи категоріями товарів: мед, цукор, ячмінна крупа та борошно, зерно зернових злаків, оброблене іншими способами, оброблені томати, виноградний і яблучний сік, солод і пшеничну клейковину, м’ясо птиці та напівфабрикати з м’яса птиці.

Отже, доступ на європейський ринок агропродовольства для більшості видів сільськогосподарської продукції обмежений. Нині більшість сільськогосподарських підприємств-експортерів орієнтуються на країни Азії та Африки.

Ресурсний потенціал має значні можливості для подальшого активного розвитку галузі. Державою мають бути прийняті реальні заходи для створення сприятливих умов існування всіх галузей аграрного сектору. Головними завданнями державних органів влади є адаптація вітчизняного законодавства щодо якості сільськогосподарської продукції до вимог ЄС. Також у пріоритеті повинна бути підтримка на місцевому й загальнодержавному рівні функціонування малих і середніх сільськогосподарських підприємств. Вимагає невідкладного вирішення питання запровадження обігу земель сільськогосподарського призначення, що стимулює залучення інвестиції в аграрний бізнес. Це сприятиме тому, що товари вітчизняних виробників переважатимуть в якісних і кількісних показниках над продукцією іноземних компаній й вони зможуть вийти на світовий ринок, значно збільшити прибуток та надходження коштів до бюджету. Важливе місце у підвищенні конкурентоспроможності продукції та сільсько-господарських підприємств відводиться матеріально-технічному забезпеченню їхньої діяльності.

2.2. Аналіз особливостей відтворення матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств

Матеріально-технічна база (МТБ) сільськогосподарських підприємств як сукупність необхідних елементів дозволяє здійснювати безперервний виробничий цикл з мінімальними затратами живої та уречевленої праці. Процес відтворення МТБ сільськогосподарських товаровиробників визначаються низкою внутрішніх і зовнішніх факторів, серед яких слід виділити такі: можливості формування інвестиційних ресурсів із зовнішніх і внутрішніх джерел фінансування, дієвість державної підтримки, організація виробничої діяльності, яка орієнтується на ресурсозбереження, розміри та спеціалізація підприємства, стійкість фінансового стану, ефективність виробничої діяльності, конкурентоспроможність продукції, інвести-ційна активність, продуктивність технічних засобів, їх фізичний і моральний знос, сприйняття нововведень [134].

Структура МТБ сільськогосподарських товаровиробників включає всі необхідні засоби виробництва, які одночасно зазнають відтворювальних процесів, що зумовлює

якісне їх удосконалення. Склад засобів виробництва сільськогосподарських товаровиробників характеризується фактичною наявністю основних і оборотних фондів, у т. ч. будівель, споруд, техніки, обладнання, а також насіння, пально-мастильних матеріалів, палива, запасних частин, засобів захисту рослин, добрив, що забезпечують безперервне виробництво сільгосппродукції.

Залучені в економічний обіг засоби виробництва повинні регулярно оновлюватися для забезпечення безперервного створення суспільного продукту. Відтворювальні процеси стосовно МТБ сільського господарства можуть здійснюватися шляхом придбання нових додаткових виробничих ресурсів і створення їхніх страхових запасів на підприємствах. Відтворення окремих видів засобів виробництва здійснюють сільгосппідприємства самостійно. Техніка та обладнання, паливо та пально-мастильні матеріали, мінеральні добрива та інші види засобів виробництва слід придбавати тільки у спеціалізованих постачальників-виробників, що пропонують їх [135]. За наявності відповідних технологічних умов у сільськогосподарських підприємствах насіння, органічні добрива, окремі типи запасних частин відтворюються, зазвичай, без участі сторонніх організацій.

Необхідною умовою відтворення стосовно матеріально-технічних ресурсів сільськогосподарських підприємств є вкладення коштів у проекти реконструкцій та будівництва виробничих приміщень, ремонту та відновлення техніки, закупівлі сировини і матеріалів. Зазначимо, що для відтворювальних процесів у розвитку матеріально-технічної бази сільського господарства характерна чітка періодичність, зумовлена впливом сезонності виробництва в галузях рослинництва і тваринництва.

З метою з’ясування особливостей відтворювального процесу розглянемо структуру матеріально-технічної бази в сільськогосподарських підприємствах, яка у вартісному вимірнику відображена у ф.1 «Звіт про фінансовий стан» (табл. 2.7).

Таблиця 2.7

Динаміка вартості складових матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств

Показники	Роки					2017 р., % до	
	2013	2014	2015	2016	2017	2013 р.	2016 р.
Основні засоби	81768,5	85534,4	103733,8	143380,8	184137,9	225,2	128,4
% до всього	48,9	45,5	43,3	43,7	44,2	-4,7 в.п.	0,5 в.п.
Довгострокові	7679,4	7098,2	8091,3	8955,0	10472,5	136,4	116,9

біологічні активи							
% до всього	4,6	3,8	3,4	2,7	2,5	-2,1 в.п.	-0,2 в.п.
Поточні біологічні активи	11793,8	11892,0	14047,6	16740,7	18448,5	156,4	110,2
% до всього	7,1	6,3	5,9	5,1	4,4	-2,7 в.п.	-0,7 в.п.
Запаси	65955,5	83650,8	113907,0	158935,9	203408,0	308,4	128,0
% до всього	39,4	44,5	47,5	48,5	48,8	9,4 в.п.	0,3 в.п.
Всього	167197,2	188175,4	239779,7	328012,4	416466,9	249,1	127,0

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Дані табл. 2.7 переконують, що упродовж досліджуваного періоду суттєво зросла вартість складових МТБ господарств корпоративного сектору аграрної економіки. Це можна пояснити як підвищенням вартості вхідних матеріальних ресурсів, а також їх кількості, передусім запасів. У структурі матеріально-технічної бази найбільшу частку займають основні засоби та запаси. При цьому протягом досліджуваного періоду спостерігається часткове зниження їхньої частки у структурі МТБ. Цей процес зумовлений кількома причинами. По-перше, на основі нормативно-правових актів із складу основних засобів виділено довгострокові біологічні активи. По-друге, нині більшість господарств корпоративного сектору аграрної економіки у процесі модернізації виробництва надають перевагу використанню під зерносховища тимчасових нетитульних споруд. По-третє, більшість сільськогосподарських підприємств проводять переоцінки основних засобів. Варто зазначити, що переоцінка основних засобів є цілком добровільною. Саме цей висновок випливає з п.16 П(С)БО7: «Підприємство може переоцінювати об’єкт основних засобів, якщо залишкова вартість цього об’єкта суттєво відрізняється від його справедливої вартості на дату балансу» [53]. Згідно з рекомендаціями Міністерства фінансів критерій суттєвості може бути встановлено в розмірі, що дорівнює 1 відсотку чистого прибутку (збитку) підприємства (п. 34 Методичних рекомендацій № 561 (2003 р.), пп. 2.20.1 Методичних рекомендацій № 635 (2013 р.)) [136; 137], або в розмірі, що дорівнює 10-відсотковому відхиленню залишкової вартості об’єктів основних засобів від їх справедливої вартості (п. 34 Методичних рекомендацій № 561 (2003 р.)) [136]. Проте ці рекомендації не є обов’язковими до виконання, тому підприємство може не зважати на них, а самостійно встановити критерій суттєвості. По-четверте, спостерігається процес модернізації матеріально-технічної бази суб’єктів господарювання у сфері

агробізнесу, особливо великих, які є провідними виробниками окремих видів сільськогосподарської продукції, переважно енергоємних.

За розрахунками вчених ННЦ «Інститут аграрної економіки», приріст вартості основних засобів сільського господарства значною мірою зумовлений їх переоцінкою (9 %) та інфляційними факторами (43,3 %). Упродовж 2010–2016 рр. ціни на трактори, сільськогосподарські машини та автотранспорт зросли в 1,4 рази, на будівельно-монтажні роботи – в 1,2, на будівельні матеріали – в 1,3 рази [92].

Необхідно зважити на незначне зростання вартості довгострокових біологічних активів, що пояснюється оновленням основного стада сільськогосподарських тварин, в основному за рахунок їх придбання.

Збільшення вартості запасів також викликано двома важливими чинниками. По-перше, підвищенням вартості пального, насіннєвого матеріалу, а також засобів захисту рослин та тварин і мінеральних добрив. По-друге, як свідчать результати спостережень за діяльністю господарств корпоративного сектору аграрної економіки, більшість із них, особливо ті, що віднесені до категорії середніх і великих, намагаються забезпечити себе основними видами виробничих запасів відповідно до технологічних норм.

Варто наголосити, що основні засоби є основою МТБ та об’єднують активну і пасивну частину засобів праці. Встановлено, що нині поступово зростають показники, що характеризують відтворення основних засобів сільськогосподарських підприємств (табл. 2.8).

Таблиця 2.8

Динаміка показників відтворення основних засобів сільськогосподарських підприємств

Показники	Роки					2016 р., в. п. до	
	2013	2014	2015	2016	2017	2013 р.	2016 р.
Коефіцієнт оновлення, у т. ч:	16,2	15,7	19,2	23,3	23,2	7	-0,1
куплено, % до надходження	60,7	55,3	51,5	50,2	63,2	2,5	13
Коефіцієнт вибуття основних засобів	6,1	7,0	5,8	19,1	6,1	0	-13
Списано внаслідок зносу, % до наявності	15,7	12,9	11,8	11,5	11,7	-4	0,2
Коефіцієнт зносу	7,1	6,8	6,7	6,5	6,2	-0,9	-0,3

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Розрахунки у табл. 2.8 свідчать, що впродовж 2013–2017 рр. значення коефіцієнта оновлення перевищило відповідно коефіцієнт вибуття, особливо значне збільшення припало на 2015–2017 рр. Ця обставина свідчить про інвестування фінансових ресурсів у виробництво сільськогосподарської продукції в корпоративному секторі аграрної економіки. Зазначимо, що більш ніж половини основних засобів надійшло за рахунок придбання, решта – за іншими джерелами інвестування, зокрема, шляхом внесення основних засобів у пайовий капітал [138].

Встановлено, що протягом досліджуваного періоду поступово знижується вибуття основних засобів внаслідок зносу, що можна пояснити двома обставинами. По-перше, більшість сільськогосподарських підприємств, головним чином середні і великі, завершили модернізацію основних засобів. По-друге, суб'єкти агробізнесу можуть продовжувати використовування повністю амортизовані основні засоби. Відповідно до п. 33 П(С)БО 7 «Основні засоби» об'єкт списується з балансу внаслідок безоплатного передавання абоневідповідності критеріям визнання активом [53]. Така норма міститься і в п. 40 Методичних рекомендацій з бухгалтерського обліку основних засобів: об'єкт основних засобів вже не визнається активом (списується з балансу) у разі його вибуття внаслідок продажу, ліквідації, безоплатного передавання, нестачі, остаточного псування або з інших причин невідповідності критеріям визнання активом [136].

Перший спосіб подовження використання основних засобів – дооцінити такі «нульові» об'єкти та амортизувати їх. Цей підхід випливає із п. 16 П(С)БО 7, в якому зазначається, що підприємство може (не зобов'язане) переоцінювати об'єкт основних засобів, якщо залишкова вартість його суттєво відрізняється від справедливої вартості цього об'єкта на дату балансу [53]. Відповідно до Методичних рекомендацій № 561 порогом значимості для проведення переоцінки може прийматися величина, що дорівнює 1 % чистого прибутку (збитку) підприємства, або величина, що дорівнює 10 % відхиленню залишкової вартості об'єктів основних засобів від їх справедливої вартості. У будь-якому разі поріг суттєвості для проведення переоцінки має бути відображений в наказі про облікову політику [136].

По-перше, ця операція здійснюється за допомогою професійного оцінювача. На необхідність залучення фахівця чітко вказує ч. 2 ст. 7 Закону України «Про оцінку

майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» від 12.07.2001 р. № 2658-III [139]. Отже, при переоцінці основних фондів для цілей бухгалтерського обліку оцінка майна є обов'язковим.

Відповідно до абзацу 2 п. 17 П(С)БО 7, якщо залишкова вартість об'єкта основних засобів дорівнює нулю, то його переоцінена залишкова вартість визначається додаванням справедливої вартості цього об'єкта до його первісної (переоціненої) вартості без зміни суми зносу об'єкта. При цьому для об'єктів, що продовжують використовуватися, обов'язково визначається ліквідаційна вартість.

По-друге, доведеться здійснити переоцінку всієї групи основних засобів (абз. 1 п. 16 П(С)БО 7). Більше того, надалі потрібно проводити переоцінку регулярно, бо відповідно до абз. 2 п. 16 П(С)БО 7 переоцінка основних засобів тієї групи, об'єкти якої вже зазнали переоцінки, надалі має проводитися з такою регулярністю, щоб їхня залишкова вартість на дату балансу суттєво не відрізнялася від справедливої вартості. Після переоцінки продовжується нарахування амортизації на такий об'єкт, виходячи вже з його нової вартості, що амортизується: переоціненої вартості за мінусом ліквідаційної.

Зважаючи на відсутність інформації про структуру основних засобів, проаналізуємо її на основі публічної фінансової звітності 53-х середніх і великих сільськогосподарських підприємств Черкаської області. Як свідчать результати дослідження, найбільшу частку в структурі активів сільськогосподарських підприємств займають будинки, споруди та передавальні пристрої, інші основні засоби, а також машини та обладнання, транспортні засоби (табл. 2.9).

Таблиця 2.9

Динаміка структури основних засобів визначених для аналізу сільськогосподарських підприємств Черкаської області

Показники	Роки					2016 р., % до	
	2012	2013	2014	2015	2016	2012 р.	2015 р.
Земельні ділянки	0,1	0,1	0,0	0,0	0,0	-0,1	0
Капітальні витрати на поліпшення земель	0,6	0,6	0,6	0,6	0,9	0,3	0,3
Будинки, споруди та передавальні пристрої	32,4	32,8	46,2	48,8	48,3	15,9	-0,5

Машини та обладнання	10,3	11,2	10,4	14,4	14,3	4	-0,1
Транспортні засоби	18,5	19,8	16,2	12,6	12,4	-6,1	-0,2
Інструменти, прилади, інвентар (меблі)	1,2	1,1	1,1	1,1	1,1	-0,1	0
Інші основні засоби	37,0	34,4	25,4	22,5	23,0	-14	0,5
Всього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	-	-

Джерело: розраховано за даними ф.1 Баланс фінансової звітності підприємства.

Як свідчать розрахунки в табл. 2.9, спостерігається суттєве зниження частки інших основних засобів, а також частки будівель і споруд, машин та обладнання, отже активізується процес відтворення матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств. Водночас у структурі необоротних активів досліджуваних підприємств знижується частка транспортних засобів.

Розрахунок показників зносу основних засобів господарств сільськогосподарських підприємств наведено в табл. 2.10.

Таблиця 2.10

Динаміка коефіцієнта зносу основних засобів у визначених для аналізу сільськогосподарських підприємствах

Показники	Роки					2016 р., в.п. до	
	2012	2013	2014	2015	2016	2012 р.	2015 р.
Будинки, споруди та передавальні пристрої	13,4	12,9	16,1	14,0	13,7	0,3	-0,3
Машини та обладнання	23,1	22,4	26,0	21,7	17,1	-6	-4,6
Транспортні засоби	43,4	41,0	49,7	58,8	27,7	-15,7	-31,1
Інструменти, прилади, інвентар (меблі)	61,2	60,8	58,5	52,3	27,4	-33,8	-24,9
Інші основні засоби	29,7	28,4	39,4	38,2	22,0	-7,7	-16,2

Джерело: розраховано за даними ф.1 Баланс фінансової звітності підприємства.

Так, упродовж 2012–2016 рр. суттєво знизився коефіцієнт зносу по будинках, спорудах, машинах і обладнанню в сільськогосподарських підприємств. Відчутне зниження коефіцієнта зносу інструментів і транспортних засобів сталося, на нашу думку, внаслідок придбання нових вищеназваних засобів праці та використання не прямолінійного, а інших методів нарахування амортизації.

Оцінюючи коефіцієнти вибуття та надходження основних засобів сільськогосподарських підприємств, необхідно констатувати, що показники надходження перевищили показники вибуття (табл. 2.11).

Таблиця 2.11

Динаміка коефіцієнтів вибуття та надходження основних засобів у визначених для аналізу сільськогосподарських підприємствах

Показники	Роки			2016 р., в. п. до	
	2014	2015	2016	2014 р.	2015 р.
Коефіцієнт вибуття основних засобів					
Будинки, споруди та передавальні пристрої	2,2	6,6	0,7	-1,5	-5,9
Машини та обладнання	1,3	3,2	0,1	-1,2	-3,1
Транспортні засоби	0,2	0,8	2,1	1,9	1,3
Інструменти, прилади, інвентар (меблі)	3,5	5,7	0,5	-3	-5,2
Інші основні засоби	6,7	3,3	1,0	-5,7	-2,3
Коефіцієнт надходження основних засобів					
Будинки, споруди та передавальні пристрої	83,8	60,3	6,0	-77,8	-54,3
Машини та обладнання	69,2	94,1	6,9	-62,3	-87,2
Транспортні засоби	15,2	18,2	6,2	-9	-12
Інструменти, прилади, інвентар (меблі)	28,8	49,0	8,1	-20,7	-40,9
Інші основні засоби	11,9	41,0	9,1	-2,8	-31,9

Джерело: розраховано за даними ф.1 Баланс фінансової звітності підприємства.

Наведені в табл. 2.11 розрахунки свідчать, що у 2014–2016 рр. в аналізованих сільськогосподарських підприємствах Черкаської області було високе значення коефіцієнтів надходження будівель, споруд і машин та обладнання, що пояснюється введенням у експлуатацію зерносховищ, будівництвом сучасних тваринницьких комплексів та придбанням технічних засобів, зокрема комбайнів. У 2015 р. спостерігалося суттєве надходження засобів виробництва за позицією інструменти, прилади, інвентар (меблі) та інших основних засобів.

Протягом досліджуваного періоду відчутно зростала вартість будівництва тваринницьких приміщень, насамперед для утримання птиці (табл. 2.12).

Таблиця 2.12

Динаміка прийнятих в експлуатацію потужностей сільськогосподарського призначення

Показники	Роки					2016 р., % до	
	2012	2013	2014	2015	2016	2012 р.	2015 р.
Тваринницькі приміщення (механізовані ферми та комплекси), тис. скотомісць							
для великої рогатої худоби	6	3	11	7	3	50,0	42,9

для свиней	5	24	15	18	2	40,0	11,1
для птиці, тис. птахомісць	45	7229	11195	191	3269	72,6 рази	17,1 рази
Птахофабрики							
яйцевого напрямку, тис. курей-несучок	65	1560	2852	88	45	69,2	51,1
м'ясного напряму, млн голів за рік	–	13,2	7,3	3,1	–	-	-
Сховища для картоплі, овочів та фруктів, тис. т одночасного зберігання	10	25,5	77,3	24,2	21,5	215,0	88,8
Силосні та сінажні споруди, тис. $м^3$	17	3	186	37	15	88,2	40,5
Комбікормові підприємства та цехи, т комбікормів за добу	38	122	538	360	56	147,4	15,6

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Необхідно відзначити, що тривалий час сільськогосподарські підприємства ведуть будівництво тваринницьких комплексів без участі держави. Проте, в бюджеті 2018 р. закладено понад 2 млрд. грн на початкову компенсацію вартості будівництва тваринницьких ферм і комплексів, відсотків по кредитах на таке будівництво та реконструкцію. У 2014 р. вартість введених в експлуатацію потужностей сховищ для картоплі, овочів і фруктів одночасного зберігання, силосних і сінажних споруд, комбікормових підприємств та цехів стрімко збільшилася. Водночас, у 2016 р. різко знизилася вартість введених виробничих потужностей сільськогосподарського призначення, на що вплинуло в основному погіршення макроекономічної ситуації в країні.

Відповідно до п. 11 Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для підтримки галузі тваринництва, затвердженого Постановою Уряду України від 07.02.2018 р. № 107, часткове відшкодування вартості об'єктів надається суб'єктам господарювання на безповоротній основі за завершені у поточному році етапи будівництва та реконструкції тваринницьких ферм (доїльних залів) і комплексів [140]. Але за умови, що ці об'єкти призначені для утримання сільськогосподарських тварин та птиці і переробки сільськогосподарської продукції (молока, м'яса, побічних продуктів тваринного походження, що належать до II категорії). Компенсується також вартість обладнання згідно з проектно-кошторисною документацією у розмірі: для об'єктів вартістю до 500 млн грн (без урахування ПДВ) – 30 % вартості; для об'єктів з вартістю більш як 500 млн грн (без урахування ПДВ)

– 150 млн грн; для об’єктів, які створюють 500 робочих місць і більше, незалежно від їх вартості (без урахування ПДВ) – 30 % вартості.

Кількість об’єктів будівництва або реконструкції для суб’єкта господарювання Порядком № 107 не визначено. Тобто за наявності відповідних документів і виконаних умов можна отримати часткове відшкодування вартості понесених витрат по кожному об’єкту будівництва та реконструкції тваринницьких ферм і комплексів [140].

Проте слід зазначити, що суб’єкт господарювання, який отримав часткове відшкодування вартості об’єктів, не має права на одержання державної підтримки на часткову компенсацію:

1) відсоткової ставки за банківськими кредитами, залученими для покриття витрат, пов’язаних із провадженням діяльності у галузях: вівчарство, козівництво, бджільництво, звірівництво, кролівництво, шовківництво та аквакультура;

2) вартості будівництва та реконструкції тваринницьких ферм і комплексів, доїльних залів, підприємств з переробки сільськогосподарської продукції в частині витрат, профінансованих за рахунок банківських кредитів.

Пункт 7 згаданого Порядку № 107 передбачає компенсацію суб’єктам господарювання вартості об’єктів будівництва та реконструкції, які були профінансовані за рахунок банківських кредитів.

Для того щоб отримати компенсацію, потрібно дотримувати таких умов:

1) проводити будівництво та реконструкцію тваринницьких ферм і комплексів сільськогосподарських тварин та птиці;

2) залучати кредитні кошти в банках-резидентах України, що підписали з Мінагрополітики Меморандум про загальні засади співробітництва;

3) строк кредиту має бути до п’яти років;

4) обсяг кредитування – до 500 млн грн у національній валюті на один об’єкт.

Сільгоспвиробник може отримати компенсацію обладнання, якщо: вартість такого обладнання буде вказана в проектно-кошторисній документації на виконання робіт з будівництва та реконструкції відповідного об’єкта; таке обладнання було використано за цільовим призначенням відповідно до умов кредитного договору.

Вартість обладнання, яке не буде включено до проектно-кошторисної документації і яке придбається не за рахунок кредиту, компенсації не підлягає.

Відповідно до п. 7 Порядку № 107 компенсації підлягають фактично понесені витрати на будівництво та реконструкцію об'єктів на підставі наданих актів виконаних робіт або інших документів (платіжних доручень), що підтверджують цільове використання кредитних коштів з дотриманням умов кредитного договору.

Вважаємо, що для виконання цих умов сільгоспвиробникові доцільно відкрити окремий банківський рахунок, на який надходитимуть кредитні кошти. Ці кошти він має використовувати виключно за цільовим призначенням у межах затвердженого кошторису.Однак початкових капітальних вкладень на будівництво капітальних тваринницьких комплексів не достатньо, щоб налагодити промислове виробництво продукції тваринництва в стислі терміни часу, тому заслуговує на увагу досвід використання тваринницьких приміщень, які збудовано за новітніми технологіями. Так, ПАТ «Племзавод «Степовий» для утримання сільськогосподарських тварин використовує тимчасові нетитульні споруди, які в нинішніх кліматичних умовах забезпечують найбільш сприятливі умови для їх утримання.

Упродовж 2013–2017 рр. стрімкими темпами ведеться будівництво овочесховищ, проте це не вирішує проблему їх дефіциту. Нині втрати врожаю картоплі й овочів через відсутність умов для зберігання можуть досягати 20–25 %. Останнім часом розвивається мережа цивілізованого рітейлу (роздрібної торгівлі) із власними овочесховищами. Вони певною мірою дотримують сучасних технологій, але і перевантажувальні споруди розраховані на тимчасове зберігання.

Так, в с. Олексіївка Сокирянського району господарство «Молодіжний аграрний союз» планує завершити будівництво холодильника для зберігання фруктівіз регульованим газовим середовищем (РГС) об'ємом 1,2 тис. т (друга черга об'єкта передбачає будівництво фруктосховища з РГС ємністю 5 тис. т).

Варто зазначити, що вищезазначене сільськогосподарське підприємство включено до переліку суб'єктів господарювання, які мають право на отримання у 2018 р. компенсації витрат, пов'язаних з будівництвом холодильників з РГС.

Нині слід залучати інвестиції й будувати потужні сховища, отже, освоювати нові технології виробництва та нові види переробки овочів і фруктів – заморожування й сушіння. Вважаємо, що переважній більшості малих фермерських господарств доцільно кооперуватися з метою будівництва потужностей для зберігання або орендувати приміщення сучасних складів і сховищ.

Важливою складовою основних засобів є активна частина, яка представлена транспортними засобами, машинами та обладнаннями. Процеси реформування підприємств аграрної економіки спричинило певною мірою прояв кризових явищ у формуванні матеріально-технічної бази, зумовили зменшення кількості сільськогосподарської техніки, транспортних засобів та обладнання (табл. 2.13).

Упродовж періоду аналізу найвищих темпів зниження кількості технічних засобів спостережено по тракторних прицепах, картоплесаджалках і роздавачах кормів для великої рогатої худоби. На нашу думку, зменшення кількості двох останніх видів технічного обладнання зумовлено значним зниженням обсягів вирощування картоплі та великої рогатої худоби в більшості сільгосппідприємств.

Водночас, суттєве зменшення кількості спостерігається також по таких технічних засобах як, трактори та зернозбиральні комбайни. Поділяємо думку науковців, які зазначають, що подібне становище призводить до великих збитків при виробництві сільськогосподарської продукції внаслідок зниження можливостей для своєчасного виконання агротехнологічних операцій та, відповідно, до втрат вирощеного врожаю. Однак, з метою об’єктивної оцінки ситуації, що склалася, необхідно врахувати технічні потужності техніки та її продуктивності.

Таблиця 2.13

Динаміка кількості окремих видів технічних, транспортних засобів та обладнання в сільськогосподарських підприємствах, од.

Показники	Роки					2017 р., % до	
	2000	2010	2015	2016	2017	2000 р.	2016 р.
Трактори всіх марок	318927	168532	127852	132686	129272	40,5	97,4
Тракторні причепи	207766	84968	49004	48547	45866	22,1	94,5
Сівалки всіх видів	131972	77807	65492	67157	66272	50,2	98,7
Картоплесаджалки	7116	2664	1631	1573	1513	21,3	96,2
Дощувальні машини та	12991	4145	3815	4103	4226	32,5	103,0

установки без поливних							
Сінокосарки тракторні	18878	9983	7892	8228	7990	42,3	97,1
Жатки валкові	34768	16332	13595	14477	15389	44,3	106,3
Комбайни зернозбиральні	65240	36783	26735	27366	26801	41,1	97,9
Доїльні установки та агрегати	33498	10547	10232	10305	9533	28,5	92,5
Роздавачі кормів:							
для великої рогатої худоби	15755	5219	3484	3465	3276	20,8	94,5
для свиней	2960	1043	3452	3140	2271	76,7	72,3

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Встановлено, що тенденція до скорочення парку тракторів і комбайнів простежується і в інших країнах. Так, у США парк зернозбиральних комбайнів протягом 2000–2015 рр. зменшився від 607 до 349 тис. од., або в 1,7 рази; тракторів – від 4609 до 4390 тис. од., або в 1,05 рази. У Канаді парк тракторів становив у 2000 р. 728 тис. од., у 2015 р. – 733 тис. од., тобто практично кількісно не змінився; парк зернозбиральних комбайнів зменшився від 158 до 103 тис. од., або в 1,5 рази. У Німеччині парк тракторів у 2000 р. налічував 1374 тис. од., а до 2015 р. зменшився до 798 тис. од., зернозбиральних комбайнів – 155 тис. од. і 84 тис. од. відповідно [141;142].

Проведемо аналіз впливу рівня технічного-забезпечення сільськогосподарських підприємств на навантаження на один трактор і зернозбиральний комбайн (рис. 2.6).

Дані рис. 2.6 свідчать, що протягом 2000–2017 рр. кількість тракторів у сільськогосподарських підприємствах у розрахунку на 1000 га ріллі зменшилася на 48 %, зернозбиральних комбайнів – 36 % на 1000 га зернових. Водночас потужність двигунів тракторів у розрахунку на 1000 га відповідного виду сільськогосподарських угідь знизилася лише на 15,3 %, зернозбиральних комбайнів – на 1,5 %. Отже, при значному зниженні кількості технічних засобів має місце не значне скорочення потужностей двигунів на одиниці відповідного виду сільськогосподарських угідь, що дає підстави для висновку щодо орієнтації на використання енергонасичених технічних засобів.

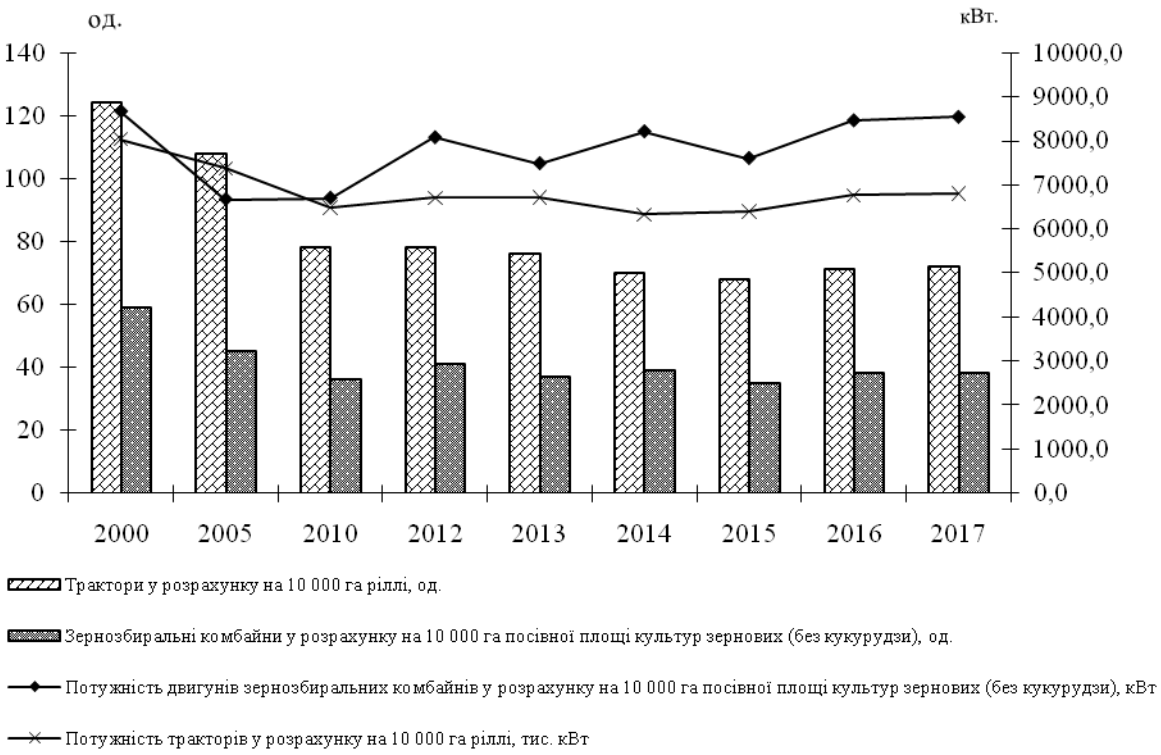

Рис. 2.6. **Динаміка чисельності тракторів на 1000 га ріллі та зернозбиральних комбайнів на 1000 га зернових (без кукурудзи),**од.

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Нині у середовищі науковців набуває поширення порівняння показників навантаженості ріллі на один трактор або посівів зернових – на 1 зернозбиральний комбайн. Якщо навантаження на один трактор в середньому по Україні становить 14 га, то в США – 38 га, у Франції – 14 га, а в Німеччині – 12 га. Навантаження на один зернозбиральний комбайн в Україні – 26 га, у США – 63, у Франції – 53, Великобританії – 80 га [143]. Проте поділяємо думку вчених, що показники за рівнем забезпеченості тракторами та зернозбиральними комбайнами сільськогосподарських підприємств України та інших країн з багатьох причин непорівнянні. Нині в більшості сільськогосподарських підприємств корпоративного сектору аграрної економіки здійснюється процес оптимізації технічних засобів за рахунок використання інноваційних технологій виробництва сільськогосподарської продукції [144].

Важливим чинником для оцінки технічного забезпечення сільськогосподарської техніки є її наявність у сільськогосподарських підприємствах залежно від площі землекористування (табл. 2.14).

Таблиця 2.14

Динаміка наявності тракторів у сільськогосподарських підприємствах залежно від площі землекористування (у розрахунку на 1 господарство)

Показники	Роки			2017 р., % до	
	2015	2016	2017	2015 р.	2016 р.
Підприємства, що мали сільськогосподарські угіддя	10	7	7	70,0	100,0
у т.ч. площею, га					
до 50,0	4	2	2	50,0	100,0
50,1–100,0	5	2	2	40,0	100,0
100,1–500,0	6	4	4	66,7	100,0
500,1–1000,0	7	7	7	100,0	100,0
1000,1–2000,0	11	11	11	100,0	100,0
2000,1–3000,0	16	16	16	100,0	100,0
3000,1–4000,0	20	20	20	100,0	100,0
4000,1–5000,0	24	24	25	104,2	104,2
5000,1–7000,0	27	28	27	100,0	96,4
7000,1–10000,0	35	34	32	91,4	94,1
більше 10000,0	74	78	73	98,6	93,6
Підприємства, що не мали сільськогосподарських угідь	9	9	5	55,6	55,6

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Необхідно відзначити, що протягом періоду дослідження відбувається процес оптимізації кількості тракторів у господарствах корпоративного сектору аграрноїекономіки залежно від площі землекористування. Так, у сільськогосподарських підприємствах з площею землекористування від 500,1–5000 га за три роки суттєвих коливань кількості тракторів не спостерігалося. Проте у малих суб'єктах агробізнесу в 2017 р. порівняно з 2015 р. кількість тракторів знижувалася. Ця обставина зумовлена рішенням менеджменту сільськогосподарських підприємств орієнтуватися на виконання механізованих робіт лише у власному господарстві. Надання послуг із залученням тракторів особистим селянським господарствам цією категорією сільськогосподарських товаровиробників мінімізоване внаслідок наявності податкових перешкод і підвищення рівня насиченості засобами малої механізації сільських домогосподарств.

Водночас спостерігається збільшення кількості тракторів у висококонцентрованих сільськогосподарських підприємствах, що пояснюється в

першу чергу зростанням розміру земельного банку. Останнє зумовлює збільшення кількості парку енергонасичених тракторів із потужністю двигуна понад 100 кВт і більше (табл. 2.15). Як свідчать результати дисертаційного дослідження, енергонасичені трактори сконцентровані в сільськогосподарських підприємствах із площею землекористування понад 7000 га і призначені для механізації виробничих процесів у рослинництві.

Таблиця 2.15

Динаміка чисельності та структура тракторного парку сільськогосподарських підприємств

Показники	2010 р.		2013 р		2017 р.		2016 р., % до	
	од.	у % до всього	од.	у % до всього	од.	у % до всього	2010 р.	2013 р.
Трактори – всього	151287	100	146004	100	129272	100	85,4	88,5
у т.ч. трактори потужністю								
менше 40 кВт	9798	6,5	8587	5,9	6461	5,0	65,9	75,2
від 40 до 60 кВт	57584	38,1	50746	34,8	37628	29,1	65,3	74,1
від 60 до 100 кВт	43929	29,0	45420	31,1	44394	34,3	101,1	97,7
100 кВт і більше	39976	26,4	41251	28,3	40789	31,6	102,0	98,9
із загальної кількості тракторів								
трактори колісні	133851	88,5	132714	90,9	120939	93,6	90,4	91,1
трактори гусеничні	17436	11,5	13290	9,1	8333	6,4	47,8	62,7

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Найбільшу частку в структурі тракторного парку господарств корпоративного сектору займають трактори з потужністю двигуна від 60 до 100 кВт випуску Мінського тракторного заводу. Вони використовуються в усіх сільськогосподарських підприємствах незалежно від площі землекористування. Необхідно відзначити й позитивну тенденцію щодо збільшення їх кількості.

Поступово зменшується кількість малопотужних тракторів із потужністю двигуна до 60 кВт, що можна пояснити відсутністю позитивних тенденцій у розвитку овочівництва та садівництва сільськогосподарських підприємств, а також зменшенням кількості малих господарств корпоративного сектору аграрної економіки, де вони були найбільш поширеним засобом механізації виробничих процесів.

Як свідчать табличні дані, в сільськогосподарських підприємствах відбувається процес поступової переорієнтації на колісні трактори, які за своїм призначенням є універсальними, що дає можливість виконувати широкий спектр робіт з виробництва сільськогосподарської продукції.

Отже, впродовж 2010–2017 рр. в більшості сільськогосподарських підприємств фактично завершено формування технічної бази. Нині відбувається рух технічних засобів під впливом впроваджуваних технологій виробництва сільськогосподарської продукції. Свідченням цього є відносно низькі показники вибуття основних видів сільськогосподарської техніки (табл. 2.16).

Таблиця 2.16

Динаміка коефіцієнтів вибуття та списання основних видів техніки у сільськогосподарських підприємствах, %

Показники	Роки					2017 р., в. п.	
	2010	2013	2015	2016	2017	2010 р.	2016 р.
Коефіцієнт вибуття							
Трактори	7,5	7,0	5,0	4,9	6,0	-1,5	1,1
Автомобілі	3,8	6,1	4,6	4,2	5,3	1,5	1,1
Машини посівні та для садіння	8,0	6,4	5,0	5,3	6,7	-1,3	1,4
Дощувальні машини	7,9	5,4	4,3	4,5	4,7	-3,2	0,2
Машини для захисту сільськогосподарських культур	2,2	5,3	4,6	4,3	5,3	3,1	1
Комбайни зернозбиральні	9,3	8,1	6,8	6,9	7,7	-1,6	0,8
Списано внаслідок зносу, % до наявності							
Трактори	2,6	2,4	1,7	1,6	1,5	-1,1	-0,1
Автомобілі	1,5	2,1	1,9	1,5	1,4	-0,1	-0,1
Машини посівні та для садіння	3,3	2,8	2,2	2,4	2,5	-0,8	0,1
Дощувальні машини	4,7	1,0	0,7	1,7	1,7	-3	0
Машини для захисту сільськогосподарських культур	1,1	1,8	1,7	1,2	1,4	0,3	0,2
Комбайни зернозбиральні	3,4	3,2	2,2	2,4	2,1	-1,3	-0,3

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Дані табл. 2.16 свідчать, що значення коефіцієнта вибуття по основних видах сільськогосподарської техніки має тенденцію до зниження. Крім того, відносно низький

відсоток списання технічних засобів у агропідприємствах корпоративного сектору є свідченням сформованої технічної бази більшості сільськогосподарських підприємств.

Порівняння значення коефіцієнтів оновлення та вибуття основних засобів свідчить про перевищення значення коефіцієнта оновлення впродовж 2016–2017 рр., що забезпечує збільшення кількості основних видів технічних засобів у сільськогосподарських підприємствах (табл. 2.17).

Таблиця 2.17

Динаміка коефіцієнтів оновлення та придбання основних видів технічних засобів сільськогосподарськими підприємствами, %

Показники	Роки					2017 р., в. п.	
	2010	2013	2015	2016	2017	2010 р.	2016 р.
Коефіцієнт оновлення							
Трактори	5,4	6,2	5,6	7,9	7,7	2,3	-0,2
Автомобілі	3,1	5,0	3,8	5,2	5,2	2,1	0
Машини посівні та для садіння	6,3	6,8	6,5	8,3	8,4	2,1	0,1
Дощувальні машини	4,0	7,0	5,2	11,9	13,1	9,1	1,2
Машини для захисту сільськогосподарських культур	8,0	10,6	8,9	11,5	12,5	4,5	1
Комбайни зернозбиральні	6,1	6,4	6,2	9,2	10,1	4	0,9
куплено у % до надходження							
Трактори	75,2	65,1	64,6	75,0	78,0	2,8	3
Автомобілі	69,9	49,5	57,4	59,1	71,9	2	12,8
Машини посівні та для садіння	75,5	70,2	78,2	82,3	82,6	7,1	0,3
Дощувальні машини	68,9	62,1	76,3	74,6	70,9	2	-3,7
Машини для захисту сільськогосподарських культур	83,8	70,3	71,1	70,8	79,9	-3,9	9,1
Комбайни зернозбиральні	75,8	64,5	71,9	78,8	82,2	6,4	3,4

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Зазначимо, що для забезпечення нормального відтворення машинно-тракторного парку обґрунтовано потрібно щороку оновлювати 8–12 % машин. За розрахунками в табл. 2.17, у 2017 р. нормативному значенню відповідає коефіцієнт оновлення машин для сівби і садіння, дощувальних та для захисту сільськогосподарських культур, а також зернозбиральних комбайнів.

Сприятливі погодні умови забезпечили одержання аграріям високих врожаїв, до того ж девальвація гривні в 2014–2017 рр. справила позитивний вплив на доходи сільськогосподарських підприємств навіть у доларовому еквіваленті. Відповідно і

попит на техніку має бути на рівні 2012–2013 рр. Реально він був значно нижчим, унаслідок чого сформувався відкладений попит, який сільгоспвиробники активно реалізували в 2016 р., відновивши ринок сільгосптехніки на 70 % порівняно з 2013 р., зважаючи на стабілізацію курсу гривні.

Учасники ринку вважають скорочення податкових пільг, яке відбулося на початку 2017 р., й очікування повного скасування спецрежиму ПДВ стимулами для інвестування в техніку. Завдяки цьому темпи оновлення технічного парку аграріїв підвищилися навіть без використання державою додаткових фінансових інструментів.

При цьому активність агрохолдингів, які у 2015 р. закуповували найбільше сільгосптехніки, у 2016 р. дещо зменшилася. Натомість на сьогодні техніку переважно купують сільськогосподарські підприємства із земельним банком від 4000 до 10 000 га. Активність виявляють і малі господарства, які вбачають альтернативою вітчизняній техніці купівлі вживаної імпортної [145].

За розрахунками науковців ННЦ «Інститут аграрної економіки», нормативна потреба в основних засобах для виробництва сільськогосподарської продукції на період до 2025 р. для усіх категорій господарств визначена в обсязі 1532,7 млрд грн, тоді як реальна вартісна наявність з урахуванням дооцінки –лише 523,3 млрд грн. Зокрема, потреба в машинах та обладнанні становить 384,3 млрд грн на 2020 р. і 517,4 млрд грн – на 2025 р., а фактична розрахункова вартість – 163,6 млрд грн [146].

Упродовж періоду дослідження змінилися тенденції у пріоритетності споживчого вибору технічних засобів сільськогосподарськими підприємствами (табл. 2.18).

За даними табл. 2.18, у 2013 р. та 2015–2016 рр. сільськогосподарські товаровиробники при придбанні техніки віддавали перевагу технічним ресурсам іноземного виробництва, орієнтуючись в основному на придбання нових засобів. Сільськогосподарська техніка іноземного виробництва за ринковими (співвідношення «ціна-якість») і виробничими (потужність, продуктивність) параметрами більш приваблива для вітчизняних аграріїв.

За даними Державної служби статистики України, у 2013 р. вони закупили 16 112 од. сільгосптехніки на 5,8 млрд грн, у 2014 р. обсяги закупівлі зменшилися більш ніж на третину – на 37 %, до 10 150 од., на придбання якої було витрачено 4,2 млрд грн. У

2015 р. аграрії відповідно закупили на 8,9 млрд. грн 8347 од. сіль-госптехніки – на 17 % менше ніж попереднього року. У 2016 р. було придбано 9946 од. техніки на суму 10,4 млрд грн.

Таблиця 2.18

Динаміка придбання технічних засобів сільськогосподарськими підприємствами

Рік	Разом	Вітчизняного виробництва						Іноземного виробництва				
		Всього вітчизняної техніки	За програмами державної підтримки, у т.ч.			За власні кошти	На умовах ф'ючерсних контрактів	Всього іноземної техніки	нової		що була у використанні	
			кредити, лізинг та часткова компенсація вартості разом	за регіональними програмами	за програмою підтримки фермерських господарств				за власні кошти	за кредитні кошти	за власні кошти	за кредитні кошти
2012	14778	7656	209	21	3	7418	5	7122	5666	514	912	30
2013	16112	7586	620	62	4	6892		8526	6852	529	1102	43
2014	10150	5107	196	2	0	4552		5043	4127	243	656	17
2015	8347	4274	45	0	0	4231		4683	3555	280	817	31
2016	9946	4572	135	23	0	4411	3	5374	4235	255	868	16

Джерело: складено за даними Міністерства аграрної політики та продовольства України.

Незважаючи на значне підвищення вартості іноземної техніки з причин девальвації, а саме у 2,6 раза, сільськогосподарські підприємства у 2016 р. закупили лише зернозбиральних комбайнів і тракторів на суму майже 5,5 млрд грн, яка перевищує аналогічний показник 2013 р. учетверо. Приріст щорічної суми купівлі техніки пояснюється 70%-вим збільшенням кількості купленої техніки за 2,6-разового зростання цін.

Зазначимо, що з-поміж 902 придбаних сільгосппідприємствами у 2016 р. зернозбиральних комбайнів переважають машини марок John Deere (211 шт.) та Claas
(95 шт.). Серед закуплених 1557 шт. тракторів потужністю понад 100 кВт – 404 машини John Deere, по 220 – New Holland та «Беларус», 205 – Case.

Вітчизняні зразки вказаної техніки займають незначну частку на ринку, проте останні ініціативи Мінагропродму щодо 20%-ної компенсації вартості техніки вітчизняного виробництва мають виправити ситуацію, й українська техніка поступово займатиме достойні позиції на висококонкурентному ринку сільськогосподарської техніки.

Перспективним напрямом відтворення технічних засобів розглядається розвиток вторинного ринку сільськогосподарської техніки. Упродовж 2012–2016 рр. сільськогосподарські підприємства придбали близько 10 % сільськогосподарської техніки, що була в експлуатації. Так, в економічно розвинених країнах (США, Німеччина та ін.) поширена система продажу вживаної техніки на вторинних ринках, на яких продається старих тракторів у середньому втричі більше, ніж нових. Термін служби здебільшого експлуатованих тракторів становить 4–5 років, зернозбиральних комбайнів – 3–4 роки. Таку техніку реалізують через дилерську систему після якісного ремонту й обслуговування, її вартість досягає 30 % від початкової [147]. В Україні продаж уживаної техніки розвинений недостатньо, і навіть у дослідженні способів відтворювального процесу цій проблемі приділяється мало уваги. Варто зазначити, що це один із перспективних варіантів відтворення технічних засобів для фінансово слабких або малих підприємств. Окреслені напрями відтворювального процесу вимагають значного доопрацювання й пошуку чинників, що визначають можливості їх застосування за допомогою виявлення недоліків і переважних особливостей кожного з

варіантів формування та раціонального використання основних виробничих фондів у сільському господарстві.

Упродовж досліджуваного періоду основним джерелом придбання сільськогосподарської техніки господарствами корпоративного сектору аграрної економіки були власні фінансові ресурси, головним чином одержаний прибуток. Як свідчать результати дослідження, незважаючи на збитковість виробничої діяльності сільськогосподарські підприємства купують основні технічні засоби з перспективою ефективного їх використання, що забезпечить прибутковість виробництва сільськогосподарської продукції (додаток Ж).

Встановлено, що найбільшу кількість придбання тракторів і відповідного навісного і причіпного обладнання закупили господарства корпоративного сектору аграрної економіки з рівнем рентабельності 30–60 %, з очікуванням збільшення земельного банку сільськогосподарських угідь.

Необхідно привернути увагу до наявної тенденції щодо придбання вантажних автомобілів високорентабельними сільськогосподарськими підприємствами з рівнем прибутковості 45,1–60 %, та понад 100 %.

Вважаємо, що така ситуація склалася через проблеми логістики, зокрема відсутності злагодженості дій ПАТ «Укрзалізниця» і сільськогосподарських підприємств у доставлянні зерна до портів. У зв’язку з цим господарства корпоративного сектору змушені інвестувати фінансові ресурси в придбання великовагових автомобілів, які використовуються для забезпечення транспортної логістики по доставці зерна до портових терміналів.

Більшість сільськогосподарських підприємств, особливо висококонцентрованих, в очікуванні збільшення площ сільськогосподарських угідь в обробітку після запровадження ринку землі сільськогосподарського призначення поступово модернізують технічну базу, шляхом придбання нових технічних засобів. Незважаючи на певні прояви кризових явищ в економіці країни, сільськогосподарські підприємства орієнтуються на придбання тракторів з потужністю двигунів 60–100 кВт та понад 100 кВт (рис. 2.7).

Зазначимо, що компанія «АМАКО Україна» у 2016 р. вивела на ринок модель трактора в сегменті 130 к. с. Massey Ferguson 6713. Перші завезені в Україну

трактори цієї моделі були продані ще до прибуття в країну, на основі чого було зроблено висновок про підвищений попиту на цю модель. Очевидно, що ефективність тракторів потужністю 130 к. с. забезпечується високою потужністю, що дає можливість виконувати більший обсяг робіт.

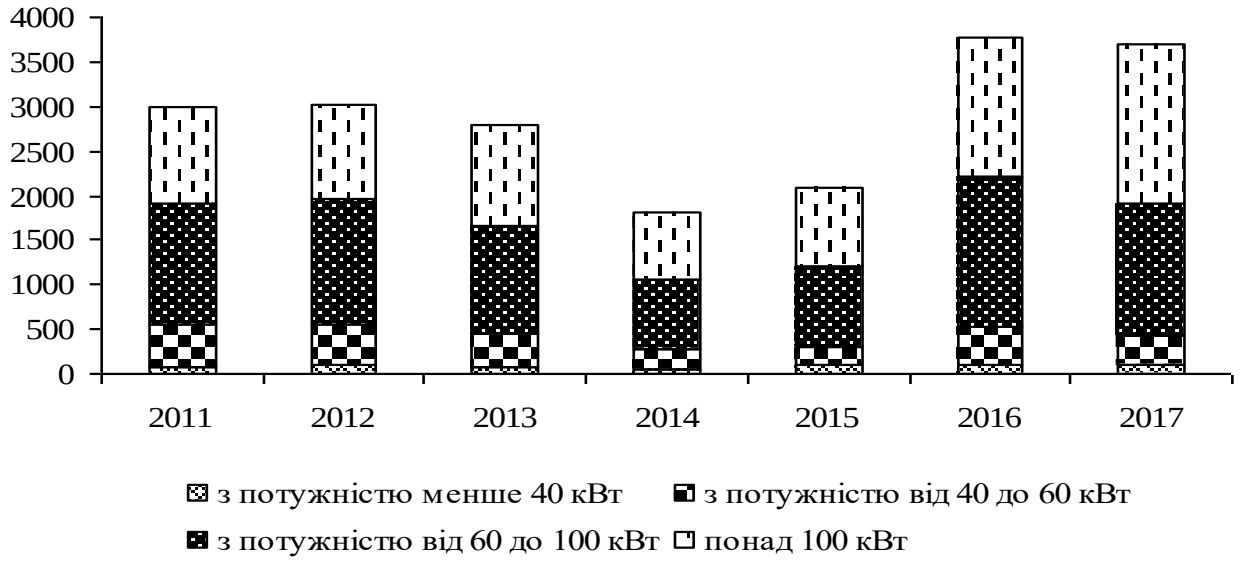

Рис. 2.7. **Динаміка придбання тракторів залежно від потужності двигуна сільськогосподарськими підприємствами, од.**

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Оцінюючи динаміку придбання основних видів технічних засобів залежно від площі землекористування, необхідно констатувати, що суб'єкти підприємницької діяльності у сфері агробізнесу з площею землекористування понад 50 000 тис. га майже сформували технічну базу (додаток З) і нині проводять часткову модернізацію машинно-тракторного парку.

Позитивним слід вважати тренд, відповідно до якого три роки після основними покупцями сучасної техніки були великі агрохолдинги, а на сьогодні в нових тракторах зацікавлені навіть фермери із земельним банком 1–2 тис. га. Господарства із земельним банком 1,5–3 тис. га і до кризи виявляли активність у питаннях впровадження нових технологій для зниження собівартості продукції. На думку експертів, крім бажання забезпечити більш ефективне виробництво, поштовхом для фермерів купувати нову техніку стала економічна криза.

Вважаємо, що важливим чинником технічного переозброєння повинна стати реалізація державної програми «Часткова компенсація вартості сільськогосподарської

техніки та обладнання вітчизняного виробництва». Проектом Державного бюджету на 2018 р. на часткову компенсацію придбання вітчизняної сільгосптехніки та обладнання передбачено виділити 950 млн грн. Збереження наступного року дії програми «Фінансова підтримка сільгосптоваровиробників» за напрямом «Часткова компенсація вартості сільськогосподарської техніки та обладнання вітчизняного виробництва» є вкрай важливим кроком у стимулюванні вітчизняного агромашинобудування та створення умов для активного оновлення машино-тракторних парків сільгосппідприємств.

Згідно з п. 8 Постанови Кабінету Міністрів України від 01.03.2017 р. № 130 «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для часткової компенсації вартості сільськогосподарської техніки та обладнання вітчизняного виробництва», у переліку вітчизняної техніки й обладнання для аграрного сектору, вартість яких частково компенсується за рахунок коштів державного бюджету, зазначаються: найменування та код згідно із ЄДРПОУ заводу-виробника, його філій (відокремлених підрозділів), що мають власний код згідно з ЄДРПОУ, та його дилера; вид і марка техніки й обладнання; довідкова ціна техніки й обладнання. Вважаємо, що низька дієвість програми компенсації вартості сільськогосподарської техніки зумовлена, перш за все, бюрократичними аспектами процесу – оформлення заявки, подача інформації для заповнення форм, відкриттядодаткових рахунків у державних банках тощо [148]. Водночас негативно вплинуло й подовження у 2017 р. термінів прийому заявок від виробників сільськогосподарської техніки щодо включення їх продукції до Переліку вітчизняної техніки та обладнання для агропромислового комплексу, вартість яких частково компенсується за рахунок коштів державного бюджету, до 1 травня. Адже до цього часу аграрні підприємства вже не лише здійснили більшість весняних польових робіт, під які могла б бути закуплена сільгосптехніка в межах державної програми, а й частково вже визначилися з її придбанням на осінньо-польовий період.

Крім того, згідно з бюджетним розписом Міністерства фінансів України, перша виплата компенсацій відбулася лише у IV кварталі (жовтень), тоді як техніка закуповувалася впродовж року. Отже, відтермінування отримання компенсації зменшує привабливість державної програми підтримки.

Але найважливішим чинником, який зумовив невиконання державної програми «Фінансова підтримка сільгосптоваровиробників» за напрямом «Часткова компенсація вартості сільськогосподарської техніки та обладнання вітчизняного виробництва», слід вважати неналежну якість та ефективність вітчизняної техніки порівняно з іноземними аналогами, що демотивує потенційних претендентів брати участь у цій програмі.

На наше переконання, механізм програми здешевлення сільгосптехніки вітчизняного виробництва слід удосконалити, щоб підвищити його ефективність. Адже за дев'ять місяців 2017 р. із передбачених державним бюджетом 550 млн грн за програмою було освоєно лише 2,3 % – 11,58 млн грн. За даними Міністерства аграрної політики та продовольства України, компенсацію на таку суму мали отримати 96 аграрних підприємств за придбані ними 149 од. вітчизняної сільгосптехніки.

Середній аграрний бізнес в Україні не виявляє зацікавленості до участі в програмі часткової компенсації вартості придбаної сільськогосподарської техніки вітчизняного виробництва, на реалізацію якої уряд у 2018 р. запланував 945 млн грн. Про це свідчать результати опитування аграріїв Черкаської області, в обробітку яких знаходиться від 500 до 5000 га землі. Таку ситуацію можна пояснити тим, що 2017 р. ціни на техніку зросли саме на той відсоток, який має відшкодовувати сільгоспвиробникам держава, тобто на 20 %. Крім того, перелік виробників техніки, які беруть участь у програмі, обмежений.

Розглянемо більш детально особливості використання такого важливого елементу МТБ сільськогосподарських підприємств як земельні ресурси. Варто наголосити, що в Україні для сільськогосподарських потреб задіяно 32,5 млн га земельних угідь. Близько 54 % території країни розорано, і це один із найвищих показників у світі. В Україні налічується понад 25 млн землекористувачів і власників землі [149]. Наша країна 44-та за площею материкова країна світу. За даними ФАО, за площею орних земель вона використовує 32,5 млн га, і займає 9-те місце у світі. За площею орних земель Україна поступається тільки Індії, РФ, США, Китаю, Бразилії та Австралії.

Землі в сільському господарстві, як засобу виробництва, характерні певні специфічні особливості, що відрізняють її від інших засобів виробництва.

1. Якщо всі інші засоби виробництва є результатом попередньої праці людини, то земля – це дар природи, продукт її багатовікового природно-історичного розвитку. Земляне відтворена працею. Передуючи їй, вона – природна умова творчої діяльності людини.

2. Земля незамінна, без неї не може здійснюватися виробничий процес.

3. Земля просторово обмежена. Однак це не означає, що вже вичерпано всі її запаси, придатні для сільськогосподарського виробництва.

4. Використання землі, як засобу виробництва, пов’язано з постійністю місця його розміщення, в той час як більшості інших засобів виробництва такий зв’язок не притаманний.

5. Земельні ділянки неоднорідні за своєю якістю: не тільки за вмістом поживних речовин у ґрунті, а й за рельєфом та іншими ознаками. Це об’єктивний фактор, який необхідно враховувати підприємствам при плануванні виробництва сільськогосподарської продукції.

6. Земля при правильному користуванні не зношується, не погіршується її якість, а навпаки на противагу іншим засобам виробництва, створеним працею, постійно поліпшується. Ця особливість землі зумовлена її особливою властивістю – родючістю.

7. Найважливішою властивістю землі є родючість ґрунту, тобто його здатність забезпечувати рослини необхідними поживними речовинами впродовж періодів росту і розвитку сільськогосподарських культур.

8. В умовах ринкових відносин земля може бути товаром, який своєю чергою характеризується низкою особливостей, що відрізняють його від усіх інших товарів.

Необхідно зазначити, що на упродовж 2005–2017 рр. відбулися певні трансформаційні зміни в структурі землекористування сільськогосподарських підприємств (рис. 2.8). Зокрема, площа земельних угідь за досліджуваний період зменшилася майже на 1,5 млн га, в основному за рахунок сінокосів і пасовищ.

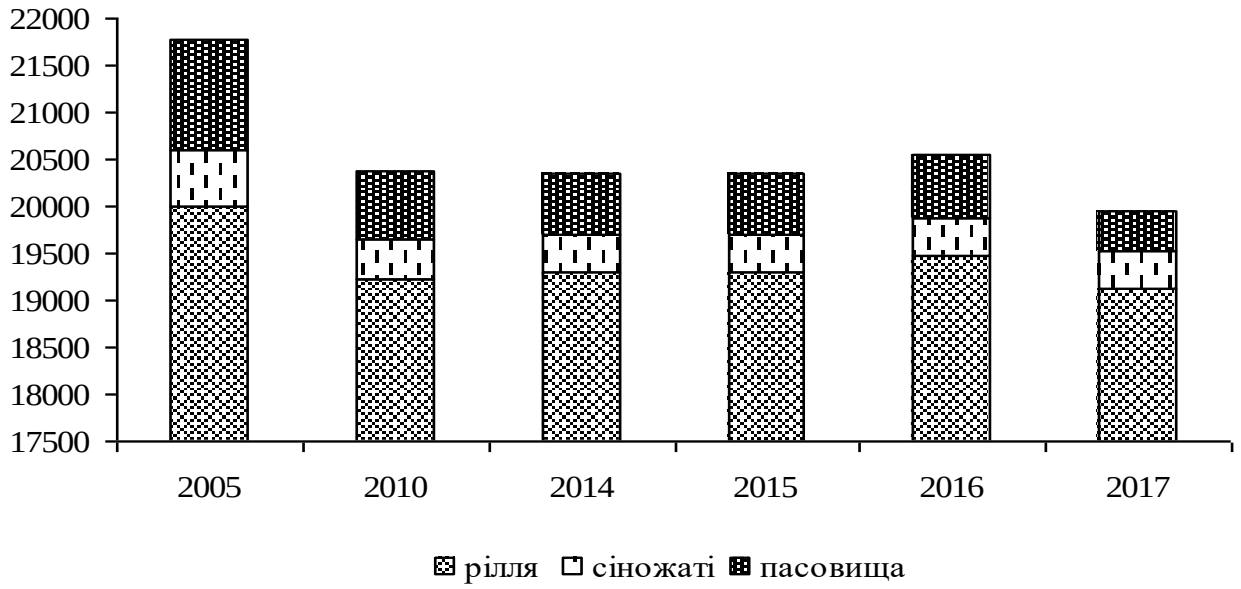

Рис. 2.8. **Динаміка та структура земельних угідь сільськогосподарських підприємств,** тис. га

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Зазначимо, що обсяги внесення мінеральних добрив зменшилися від 148 кг/га діючої речовини у 1986–1990 рр. до 76–96 кг/га у 2011–2016 рр. На 1 га ріллі вноситься лише 0,5 т гною замість 9,4 т станом на 1985 р., що зумовило утворення в агроекосистемах стійкого від'ємного балансу гумусу, азоту, фосфору і калію (табл. 2.19).

Таблиця 2.19

Динаміка балансу поживних елементів у землеробстві України

Статті балансу	Баланс поживних елементів, кг/га д.р.			
	Азот	Фосфор	Калій	Разом (NPK)
1986–1990 рр.				
Надходження	89,5	56,1	102,7	248,3
Винос	92,6	31,2	103,2	227,0
Баланс	-3,1	24,9	-0,5	21,3
1996–2000 рр.				
Надходження	26,0	10,4	15,3	51,7
Винос	56,5	18,2	53,7	128,4
Баланс	-30,5	-7,8	-38,4	- 76,7
2001–2005 рр.				
Надходження	21,8	5,9	8,7	36,4
Винос	70,1	24,7	76,7	171,5
Баланс	-48,3	-18,8	-68,0	-135,1
2006–2010 рр.				
Надходження	38,7	10,2	14,7	63,6
Винос	77,4	23,9	60,3	161,6
Баланс	-38,7	-13,7	-45,6	-98,0
2011–2015 рр.				

Надходження	65,0	13,1	18,1	96,2
Винос	85,0	25,4	33,2	143,7
Баланс	-20,0	-12,3	-15,1	-47,5

Джерело: складено за даними Держгеокадастру України.

Отже, високі врожаї сільськогосподарських культур сільськогосподарські товаровиробники сьогодні в основному одержують за рахунок природної ґрунтової родючості, яка через 5–10 років може суттєво знизитися, адже середній рівень вмісту гумусу в ґрунтах України зменшився від 3,64 % у 1961 р. до 3,16 % на тепер (табл. 2.20).

Крім зменшення вмісту гумусу в ґрунтах на території України поширена деградація грунтів різних типів – від переущільнення, замулення й кіркоутворення до засолення, підкислення, підлуговування, забруднення пестицидами й іншими органічними речовинами (табл. 2.21).

Таблиця 2.20

Динаміка вмісту гумусу в ґрунтах України

Природно-кліматична зона	Середній вміст гумусу в орному шарі ґрунту, %			
	1882 р.	1961 р.	1991 р.	2015 р.
Полісся	2,44	2,30	1,98	2,33
Лісостеп	4,51	3,81	3,52	3,21
Степ	4,49	3,96	3,63	3,45
По Україні	4,17	3,64	3,23	3,16

Джерело: складено за даними Держгеокадастру України.

Таблиця 2.21

Типи й орієнтовне поширення деградації ґрунтів в Україні

Тип деградації ґрунту	% від площі ріллі
Втрата гумусу й поживних речовин	43
Переущільнення	39
Замулення й кіркоутворення	38
Водна ерозія площинна	17
Підкислення	14
Заболочування	14
Забруднення радіонуклідами	11,1
Дефляція, втрата верхнього шару ґрунту	11
Забруднення пестицидами й іншими органічними речовинами	9,3
Забруднення важкими металами	8
Засолення, підлуговування	4,1
Водна ерозія, утворення ярів	3

Побічна дія водної ерозії (замулення водоймищ)	3
Зниження рівня денної поверхні	0,35
Деформація земної поверхні вітром	0,35
Аридизація ґрунту	0,21
Зайняті ґрунти (під забудовою)	4,4

Джерело: складено за даними Держгеокадастру України.

Поліпшення земель сільськогосподарського призначення може здійснювати як орендар, так і орендодавець, що має бути обумовлено договором оренди. Згідно з Законом України «Про оренду землі», якщо поліпшенням землі займається орендар, йому відшкодовуються витрати на такі заходи, якщо ж поліпшення земель проводиться без згоди орендодавця, то такі витрати орендареві не відшкодовуються [151].

У складі капітальних вкладень сільськогосподарських організацій враховуються роботи щодо докорінного поліпшення земель (осушувальні, зрошувальні й інші меліоративні роботи, створення високопродуктивних луків, пасовищ та ін.). Це можуть бути капітальні витрати інвентарного характеру: будівництво водогосподарських, протиерозійних, гідротехнічних, протиселевих та інших споруд (гребель, дамб, каналів, зрошувальної й осушувальної мереж), культуртехнічні заходи з поверхневого поліпшення земель для сільськогосподарського використання неінвентарного характеру (не пов’язані із зведенням споруд), а також терасування крутосхилів. До технічних робіт на сільськогосподарських угіддях, які не потребують осушення, належать: планування земельних ділянок, розчищення земель від лісу, чагарників, пнів, валунів і каменів, вирівнювання земель після розкорчування, зрізування й оброблення купин, фрезерування, розорювання цілини і перелогових земель, що не проводилося понад 5 років, з обробленням пласта і прикочуванням цих земель, очищення водойм та ін. Меліоративні роботи належать до будівельних робіт (водогосподарське будівництво). При цьому виділяються такі капітальні вкладення: на зрошення земель: створення нових зрошувальних систем, у т. ч. для поливу сінокосів і пасовищ, площ під рисом і овочевими культурами; на комплексну реконструкцію зрошувальних систем і перебудову колекторно-дренажної мережі; осушення земель (нові осушені землі, відновлення і реконструкція діючих осушених земель, включаючи закритий дренаж; обводнення пасовищ (нові пасовища),

реконструкцію водогосподарських споруд на діючих пасовищах; будівництво магістральних водопроводів сільськогосподарського призначення.

За даними ДУ «Держгрунтоохорона», в процесі агрохімічної паспортизації орних земель України було виявлено 3,7 млн га кислих (17 %) і 5,1 млн га (24 %) лужних ґрунтів. На ці заходи сільгоспвиробники витрачають як власні фінансові ресурси, так і шляхом отримання коштів регіонального і державного бюджетів.

Відомо, що Мінагрополітики передбачило в Державному бюджеті на 2018 р. видатки за бюджетною програмою 2801170 «Фінансування заходів по захисту, відтворенню та підвищенню родючості ґрунтів» у сумі 350 млн грн. За рахунок передбачених коштів планується провести заходи на площі 500 тис. га, із них: вапнування кислих ґрунтів – 350 тис. га; гіпсування солонцевих ґрунтів – 150 тис. га. Доведено, що нейтралізація ґрунтового розчину за рахунок хімічної меліорації, за даними наукових установ НАНУ, забезпечує приріст урожаю в перерахунку на зерно в межах 3–3,5 ц/га, або 1200–1400 грн/га [152].

Вартість здійснених заходів щодо захисту, відтворення та підвищення родючості ґрунтів на 1 га (за даними ДУ «Інститут охорони ґрунтів») становить у середньому понад 1500 грн на 1 га. Враховуючи можливості сільськогосподарських товаровиробників і важливість проведення зазначених заходів, розмір компенсації їх вартості за рахунок Державного бюджету України передбачений Порядком використання коштів у межах 40–50 %, а саме: вапнування ґрунтів – 700, гіпсування також – 700 грн/га.

Таке співвідношення розміру і вартості зазначених заходів є оптимальним, тому що основна складова вартості хімічної меліорації – вартість меліорантів (у межах 200 грн/т) та транспортування їх досягає 75%, а для цього потрібно вишукати значні кошти до початку проведення робіт.

Отже, Порядком використання коштів, передбачених у державному бюджеті для фінансування заходів по захисту, відтворенню та підвищенню родючості ґрунтів у сумі 350 млн грн з державного бюджету буде спрямовано на проведення вапнування – 245 млн грн, гіпсування ґрунтів – 105 млн грн. Зазначимо, що вперше в Україні виділено кошти з державного бюджету на вищеназвані агротехнічні заходи.

Упродовж досліджуваного періоду площа вапнування ґрунтів збільшилася на 63,7 %, гіпсування – майже втричі (рис. 2.9). Проте обсяги внесення вапнякового борошна та гіпсу залишаються мінімальними, що не дає підстав стверджувати про позитивний ефект від реалізації вищезгаданих агротехнічних заходів.

Рис. 2.9. **Динаміка площ вапнування, гіпсування ґрунтів і внесення вапняного борошна та гіпсу**

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

На нашу думку, більшість орендарів земельних ділянок (паїв) проводили заходи з підвищення родючості сільськогосподарських угідь, за умови наявності довгострокових перспектив їх виробничої діяльності. У нинішніх умовах, дуже складно самостійно фінансувати такі заходи, особливо малим сільськогосподарським підприємствам.

Нині важливим заходом з підвищення родючості ґрунтів вважається меліорація, насамперед вона необхідна в сільськогосподарських підприємствах зони Степу та частково в зоні Лісостепу. При цьому слід зазначити, що площа зрошуваних земель в користуванні агрогосподарств корпоративного сектору аграрної економіки у 2000–2017 рр. зменшилася на 28,7 % – до 1693 тис. га (рис. 2.10).

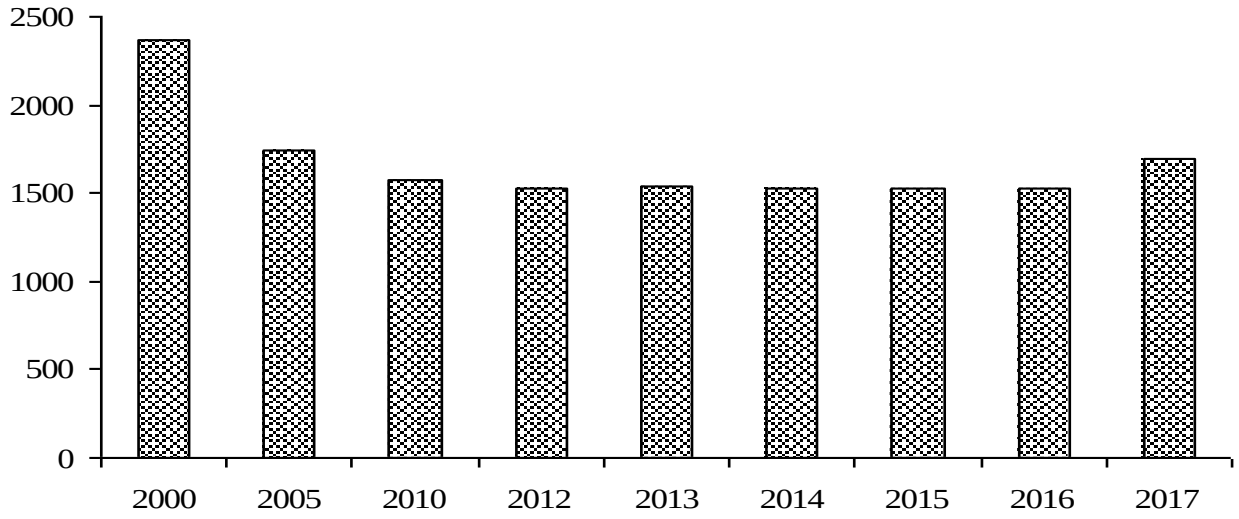

Рис. 2.10. **Динаміка зрошуваних площ сільськогосподарських угідь у користуванні господарств корпоративного сектору аграрної економіки,** тис. га
Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

За розрахунками експертів, в Україні використовується 492 тис. га зрошуваних земель, з яких близько 80 тис. га крапельним методом [153]. Потенціал меліоративних систем – каналів і дренажних систем взятих на баланс Державним агентством водних ресурсів України, можуть подавати воду для поливу 2,5 млн га.

Поділяємо думку вчених, що причинами такої ситуації є вплив низки об'єктивних і суб'єктивних чинників. Насамперед, технічних, а саме: нестача фінансів, зношеність комунікацій, незадовільний стан обладнання, відсутність капітального ремонту механізмів, інженерної інфраструктури (на 779,5 тис. га), спрацьованість дощувальних машин (на 531 тис. га) і насосно-силового обладнання (на 116,8 тис. га), низька енергоефективність. Розпаювання меліорованих земель призвело до порушення цілісності меліоративних систем та втрати близько 1 млн га таких земель [154].

Внутрішньогосподарські меліоративні системи передано на баланс підприємств-правонаступників, частина з яких збанкрутіла, та у комунальну власність. Як наслідок, меліоративні мережі, як безгосподарні, були частково демонтовані, зруйновані й розкрадені, а землекористувач відсторонений від участі у процесі управління зрошувальними системами.

Крім того, через незадовільний технічний стан внутрішньогосподарських мереж, а також відсутність у сільгоспвиробників необхідної кількості дощувальних машин для зрошення земель зменшилися обсяги подачі води для поливу.

Наявні зрошувальні системи повинні обслуговувати 26 тис. дощувальних машин, але їх налічується лише 8 тис. од., з них у робочому стані – тільки 6,2 тис. од. слід наголосити, що понад 80 % з наявного парку дощувальних машин вже відпрацювали нормативний строк, високою є енергоємність галузі водного господарства, недостатньо проводиться заходів енергозбереження, обладнання використовується не на повну потужність, що в цілому збільшує собівартість послуг з водопостачання, які до того ж недоступні селянам.

Аналіз структури тарифів на подачу води суб'єктам господарювання і фізичним особам засвідчив, що частка електроенергії коливається від 35 до 100 % і в переважній більшості перевищує 50 %. Тому зменшення кількості використаної на подачу води електроенергії є вирішальним чинником зниження тарифів та підвищення попиту на послуги з водопостачання.

Слід розглянути також управлінські недоліки, викликані недосконалим законодавством, зокрема відсутністю закону про обіг земель, роздрібленістю земельних ділянок, відсутністю гарантій недоторканності прав власності. За результатами перевірки Державною аудиторською службою України про ефективність виконання Комплексної програми розвитку меліорації земель і поліпшення екологічного стану зрошуваних та осушених угідь виявлено, що жодного із зазначених завдань цієї програми впродовж 2007–2009 рр. не виконано, тому покращення стану в галузі не досягнуто.

Залучення коштів державного бюджету в межах Загальнодержавної цільової програми розвитку водного господарства та екологічного оздоровлення басейну річки Дніпро на період до 2021 р. на здійснення меліорації не вважається можливим. Проте програма фінансується лише на 10 % від потреб. Фактично кошти спрямовані на підтримку наявних державних меліоративних систем, але жодним чином не на розвиток і розбудову нових. На думку експертів, якщо в найближчі три роки не завантажити канали, насосні станції та не модернізувати їх, то Україна не матиме ресурсів для відновлення й збільшення площ зрошення [155, с. 122]. Якщо

кліматичні зміни і в подальшому виявлять свій вплив, то у 2050 р. 70 % землеробства на території України буде вестися в умовах жорсткого дефіциту вологи, що потребуватиме активізації інвестиційного процесу в модернізацію та будівництво нових зрошувальних потужностей. Зазначимо, що завдяки реконструкції державних зрошувальних систем у трьох південних областях країни вже в 2016 р. вдалося включити в поливний режим ще 16 тис. га сільськогосподарських земель.

Важливою складовою матеріально-технічної бази є біологічні активи, ефективне використання яких можливе лише за глибокого пізнання біологічних законів тварин і рослин, при досить повному забезпеченні іншими засобами виробництва. Найбільш важливими для ведення виробничої діяльності є довгострокові біологічні активи, дослідження структури яких нами проведено на основі відібраних сільськогосподарських підприємств Черкаської області. Так, у структурі активів цих господарств вони займають близько 26 % (табл. 2.22).

Таблиця 2.22

Динаміка структури біологічних активів сільськогосподарських підприємств

Вид біологічного активу	Роки					2016 р., % до	
	2012	2013	2014	2015	2016	2012 р.	2015 р.
Робоча худоба	0,3	0,5	0,6	0,6	0,5	0,2	-0,1
Продуктивна худоба	23,4	24,0	25,2	27,0	24,9	1,5	-2,1
Багаторічні насадження	0,8	0,8	0,7	0,7	0,6	-0,2	-0,1
Всього довгострокових біологічних активів	24,6	25,3	26,5	28,4	26,0	1,4	-2,4
Тварини на вирощуванні та відгодівлі	10,0	9,9	6,6	1,6	1,7	-8,3	0,1
Біологічні активи в стані біологічних перетворень (крім тварин на вирощуванні та відгодівлі)	65,2	64,6	66,7	69,7	71,8	6,6	2,1
Інші біологічні активи	0,2	0,2	0,3	0,3	0,6	0,4	0,3
Всього поточних біологічних активів	75,4	74,7	73,5	71,6	74,0	-1,4	2,4
Всього біологічних активів	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	0	0

Джерело: розраховано за даними ф.1 Баланс фінансової звітності підприємства.

Дослідженнями доведено зменшення частки багаторічних насаджень у загальній структурі біологічних активів, що є переконливим відображенням стану садівництва та виноградарства в сільськогосподарських підприємствах.

Виявлено також суттєве зменшення частки вартості продуктивної худоби в2016 р. порівняно з 2015 р., а отже, скорочення поголів’я сільськогосподарських тварин,

переважно у скотарстві та свинарстві сільськогосподарських підприємств корпоративного сектору аграрної економіки внаслідок прояву впливу об'єктивних і суб'єктивних чинників. Вважаємо, що похідною від стану довгострокових біологічних активів у тваринництві (продуктивна худоба) є зменшення частки тварин на вирощуванні та відгодівлі.

Нинішній стан скотарства і свинарства в сільськогосподарських підприємствах свідчить, що навіть просте відтворення за рахунок внутрішніх ресурсів неможливе. Свідченням цього є вихід телят та поросят на 100 корів та основних свиноматок (рис. 2.11).

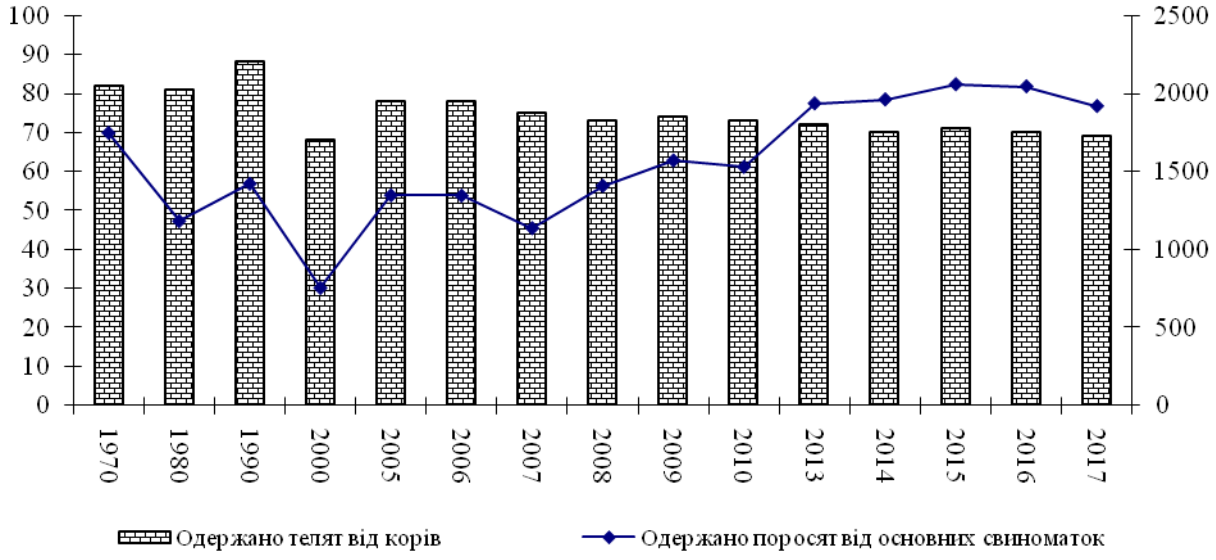

Рис. 2.11. **Динаміка виходу телят та поросят на 100 корів та основних свиноматок,** гол.

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

За даними рис. 2.11, протягом досліджуваного періоду вихід телят на 100 корів знизився на 13 голів і становив 69 голів, що не забезпечує навіть простого відтворення. На думку вчених дослідників, просте відтворення поголів'я корів за рахунок внутрішніх ресурсів забезпечується за умови виходу не менше ніж 90 телят на

100 корів [156]. Подібне становище спостерігається і в свинарстві, де норматив виходу не менше ніж 3000 поросят на 100 основних свиноматок.

Оцінюючи стан поголів'я продуктивних тварин можемо констатувати про негативну тенденцію до зниження (рис. 2.12). Особливо необхідно наголосити на

майже чотирикратному зменшенні поголів'я корів та більш як п'ятикратному телиць від

2 років і старше. Проте суттєве збільшення поголів'я телиць віком від 1 до 2 років розглядається як обнадійлива перспектива розвитку молочного скотарства в господарствах корпоративного сектору аграрної економіки.

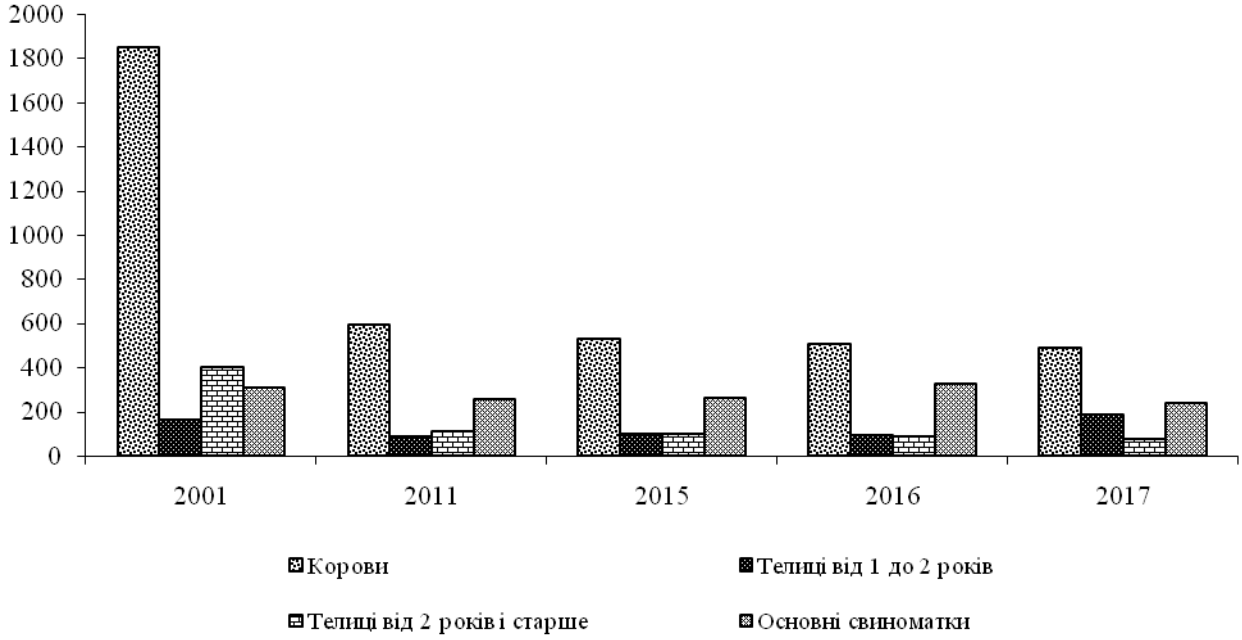

Рис. 2.12. **Динаміка поголів'я телиць 1–2 роки, старше 2 років, корів та основних свиноматок** (голів, станом 1 січня звітного року)

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Зменшення кількості основних свиноматок у господарствах корпоративного сектору, на нашу думку, було зумовлено погіршенням протиепізоотичної ситуації в Україні у зв'язку з проявами АЧС. Проте, враховуючи скороспілість свиней, відтворення до рівня 2016 р. можливе за 1–2 роки.

Збільшення поголів'я основного стада у скотарстві та свинарстві неможливе без залучення коштів державної підтримки. Так, протягом тривалого часу діє Державна програма підтримки компенсації витрат за закуплені племінні тварини, сперму великої рогатої худоби та ембріони (за закуплені вітчизняні або імпортовані племінні (генетичні) ресурси). Вона надається юридичним особам незалежно від організаційно-правової форми та форми власності за закуплені ними племінні тварини, сперму та ембріони у розмірі до 50 % вартості, але не більше ніж: за

племінні телиці, нетелі, корови – 24 000 грн за голову; за племінні свинки та кнурці – 5000 грн за голову; за племінні вівцематки, барани, ярки – 4000 грн за голову; за сперму бугаїв – 100 грн за дозу ідентифікованої спермопродукції бугаїв, які внесені до Каталогу (у розрахунку не більше 3 доз на одну голову власного маточного поголів'я); за ембріони великої рогатої худоби – 500 грн за одну штуку. За оцінками Асоціації свинарів України, програма відшкодування вартості закуплених племінних порід не буде повністю реалізованою, тому що уряд передбачив компенсацію лише для чистопородних свиней [157]. Нині реально реалізувати цю програму можуть лише декілька господарств.

Дослідженням встановлено, що нині спостерігається негативна тенденція до зменшення в сільськогосподарських підприємствах площі багаторічних насаджень у плодоносному віці (рис.2.13).

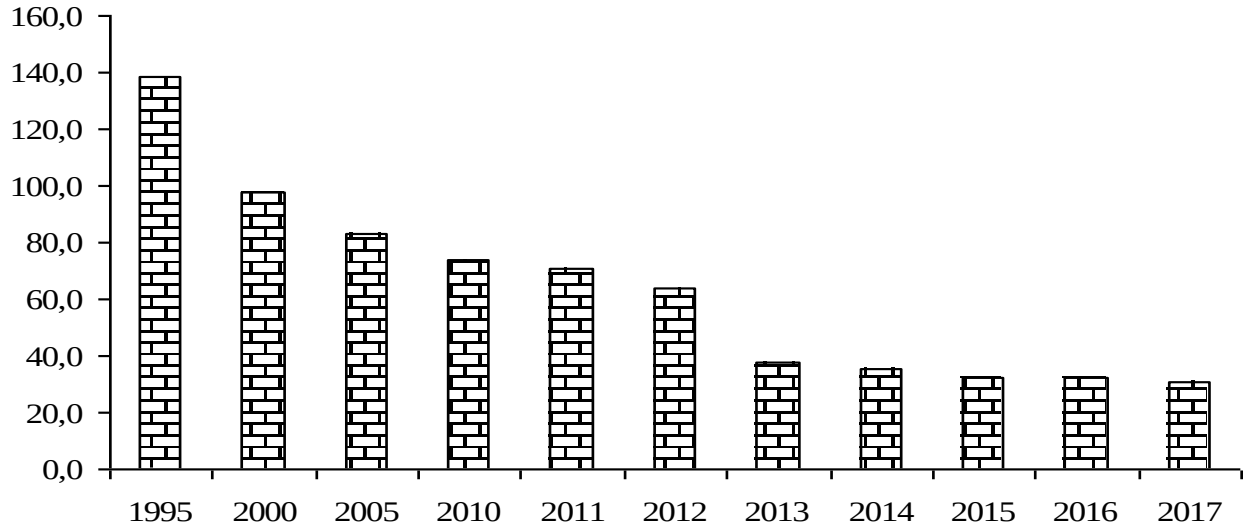

Рис. 2.13. **Динаміка площ багаторічних насаджень у плодоносному віці в сільськогосподарських підприємствах,** тис. га

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Позитивну роль у відродженні садівництва в господарствах корпоративного сектору економіки повинна відіграти Державна програма на підтримку розвитку хмелярства, закладення садів, виноградників та ягідників. Так, у 2017 р. Міністерством аграрної політики та продовольства було спрямовано 115,6 млн грн на компенсацію витрат 66-м суб'єктам господарювання садівничої та виноградарської галузей із 20 областей України.

Законом України про державний бюджет на 2017 р. Міністерству аграрної політики та продовольства були передбачені видатки за бюджетною програмою

2801350 «Державна підтримка розвитку хмелярства, закладення молодих садів, виноградників та ягідників і нагляд за ними» обсягом 75 млн грн, які згідно його ст. 23 та на підставі розпорядження Кабінету Міністрів України від 09.08.2017 р. № 525 були спрямовані суб'єктам господарювання, що займаються садівництвом та виноградарством, на погашення бюджетної кредиторської заборгованості 2013–2014 рр. [158; 159**]**.

Додатково Урядом схвалено розпорядження від 08.11.2017 № 791-Р «Про внесення змін до розпорядження Кабінету Міністрів України від 09.08.2017 № 525», яким передбачалося збільшення видатків за бюджетною програмою 2801350 на 224,3 млн грн, що дало змогу Міністерству аграрної політики та продовольства повернути суб'єктам господарювання зареєстровану в Казначействі кредиторську заборгованість за вищезазначеною бюджетною програмою в сумі 174,6 млн грн та за рішенням суду 8,5 млн грн по заборгованості, не зареєстрованій в органах Казначейства [160].

На 2018 р. державним бюджетом передбачена державна підтримка суб'єктів господарювання садівничої та виноградарської галузей в обсязі 300 млн грн (проти 115,6 млн грн у 2017 р.). Проте відсутність системності фінансування сільськогосподарських товаровиробників – виробників продукції садівництва, фактично нівелювала позитивний вплив цієї програми на відродження галузі.

Отже, нині більшість сільськогосподарських підприємств орієнтуються при фінансуванні відтворення складових матеріально-технічної бази виключно на власні фінансові ресурси. Впродовж досліджуваного періоду обсяги вкладення капітальних інвестицій сільськогосподарськими підприємствами зросли майже в 6 разів (табл. 2.23).

Дані табл. 2.23 свідчать, що основним об'єктом інвестування сільгосппідприємств є машини та обладнання, що пов'язано із розширенням посівних площ та наміром оновити парк існуючого обладнання. Значні інвестиції сільськогосподарські підприємства здійснюють в будівництво та перебудову споруд, що є свідченням про відродження окремих галузей тваринництва, зокрема птахівництва, свинарства, молочного скотарства на основі сучасних технологій.

Станом на початок 2018 р. в аграрному секторі України реалізується 474 інвестиційних проекти загальною вартістю майже 41,3 млрд грн. Середня вартість інвестиційних проектів варіюється від 0,1 млн грн до 9,6 млрд грн.

Зокрема, найбільша активність інвестиційної діяльності спостерігається у Вінницькій (освоєно 6,3 млрд грн капітальних інвестицій), Київській (1,1 млрд грн),

Таблиця 2.23

Динаміка вкладення капітальних інвестицій сільськогосподарськими підприємствами, тис. грн

Рік	Всього	У тому числі							
		капітальні інвестиції у матеріальні активи	з них				капітальні інвестиції у нематеріальні активи	із них	
			у землю	в існуючі будівлі та споруди	у будівництво та перебудову будівель	у машини та обладнання		у концесії, патенти, ліцензії, торговельні марки і аналогічні права	у придбання програмного забезпечення
2010	10517,8	10457,8	41,9	403,9	2366,7	6189,7	60,0	22,2	15,1
2011	16646,0	16422,2	35,7	543,3	3699,0	10609,6	223,8	6,6	118,8
2012	19205,8	19140,3	47,5	401,2	4887,3	11801,1	65,5	14,7	19,3
2013	18919,1	18577,9	19,8	351,7	4000,1	11762,4	341,2	10,8	15,3
2014	18582,4	18506,9	88,7	340,7	4135,0	11912,1	75,5	9,4	24,5
2015	29798,5	29619,5	52,4	987,2	5763,6	19880,4	179,0	4,0	25,6
2016	50319,6	50048,2	96,0	574,3	7659,1	38224,5	271,4	2,6	36,9
2017	64084,1	63475,9	153,2	402,3	9893,2	48934,5	608,2	11,0	51,0
2017 р., % до 2010 р.	609,3	607,0	365,6	99,6	418,0	790,6	1013,7	49,5	337,7
2017 р., % до 2016 р.	127,4	126,8	159,6	70,1	129,2	128,0	224,1	423,1	138,2

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Полтавській (0,6 млрд грн), Черкаській (0,4 млрд грн) і Сумській (0,4 млрд грн) областях. Найбільше таких проектів впроваджується в Полтавській (69 од.), Львівській
(64 од.), Вінницькій (48 од.), Чернівецькій (43 од.) та Черкаській (41 од.) областях.

Інвестиційні проекти реалізуються за такими напрямами: розвиток скотарства – 112 од. (23,6 % від загальної кількості), свинарства – 59 од. (12,4 %), птахівництва – 27 од. (5,7 %), а також обробка, зберігання зернових і технічних культур – 88 од. (18,6 %), овоче- і плодосховища – 58 од. (12,2 %), багаторічні насадження – 20 од. (4,2 %) і зрошення – 14 од. (3 %).

Необхідно констатувати низький рівень інвестування сільськогосподарськими підприємствами в підвищення родючості землі. Ця обставина пояснюється можливістю перерозподілу між землевласниками площ сільськогосподарських угідь.

Одним з основних елементів виробничого потенціалу сільськогосподарських підприємств є оборотні засоби, склад і структура яких повинні забезпечувати виробництво в достатній кількості матеріальних ресурсів і одержання грошових коштів. У структурі матеріальних оборотних засобів сільськогосподарських підприємств найбільшу частку займає незавершене виробництво, що характеризує особливість виробничої діяльності господарств корпоративного сектору аграрної економіки (табл. 2.24).

Таблиця 2.24

Динаміка структури матеріальних оборотних засобів сільськогосподарських підприємств

Показники	Роки					2016 р., % до	
	2012	2013	2014	2015	2016	2012 р.	2015 р.
Сировина і матеріали	7,6	7,8	7,2	9,5	18,9	11,3	9,4
Паливо	10,1	11,1	11,2	9,1	7,4	-2,7	-1,7
Будівельні матеріали	0,0	0,0	0,0	0,1	0,1	0,1	0
Запасні частини	8,0	7,7	6,8	4,4	4,6	-3,4	0,2
Матеріали сільськогосподарського призначення	12,2	12,1	12,3	10,3	10,1	-2,1	-0,2
Малоцінні та швидкозношувані предмети	0,2	0,2	0,2	0,2	0,3	0,1	0,1
Незавершене виробництво	47,8	46,3	47,4	55,9	43,5	-4,3	-12,4
Готова продукція	13,6	14,0	14,0	10,4	14,2	0,6	3,8
Товари	0,6	0,7	0,8	0,2	1,0	0,4	0,8

Всього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	0	0

Джерело: розраховано за даними ф.1 Баланс фінансової звітності підприємства.

Дані табл. 2.24 свідчать, що протягом досліджуваного періоду зростала частка сировини та матеріалів у структурі оборотних активів визначених для аналізу сільськогосподарських підприємств Черкаської області, зокрема: мінеральних добрив, засобів захисту та насіння. При цьому знижувалася частка пального, запасних частин і матеріалів сільськогосподарського призначення. Значну частку має позиція «незавершене виробництво», яка у 2016 р. становила 43,5 %, що зумовлено специфікою сільськогосподарського виробництва, зокрема, посіви озимих культур, закладення саджанців та виноградників.

На основі чинних положень формування собівартості сільськогосподарської продукції вартість використаних матеріальних оборотних засобів, використані у виробничому процесі, відображаються по відповідних статтях витрат. Оцінюючи структуру матеріальних витрат сільськогосподарської продукції у середньому за 52-ма відібраними господарствами Черкаської області, можемо відзначити, що найбільшу частку займають оплата послуг сторонніх організацій, корми та мінеральні добрива (табл. 2.25).

Таблиця 2.25

Динаміка структури матеріальних витрат продукції сільськогосподарських підприємств

Показники	Роки					2016 р., в. п. до	
	2010	2013	2014	2015	2016	2010 р.	2015 р.
Матеріальні витрати: усього	100,0	100,0	100,0	100,00	100,0		0
у тому числі							
насіння і посадковий матеріал	11,6	13,0	12,9	12,0	12,0	0,4	0
корми	26,2	23,1	20,7	20,7	20,0	-6,2	-0,7
з них покупні	13,2	11,3	9,9	8,7	8,7	-4,5	0
інша продукція сільського господарства	2,8	1,9	1,8	2,0	1,8	-1	-0,2
мінеральні добрива	15,4	16,7	14,1	19,0	20,0	4,6	1
пальне і мастильні матеріали	14,2	13,4	15,4	12,9	11,3	-2,9	-1,6
електроенергія	2,3	2,2	1,9	1,5	1,6	-0,7	0,1
паливо й енергія	1,5	2,0	1,6	1,5	1,1	-0,4	-0,4
запасні частини, ремонт і	6,9	6,6	7,4	8,0	8,3	1,4	0,3

будівельні матеріали для ремонту							
оплата послуг і робіт, виконаних сторонніми організаціями, та інші матеріальні витрати	19,1	21,1	24,2	22,4	23,9	4,8	1,5

Джерело: розраховано за даними фінансової звітності підприємств.

За даними табл. 2.25 упродовж досліджуваного періоду спостерігається суттєве підвищення частки у структурі матеріальних витрат мінеральних добрив та оплати послуг і робіт, виконаних сторонніми організаціями. Це пов'язано із тим, що нині популярним серед малих та середніх сільгосппідприємств є залучення для виконання окремих агротехнологічних операцій сторонніх організацій. Це у свою чергу потребує розвитку ринку агротехнічних послуг і стимулювання розвитку цих операторів з метою посилення конкуренції між ними і, як наслідок, мотивації у них до підвищення якості робіт та доступності їх вартості. Очевидно, що в умовах підвищення цін на матеріальні ресурси буде, з одного боку, змінюватися їхня частка у структурі, однак, запровадження на рівні підприємств режиму ресурсозбереження дозволить оптимізувати її на рівні нормативно обґрунтованих значень.

Окрім вищезазначеного, збільшення частки у структурі матеріальних витрат може зумовлюватися зростанням споживання окремих їх видів. Так, як свідчать результати дослідження, спостерігається нарощення обсягів внесення мінеральних добрив у розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь (рис. 2.14). Так, обсяги внесення мінеральних добрив у 2017 р. проти 2000 р. зросли майже в 7,6 рази. Проте їхні значення суттєво поступаються від показникам 1990 р., що є свідченням ще достатнього рівня культури землеробства.

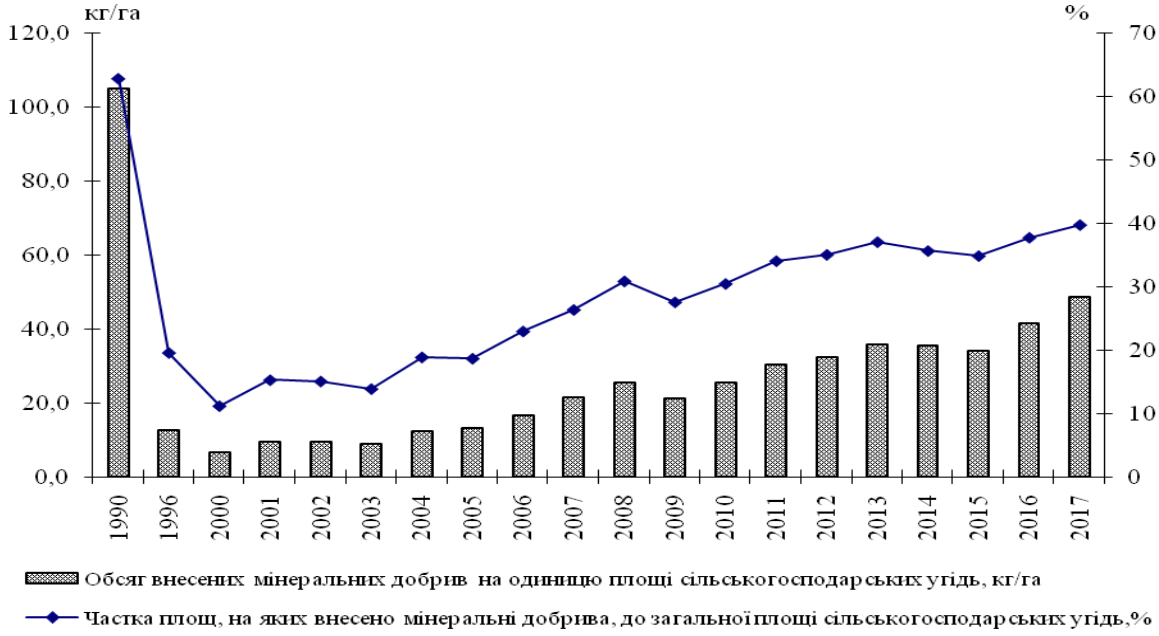

Рис. 2.14. **Динаміка обсягів внесення мінеральних добрив (кг/га) та частки площ, на яких внесено мінеральні добрива,** %

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

У 2017 р. частка площ сільськогосподарських угідь, на які внесено мінеральні добрива, становить близько 40 %, а в 1990 р. – 62 %. Отже, нині сільськогосподарські товаровиробники орієнтуються на використання лише природної родючості сільськогосподарських угідь.

Внесення добрив під посіви зернових культур (без врахування кукурудзи) становить 115 кг. При вирощуванні зернових культур за інтенсивною технологією за природної врожайності 20–25 ц/га середня норма застосування мінеральних добрив дорівнює близько 150 кг д. р. на 1 га при їх окупності не менше 9 кг зерна на 1 кг д. р. Отже, більшість сільськогосподарських товаровиробників не дотримують технологічних норм вирощування зернових.

Упродовж досліджуваного періоду сільськогосподарські підприємства більше закупили лише два види мінеральних добрив – азотних і комплексних (рис. 2.15).

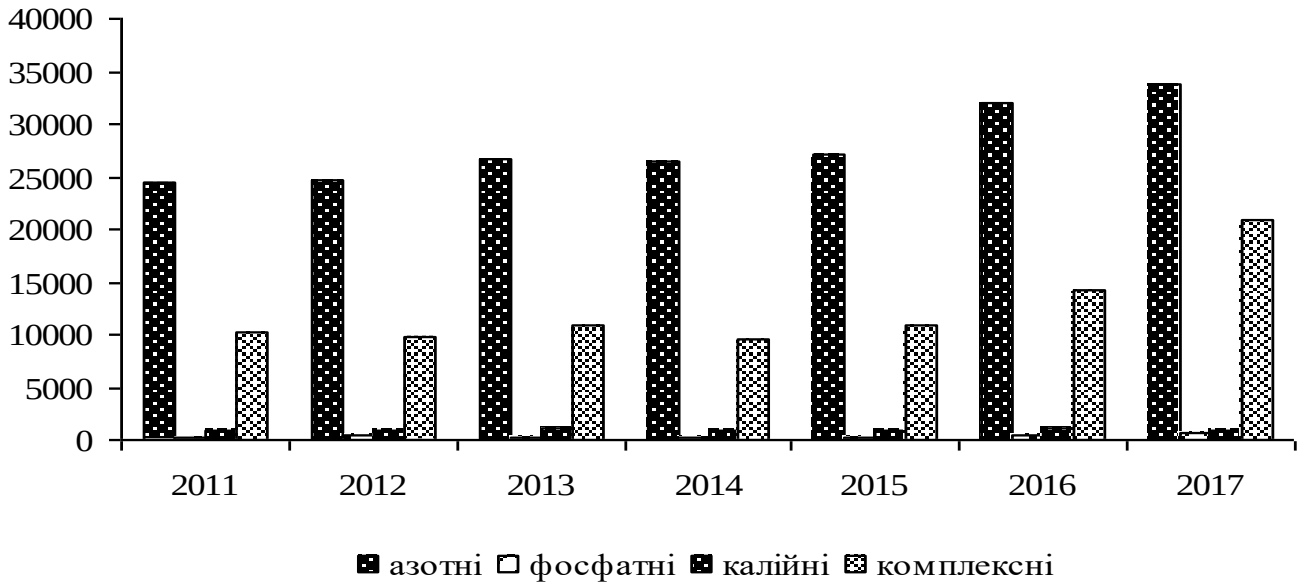

Рис. 2.15. **Динаміка обсягів придбання основних видів мінеральних добрив сільськогосподарськими підприємствами, т**

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

За даними рис. 2.15, господарства корпоративного сектору аграрної економіки орієнтуються лише на отримання ефекту в короткостроковій перспективі, купуючи переважно азотні добрива. Однак така стратегія може призвести до непоправних наслідків як щодо зниження родючості ґрунту, так і відповідно до недобору валового збору сільськогосподарських культур.

Зазначимо, що в результаті логістичних обмежень Україна може завозити добрива переважно з Росії, щодо яких діє антидемпінгове мито – 30 %. Це призводить до того, що внутрішні ціни вищі, ніж світові, зокрема, в Росії. На думку експертів, у разі збереження планів уряду про заборону імпорту російських добрив, ціни на азотні добрива в Україні перевищуватимуть світові більше ніж на 50 % [161].

За завищених цін на добрива аграрії вносять їх набагато менше норми. Результати проведеного дослідження показують, що в середньому рівень внесення азотних добрив становить 40–60 кг на 1 га. У Німеччині, наприклад, сільгоспвиробники вносять у розрахунку на гектар близько 150 кг азоту в діючій речовині. Це призводить до того, що в Україні кожний гектар сільськогосподарських угідь щорічно втрачає від 200 до 400 кг поживних речовин. Як наслідок, сільгоспвиробники зазнають втрат від виснаження ґрунтів і зменшення валового збору сільськогосподарських культур.

Серед основних споживачів паливно-енергетичних ресурсів аграрний сектор економіки посідає домінуюче місце і споживає понад 26 % дизпалива та 6 % бензину. Необхідно відзначити, що протягом 2011–2017 рр. спостерігалося суттєве зменшення придбання бензину сільськогосподарськими підприємствами (рис. 2.16).

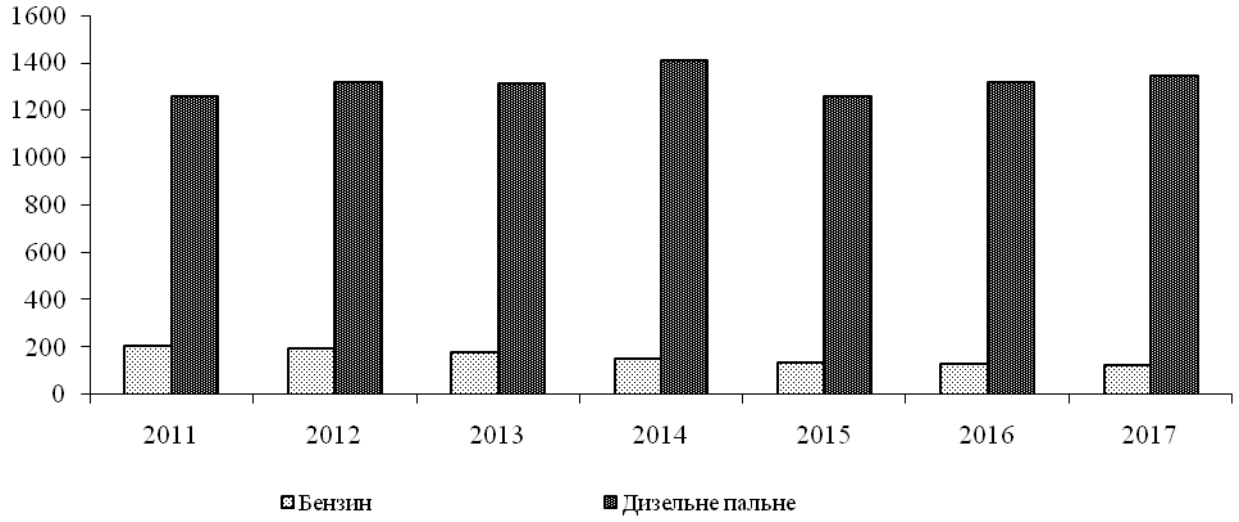

Рис. 2.16. **Динаміка придбання бензину та дизельного пального сільськогосподарськими підприємствами, тис. т**

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Таку ситуацію можна пояснити впливом низки чинників. По-перше, в більшості сільськогосподарських підприємств унаслідок модернізації технічної бази почали використовувати автомобілі з дизельними двигунами. По-друге, поширення в останні роки тенденції щодо залучення до виконання транспортних робіт сторонніх організацій, а також практики продажу врожаю на умовах франко-тік, франко-елеватор та навіть франко-поле. У цьому разі транспортні витрати оплачують покупці сільськогосподарської продукції.

Упродовж 2011–2017 рр. дещо збільшилися обсяги придбання дизельного пального. Це пояснюється тим, переважна частина сільськогосподарської техніки працює переважно на цьому пальному. Оскільки обсяги валової продукції сільського господарства щороку збільшуються, відповідно, зростають й обсяги споживання дизельного пального аграрним сектором економіки. Нині 1 кг дизельного пального при використанні сучасних технологій виробництва лише дає 2–3 кг зерна. При застосуванні інтенсивних технологій віддача пального зросте до 7–9 кг зерна на 1 кг пального.

Як свідчать результати групувань, найвищий рівень ефективності використання пального в сільськогосподарських підприємствах з рівнем витрат пального на 1 га ріллі 501–1000 грн, головним чином за рахунок високого рівня рентабельності (табл.2.26).

Таблиця 2.26

Групування сільськогосподарських підприємств за рівнем витрат на нафтопродукти на 1 га ріллі, 2016 р.

Групи за витратами на нафтопродукти на 1 га ріллі, грн	Кількість підприємств	Витрати на 1 га ріллі, грн	Витрати на нафтопродукти на 1 га ріллі, грн	Рентабельність с.-г. продукції, %	у т.ч.	
					рослинництва	тваринництва
0,0	592	75	0	18,5	44	5,5
1-500	720	6007	153	39,5	47	3,7
501-750	857	8105	647	45,9	54	2,6
751-1000	1407	9510	880	45,3	51	8,2
1001-1500	2379	12247	1222	38,9	46	-4,9
1501-2000	1023	15301	1695	32,6	38	8,7
2001-3000	601	17165	2349	35,2	39	12,7
більше 3000	367	30341	4625	23,9	25	13,1
Всього	7946	11584	1144	37,2	44	3,8

Джерело: розраховано автором.

На нашу думку, саме коливання цін на пальне, зокрема, на нафту на світовому ринку є одним із чинників підвищення витрат на сільськогосподарську продукцію.

Оцінюючи проблему фінансування придбання оборотних матеріальних засобів сільськогосподарськими підприємствами, необхідно констатувати, що період їх накопичення не збігається з часом масової реалізації продукції. У даному випадку вирішенням цієї проблеми є банківське кредитування чи отримання від постачальників товарно-матеріальних цінностей під майбутній урожай, що спричиняє зростання кредиторської заборгованості господарств корпоративного сектору аграрної економіки (рис. 2.17).

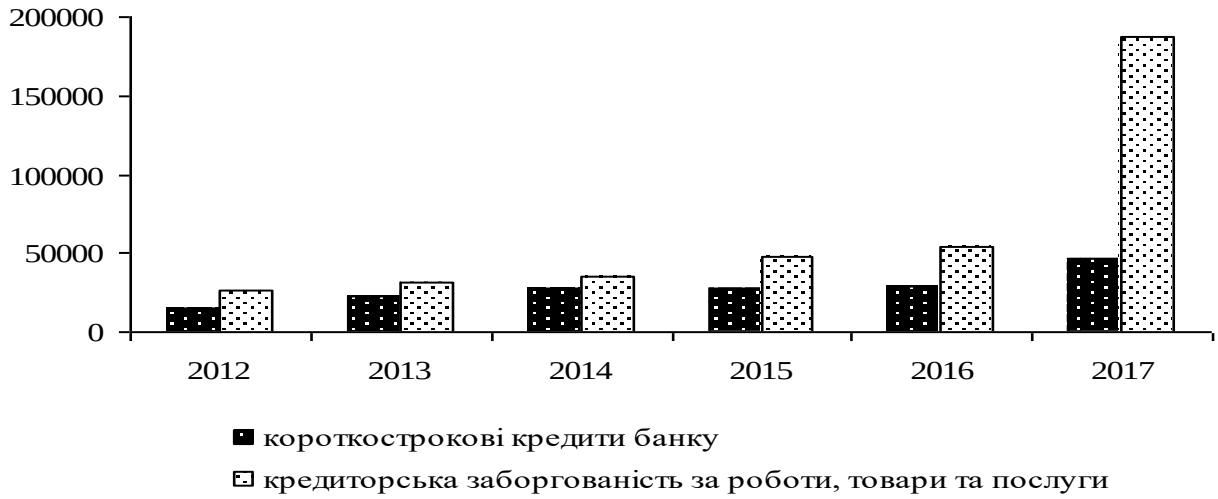

Рис.2.17. **Динаміка короткострокових кредитів банків та кредиторської заборгованості за роботи, товари і послуги,** тис. грн

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Кредити від виробників засобів захисту рослин, насіння та сільгосптехніки є додатковим джерелом фінансування, що становить більше половини кредитів аграрного сектору. Такі компанії мають інформацію про позичальників, тому швидко приймають рішення, навіть протягом доби, а процентна ставка для постійних клієнтів може бути нижче 10 %.

У 2017 р. українські банки надали сільгоспвиробникам кредитів на суму 115 млрд грн. Більшість фінансових установ намагається працювати з господарствами, які обробляють від 500 га до 10 тис. га землі. Малий і середній бізнес показали свою стійкість і здатність обслуговувати взяті кредити. За даними НБУ, проблеми з поверненням кредитів мають близько 5 % малих і середніх аграрних підприємств. У порівнянні з рівнем непрацюючих кредитів підприємствам, який на початок 2018 р. становив 54,6 %, платіжна дисципліна в аграрному секторі виглядає досить добре.

Дедалі більше українських банків визнають, що аграрний сектор – один із найнадійніших позичальників. Водночас вартість аграрних кредитів вища порівняно з кредитуванням інших секторів. На нашу думку, перспективним джерелом є залучення фінансових ресурсів за допомогою аграрних розписок. Аграрії оформили 275 аграрних розписок на 1,7 млрд грн. За даними IFC, інструментом аграрних розписок скористалися переважно середні (53 %) і малі господарства (38 %) [162].

Оцінюючи рівень відтворення складових матеріально-технічного бази, можемо констатувати, що в більшості сільськогосподарських підприємств технічне забезпечення відповідає технологіям виробництва основних видів сільськогосподарської продукції. Проте обсяги використання мінеральних, а особливо органічних добрив, суттєво не досягають нормативного значення. Ця обставина свідчить, що більшість сільськогосподарських підприємств використовують природну родючість. Основним чинником такого становища є очікування на відкриття ринку земель сільськогосподарського призначення, що призведе, на нашу думку, до суттєвого перерозподілу між потенційними власниками земель сільськогосподарського призначення.

Відкриття ринку землі залишається одним із пріоритетних реформ в Україні з погляду як залучення приватних інвестицій, так і надання кредитів уряду країни. Щодо комерційних кредитів існує невизначеність у правилах гри на ринку землі, яка перешкоджає надходженню інвестицій, зокрема в зрошення, переробку, зберігання, тваринництво та інші галузі сільського господарства, які мають високу додану вартість, а також стимулюють збільшення ВВП і поліпшення торгового балансу України.

2.3. Ефективність формування та використання матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств

Матеріально-технічна база сільськогосподарських підприємств як складна система формується біологічною, технологічною, технічною, економічною та іншими функціональними підсистемами, ефект від взаємодії яких досягається за умови використання інноваційних та ресурсоощадних технологій, сучасного інформаційного забезпечення процесу управління. Складові матеріально-технічного забезпечення діяльності сільськогосподарських підприємств перебувають у русі системи взаємопов’язаних елементів і важелів, які доцільно аналізувати комплексно з метою визначення рушійних сил, які активізують розвиток підсистем формування та використання МТБ.

Поділяємо думку науковців про те, що сучасні організаційно-економічні умови господарювання сільськогосподарських підприємств потребують використання матеріально-технічних ресурсів із найбільшою ефективністю й економністю, на основі інноваційних ресурсоощадних технологій, для яких характерна висока адаптивність до кліматичних змін [83].

Слід зазначити, що орієнтація до ресурсоощадної діяльності сільгосппідприємств передбачає комплексне використання ресурсів, максимальна мінімізація всіх видів втрат, якнайбільше залучення в господарський обіг вторинних матеріальних і енергетичних ресурсів при заміщенні вичерпних невідновлювальних їх видів тощо. Основна властивість системи ресурсозбереження полягає в тому, що раціональне споживання ресурсів виробництва забезпечує досягнення емерджентного ефекту і значно підвищує стійкість розвитку галузей сільського господарства в цілому, знижуючи їх витратність і екстенсивність, а також мінімізує прояв різних ризиків.

Виробничі фонди, створені суб'єктом, як найважливіший елемент матеріально-технічної бази аграрного виробництва визначають економічний потенціал сільськогосподарських товаровиробників. Матеріально-речова форма виробничих фондів являє собою кошти і предмети праці [163].

Для забезпечення розширеного відтворення технічної бази сільського господарства, на нашу думку, необхідно розробити та забезпечити реалізацію ресурсоощадної та інноваційної стратегії розвитку на основі технічної модернізації машинно-тракторного парку й інноваційних адаптивних технологій. Видова структура основних фондів за своїм змістом і функціональним призначенням різноманітна, її елементи специфічні, мають власні відміні риси, що потребує диференційованих підходів до їх дослідження.

Відповідність рівня розвитку технічної бази сільськогосподарського виробництва вимогам інноваційного розвитку визначається, в першу чергу, нормативно обґрунтованим рівнем забезпечення основними виробничими фондами, що сприятиме ефективному використанню виробничого потенціалу підприємств [164].

Основні виробничі засоби складають найбільшу частку в структурі матеріально-технічної бази сільськогосподарського виробництва і тому характеризують ступінь її розвитку, рівень фондоозброєності та продуктивності праці підприємства та галузі в цілому. Основні виробничі фонди за економічним

змістом являють собою капітальні кошти, що включають споруди та незавершене будівництво, передавальні пристрої, машини й устаткування, робочі машини та обладнання, робочі і продуктивні тварини, багаторічні насадження, біологічні активи, транспортні та технічні засоби, технології, нематеріальні активи, тощо.Вони багаторазово беруть участь у виробничому процесі, зберігаючи натурально-речову форму протягом тривалого періоду експлуатації та поступово переносять свою вартість на готову продукцію у вигляді амортизаційних відрахувань. Очевидно, що ефективність їх використання впливає на економічні показники діяльності підприємства – собівартість, прибуток, окупність витрат тощо, а також на можливості розширеного їх відтворення. Так, вітчизняний науковець, О. А. Нужна зазначає, що процес інтенсифікації використання ресурсів забезпечує приріст віддачі за рахунок підвищення продуктивності праці, кращого використання обладнання, підвищення капіталовіддачі тощо [165].

Головною функцією основних виробничих засобів у сільському господарстві є підвищення продуктивності суспільної праці, що можливо охарактеризувати через економічну, соціальну і екологічну ефективність. Так, економічна ефективність використання основних засобів характеризується ступенем їх впливу на збільшення обсягів виробництва продукції, підвищення продуктивності праці та прибутковості підприємства. Отже, ріст економічної ефективності використання виробничих засобів праці створює передумови для підвищення ефективної діяльності підприємства і галузі в цілому. Водночас соціальна ефективність основних засобів формується за умови створення кращих умов праці, а екологічна – виявляється у забезпеченні збереження довкілля.

Упродовж досліджуваного періоду спостережено підвищення вартості основних засобів сільськогосподарських підприємств в 2,25 рази, що позначається відповідно на величині амортизаційних відрахувань, які зросли більш ніж удвічі. Окрім зростання вартості основних засобів на їх величину відчутно впливають методи нарахування амортизаційних відрахувань, які суб’єкт господарювання може обрати самостійно (табл. 2.27).

Таблиця 2.27

Динаміка ефективності використання основних засобів

у сільськогосподарських підприємствах

Показники	Роки					2017 р. у % до	
	2013	2014	2015	2016	2017	2013 р.	2016 р.
Основні засоби, тис. грн	81768,5	85534,4	103733,8	143380,8	184137,9	225,2	128,4
Амортизація, тис. грн	9529,5	10181,5	13985,8	16818,7	23301,0	244,5	138,5
Енергетичні потужності, тис. кВт	41651	39107	31020	32835	31705	76,1	96,6
Фондовіддача, грн	1,88	2,40	3,37	2,71	2,47	131,4	91,1
Фондомісткість, грн	0,53	0,42	0,30	0,37	0,41	77,4	110,8
Рентабельність, %	18	25	98	63	38	20 в.п.	-25 в.п.
Фондоозброєність, грн/особу	132,59	151,85	195,58	262,89	371,2	280,0	141,2
Амортизаційна віддача, грн	16,16	20,16	25,01	23,11	19,5	120,7	84,4
Енергооснащеність, тис. кВт/га	2,02	1,91	1,51	1,58	1,59	78,7	100,6

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Оцінюючи величину амортизаційних відрахувань, необхідно констатувати, що об’єктивному її визначенню більшість сільськогосподарських підприємств не приділяє уваги. Цю обставину можна пояснити наявністю недосконалої системи оподаткування, зокрема тим, що господарства корпоративного сектору аграрної економіки є платниками 4-ї групи.

Наведені розрахунки в табл. 2.27 свідчать, що упродовж 2013–2017 рр. простежується зниження енергетичних потужностей активної частини основних засобів господарств корпоративного сектору аграрної економіки. Ця обставина зумовлена повільним процесом модернізації матеріально-технічної бази господарств, а також наслідками управлінських рішень менеджменту щодо оновлення основних засобів виробництва та оптимізації їх використання.

Встановлено, що окрім загальновідомих показників оцінювання ефективності використання основних засобів виробництва, деякі автори пропонують розраховувати додаткові. Так, Д. Рзаєв вважає за доцільне визначати фондовіддачу зіставленням величини досягнутого абсолютного економічного ефекту з річною сумою амортизації (у табл. 2.27 це показник амортизаційної віддачі) [166]. Дослідник вважає, що отриманий при цьому результат буде характеризувати

ефективність використання спожитих основних засобів на відміну від класичного варіанта, що відображає ефективність використання основних засобів у виробничій діяльності.

Авторська інтерпретація фондовіддачі викликає певні сумніви. Річ у тому, що показник, який використовується в чисельнику при розрахунку (вартість валової продукції, виручка, валовий дохід і т.д.), за своєю сутністю є динамічним і за інших рівних умов (обсяги виробництва, витрати на нього і якість отриманої продукції) зростатиме, внаслідок інфляції. Водночас знаменник (сума амортизаційних нарахувань, розрахована, як правило, лінійним способом) є статичною. Ця обставина може призвести до спотворення підсумкового показника, яке з плином часу наростатиме, а результат ділення – буде завищеним. Крім того, по групі основних засобів «Земельні ділянки» амортизація не нараховується, але ж земля є головним засобом виробництва в сільському господарстві, без якого ведення його неможливе. На відміну від інших основних засобів, які у міру використання зношуються, земля, за належного використання, може покращувати свою якість, набувати нових властивостей, підвищуючи свою родючість.

Оцінюючи вартісні показники ефективності використання основних засобів, фондовіддачі, зокрема, необхідно вказати на важливе значення цього показника. Вважаємо, що одним із основних чинників суб'єктивності вищезазначеного показника є недосконаліть методики його розрахунку, зокрема, невідповідність у часі формування вартісної складової товарної продукції та основних засобів.

З метою нівелювання неточності для розрахунку показників ефективності використання основних засобів виробництва доцільно враховувати залишкову вартість всіх основних засобів, у т. ч. орендованих, за вирахуванням вартості основних засобів, що тимчасово не використовуються, а також здані в оренду іншим суб'єктам господарювання. Зазначимо, що при розрахунку показників фондоозброєності та фондооснащеності ще й тепер використовують первісну вартість основних засобів, а залишкова вартість основних засобів – це первісна вартість за мінусом зносу. Як зазначено вище, підприємство самостійно приймає рішення про вибір методу нарахування амортизації (лінійний, зменшуваного

залишку, списання за сумою років терміну корисного використання і пропорційно обсягу продукції), то сума нарахованого зносу на один і той самий вид основних засобів буде істотно різнитися. При внесенні змін до облікової політики підприємства в частині переходу до прискореного методу нарахування амортизації величина залишкової вартості основних засобів зменшиться [167].

У практиці сільськогосподарських підприємств переважно застосовується лінійний метод нарахування амортизації, найчастіше об'єкти використовуються набагато довше, ніж закінчується період їх доцільної експлуатації, а терміни амортизації переглядаються лише після реконструкції або модернізації об'єкта, що не є поширеним явищем. Тому розрахунок показника забезпеченості підприємства основними засобами за їх залишковою вартістю відображатиме реальний рівень його технічного забезпечення, який надто важливий для визначення заставної бази при його кредитуванні.

Наступним напрямом удосконалення методики аналізу забезпеченості підприємства основними засобами є врахування результатів переоцінки їх засобів при порівнянні показників більш ніж за два роки. Основні засоби відображаються у вигляді вартісного показника, що має індексуватися внаслідок інфляції. Інформація про проведення переоцінки основних засобів будь-якого підприємства відображена в його обліковій політиці. Якщо здійснювати аналіз у межах двох років, то, на наше переконання, можна не індексувати вартість основних засобів, адже дані на кінець минулого періоду є даними на початок звітного періоду. Необхідність коригування основних засобів виробництва доводиться тим, що величина переоцінки (або уцінки) включається у додатковий капітал та відноситься до інших доходів (витрат). У разі переоцінки основних засобів їх вартість перераховується на встановлений коефіцієнт інфляції, і ця сума збільшує прибуток підприємства, а, отже, сприяє підвищенню його фінансової стійкості, хоча фактично оновлення основних засобів не відбулося, тобто технічне забезпечення не зазнало змін.

Важливим аспектом дослідження ефективності використання основних засобів є вплив спеціалізації виробничо-господарської діяльності суб'єкта господарювання в сфері агробізнесу (табл. 2.28). З цією метою було вибрано три найбільш поширені групи господарств корпоративного сектору аграрної економіки за рівнем

спеціалізації: вирощування одно- і дворічних культур, тваринництво, змішане сільське господарство.

Таблиця 2.28

Динаміка ефективності використання основних засобів сільськогосподарських підприємств залежно від виду діяльності

Показники	Роки					2016 р. у % до	
	2012	2013	2014	2015	2016	2012 р.	2015 р.
Вирощування одно- і дворічних культур							
Фондовіддача, грн/грн	2,26	1,92	2,50	3,71	2,83	125,2	76,3
Фондомісткість, грн/грн	0,44	0,52	0,40	0,27	0,35	79,5	129,6
Рентабельність, %	36,0	13,0	26,0	116,0	73,0	37,0	-43 в.п.
Фондоозброєність, грн/особу	112,00	127,19	146,30	185,96	262,40	234,3	141,1
Амортизаційна віддача, грн	22,82	15,87	20,70	26,26	24,72	108,3	94,1
Тваринництво							
Фондовіддача, грн/грн	2,00	1,89	2,42	2,59	2,39	119,5	105,8
Фондомісткість, грн/грн	0,50	0,53	0,41	0,39	0,42	84,0	95,5
Рентабельність, %	44,0	38,0	43,0	65,0	29,0	-15 в.п.	-36 в.п.
Фондоозброєність, грн/особу	125,70	144,25	160,84	242,54	297,73	236,9	265,8
Амортизаційна віддача, грн	19,14	17,01	21,09	22,82	18,61	97,2	81,6
Змішане сільське господарство							
Фондовіддача, грн/грн	1,49	1,05	1,47	1,66	1,35	90,6	81,3
Фондомісткість, грн/грн	0,67	0,95	0,68	0,60	0,74	110,4	123,3
Рентабельність, %	7,0	-14	-158	-125	-6	-14 в.п.	119 в.п.
Фондоозброєність, грн/особу	143,02	158,87	165,65	181,36	305,83	213,8	168,6
Амортизаційна віддача, грн	51,09	17,89	30,01	26,67	26,86	52,6	100,7

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Відповідно до КВЕД-10 до групи суб'єктів господарювання «Вирощування одно- дворічних культур» віднесено сільськогосподарські підприємства, які вирощують небагаторічні культури – не більше двох вегетаційних періодів. До них відносять суб'єкти господарювання, які вирощують зернові культури (крім рису), бобові культури і насіння олійних, овочів та баштанних культур, коренеплодів і бульбоплодів та інших одно- дворічних культур.

За КВЕД-10 «Тваринництво» класифікуються господарства з вирощування та розведення всіх видів тварин, крім водних. Цей клас включає: утримання та догляд за сільськогосподарськими тваринами за винагороду або на умовах контракту; одержання сирих шкур сільськогосподарських тварин у місцях забою; до класу 01.50 «Змішане сільське господарство» належить діяльність

сільськогосподарських одиниць, які поєднують рослинництво і тваринництво без визначення спеціалізації. Обсяг усіх видів сільськогосподарських операцій, виконуваних одиницею, не є визначальним фактором. Якщо для окремо взятої одиниці із вироблених продуктів у рослинництві чи у тваринництві становить 66 % і більше валової доданої вартості, її діяльність не має бути віднесена до цього класу. Зазначена одиниця класифікується за перевагою або в рослинництві, або у тваринництві.

При виборі сільськогосподарських підприємств з метою проведення оцінки ефективності використання матеріально-технічної бази користувалися таким показником, як частка у структурі товарної продукції та основних засобів. Так, частка господарств корпоративного сектору аграрної економіки КВЕД «Вирощування одно- і дворічних культур» протягом 2012–2016 рр. становить за вищезазначеними критеріями близько 80 %, КВЕД-10 «Тваринництво» – близько 15 %, решта – припадає на господарства, які класифікуються КВЕД-10 як «Змішане сільське господарство».

Так, найвищий рівень показників використання основних засобів мають господарства корпоративного сектору аграрної економіки, що спеціалізуються на вирощуванні одно- і дворічних культур. Ця категорія сільськогосподарських товаровиробників характеризується високим рівнем використання активної частини основних засобів, які є складовою технології вирощування сільськогосподарських культур, про що свідчать одержані показники фондовіддачі. Таку ситуацію можна пояснити тим, що більшість керівників сільгосппідприємств відмовляються від використання об’єктів пасивної частини основних засобів у виробничому процесі, зокрема, капітальних споруд під зерносховища, потужностей для сушіння зерна.

Подібної політики у використані основних засобів притримується і менеджмент суб’єктів господарювання, які спеціалізуються на виробництві продукції тваринництва. Так, нині для утримання корів та свиней підприємства використовують тимчасові не титульні споруди, що зумовлено кількома обставинами. По-перше, мінімізуються інвестиції на розвиток молочного скотарства і свинарства, знижується собівартість за рахунок зменшення величини

амортизаційних відрахування. По-друге, з позиції біобезпеки утримання сільськогосподарських тварин.

Як свідчать результати досліджень господарства корпоративного сектору аграрної економіки, які розвивають змішані види діяльності, вони не вдаються до реалізації заходів щодо підвищення ефективності використання основних засобів. Більшість із них використовують застарілі технології та технічні засоби, які формують високий рівень фондомісткості та фондоозброєності, однак не сприяють підвищенню показників продуктивності і, як наслідок, ефективності діяльності підприємства.

Відомо, що з метою підвищення ефективності використання основних виробничих засобів наука та практика пропонує наступні рекомендації: звільнення від зайвого устаткування та інших основних засобів шляхом їх продажу або здачі в оренду; своєчасне і якісне проведення ремонтів; підвищення рівня кваліфікації обслуговуючого персоналу; своєчасне оновлення основних засобів з метою недопущення надмірного морального і фізичного зносу; підвищення коефіцієнта змінності роботи підприємства (якщо це економічно доцільно); поліпшення якості підготовки сировини і матеріалів до використання у виробничому процесі; підвищення рівня механізації та автоматизації виробництва; рівня концентрації, спеціалізації і комбінування виробництва; впровадження нової техніки і прогресивної технології (маловідходної, безвідходної, енерго- і паливоощадних); удосконалення організації виробництва і праці з метою скорочення втрат робочого часу та простоїв машин і устаткування тощо. Очевидно, що більшість із перелічених заходів для своєї реалізації вимагають значних капітальних вкладень і тривалого часу для їх здійснення.

У сільському господарстві специфічними засобами виробництва виступають живі організми (рослини і тварини), розвиток яких підпорядкований біологічним законам. Ця обставина зумовлює тривалість і сповільненість кругообігу коштів, який є неоднаковим у різних галузях сільського господарства. У більшості галузей рослинництва – зерновому господарстві та виробництві продукції технічних культур, тривалість обороту коштів становить приблизно рік, водночас у деяких галузях тваринництва, виноградарстві, садівництві – понад рік. Отже, процес

відтворення в сільському господарстві переплітається із природним, що зумовлює його специфіку [168]. На основі П(С)БО 30 «Біологічні активи» – це тварина або рослина, яка в процесі біологічних перетворень здатна давати сільськогосподарську продукцію чи додаткові біологічні активи, а також приносити в інший спосіб економічні вигоди [57].

Залежно від участі в господарському обороті біологічні активи поділяються наступним чином:

– поточні, які можуть давати сільськогосподарську продукцію чи додаткові біологічні активи, приносити в інший спосіб економічні вигоди протягом періоду, що не перевищує 12 місяців, а також тварини на вирощуванні та відгодівлі, зокрема посіви озимих та ярих зернових культур, однорічних трав тощо, а також тварини, які ще не переведені до основного стада великої рогатої худоби, свиней, овець, а також птиця, кролі, звірі, бджоли, риба та ін.;

– довгострокові – це усі біологічні активи, які не є поточними. До них належать: багаторічні насадження, зокрема сади, виноградники, плантації хмелю та ягідних культур, багаторічні трави тощо, а також тварини основного стада. Водночас у птахівництві, кролівництві та звірівництві тварини основного стада визнаються поточними біологічними активами, як незрілі довгострокові. До них належать біологічні активи, операційний цикл створення яких перевищує 12 місяців (крім тварин на вирощуванні та відгодівлі) та які у звітному періоді ще не здатні давати сільськогосподарську продукцію чи додаткові біологічні активи прийнятної якості й кількості. Це зокрема, багаторічні насадження (сади, виноградники, ягідники та ін.), що не досягли пори плодоносіння. Тож у результаті біологічних перетворень, тобто якісних і кількісних змін біологічних активів (БА), отримують додаткові БА (приплід, саджанці) та сільськогосподарську продукцію.

Результати оцінки ефективності використання біологічних активів сільськогосподарських підприємств (табл. 2.29).

Таблиця 2.29

Динаміка ефективності використання біологічних активів у сільськогосподарських підприємствах

Показники	Роки	2017 р. у % до

	2013	2014	2015	2016	2017	2013 р.	2016 р.
Біологічні активи – всього, тис. грн	19473,2	18990,2	22138,9	25695,7	28921	148,5	112,6
у т. ч. довгострокові, тис. грн	7679,4	7098,2	8091,3	8955,0	10472,5	136,4	116,9
поточні, тис. грн	11793,8	11892,0	14047,6	16740,7	18448,5	156,4	110,2
Віддача біологічних активів, грн	7,91	10,81	15,80	15,13	15,71	198,6	103,8
Рентабельність, %	77,02	113,08	460,63	350,62	239,77	162,75 в.п.	-110,85 в.п.

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Наведені дані табл. 2.29 свідчать, що упродовж досліджуваного періоду вартість біологічних активів основних видів зростала. Ця обставина зумовлена відродженням садівництва, де основним засобом виробництва є багаторічні насадження – довгострокові біологічні активи в рослинництві. Водночас, за період аналізу зростання їх вартості викликано, в першу чергу, інфляційними процесами.

За результатами проведеного групування сільгосппідприємств за напрямами виробничої діяльності встановлено, що найвищий рівень використання біологічних активів мають господарства корпоративного сектору, спеціалізовані на вирощуванні одно- та дворічних культур, найнижчий – багаторічних культур. Це можна пояснити економічною ситуацією у вітчизняному садівництві, де за останні 20 років площі насаджень під такі культури зменшилися майже утричі – із 636,9 тис. га у 1995 р. до 196,7 тис. га у 2017 р. (табл. 2.30).

Таблиця 2.30

Динаміка показників ефективності використання біологічних активів у сільськогосподарських підприємствах залежно від виробничої спеціалізації

Показники	Роки					2016 р. у % до	
	2012	2013	2014	2015	2016	2012 р.	2015 р.
Вирощування одно- і дворічних культур							
Біологічні активи, тис. грн	9588,6	9570	9761	11262,3	13724,1	143,1	121,9
Віддача біологічних активів, грн	12,13	11,45	15,89	25,06	23,19	191,2	92,5
Рентабельність, %	193,62	79,43	165,32	784,37	597,11	403,49 в.п.	187,26 в.п.
Вирощування багаторічних культур							
Біологічні активи, тис. грн	1970,9	2231,3	1711,6	1781,4	2023	102,6	113,6

Віддача біологічних активів, грн	1,87	1,78	2,73	2,38	1,88	100,5	79,0
Рентабельність, %	65	82	135	82	32	-33 в.п.	-50 в.п.
Тваринництво							
Біологічні активи, тис. грн	6539,9	6857	7284,9	8777,4	9577,6	146,4	109,1
Віддача біологічних активів, грн	4,79	4,61	5,40	6,29	6,02	125,7	95,7
Рентабельність, %	105	92	95	157	74	-31 в.п.	-83 в.п.
Змішане сільське господарство							
Біологічні активи, тис. грн	404,7	448,4	134,4	145,9	196,2	48,5	134,5
Віддача біологічних активів, грн	2,42	2,01	8,69	9,69	9,86	407,4	101,8
Рентабельність, %	10,58						

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Необхідно відзначити мінімальне зростання вартості біологічних активів у тваринництві, що є відображенням стану скотарства та свинарства, де сконцентрована найбільша кількість довгострокових біологічних активів. Відносно низький рівень віддачі біологічних активів відображає інвестиційну непривабливість виробництва яловичини, молока та свинини в сільськогосподарських підприємствах. Відомо, щогалузь молочного скотарства є капіталомісткою, а результати її функціонування безпосередньо залежать від обсягу інвестицій, оскільки за умови вкладення 1500–3000 дол. США в розрахунку на корову і належного управління виробництвом молока можна домогтися високої добової продуктивності стада – в межах 25–35 л, що в нинішніх умовах є досить ризиковою справою [169].

Оцінюючи вартісну складову біологічних активів, необхідно розглянути проблеми їх оцінювання. Зокрема, положеннями П(С)БО 30 «Біологічні активи» та Методичними рекомендаціями з бухгалтерського обліку біологічних активів змінено традиційні для сільського господарства методи, що базувались на розрахунках виробничої собівартості [170]. Нині цей вид активів відображається в обліку та звітності за справедливою вартістю, зменшеною на очікувані витрати на місці продажу: на дату складання балансу – для поточних, довгострокових та додаткових біологічних активів (п. 9–11 П(С)БО 30); під час первісного визнання в тому звітному періоді, у якому вони відокремлені від біологічних активів (отримання приплоду, збір урожаю) – додаткові біологічні активи та сільськогосподарська продукція (п. 9,12 П(С)БО 30). Специфіка обліку сільськогосподарських підприємств полягає в тому, що протягом досить тривалого періоду суб'єкт господарювання

може нести лише витрати на перетворення біологічних активів, а прибуток фактично виникає лише в період їх реалізації. У зв'язку з цим на основі П(С)БО 30 оцінка їх здійснюється за справедливою вартістю. Якщо їх визначити не можливо або підприємство оподатковується за загальною системою ці активи повинні визначатися та оцінюватися за наступним чином: первісною вартістю з урахуванням суми зносу та втрат від зменшення корисності – для довгострокових активів; за виробничою собівартістю – для поточних і додаткових БА, а також сільськогосподарської продукції. Однак не невирішеною проблемою в застосуванні П(С)БО 30 залишається визначення цін активного ринку та витрат на місці майбутнього продажу. Нині на законодавчому рівні не розроблено методичних рекомендацій щодо оцінки, а, отже, визначення справедливої вартості постає проблемою кожного сільськогосподарського підприємства.

Визначення справедливої вартості біологічних активів і сільськогосподарської продукції має ґрунтуватися на цінах активного ринку. Її можна визначати на підставі:

цін, що склалися на відповідні біологічні активи та сільськогосподарську продукцію на активному ринку на звітну дату. Тобто для визначення справедливої ціни аналізуються цінові пропозиції постійних контрагентів на ці активи, ціни суб'єктів господарювання, що продають подібні БА та сільськогосподарську продукцію (п. 13 П(С)БО 30; п. 5.2 Методичних рекомендацій №1315) [57; 170];

останньої ринкової ціни за операцією з такими біологічними активами та сільськогосподарською продукцією – якщо немає активного ринку на такі активи та якщо не відбулися суттєві негативні зміни в технологічному, ринковому, економічному або правовому середовищі, у якому діє підприємство (п. 14.1 П(С)БО 30; п. 5.3 Методичних рекомендацій № 1315) [57; 170];

ринкових цін на подібні біологічні активи та сільськогосподарську продукцію, відкоригованих з урахуванням індивідуальних характеристик, особливостей або ступеня завершеності біологічних перетворень (п. 14.2 П(С)БО 30; п. 5.4 Методичних рекомендацій № 1315) [57; 170];

додаткових показників, що характеризують рівень цін на біологічні активи, зокрема, за вартістю сільськогосподарської продукції або іншої продукції, яку можна одержувати в разі припинення процесів життєдіяльності біологічних активів

(велику рогату худобу, свиней можна оцінювати за вартістю м’ясопродуктів). Сільськогосподарське підприємство може самостійно встановити склад таких показників, розробити порядок їх визначення, а також методику оцінювання біологічних активів щодо їх застосування (п. 14.3 П(С)БО 30; п. 5.5 Методичних рекомендацій № 1315) [57; 170];

нинішньої вартості майбутніх чистих грошових надходжень від біологічних активів, розрахованої відповідно до п. 11–14 П(С)БО 28 «Зменшення корисності активів» – якщо інформація про ринкові ціни біологічних активів відсутня (п. 15 П(С)БО 30; п. 5.6 Методрекомендацій №1315) [57; 170].

Багатоваріантність визначення справедливої вартості біологічних активів і сільськогосподарської продукції ускладнює механізм оцінки. У разі їх відображення в балансі за справедливою вартістю вона зменшується на очікувані витрати на місці продажу. До них п. 4 П(С)БО 30 відносить витрати, пов’язані із продажем біологічних активів на активному ринку, зокрема комісійні винагороди продавцям, посередникам, непрямі податки, сплачувані під час реалізації продукції.

Отже, в нинішніх умовах спеціалістам бухгалтерської служби достовірно визначити справедливу вартість не можливо. Для здійснення оцінки біологічних активів менеджмент сільськогосподарських підприємств може залучати сторонніх фахівців, тоді справедлива вартість біологічних активів буде визначатися експертним шляхом, для якого характерний високий рівень суб’єктивності.

Дослідження особливостей використання матеріальних складових у процесі виробничої діяльності сільськогосподарських підприємств можемо дослідити на основі аналізу структури матеріальних витрат. Встановлено, що протягом 2007–2017 рр. зростала частка матеріальних витрат у структурі виробничої собівартості (рис. 2.18). Дана обставина зумовлена зростанням обсягів використання вхідних матеріальних ресурсів у процесі виробництва сільськогосподарської продукції та механізації виробничих процесів, що призводить до вивільнення працюючих і зниження рівня трудомісткості виробничих процесів.

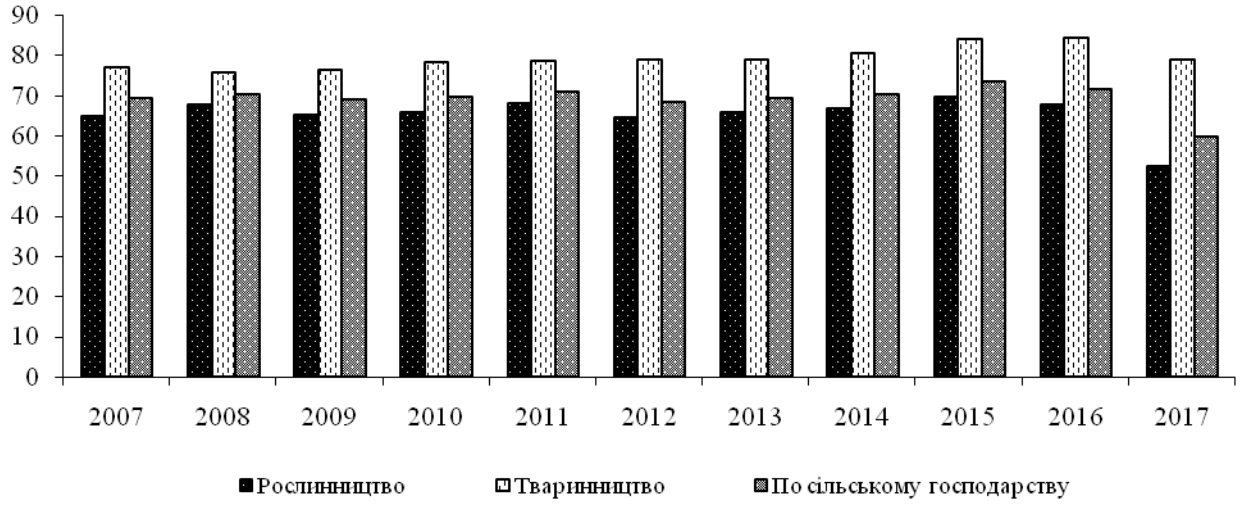

Рис. 2.18. **Динаміка частки прямих матеріальних витрат у структурі виробничої собівартості основних галузей сільськогосподарських підприємств, %**

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Дані рис. 2.18 свідчать, що у тваринництві частка прямих матеріальних витрат у структурі виробничої собівартості перевищує 80 %, водночас у рослинництві – майже 60 %. Це доводить про необхідність використання сільськогосподарськими підприємствами інструментарію нормування затрат праці та матеріальних складових виробничого процесу, що стане можливим за умови їх розробки науково-дослідними установами та відповідно підготовки методичних рекомендацій з даного питання. Окрім цього, на регіональному рівні доцільно формувати консультаційний та науковий супровід процесів планування виробничої діяльності, де одним із важливих напрямів повинно стати нормування витрат.

На основі вивчення організації технологічних процесів у молочному скотарстві доведено вплив різних нормоутворюючих чинників на трудомісткість виробництва молока: розмір ферми, спосіб утримання корів, спосіб і кратність доїння, тип доїльного апарата, кількість апаратів, з якими працює дояр, способи роздавання кормів та видалення гною з приміщення.

Так, розмір ферми суттєво впливає на величину трудомісткості обслуговування тварин. Аналіз даних паспортизації умов виробництва на фермах різних розмірів свідчить, що чим менша ферма, тобто чим менше утримуване поголів’я, тим нижче навантаження корів на одного працівника ферми. Так, на фермах із поголів’ям до

500 корів навантаження на одного працівника 8,7–11,5 голови, розміром 500–1000 корів – від 12,3 до 14,98, 1001–1500 – від 13,78 до 18,61 голови.

Одним із важливих технологічних чинників у економії матеріальних витрат та живої праці є спосіб утримання корів. Відомо, що в Україні понад 95,8 % поголів'я корів утримуються в стійлах на прив'язі, 4,2 % – безприв'язно і в боксах. Серед ферм з при-в'язним і безприв'язним способом утримання помітні очевидні відмінності у виробничих показниках. Затрати праці на 100 корів за боксового утримання корів на 26,5 % нижчі, а навантаження на одного дояра на 35 % вище, ніж при прив'язно-стійловому.

Водночас, суттєво змінюється продуктивність праці доярів, що обслуговують доїльні установки різного типу. Продуктивність за 1 год на доїльному майданчику «Ялинка» становить 50–70 корів. При доїнні корів доїльною установкою в стійлах дояр за годину може видоїти лише 13–15 голів. Норма обслуговування для дояра, що працює на доїльному майданчику «Тандем» – 62 голови; при машинному доїнні в стійлах – 45–50, при доїнні вручну і одним апаратом – 23–25, вручну –15–17 голів.

Впровадження інноваційних технологій у виробництво, що позитивно позначається на продуктивності праці в сільському господарстві, передбачає не тільки використання сучасної сільськогосподарської техніки та обладнання, високопродуктивних сільськогосподарських тварин і сортів рослин, а й інформаційних систем обліку й управління виробничо-господарською діяльністю, які відображаються у фінансовій звітності як нематеріальні активи [171]. Використання сучасних інформаційних модулів як складового елемента виробничої технології сприяє зростанню продуктивності праці та відповідно раціональному витрачанню матеріальних засобів.

Розглянемо ефективність використання трудових ресурсів як важливої складової ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств (табл. 2.31).

Таблиця 2.31

Динаміка продуктивності праці в сільськогосподарських підприємствах по основних галузях

Рік	На 1 зайнятого в с.-г. виробництві, у постійних цінах 2010 р., грн	У % до попереднього року

	с.-г. виробництво	рослинництво	тваринництво	с.-г. виробництво	рослинництво	тваринництво
2003	38007,0	44266,3	27351,7	93,3	86,3	115,5
2004	63376,9	78074,1	36084,0	166,8	176,4	131,9
2005	72621,9	86198,1	47992,8	114,6	110,4	133,0
2006	83854,6	98033,7	58507,4	115,5	113,7	121,9
2007	88571,3	94905,2	75970,2	105,6	96,8	129,8
2008	127372,5	142513,5	92722,8	143,8	150,2	122,1
2009	131332,0	138741,7	113976,7	103,1	97,4	122,9
2010	132680,4	133603,0	130473,7	101,0	96,3	114,5
2011	165229,0	171142,8	148840,3	124,5	128,1	114,1
2012	159679,0	155543,8	171798,3	96,6	90,9	115,4
2013	201216,9	202220,5	198185,6	126,0	130,0	115,4
2014	227753,4	228884,7	224105,1	109,1	108,2	111,6
2015	223309,9	218768,0	237990,0	98,0	95,6	106,2
2016	275317,8	270863,2	292511,2	123,3	123,8	122,9
2017	271491,4	260793,7	315503,8	98,6	96,3	107,9
2017 р. у % до 2003 р.	714,3	589,1	1153,5	-	-	-
2017 р. у % до 2016 р.	98,6	96,3	107,9	-	-	-

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Дані табл. 2.31 свідчать, що впродовж 2003–2017 рр. у досліджуваних підприємствах продуктивність праці зросла більш як у 7 разів, у т.ч. у тваринництві – більше ніж в 11 разів. Проте за цим показником Україна суттєво поступається провідним країнам світу. Основними стримуючими чинниками є недостатній рівень фінансового забезпечення господарств корпоративного сектору аграрної економіки та певною мірою консерватизм менеджменту. Для вітчизняної практики характерно не системне впровадження інноваційних технологій, а поступове запровадження їхніх елементів. На сьогодні рівень використання інновацій у вітчизняному сільськогосподарському виробництві оцінюється в 10–12 % порівняно зі світовим ринком. Найвищий рівень освоєння інноваційних технологій забезпечують агрохолдинги. За експертними оцінками, аграрним підприємствам необхідно щороку вкладати 5–10 % доходу в інноваційні технології. Якщо дотримувати такої логіки, то в масштабах аграрного сектору України необхідно вкладати до 5 млрд грн (або до 200 млн грн), не враховуючи придбання технічних ресурсів [172].

На думку деяких науковців, збільшення частки матеріальних витрат у структурі виробничої собівартості викликано значно вищими темпами зростання вартості вхідних матеріальних ресурсів порівняно зі зміною величини оплати праці [173]. Проте, як свідчать результати дисертаційного дослідження, в останні роки така чітка закономірність не спостерігається. Так, упродовж 2000–2006 рр., 2008 р., 2010–2013 рр. та 2015–2017 рр. темпи росту заробітної плати перевищували темпи зростання матеріальних ресурсів (рис. 2.19). Нині для більшості сільськогосподарських підприємств характерним явищем є процес тінізації трудових відносин із найманими працівниками. Так, у Черкаській області господарства корпоративного сектору аграрної економіки мають у землекористуванні 1450 тис. га сільськогосподарських угідь, для їх обробітку потрібно залучити 36,5 тис. робітників, фактично задіяно близько 29 тис. осіб.

Доказом цього негативного явища може бути те, що на початку весняно-польових робіт (2017 р.) працівники органів доходів і зборів Черкаської області виявили 834 випадки використання роботодавцями праці неоформлених осіб. Таких нелегальних працівників виявлено в Уманському районі – 91, Золотоніському – 72, Тальнівському – 70, Канівському – 57.

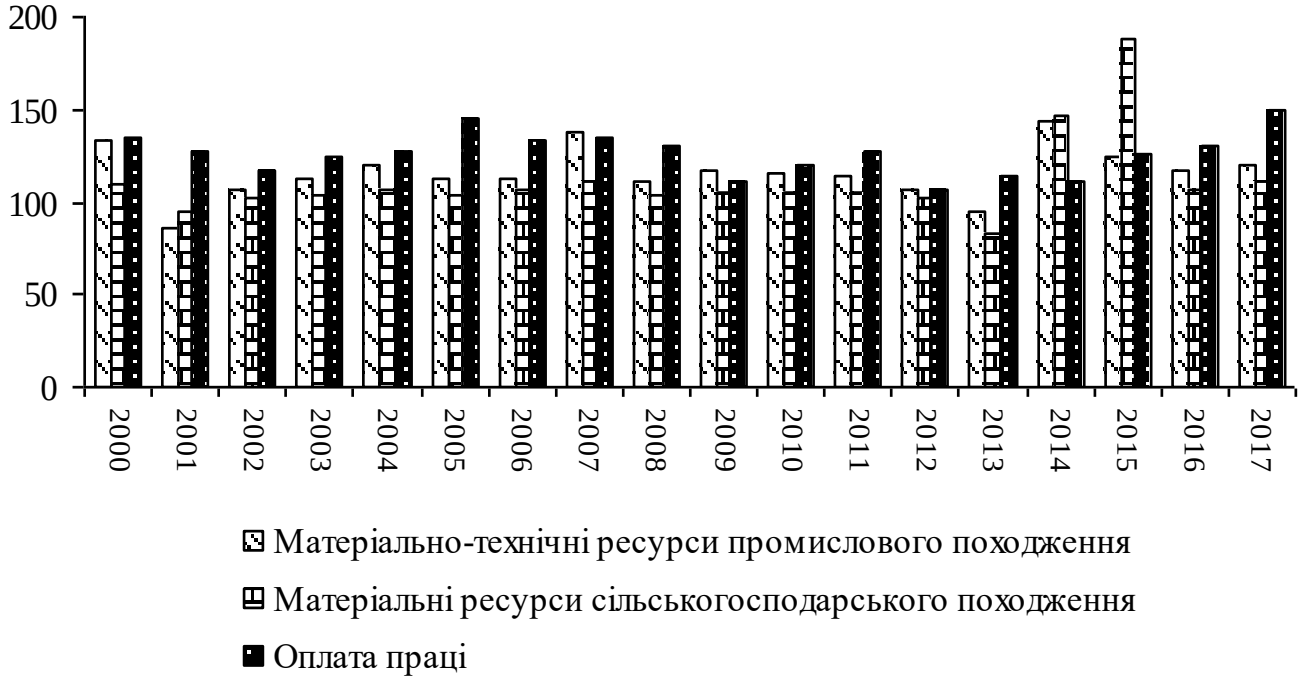

Рис. 2.19. **Динаміка індексів оплати праці в сільськогосподарських підприємствах, матеріально-технічних ресурсів промислового походження та матеріальних ресурсів сільськогосподарського походження, %**

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Встановлено, що сукупні витрати на виробництво сільгосппродукції в Україні у 2015–2017 рр. збільшилися в 2,1, в тому числі витрати на матеріально-технічні ресурси промислового походження – в 1,9 рази. Найбільша частка витрат спрямовується на придбання палива, міндобрив, техніки, кормів для тварин, електроенергії і запчастин. Зокрема, витрати на міндобрива у сільськогосподарських підприємствах становлять 34 %.

У 2017 р. сукупний індекс витрат сільськогосподарських товаровиробників на посівну кампанію порівняно з 2016 р. становив 121,8 %, отже, для виробництва однієї одиниці продукції сільськогосподарські підприємства повинні були витратити на 22 % більше ніж в 2016 р. Найбільше в 2017 р. подорожчали паливо, автотранспорт і запчастини для нього, а також міндобрива і нафтопродукти.

Для порівняння, в ЄС індекс цін на товари і послуги для аграрного сектору в 2017 р. були на рівні 101,8 %. Тобто європейські фермери порівняно з 2016 р. витратили коштів на придбання матеріальних ресурсів на 2 % більше. Найвищий індекс таких витрат зафіксували у Великобританії – 105,7 %. Водночас в Україні в2015–2017 рр. витрати зросли в 2,1 рази, в європейських умовах витрати фермера подешевшали на 4 %. Вітчизняні аграрії компенсували свої витрати за рахунок підвищення цін продажу сільгосппродукції, у 2015–2017 рр. індекс цін на продукцію сільського господарства склав 195 %. Подібна тенденція до росту цін на матеріальні ресурси збереглася і січні-лютому 2018 р., коли сукупні витрати сільськогосподарських товаровиробників збільшилися майже на 15 % порівняно з аналогічним періодом попереднього року, що, очевидно, призведе до чергового подорожчання сільськогосподарської продукції та продовольства.

Здійснюючи оцінку матеріаловіддачі, як одного із показників ефективності використання матеріальних ресурсів сільськогосподарських підприємств залежно від спеціалізації можемо констатувати, що найвищий рівень мають господарства корпоративного сектору аграрної економіки, для яких характерним є виробництво

змішаних видів сільськогосподарської продукції, найнижчим – у тваринницьких підприємствах (табл. 2.32).

Таблиця 2.32

Динаміка показника матеріаловіддачі у сільськогосподарських підприємств

Показники	Роки					2016 р. у % до	
	2012	2013	2014	2015	2016	2012 р.	2015 р.
Сільське господарство, мисливство та надання пов'язаних із ними послуг							
Матеріальні витрати, тис. грн	98728,6	119224,4	148646,8	219978,3	260586,2	263,9	118,5
Матеріаловіддача, грн	1,58	1,29	1,38	1,59	1,49	94,3	93,7
Вирощування однорічних і дворічних культур							
Матеріальні витрати, тис. грн	72571,1	87222,1	112719,9	170153,4	208541,3	287,4	122,6
Матеріаловіддача, грн	1,60	1,26	1,38	1,66	1,53	95,6	92,2
Виробництво продукції тваринництва							
Матеріальні витрати, тис. грн	21980,7	24895,9	29492,6	43068,8	45772,3	208,2	106,3
Матеріаловіддача, грн	1,43	1,27	1,33	1,28	1,26	88,1	98,4
Змішане сільське господарство							
Матеріальні витрати, тис. грн	584,2	750,9	1157,7	998,1	1137,7	194,7	114,0
Матеріаловіддача, грн	1,68	1,20	1,01	1,42	1,70	101,2	119,7

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Необхідно відзначити, що на вартісну складову у проведених розрахунках показника матеріаловіддачі, окрім інфляційних процесів, які спричинили зростання цін на вхідних матеріальних ресурсів, впливає методів оцінки та списання виробничих запасів. Як доводить А.В.Гриліцька, величина коефіцієнта оборотності поточних активів безпосередньо залежить від прийнятої на підприємстві методики їх оцінки [174].

Встановимо, як впливає на величину показника оборотності поточних активів використання методу їх оцінки за фактичною собівартістю. Використання цього методу в умовах тривалого зберігання запасів досягається зниження собівартості реалізованої продукції, а, отже, завищується величина прибутку, як наслідок, з більшого його розміру сплачується податок. Крім того, метод дозволяє істотно

знизити вартість залишків матеріалів, а значить штучно завищується значення показника їх оборотності.

При використанні в умовах інфляції методу оцінки матеріалів вартості останніх закупівель (ЛІФО) відбувається максимізація собівартості реалізованої продукції, адже метод ЛІФО передбачає списання на виробництво вартість тих матеріалів, які були придбані останніми, і величина залишків у балансі визначається виходячи з вартості матеріалів, закуплених першими [175]. З точки зору оподаткування для підприємства цей метод є привабливим, але призводить до спотворення величини залишків матеріалів у бік їх зменшення. І як результат – знижується достовірність показника оборотності активів. Отже, використання цього методу дає можливість маніпулювати показником прибутку, тому метод ЛІФО заборонено використовувати. На підставі того, що на більшості сільськогосподарських підприємств за рахунок впливу сезонності запаси надходять нерівномірними партіями протягом року, найдоцільніше застосовувати метод середньозваженої собівартості.

Метод ФІФО базується на тому, що матеріальні запаси на кінець періоду оцінюються за цінами останніх закупівель, а на собівартість реалізованої продукції витрачені матеріали списуються за вартістю перших їх закупівель. Оцінка запасів товарно-матеріальних цінностей за методом ФІФО призводить до того, що собівартість реалізованої продукції формується виходячи з найбільш низьких (в умовах інфляції) цін на матеріали, а їх залишки оцінюються за максимальною (ринкової) вартості. Тому оборотність поточних активів в даному випадку нижче, ніж при використанні розглянутих раніше методів оцінки запасів [176].

Процес інтенсифікації сільськогосподарського виробництва, зокрема, рослинництва, стимулює до зростання рівня прямих матеріальних витрат (рис. 2.20).

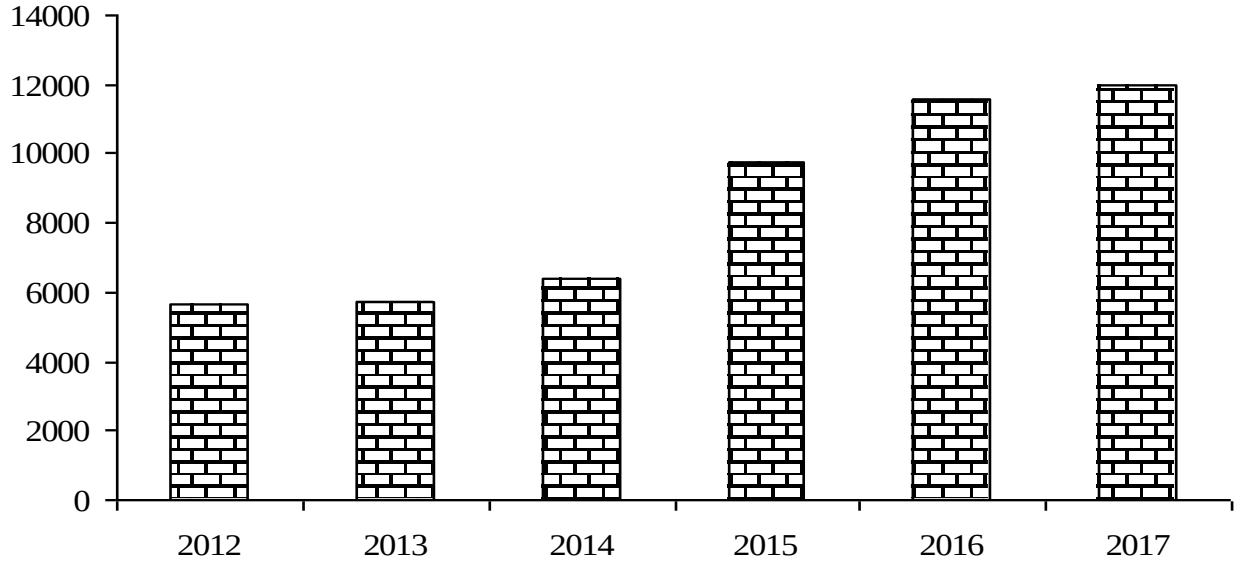

Рис. 2.20. **Динаміка прямих матеріальних витрат на 1 га сільськогосподарських угідь,** грн/га

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Дана обставина викликана двома основними чинниками: інфляційними процесами, які спричинили підвищення вартості вхідних матеріальних ресурсів у гривневому вираженні, а також збільшення обсягів придбання добрив, засобів захисту тощо. За даними моніторингу ринку посівного матеріалу, в середньому на 1 га вартість насіння кукурудзи вітчизняної селекції нині становить близько 560–900 грн, іноземної – від 2000 до 2400 грн, соняшнику – відповідно 210 і 1800 грн, сої – від 1600 до 2000 грн та 2800 грн. Ціни на паливо у 2016 р. зросли на 19,5 % проти 2015 р. Зростання цін пришвидшилось у IV кварталі 2016 р. та відображало підвищення цін на нафту на світових ринках та помірну девальвацію гривні. Однак у IV кварталі 2016 р. уповільнилося зростання цін на скраплений газ до 24.0 % проти відповідного періоду 2015 р., що пов’язано з подоланням його дефіциту, який у попередні квартали сформувався внаслідок скорочення імпорту з Росії та Білорусі. Негативні явища, які спостерігаються в економіці країни, спричинили до того, що сільськогосподарські виробники намагаються придбати не сертифіковані мінеральні добрива та засоби захисту рослин. За останніми оцінками ФАО, на світовому ринку частка контрафактної продукції пестицидів становить близько 15 %, а в Україні – до 25 %, що визначає тіньові умови ведення бізнесу.

Інтенсифікацію як процес розвитку виробництва, в основі якого лежить використання більш досконалих технологій, засобів і предметів праці, а також форм

його організації, певною мірою характеризує рівень здійснених витрат матеріальних ресурсів.

Як свідчать результати проведених досліджень, майже 23 % сільськогосподарських підприємств здійснюють матеріальні витрати в розрахунку на 1 га ріллі в межах 5001–7000 грн (табл. 2.33). Необхідно зазначити, що 882 господарства корпоративного сектору аграрної економіки, або 11,2 % від загальної кількості, вкладають понад 13 тис. грн/га.

Таблиця 2.33

Групування сільськогосподарських підприємств за рівнем матеріальних витрат на 1 га ріллі, 2016 р.

Групи за матеріальними ресурсами на 1 га ріллі, грн	Кількість підприємств	У % до всього	Рентабельність с.-г. продукції, %	Зернові			Насіння соняшнику		
				Урожайність, ц/га	Витрати на 1 га, грн	Рентабельність, %	Урожайність, ц/га	Витрати на 1 га, грн	Рентабельність, %
До 3000	939	11,8	19,8	26,4	4928	42,3	14,7	5425	89,6
3001-5000	1570	19,8	49,2	34,7	6859	45,3	19,1	7885	80,2
5001-7000	1819	22,9	44,6	44,9	9242	40,8	22,5	9303	73,8
7001-9000	1259	15,8	37,9	54,3	11385	40,6	26,0	11765	56,9
9001-11000	968	12,2	36,6	64,5	13333	36,5	28,4	13250	58,1
11001-13000	509	6,4	34,8	66,6	14790	35,2	30,9	14096	52,7
Більше 13000	882	11,1	28,5	69,0	17112	28,4	31,3	17842	40,2
Усього	**7946**	**100,0**	**37,2**	**52,2**	**11117**	**37,7**	**24,2**	**10875**	**62,9**

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Необхідно зазначити, що із зростанням обсягів прямих матеріальних витрат на одиницю площі підвищується врожайність основних сільськогосподарських культур. Так, урожайність пшениці в господарствах корпоративного сектору аграрної економіки 7 групи підвищилась майже в 2,6 рази порівняно із суб'єктами господарювання 1 групи, соняшнику – 2,2 рази.

Приріст урожайності основних сільськогосподарських культур не компенсує додаткового вкладені матеріальні витрати, що не забезпечує підвищення рівня рентабельності. Деталізований аналіз свідчить, що різниця між темпами приростами

урожайністю та прямих матеріальних витрат на 1 га ріллі до (-5 в. п.) забезпечить підвищення прибутковості. Як свідчать результати дослідження, спостерігається різновекторність напрямів зміни вищеназваних показників, що доводить про прямий вплив урожайності сільськогосподарських культур на співвідношення між величиною закупівельних цін і повною собівартістю. Також подібне явище можна трактувати, що нині здійснені матеріальні витрати, спрямовуються на підвищення родючості ґрунту, що забезпечить приріст урожайності сільськогосподарських культур.

Подібне явище зафіксовано і в тваринництві. Так, упродовж 2012–2017 рр. спостерігається зростання прямих матеріальних витрат у розрахунку на 1 умовну голову, особливо в 2016–2017 рр. (рис. 2.21).

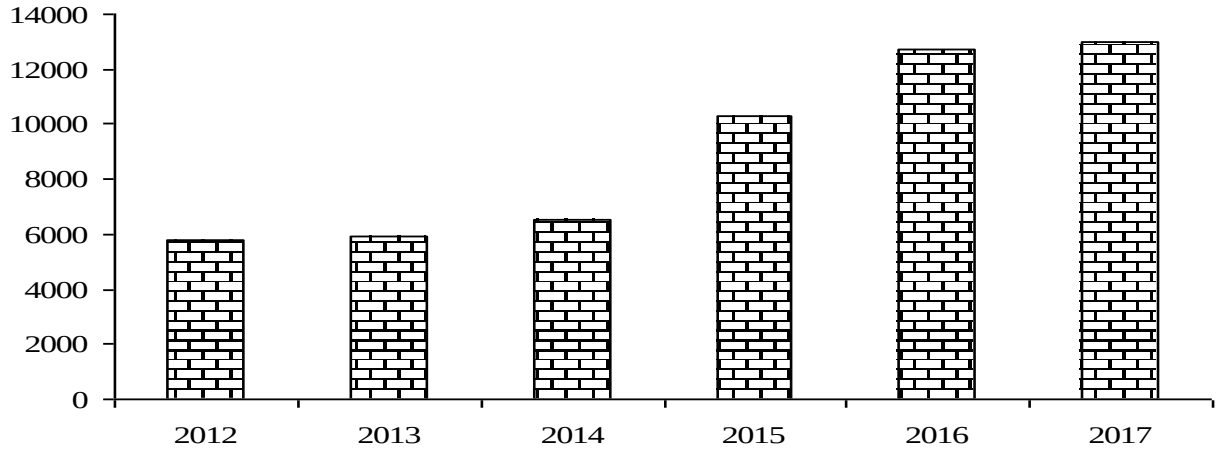

Рис. 2.21. **Динаміка прямих матеріальних витрат на 1 ум. голову в сільськогосподарських підприємствах, грн/гол.**

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Дана обставина зумовлена зростанням вартості вхідних матеріальних ресурсів, а також їх обсягу. В Асоціації тваринників України вважають, що оскільки корми у виробничій структурі тваринницької продукції великої рогатої худоби складають 60–70 %, а їх вартість з початку 2017 р. зросла на 33 % і продовжує підвищуватися, то слід очікувати подальшого подорожчання м'яса [177].

Ціни на кормові компоненти в першій декаді квітня та другій декаді травня 2017 р. значно збільшилися, і тенденція до їх зростання зберігається. Представники Асоціації тваринників України вважають, що за білковою сировиною можуть значно подорожчати соєва макуха (+ 17,4 %), соєвий шрот (+ 18 %), соняшникова макуха (+ 32 %), соняшниковий шрот (+ 33,4 %). Зернові: на ячмінь – 4,2 %, пшеницю – 5,1 %,

кукурудзу – 8 %. За такої ситуації прибутковість виробництва молока в країні була найнижчою за три роки. Необхідно зазначити, що майже 21 % сільськогосподарських підприємств здійснюють прямі матеріальні витрати до 5000 грн на умовну голову, що забезпечує прибутковість лише на виробництві молока (табл. 2.34).

Таблиця 2.34

Групування сільськогосподарських підприємств за рівнем матеріальних витрат на 1 умовну голову, грн, 2016 р.

Групи за матеріальними витратами на 1 умовну голову, грн	Кількість підприємств	У % до всього	Рентабельність с.-г. продукції, %.	ВРХ			Свині			Молоко		
				Продуктивність, г	Витрати на 1 голову, грн	Рентабельність, %	Продуктивність, г	Витрати на 1 голову, грн	Рентабельність, %	Продуктивність, кг	Витрати на 1 голову, грн	Рентабельність, %
до 5000	592	20,7	30,0	359	2426	-5,7	153	1081	-8,4	547	5470	21,3
5001-7500	443	15,5	31,1	355	3889	-1,2	259	2296	-8,6	1130	11295	31,2
7501-10000	498	17,4	38,4	447	4306	-21,3	359	2841	4,3	1727	17270	25,2
10001-12500	374	13,1	30,1	493	5166	-15,3	443	3441	-20,0	2070	20703	26,4
12501-15000	307	10,7	41,5	525	6377	-24,4	517	4437	-1,6	2546	25464	25,0
15001-17500	221	7,7	32,4	686	8324	-32,4	634	5242	3,7	2717	27169	13,4
більше 17500	421	14,7	28,7	722	10143	-35,7	721	6159	4,2	3438	34376	12,8
Усього	**2856**	100,0	**32,9**	**550**	**6557**	**-24,8**	**482**	**3958**	**-4,5**	**2427**	**24265**	**18,2**

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Наведені дані в табл. 2.34 свідчать, що у м’ясному скотарстві зростання продуктивності сільськогосподарських тварин не компенсує приріст прямих матеріальних витрат, що в кінцевому результаті призводить до збитковості виробництва яловичини в сільськогосподарських підприємствах. Водночас у молочному скотарстві, незважаючи на збільшення величини прямих матеріальних

витрат та середньорічних надоїв, виробництво є прибутковим. Проте у свинарстві середньодобові прирости свиней понад 634 г компенсують прямі матеріальні витрати, що забезпечує мінімальний рівень рентабельності.

На нашу думку, одним із важливих показників ефективності використання матеріальних витрат є рівень витрати кормів на одиницю продукції у тваринництві сільськогосподарських підприємств. Витрати на корми у структурі собівартості кінцевої продукції в даних галузях становлять від 65 до 75 %.

Необхідно зазначити, що впродовж 1990–2000 рр. спостерігалося зростання витрат кормів, а від 2000 р. і дотепер – поступове їх зниження (рис. 2.22).

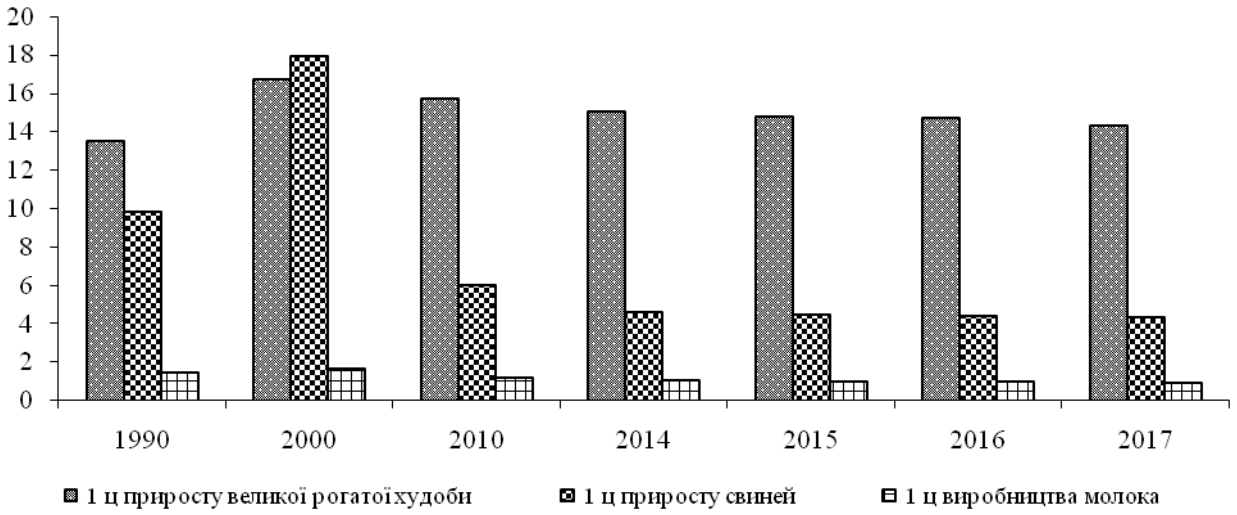

Рис. 2.22. **Динаміка витрат кормів на одиницю тваринницької продукції сільськогосподарських підприємств,** ц корм. од.

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Очевидно, що якісні та безпечні комбікорми є однією з умов забезпечення рентабельності сільгосппідприємства у тваринництві, птахівництві та свинарстві. Від ефективності виробництва на комбікормових заводах безпосередньо залежать економічні показники підприємств-споживачів. На тлі тенденції до зниження обсягів виробництва комбікормів у натуральному виразі, що зумовлено зменшенням поголів'я, дедалі більшої важливості набувають питання, пов'язані з ККД (коефіцієнтом корисної дії) різних комбікормів.

У 2017 р. було використано 11 млн т зернових культур, що на 10,4 % менше від показника 2016 р., що зумовлено, з одного боку, планомірним скороченням поголів'я, а з іншого – зростанням цін і високим попитом трейдерів на основні

зернові культури, що стимулює збільшення у кормах частки шротів і макух олійних культур.

У згаданому році 16,6 % від загальної кількості господарств корпоративного сектору аграрної економіки 475 сільськогосподарських підприємств здійснюють витрати у межах 5001–7000 грн на 1 умовну голову, що забезпечує найвищий рівень рентабельності, за винятком господарств першої групи (табл. 2.35).

Таблиця 2.35

Групування сільськогосподарських підприємств за рівнем витрат кормів на 1 умовну голову у 2016 р., грн

Групи за витратами на корми на умовну голову, грн	Кількість підприємств	Виробничі витрати на умовну голову, грн	Рентабельність с.-г. продукції, %	у т.ч.	ВРХ	Свині	Молоко
				тваринництва	Продуктивність, г	Продуктивність, г	Продуктивність, кг
0	18	13528	32,8	34,1	242	107	799
1-3000	450	2900	41,6	5,0	328	148	497
3001-5000	471	6398	25,8	7,4	377	241	1276
5001-7000	475	10899	45,2	30,4	413	340	1714
7001-9000	441	11833	31,6	-0,3	503	432	2121
9001-11000	321	15616	33,9	13,0	532	436	2443
11001-13000	252	19785	36,8	5,8	586	606	2822
Більше 13000	428	26232	27,1	0,5	792	668	3407
Усього	**2856**	**12731**	**32,9**	**7,6**	**550**	**482**	**2426**

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Зростання рівня витрат кормів у галузях тваринництва компенсується підвищенням продуктивності сільськогосподарських тварин та рівнем закупівельних цін, за винятком господарств корпоративного сектору аграрної економіки 5-ї групи.

Виробничі запаси є важливою складовою матеріально-технічної бази. Раціональне використання оборотного капіталу в умовах його дефіциту є одним із пріоритетних напрямків діяльності підприємства в даний час.

Найважливіша особливість сільського господарства полягає в тому, що в цій галузі спостерігається значний розрив між робочим часом і часом виробництва. Оборотні засоби в сільському господарстві авансуються на порівняно тривалий

період часу. Велика тривалість і сповільненість кругообігу авансованої вартості зумовлюють те, що відтворення в сільському господарстві є відносно тривалим процесом вирощування рослин і тварин, успішні результати якого великою мірою залежать від природного фактора. Збереження і постійне підвищення родючості ґрунту набуває в даному випадку вирішального значення.

Ще одна особливість кругообігу засобів у сільському господарстві пояснюється своєрідністю процесу накопичення виробничих запасів в циклі кругообігу і процесу нарощення витрат у виробничому циклі. Сезонний характер виробництва в галузі диктує необхідність одночасного накопичення і тривалого зберігання значних запасів насіння і кормів власного виробництва. Крім того, виникає потреба в сезонному накопиченні нафтопродуктів, запасних частин, мінеральних добрив та інших покупних товарно-матеріальних цінностей [178]. У зв’язку з цим сільськогосподарським виробникам доводиться авансувати в значних розмірах оборотні кошти в початкову стадію кругообігу. Сезонність виробництва призводить до нерівномірних затрат праці та коштів у виробничому процесі по місяцях і кварталах року. Цим пояснюється неоднакова потреба в оборотних коштах протягом першого півріччя, коли відбувається поступове наростання витрат в незавершеному виробництві, періоду масового виходу готової рослинницької продукції. При цьому оборотні кошти не тільки залучаються в оборот нерівномірно, але і нерівномірно вивільняються з нього.

Структура оборотних активів сільськогосподарських підприємств характеризується високою часткою виробничих запасів як частини оборотних активів підприємства, що знаходиться у сфері виробництва. Це може бути молодняк тварин і дорослих тварин на відгодівлі, насіння і посадкові матеріали, запасні частини і матеріали для ремонту, нафтопродукти, паливо, мінеральні добрива, агрохімікати та медикаменти, тара і тарні матеріали, малоцінні і швидкозношувані предмети тощо. Виробничі запаси необхідні для забезпечення нормального ритму виробництва з урахуванням умов надходження матеріальних ресурсів на підприємство та їх використання [179].

Упродовж 2012–2016 рр. незалежно від напряму виробничої спеціалізації сільськогосподарських підприємств спостерігається суттєве зростання їх вартості

(табл. 2.36). Дана обставина пояснюється збільшенням вартості вхідних матеріальних ресурсів промислового та сільськогосподарського виробництва, а також методами оцінки надходження виробничих запасів.

Таблиця 2.36

Динаміка ефективності використання виробничих запасів у сільськогосподарських підприємств

Показники	Роки					2016 р. у % до	
	2012	2013	2014	2015	2016	2012 р.	2015 р.
Сільське господарство, мисливство та надання пов'язаних із ними послуг							
Запаси, тис. грн	12088,8	11793,8	11892,0	14047,6	16740,7	138,5	119,2
Коефіцієнт оборотності	2,61	2,33	2,45	3,07	2,45	93,9	79,8
Тривалість обороту, днів	139,8	156,7	149,0	118,9	149,0	106,6	125,3
Вирощування одно- і дворічних культур							
Запаси, тис. грн	50880,4	55796,3	72566,9	97841,3	139822,1	274,8	142,9
Коефіцієнт оборотності	2,29	1,96	2,14	2,88	2,28	99,6	79,2
Тривалість обороту, днів	159,4	186,2	170,6	126,7	160,1	100,4	126,4
Виробництво продукції тваринництва							
Запаси, тис. грн	6592,2	6977,8	8565,2	11835,7	14546,9	220,7	122,9
Коефіцієнт оборотності	4,76	4,53	4,59	4,66	3,96	83,2	85,0
Тривалість обороту, днів	76,7	80,6	79,5	78,3	92,2	120,2	117,8
Змішане сільське господарство							
Запаси, тис. грн	314,4	340,6	383,5	859,3	863,8	274,7	100,5
Коефіцієнт оборотності	3,12	2,65	3,04	1,64	2,24	71,8	136,6
Тривалість обороту, днів	117,0	137,7	120,1	222,6	162,9	139,2	73,2

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Оцінюючи показники ефективності використання виробничих запасів можемо констатувати, що найвищий рівень оборотності виробничих запасів спостерігається у тваринницьких сільськогосподарських підприємствах, який у 2016 р. становив 3,96, або за період аналізу знизився на 16,8 в.п. Водночас при вирощуванні однорічних і дворічних культур у сільськогосподарських підприємствах у 2016 р. найнижчий коефіцієнт оборотності становив 2,28, або не значно знизився (на 0,4 в.п.) порівняно із 2012 р., що зумовлено специфікою рослинницької галузі. Подібна ситуація спостерігається і при виробництві змішаних видів продукції, де коефіцієнт

оборотностісклав 2,24 у 2016 р., або знизився за період аналізу на 28,2 в.п. Це можна пояснити тим, що у сільськогосподарських підприємствах зі змішаним товарним асортиментом поєднані рослинницька та тваринницька галузі, що відповідно вплинуло на зниження показників оборотності виробничих запасів. Уповільнення оборотності виробничих запасів зумовлено також специфікою їх формування, що передбачає створення виробничих запасів, зокрема, фонду насіннєвого, кормів і т.д.

Як вище наголошувалося, одним із чинників зростання вартості запасів є недосконаліть методів їх оцінки. Згідно з П(С)БО 9 «Запаси» придбані або виробленізапаси обліковуються на балансі підприємства за первісною вартістю [62]. Первісною вартістю запасів, які придбані за плату, є собівартість запасів, яка складається із таких фактичних витрат: суми, які сплачуються згідно з договором постачальнику (продавцю); суми, які сплачуються за інформаційні, посередницькі та інші послуги у зв’язку з пошуком і придбанням запасів; суми ввізного мита; суми непрямих податків у зв’язку з придбанням запасів, які не відшкодовуються підприємству; витрати на заготівлю виробничих запасів, на вантажно-розвантажувальні роботи, транспортування запасів до місця їх використання, разом із витратами по страхуванню і ризику транспортування запасів; інші витрати, які безпосередньо пов'язані з придбанням запасів і доведенням їх до стану, придатного для використання за призначенням. До таких витратналежать прямі витрати підприємства на доробку і підвищення якісних характеристик запасів [180].

Ефективність використання виробничих запасів залежить від багатьох факторів. Основні шляхи скорочення виробничих запасів зводяться до їх раціонального використання; ліквідації наднормативних запасів матеріалів; впровадження економічно обґрунтованих норм запасів; наближення постачальників сировини, напівфабрикатів, комплектуючих виробів тощо до споживачів; широке використання прямих тривалих зв’язків; розширення складської системи матеріально-технічного забезпечення, а також оптової торгівлі матеріалами та обладнанням; комплексна механізація і автоматизація вантажно-розвантажувальних робіт на складах.

Скорочення часу перебування оборотних активів у незавершеному виробництві досягається шляхом удосконалення організації виробництва, поліпшення

застосовуваних техніки і технології; розвитку стандартизації, уніфікації, типізації; вдосконалення форм організації промислового виробництва, застосування більш дешевих конструкційних матеріалів; удосконалення систем економічного стимулювання, ощадливого використання сировинних і паливно-енергетичних ресурсів; збільшення частки продукції підвищеного попиту [181].

Важливою складовою матеріально-виробничої бази є сільськогосподарські угіддя, отримання продукції пов'язано саме з якісним станом землі, характером і умовами її використання. Від того, наскільки раціонально використовується земля великою мірою залежить ефективність галузі в цілому і кожного господарюючого суб'єкта. У свою чергу на ефективність використання сільгоспугідь впливають техніко-технологічні, організаційно-управлінські та соціально-економічні умови виробництва, зацікавленість землевласників і землекористувачів у підвищенні родючості ґрунтів, збереження якісних параметрів. В останні роки посилюється тенденція до погіршення якості сільськогосподарських земель через їх нераціональне використання, розвиток процесів водної та вітрової ерозії ґрунтів.

Унаслідок деградації ґрунтів Україна несе як економічні, так і екологічні втрати.Залежно від ступеня деградаційних процесів, річні збитки тільки від недоотримання сільськогосподарської продукції перевищують 20 млрд грн. Близько 6 млн га земель зазнають вітрової ерозії, до 20 млн га відчувають негативний вплив від пилових бур, близько 10 млн га орних земель зазнають впливу водної ерозії. При цьому близько 20 % українських земель вважаються забрудненими. За оцінками експертів, на планеті в цілому деградації зазнали близько 2 млрд га земель [182]. Посилюється невиправдане вилучення найбільш цінних сільськогосподарських угідь з аграрної сфери в інші галузі національного господарства та їх необґрунтоване переведення в інші категорії земель. Це становище ускладнюється недосконалістю чинної системи платного землекористування, оскільки вона не повною мірою враховує відмінності в природно-економічних умовах відтворення на регіональному рівні.

Нині сільськогосподарські угіддя, як один із складників матеріально-технічної бази господарств корпоративного сектору аграрної економіки використовується досить інтенсивно. При цьому не додержуються науково обґрунтовані вимоги щодо

чергування сільськогосподарських культур у сівозміні, що призводить до виснаження ґрунтів (наприклад – соняшник, ріпак, кукурудза), без урахування негативних наслідків щодо якості полів і їхньої родючості. Через короткостроковість договорів оренди й остаточно не визначені умови розвитку земельного права в Україні, довгостроковому сталому використанню такого ресурсу, як «земля», приділяється недостатньо уваги [183].

Показники ефективності використання земельних угідь сільськогосподарськими підприємствами наведено в табл. 2.37.

Таблиця 2.37

Динаміка показників ефективності використання земельних ресурсів сільськогосподарськими підприємствами

Показники	Роки					2017 р. у % до	
	2013	2014	2015	2016	2017	2013 р.	2016 р.
Фондоснащеність, тис. грн/га	3,96	4,19	5,05	6,91	9,22	232,8	133,4
Виробництво товарної продукції на 1 га, грн	7,5	10,0	17,0	18,7	22,76	303,5	121,7
Прибуток на 1 га, грн	0,7	1,1	5,0	4,3	3,5	500,0	81,4
Урожайність основних с.-г. культур, ц/га							
у т.ч. зернові та зернобобові	43,0	47,5	43,8	50,0	45,6	106,0	91,2
цукрові буряки	419,4	490,2	448,2	494,0	484,1	115,4	98,0
соняшник	22,8	20,5	23,0	23,5	21,3	93,4	90,6
картопля	221,2	256,4	198,6	212,1	238,4	107,8	112,4
овочі	312,3	346,4	363,4	382,7	435,3	139,4	113,7
плодові та ягідні	64,0	53,7	70,8	72,5	64,9	101,4	89,5
Виробництво тваринницької продукції:							
молока на 1 га с.-г. угідь, т	0,12	0,13	0,13	0,13	0,14	116,7	107,7
м’яса ВРХ на 1 га с.-г. угідь, т	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01	100,0	100,0
М’яса свиней на 1 га ріллі, т	0,02	0,03	0,03	0,03	0,03	150,0	100,0
М’яса птиці на 1 га зернових, т	0,11	0,12	0,12	0,13	0,13	118,2	100,0
Яєць на 1 га зернових, шт	1046	1179	911	771	791	75,6	102,6

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Наведені дані табл. 2.37 свідчать, що виробництво товарної продукції і прибутку в розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь зросло відповідно в 2,3 і 3 рази. Однак, на наш погляд, незважаючи на зростання розглянутих вартісних показників зробити висновок про динаміку ефективності використання земельних ресурсів досить складно у зв'язку із високими темпами інфляції.

Виявлено відносно низькі значення показників із виробництва основних видів тваринницької продукції на одиницю відповідного виду сільськогосподарських угідь. Ця обставина свідчить, що основні галузі тваринництва, за винятком птахівництва, не мають високого рівня інвестиційної привабливості для менеджменту сільгосппідприємств. Загальним трендом останніх років є зменшення посівних площ під кормовими культурами, яке в 2017 році сягнуло 1858 тис. га, або 6,7% загалом. Це є закономірним наслідком кризового стану скотарства з огляду на те, що поголів'я великої рогатої худоби продовжує стрімко зменшуватися.

Результати узагальнення думок різних учених-економістів про методику визначення ефективності використання земельного ресурсу в сільському господарстві дають підставу стверджувати, що існуюча система показників не дозволяє досить об'єктивно оцінити ефективність використання земельних ресурсів, адже не враховує їх найважливішу властивість – родючість ґрунту, від якого безпосередньо залежать потенційні можливості землекористувачів, що визначають зростання ефективності сільськогосподарського виробництва [184]. Вважаємо, що існуючу систему показників необхідно розширити, доповнивши її комплексним показником, що характеризує віддачу балло-гектара і заснованим на економічній оцінці землі з урахуванням родючості ґрунту.

Нині використання землі в сільському господарстві можна вважати ефективним і раціональним не тільки з позиції збільшення виходу продукції з одиниці площі, підвищення її якості, зниження витрат на виробництво одиниці продукції, а й збереження або підвищення родючості ґрунту, а також мінімізації екологічного ризику.

Отже, постає важлива проблема, об'єктивності даних, які відображені в інформаційних бюлетенях Державної служби статистики України. Експерти вважають, що в «тіньовому» обробітку знаходиться ще близько 12 млн га землі, що

дорівнює приблизно 30 % від загальної кількості угідь. З'ясовано, що у Львівській області близько 50 тис. га ріллі не використовується взагалі і вже покрилося лісами. Майже 25 % землі використовується поза правовим режимом, 7 % – не успадкована земля, ще 8 % – не витребувані угіддя [185].

Необхідно зазначити, що земельні ресурси – це єдина складова ресурсного капіталу сільськогосподарських підприємств, що вартісно не відображається як об'єкт обліку і звітності. Відповідно це унеможливлює ведення відповідних розрахунків економічної ефективності їх використання. Відповідно до Закону України «Про оцінку земель» № 1378-IV від 11.12.2003 (із змінами та доповненнями), залежно від мети та методів проведення оцінка земель поділяється на такі види: бонітування ґрунтів; економічна оцінка земель; грошова оцінка земельних ділянок [186]. Економічна оцінка є основою нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення, але принципи її проведення застаріли [187]. У нинішніх умовах такий метод оцінки є надто вартісним, адже вона має провадитися одночасно на всій території, а також складним, оскільки відсутні вичерпні дані про діяльність сільськогосподарських підприємств.

Вважаємо, що доцільно розробити науково обґрунтовану методику оцінки земель сільськогосподарських угідь, яка повинна враховувати показники бонітування ґрунтів, урожайність культур по кожному регіону. Урожайність буде диференційовано і переведено у дохід для певного виду сільськогосподарських угідь. Запропонований підхід забезпечить вирівнювання ситуації, і земля з вищими показниками родючості справедливо буде коштувати дорожче.

Економічна оцінка сільськогосподарських угідь є закономірним продовженням їх якісної оцінки, і може розглядатися базою для проведення порівняльної ефективності використання земель сільськогосподарського призначення за середнього рівня інтенсивності господарювання. Варто наголосити, що урожайність є комплексним результативним, кількісним та якісним показником, аналіз якого дасть змогу узагальнено оцінити вплив на ефективність використання землі природно-кліматичних факторів.

Необхідно відзначити, що урожайність сільськогосподарських культур, зокрема пшениці, характеризується певними коливаннями під дією сприятливих та

несприятливих природно-кліматичних умов (рис. 2.23). Поділяємо думку експертів, що

більше половини території України знаходиться в зоні ризикованого землеробства [126]. В Україні з періодичністю два роки на третій спостерігаються складні погодні умови для вирощування сільськогосподарських культур. Тому, природно, що забезпечення стабільних урожаїв зернових у країні розглядається як сумнівне.

Упродовж досліджуваного періоду спостерігається збільшення врожайності пшениці на рівні 41,1 ц/га, за доданого рівня рентабельності виробництва та реалізації пшениці сільськогосподарськими підприємствами. При цьому необхідно зазначити, що в Нідерландах отримано на 89,1 ц/га зерна пшениці, Бельгії – 88,3, в Ірландії – 86 ц/га [118]. При цьому необхідно враховувати залежність умов і результатів виробництва від випадкових, перш за все, погодних факторів, водночас таке відставання свідчить про низький рівень організації сільськогосподарського виробництва, в т.ч. низьку ефективність використання земельного потенціалу країни.

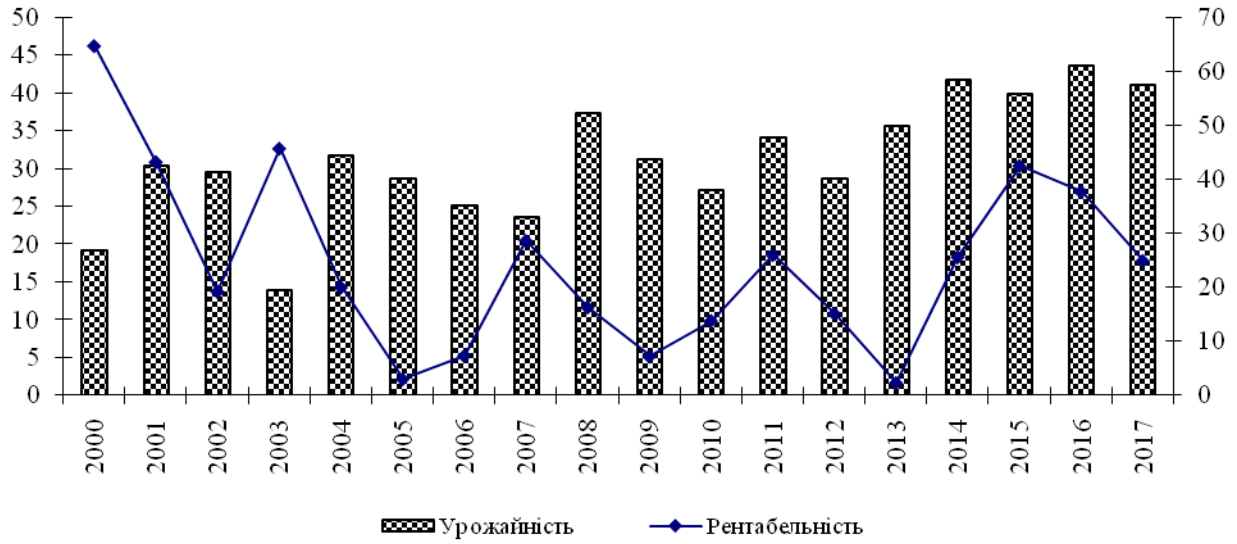

Рис. 2.23. **Динаміка урожайності та реалізації пшениці сільськогосподарськими підприємствами**

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Оцінюючи урожайність сільськогосподарських підприємств за рівнем урожайності пшениці, можна констатувати, що найбільшу частку займають господарства (25,1 %) з урожайністю 30,1–40 ц/га (табл. 2.38).

За підвищення врожайності пшениці в сільськогосподарських підприємствах знижуються прямі матеріальні витрати у розрахунку на одиницю продукцію, що свідчить про ефективне використання родючості ґрунту. Щодо структури прямих матеріальних витрат, то найбільшу частку займають дві основні статті – «мінеральні добрива» та «нафтопродукти». Проведений аналіз рівня витрат на мінеральні добрива свідчить про несуттєві коливання залежно від підвищення врожайності. Цей факт свідчить про те, що сільськогосподарські підприємства перших трьох груп вносять мінімальну кількість мінеральних добрив (рівень витрат по цій статті в структурі прямих матеріальних витрат дещо перевищує 30 %).

Як свідчать результати опитування 71 сільськогосподарського підприємства різних організаційно-правових форм господарювання Київської та Черкаської областей,

Таблиця 2.38

Групування сільськогосподарських підприємств за рівнем урожайності пшениці у 2016 р., ц/га

Групи за урожайністю, ц/га	Кількість господарств у групі	Частка групи до загальної кількості підприємств, %	Рентабельність пшениці, %	Матеріальні витрати, грн	із них				
					насіння та посадковий матеріал	мінеральні добрива	нафтопродукти	оплата послуг і робіт сторонніх організацій	решта матеріальних витрат
до 20	377	5,7	8,6	1953	342	549	407	307	348
20,1-30	1150	17,2	22,4	1666	239	559	331	231	306
30,1-40	1676	25,1	30,0	1494	193	535	250	187	329
40,1-50	1602	24,0	33,1	1478	165	564	217	206	326
50,1-60	1046	15,7	30,8	1483	157	570	203	211	341
60,1-70	508	7,6	33,0	1484	135	577	186	221	364
70,1-80	197	3,0	37,1	1577	119	590	168	277	424
80,1-90	74	1,1	57,5	1431	101	652	136	252	290
Більше	39	0,6	58,0	1288	113	553	164	199	259
Усього	**6669**	**100,0**	**31,6**	**1504**	**166**	**565**	**220**	**214**	**339**

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

серед них 50 %, які в 2016 р. не вносили мінеральні добрива, пояснивши це відсутністю коштів; серед іншої частки підприємств 33 % не вносять азотні добрива, 50 % відповіли, що не мали на це коштів. Так, 14 господарств корпоративного

сектору аграрної економіки, або 20 %, вносили 40 кг добрив на 1 га; 75 % – від 40 до 80 кг, 4 % – понад 90 кг на 1 га.

Як свідчать результати опитування, чим менший за розміром землевласник, тим менше у нього коштів, і, відповідно, тим менше добрив він може вносити. Водночас, за даними опитування сільськогосподарських товаровиробників, можна дійти висновку, що суб'єкти господарювання недовносять добрива й орієнтуються на середній показник – 20–22,6 кг на 1 га.

Основна причина неспроможності внести достатню кількість добрив, яку назвали фермери – це відсутність коштів або занадто висока вартість добрив (40–45 %). Це позначається на величині площі землі, яку товаровиробники можуть удобрити, і на кількості добрив, внесених на 1 га.

Варто також зауважити, що 96 % опитаних впевнені, що на ринку добрив можна бачити ознаки монопольної змови у завищенні ціни. Більше того, фермери впевнені, що антидемпінгові мита призвели до підвищення цін, як вважають 97 % опитаних.

Необхідно зазначити, що рівень витрат по статті «насіння» коливається в межах 9–25 % у структурі прямих матеріальних витрат. При цьому, із підвищенням урожайності рівень витрат за цією статею знижується, що свідчить про високий рівень окупності витрат на придбання посівного матеріалу.

Нині сільськогосподарські підприємства – провідні виробники зерна використовують понад сто сортів пшениці, що не дає змоги досягти врожайності понад 90–95 ц/га. На думку експертів, це можна вважати катастрофічною ситуацією для України [188]. Науковці доводять, що з метою забезпечення ефективності виробництва достатньо мати у використанні 15–20 сортів – 10 вітчизняних і 10 іноземних, які сформують зерновий клин.

Необхідно зазначити про досить високий рівень витрат за статею «інші матеріальні витрати», яка відображає витрати, пов'язані із захистом рослин. Підвищення рівня середньодобових температур, особливо в період вегетації рослин, спричиняє поширення захворювань і можливі збитки у виробництві продукції рослинництва – зниження врожайності та якості.

За даними проведеного автором опитування сільськогосподарських підприємств Київської та Черкаської областей, сільгоспвиробники часто обробляли насіння

озимої пшениці у 2016 р. препаратами проти пліснявіння насіння, кореневих гнилей та твердої сажки пшениці. Так, для запобігання цим хворобам оброблено фунгіцидними протруйниками 51 % посівного матеріалу озимої пшениці.

Зазначимо, що поліпшення фітосанітарного стану посівів зернових, а також створення сприятливих умов для високих урожаїв та експорту рослинницької продукції залежать від застосування якісних засобів захисту рослин і контролю за їх обігом. Так, для проведення заходів по захисту рослин висококонцентровані господарства корпоративного сектору аграрної економіки використовують виключно сертифіковані засоби.

За даними експертів, в Україні ринок фальсифікованих засобів захисту рослин становить 20–30 %, а в роздрібній торгівлі – до 50 %. Збільшення обороту саме неякісних засобів захисту рослин було спричинено введенням мораторію на перевірку суб'єктів господарювання [189]. Саме в цей період почалося масове поширення, у т.ч. через роздрібну мережу, фальсифікованих і підроблених пестицидів та агрохімікатів для сільськогосподарського застосування, що негативно позначається на репутації України як надійного партнера в товарообороті якісної продукції рослинного походження, а також завдає шкоди навколишньому природному середовищу і здоров'ю людей.

Одним із важливих напрямів забезпечення ефективного землекористування є вибір оптимальної технології обробітку ґрунту, застосування збалансованої системи добрив, підвищення загальної культури землеробства, оптимізація внутрішньогосподарської організації території, удосконалення системи планування та прогнозування, обґрунтований вибір спеціалізації господарства та ін.

Від стану матеріально-технічної бази аграрного сектору країни і можливих якісних і кількісних змін залежить досягнення необхідного рівня підвищення обсягів виробництва і добробуту сільського населення. Недостатня теоретична опрацьованість і висока значимість питань, пов'язаних із формуванням системи моніторингу МТБ сільськогосподарських підприємств, зумовили важливість і актуальність вивчення і вдосконалення інструментарію управління матеріально-технічною базою та її складовими за допомогою інтегральних показників. Практичне застосування відповідних показників дасть змогу оцінювати

ефективність використання її в цілому по корпоративному сектору аграрної економіки і суб'єктах господарювання залежно від рівня спеціалізації.

Узагальнивши позиції вчених, можна дійти до висновку, що МТБ сільськогосподарських підприємств можна оцінити як сукупність наявних складових, які мають вартісні вимірники, що відображені у Ф.1 «Звіт про фінансовий стан» (основні засоби – по залишковій вартості, біологічні активи (довгострокові, поточні) – первісній вартості, запаси – по балансовій вартості), а також результатів і ефективності економічної діяльності на основі їх використання, що забезпечує розвиток виробництва суб'єкта господарювання (Ф.2 Звіт про сукупний дохід). Необхідно відзначити, що до вартісного значення матеріально-технічної бази сільськогосподарського підприємства не включено земельні угіддя в грошовому виразі. Це пояснюється тим, що на законодавчому рівні не врегульовано визнання сільськогосподарських угідь як активу.

З метою одержання узагальненої оцінки ефективності використання матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств проведемо розрахунки інтегральних показників, в основу яких покладено вартість МТБ як сукупності основних засобів, біологічних активів та виробничих запасів (табл. 2.39).

Таблиця 2.39

Динаміка показників інтегральної оцінки ефективності використання матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств

Показники	Роки					2016 р. у % до	
	2012	2013	2014	2015	2016	2012 р.	2015 р.
Сільське господарство, мисливство та надання пов'язаних із ними послуг							
Віддача МТБ, грн/грн	1,02	0,92	1,09	1,46	1,18	115,7	80,8
Місткість МТБ, грн/грн	0,98	1,09	0,92	0,69	0,84	85,7	121,7
Рентабельність використання МТБ, %	17,7	9,0	11,4	42,5	27,5	9,8 в.п.	-15 в.п.
Вирощування одно- і дворічних культур							
Віддача МТБ, грн/грн	1,04	0,89	1,07	1,52	1,20	115,4	78,9
Місткість МТБ, грн/грн	0,96	1,12	0,93	0,66	0,84	87,5	127,3
Рентабельність, %	16,6	6,2	11,2	47,7	30,8	185,5	64,6
Виробництво продукції тваринництва							
Віддача МТБ, грн/грн	1,09	1,03	1,22	1,32	1,19	109,2	90,2
Місткість МТБ, грн/грн	0,92	0,97	0,82	0,76	0,84	91,3	110,5
Рентабельність, %	23,8	20,6	21,6	32,8	14,7	-9,1 в.п.	-18,1 в.п.

Змішане сільське господарство							
Віддача МТБ, грн/грн	0,71	0,55	0,89	0,76	0,77	108,5	101,3
Ємкість МТБ, грн/грн	1,40	1,82	1,12	1,31	1,29	92,1	98,5
Рентабельність, %	3	-7	-96	-57	-3	9 в.п.	54 в.п.

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

У цілому рівень віддачі матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств зростає впродовж 2012–2016 рр. Це можна пояснити як паритетністю цін на сільськогосподарську продукцію і вхідними матеріально-технічними ресурсами, так і підвищенням натуральних показників ефективності виробництва основних видів сільськогосподарської продукції – урожайністю, продуктивністю. Проте в 2016 р. порівняно з 2015 р. виявлено незначне зниження як віддачі МТБ, так і рентабельності. Проте спостерігається прибутковість використання матеріально-технічної бази, що є свідченням високого рівня ефективності.

По сільськогосподарських підприємствах найвищий рівень ефективності забезпечили господарства корпоративного сектору аграрної економіки, які спеціалізуються на вирощуванні одно- та дворічних культур. Ця обставина зумовлена тим, що мінімізована величина вартості всіх складових матеріально-технічної бази. Зокрема, в структурі основних виробничих фондів переважають транспортні засоби, машини й обладнання. Будівлі та споруди не експлуатуються, мінімальною є вартість біологічних активів. У даній категорії сільськогосподарських товаровиробників рівень урожайності суттєво вищий порівняно з іншими групами господарств за рахунок впровадження сучасних технологій вирощування сільськогосподарських культур. Важлива відмінність від інших груп господарств корпоративного сектору аграрної економіки полягає в тому, що для розрахунку аналізованих показників не включено вартість основного засобу виробництва – сільськогосподарських угідь. На нашу думку, це суттєво завищує розрахункові значення і вносить певний суб’єктивізм при їх оцінці.

Відносно низькі показники ефективності використання матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств, які спеціалізуються на виробництві тваринницької продукції, відображає реальний стан галузі в корпоративному секторі. Як свідчать результати досліджень, протягом 2012–2016 рр. віддача МТБ господарств

корпоративного сектору, які спеціалізуються на виробництві тваринницької продукції, дещо збільшилася особливо у птахівництві та молочному скотарстві.

Низький рівень показників ефективності використання матеріально-технічної бази неспеціалізованих сільськогосподарських підприємств свідчить про неналежне їх використання. Велика кількість галузей неминуче призводить до їх подрібнення, знижує рівень концентрації виробництва, що негативно позначається на ефективності господарювання, що веде до недостатньо раціонального використання матеріально-технічних ресурсів, стримує підвищення продуктивності праці, економічної ефективності виробництва сільськогосподарської продукції.

Важливим питанням забезпечення ефективності сільськогосподарського виробництва нині є максимальна економія матеріальних ресурсів, що досягається, головним чином, за раціонального їх використання. При цьому ощадливе використання дає можливість значно збільшити обсяги виробництва сільськогосподарської продукції при однаковому виробничому потенціалі, знизити трудові та матеріальні витрати на одиницю продукції і тим самим забезпечити зростання прибутку.

Повне і своєчасне забезпечення сільськогосподарських товаровиробників матеріальними ресурсами й ефективне їх використання розглядається як необхідні умови підтримки безперервності процесу виробництва й підвищення його ефективності. Однак у дійсності відтворення основних видів матеріальних ресурсів порушено і здійснюється на «звуженій» основі. Більшість господарств втратили власні обігові кошти; надто звужені резерви самозабезпечення виробничими запасами – насінням, кормами, органічними добривами; обмежені можливості придбання в необхідному обсязі й асортименті матеріальних ресурсів промислового виробництва, постійна нестача яких стала однією з основних причин зниження рівня інтенсифікації вітчизняного сільськогосподарського виробництва.

З метою удосконалення відтворення елементів МТБ у сільськогосподарських підприємствах необхідно розробити методику оцінки ефективності її використання, визначити оптимальні параметри відтворення та визначити потребу у фінансових ресурсах для забезпечення розширеного відтворення в умовах інфляції та

невизначеності. Пропозиції щодо розробки та обґрунтування такої методики оцінки будуть розглянуті в наступному розділі дисертаційної роботи.

Висновки до розділу 2

1. Упродовж 2010–2016 рр. спостерігається поступове збільшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції в Україні (у постійних цінах 2010 р.), переважно за рахунок нарощення виробництва в господарствах кооперативного сектору аграрної економіки. Проте в 2017 р. проти 2016 р. спостерігається незначне зниження обсягів виробництва. Так у 2017 р. індекс сільськогосподарської продукції порівняно з 2016 р. становив 97,3 %, у т.ч. в сільськогосподарських підприємствах – 96,1 %, у господарствах населення – 98,8 %.

Найбільше зростання обсягів виробництва у 2017 р. порівняно із 2010 р. спостерігається за групою зернових і зернобобових культур – більш ніж на 66,4 %, насіння соняшнику – 90,8 %. Водночас темпи збільшення обсягів виробництва трудомісткої овочевої та плодово-ягідної продукції нижчі, частка яких в обсягах виробництва у 2017 р. становила лише 2 та 12 %, відповідно.

2. Нині сільськогосподарські підприємства забезпечують нарощення виробництва молока: у 2017 р. порівняно із 2010 р. на 26,6 % переважно за рахунок підвищення продуктивності корів. Подібна тенденція спостерігається і при виробництві м’яса всіх видів. У 2017 р. сільськогосподарськими підприємствами вироблено 1483 тис. т, що на 141,2 % перевищує показник 2010 р. Однак у галузі тваринництва в сільськогосподарських підприємствах не призупинено негативну тенденцію щодо зменшення поголів’я: у 2017 р. поголів’я великої рогатої худоби зменшилося на 3,9 % порівняно із 2016 р., у т.ч. корів – на 3,8, свиней – на 7,3, а птиці збільшилося на 2 %.

Встановлено, що рівень рентабельності виробництва продукції сільськогосподарськими підприємствами за 2017 р. склав 23,5 %, значення якого порівняно із 2016 р. зменшилося на 9,2 в.п.

3. Доведено, що упродовж досліджуваного періоду суттєво зростає вартість вхідних матеріальних ресурсів, а у структурі матеріально-технічної бази найбільшу частку займали основні засоби та запаси. При цьому необхідно

відзначити, що впродовж досліджуваного періоду спостерігалося часткове зниження їх частки у структурі матеріально-технічної бази, що зумовлено виділенням на основі нормативно-правових актів із складу основних засобів довгострокових біологічних активів; більшість господарств у процесі модернізації будівництва споруд для зберігання віддають перевагу тимчасовим нетитульним будівлям; більшість сільгосппідприємств не здійснюють переоцінку основних засобів.

Упродовж 2013–2017 рр. у сільськогосподарських підприємствах коефіцієнт оновлення перевищив коефіцієнт вибуття, особливо помітний ріст спостерігався у 2014–2017 рр., що свідчить про активізацію процесів інвестування.

4. Розраховано, що кількість тракторів у сільськогосподарських підприємствах у розрахунку на 1000 га ріллі зменшилась на 42 %, зернозбиральних комбайнів – 35 % у розрахунку на 1000 га зернових. Водночас потужність двигунів тракторів у розрахунку на 1000 га відповідного виду сільськогосподарських угідь знизилася лише на 15 %, зернозбиральних комбайнів – на 2 %. Отже, при значному зменшенні кількості технічних засобів виявлено зниження показників за потужністю техніки, що дає підстави для висновку про заміну її більш силовими зразками.

Виявлено, що в сільськогосподарських підприємствах відбувався процес оптимізації кількості тракторів залежно від площі землекористування: у господарствах із площею від 500,1–5000 га суттєвих коливань показника кількості тракторів не спостерігалося; у малих суб'єктах агробізнесу в 2016 р. проти 2015 р. знизилася кількість тракторного парку, що зумовлено стратегічними цілями їхнього розвитку щодо інтенсифікації виробничого процесу.

5. Чинником, що сприяє забезпеченню розширеного відтворення елементів матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств, є прибутковість виробничої діяльності. Так, господарства із рівнем рентабельності 30–60 %, орієнтуються на використання потенційних можливостей щодо збільшення земельного банку, а також на оновлення та модернізацію технічної бази виробництва.

Нині при фінансуванні відтворення складових матеріально-технічної бази більшість сільськогосподарських підприємств розраховують на власні фінансові

ресурси, вкладення капітальних інвестицій сільськогосподарськими підприємствами зросли майже в 4,9 рази. За погіршення макроекономічної ситуації в країні доцільно посилити вплив дієвості інструментів державної підтримки та сформувати умови до прибуткового ведення виробничої діяльності.

6. Важливою складовою матеріально-технічної бази є біологічні активи, частка їх у структурі активів залежить від спеціалізації сільськогосподарських підприємств. Результати аналізу відібраних для дослідження найбільш типових сільгосппідприємств Черкаської області свідчать, що в них забезпечено поєднання розвитку тваринництва та рослинництва. У них частка біологічних активів становить близько 26 %. Доведено, що у скотарстві та свинарстві досліджуваних підприємств здійснюється просте відтворення поголів'я, що не дає змоги забезпечити розширене відтворення у галузі.

Пріоритетним напрямом забезпечення відтворення у молочному і м'ясному скотарстві та свинарстві розглядається підвищення інвестиційної привабливості, оскільки в сільськогосподарських підприємствах нині основним об'єктом інвестування є машини та обладнання, будівництво й реконструкція виробничих споруд.

7. Встановлено підвищення вартості основних засобів сільськогосподарських підприємств на 95,2 %, що відповідно позначається на величині амортизаційних відрахувань, які зросли більш ніж удвічі. Однак у досліджуваних суб'єктах господарювання не приділяється уваги об'єктивному визначенню величини амортизаційних відрахувань, що зумовлено діючою системою оподаткування, зокрема, господарства корпоративного сектору аграрної економіки є платниками 4-ї групи. Негативний вплив на ефективність виробничої діяльності сільськогосподарських підприємств справляє й те, що упродовж 2012–2016 рр. зменшувались енергетичні потужності активної частини основних засобів.

З метою нівелювання неточностей для розрахунку показників ефективності використання основних засобів виробництва запропоновано враховувати величину залишкової вартості всіх основних засобів, у т. ч. орендованих, за мінусом вартості основних засобів, що знаходяться на консервації, а також надані в оренду іншим суб'єктам господарювання.

8. Удосконалення методики аналізу забезпеченості підприємства основними засобами на основі враховування переоцінки основних засобів при порівнянні показників більш ніж за два роки. Необхідність коригування основних засобів виробництва доводиться тим, що величина переоцінки (або уцінки) включається у додатковий капітал та відноситься до інших доходів (витрат). За такого підходу вартість основних засобів перераховується на встановлений коефіцієнт інфляції, і ця сума збільшує прибуток підприємства, а, отже, сприяє підвищенню його фінансової стійкості.

Доведено, що найвищий рівень показників використання основних засобів мають господарства, які спеціалізуються на вирощуванні одно- і дворічних культур та тваринництві, які відмовляються від використання об'єктів пасивної частини основних засобів у виробничому процесі, будують тимчасові нетитульні споруди, що мінімізує інвестиції на розвиток та відбувається зниження собівартості за рахунок зниження величини амортизаційних відрахувань.

9. Встановлено, що за період аналізу вартість біологічних активів основних видів зростала внаслідок відродження садівництва у сільгосппідприємствах, а також інфляційних процесів. З метою забезпечення об'єктивної оцінки вартості біологічних активів доцільно визначати справедливу їх вартість на основі залучення експертів.

Результати аналізу свідчать, що упродовж 2003–2016 рр. продуктивність праці зросла у досліджуваних підприємствах більш як у 7 разів, у т.ч. у тваринництві – майже в 11 разів, однак суттєво поступається порівняно із провідними країнами світу. Пріоритетними напрямами підвищення продуктивності праці є орієнтація сільгоспвиробників на інноваційні технології, розробку менеджментом дієвого мотиваційного механізму, періодичного навчання та підвищення кваліфікації тощо.

10. Визначено, що сукупні витрати на виробництво сільгосппродукції в Україні у 2015–2017 рр. зросли в 2,1 рази, в тому числі витрати на матеріально-технічні ресурси промислового походження – 1,9 рази. Найбільша частка витрат спрямовується на паливо, мінеральні добрива, техніку, нафтопродукти, корми для тварин, електроенергію і запчастини. Зокрема, витрати на мінеральні добрива у сільськогосподарських підприємствах становлять 34 %. Доведено, що на вартісну

складову показника матеріаловіддачі, окрім інфляційних процесів, які спричинили зростання цін на вхідні матеріальні ресурси, впливають методи оцінки та списання виробничих запасів.

Найвищий рівень оборотності виробничих запасів спостерігається в тваринницьких сільськогосподарських підприємствах, який у 2016 р. становив 3,96, або за період аналізу знизився на 16,8 в.п.; при вирощуванні одно- і дворічних культур у сільськогосподарських підприємствах встановлено найнижчий коефіцієнт оборотності у 2016 р. – 2,28, а його незначне зниження (на 0,4 в.п.) порівняно із 2012 р. пояснюється специфікою рослинницької галузі. Подібна ситуація спостерігається і при виробництві змішаних видів продукції: коефіцієнт оборотності склав 2,24 у 2016 р., відповідно знизився за період аналізу на 28,2 в.п., що пояснюється поєднанням у цих підприємствах рослинницьких і тваринницьких галузей, що вплинуло на низькі значення показників оборотності виробничих запасів. Уповільнення їх оборотності зумовлено також специфікою їх формування, що передбачає створення виробничих запасів, зокрема, насіннєвого фонду, кормів і т.д.

11. Ефективність використання земельних ресурсів у сільськогосподарських підприємствах характеризується показниками виробництва товарної продукції і прибутку в розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь, які підвищились за аналізований період відповідно у 2,5 і 3,3 рази. Однак за цими показниками у нинішній ситуації досить складно оцінити динаміку ефективності використання земельних ресурсів у зв’язку із високими темпами інфляції.

Запропоновано доповнити систему показників ефективності використання земельних ресурсів комплексним показником, що характеризує віддачу балло-гектара, а також розробити науково обґрунтовану методику оцінки земель сільськогосподарських угідь, яка повинна враховувати показники бонітування ґрунтів та урожайність культур по кожному регіону.

РОЗДІЛ 3
ОСНОВНІ НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ВІДТВОРЕННЯ МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНОЇ БАЗИ В СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

3.1. Удосконалення методичних підходів до оцінювання відтворювальних процесів матеріально-технічної бази

Відтворювальний процес розглядається як цілеспрямований вплив різних інститутів, які представляють суб'єкт управління, та сукупність виробничих відносин в процесі виробництва, обміну та споживання, які характеризуються повторюваністю. Мова йде передусім про вплив на процес відтворення з боку організованих сил суспільства: менеджмент підприємств, держави та інших інститутів, а також природних факторів. З іншого боку, відтворення – це об'єктивний процес, однак це не означає, що на нього не можуть впливати організовані сили та інститути. Окрім того, це також не означає відсутність зворотнього зв'язку, коли зміни у відтворювальному процесі теж впливають на інститути та їх взаємозв'язок із відтворювальним процесом. Йдеться не лише про пропорції між факторами й умовами відтворення, але і про безпосереднє здійсненя цього процесу. Можна не лише прискорювати або уповільнювати відтворення за рахунок і за допомогою поєднання різних елементів та структур організації відтворювального процесу, але й змінювати архітектоніку його внесенням певних нововведень. Ці особливості передбачені відтворювальним процесом у сільському господарстві.

Зазначимо, що важливе місце у забезпеченні процесу відтворення елементів матеріально-технічної бази відводиться питанням методичного характеру, серед яких слід виділити і прикладного значення, зокрема, обгрунтування критеріїв та показників, які можуть бути індикаторами стану відтворювального процесу; розробка алгоритму останнього на різних його стадіях; моделювання відтворювальних процесів у підприємстві.

Результати проведеного аналізу в другому розділі дисертаційного дослідження свідчать, що у багатьох сільськогосподарських підприємствахпроцесам відтворення

елементів матеріально-технічної бази не приділяється належної уваги, тому підвищується їх знос, середній термін служби активної частини основних засобів сільського господарства вдвічі перевищує експлуатаційні норми, внаслідок чого різко зменшився рівень забезпеченості сільського господарства машинами й обладнанням. Сформовані тенденції зумовлюють зниження валового виробництва сільськогосподарської продукції та економічної ефективності використання складових матеріально-технічної бази.

Розглядаючи проблеми щодо розробки об'єктивних критеріїв і показників оцінювання відтворювального процесу складових матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств, насамперед слід зазначити невирішеність питання про справедливу вартість, що створює ситуацію, за якої, балансова оцінка основних засобів та іншого майна зводить до мінімуму можливість захисту інтересів інвесторів. Це пов'язано із тим, що в Україні бухгалтерський облік слугує для податкового контролю, але не для управління й інвестування.

Відмінності в змісті елементів фінансової звітності, підготовленої відповідно до положень МСФЗ, та вітчизняною системою обліку, а також в умовах їх визнання й оцінки історично зумовлені різницею в кінцевих цілях використання фінансової інформації. Як відомо, основними користувачами звітності, складеної відповідно до вимог МСФЗ, є інвестори, інші підприємства та фінансові інститути. Звіти, підготовлені за правилами вітчизняної системи обліку, цікавлять, в першу чергу, органи державного управління і статистики. Однак, ці групи користувачів різняться інтересами й потребами в інформації. Зважаючи на відсутність реальних власників, виникла парадоксальна ситуація, коли економіка не потребує об'єктивного відображення свого реального стану. Значна кількість потенційних власників суб'єктів у сфері агробізнесу прагнуть до отримання економічної вигоди за короткого проміжку часу, тому вони не зацікавлені в поданні достовірної інформації про результати своєї діяльності. У зв'язку з цим перехід підприємств країни до обліку відповідно до вимог МСФЗ є обов'язковою умовою ринкових перетворень.

У теорії бухгалтерського обліку вироблено два підходи оцінки: єдності та реальності, які забезпечують об'єктивність оцінки господарської діяльності підприємства. Так, принцип єдності оцінки передбачає однаковість застосовуваних

способів у всіх підприємствах та їх незмінність протягом тривалого періоду часу. Для забезпечення реальності оцінки необхідно, щоб була досягнута об'єктивна відповідність грошового вираження об'єкта обліку величиною живої та матеріалізованої праці. Вирішення поставленого завдання можливе при точному вимірюванні величини активів.

Оціночне поняття «ринкова вартість» і термін «справедлива вартість», який використовується в стандартах фінансової звітності, у цілому сумісні, хоча вони не завжди еквівалентні. Справедлива вартість – бухгалтерське поняття, визначається у Міжнародних стандартах фінансової звітності (МСФЗ) як грошова сума, за яку можна було б обміняти актив або погасити зобов'язання у комерційній угоді між зацікавленими сторонами. Справедлива вартість зазвичай використовується у фінансових звітах як показник ринкової вартості, так і неринкових видів вартості. Якщо є можливість встановити ринкову вартість активу, вона буде еквівалентною його справедливій вартості (п. 8.1. ОППО).

Розвиток облікової практики в України на сучасному етапі зорієнтований щодо максимального наближення до вимог міжнародних стандартів фінансової звітності, що передбачає реалізацію не тільки контрольних функцій, а й поновлення, розширення та пріоритету інформаційної й аналітичної функцій бухгалтерського обліку. Одним із найважливіших об'єктів бухгалтерського обліку є основні засоби, порядок обліку яких на міжнародному рівні регулюється МСФЗ (IAS) 16 «Основні засоби».

Незважаючи на те, що бухгалтерський облік є джерелом інформації для економічного аналізу та прийняття управлінських рішень, поняття «основні засоби» в бухгалтерському обліку й в економіці не тотожні. Як обґрунтовано зазначають науковці, один і той же об'єкт може бути визнаний як основним засобом, так і іншим активом або неактивний зовсім, а формально він належить до об'єктів основних засобів і сприймається бухгалтерами-практиками саме як основний засіб [190]. Це часто призводить до неточностей у визначенні амортизації і, відповідно, до завищення або заниження собівартості.

Необхідною умовою обліку основних засобів є єдиний принцип їх оцінки на всіх підприємствах незалежно від форм власності. Реальна оцінка основних засобів є

визначальним фактором при організації їх обліку, аналізу, а також при підготовці бухгалтерської звітності господарюючого суб'єкта.

Відповідно до абзацу 3 пп. 39.2.1.8 пп. 39.2.1 п. 39.2 ст. 39 Податкового кодексу, якщо під час здійснення господарської операції обов'язковим є проведення оцінки, вартість об'єкта оцінки буде підставою для встановлення відповідності цих операцій принципу «витягнутої руки» для цілей оподаткування [56].

Статтею 3 Закону України від 12.07.2001 р. № 2658-III «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» визначено, що оцінка майна, майнових прав – це процес визначення їх вартості на дату оцінки за процедурою, встановленою нормативно-правовими актами, зазначеними в ст. 9 Закону, і є результатом практичної діяльності суб'єкта оціночної діяльності [139].

Згідно з МСФЗ 16 активи включаються в баланс за їх справедливою вартістю на підставі наступних правил: справедлива вартість землі і будівель зазвичай визначається зі свідчень, що базуються на ринкових даних; підходом до проведення оцінки, який здійснюється професійно підготовленими оцінювачами. Справедлива вартість виробництв, машин і устаткування – це зазвичай їх ринкова вартість, визначена шляхом оцінки (МСФЗ 16, п. 32).

«Якщо в силу спеціалізованого характеру об'єктів основних засобів або майна, останні продаються не інакше, ніж як частина функціонуючого бізнесу, і засновані на ринкових даних свідоцтва щодо справедливої вартості таких об'єктів відсутні, у організації може виникнути необхідність розрахунку їх справедливої вартості з використанням дохідного підходу або підходу на основі амортизованих витрат заміщення» (МСФЗ 16, п. 33) [94].

З урахуванням вище перелічених особливостей, Міжнародні стандарти оцінки визначають наступні способи оцінки активів для фінансової звітності: все неспеціалізоване майно має оцінюватися на базі ринкової вартості; спеціалізоване майно оцінюється на основі використання методу АВЗ (амортизовані витрати заміщення). Амортизовані витрати заміщення – витрати відтворення або заміщення активу за вирахуванням фізичного зносу і властивих форм старіння та оптимізації.

Однак класифікація активу як спеціалізованого не повинна автоматично приводити до висновку про те, що оцінка повинна виконуватися на основі

амортизованих витрат заміщення. Навіть якщо актив виявляється спеціалізованим, в деяких випадках існує можливість провести оцінку спеціалізованого майна, застосовуючи підхід на основі ринкових порівнянь або підхід на основі капіталізації доходу [191].

Необхідно зазначити, що норми МСБО 16 і П(С)БО 7 передбачають, поряд із фактичною вартістю, використання оцінки основних засобів за справедливою вартістю. Даний вид оцінки потрібен для того, щоб оцінити, скільки насправді коштують активи підприємства. У стандартах бухгалтерського обліку наведено такі визначення справедливої вартості:

у МСБО 16 справедлива вартість (Fair value) визначається як сума, на яку можна обміняти актив або погасити заборгованість в операції між обізнаними, зацікавленими та незалежними сторонами (§ 6);

у П(С)БО 7 справедлива вартість визначається як сума, за якою може бути здійснений обмін активу, або оплата зобов'язання в результаті операції між обізнаними, зацікавленими та незалежними сторонами (п. 4).

Так, для основних засобів додатком до П(С)БО 19 визначено, що справедливою вартістю є: для будівель і землі та для машин, устаткування – ринкова вартість. У разі відсутності даних про ринкову вартість – відновлювальна вартість (сучасна собівартість придбання) за вирахуванням суми зносу на дату оцінки; для інших об'єктів основних засобів – відновлювальна вартість (теперішня (історична) собівартість придбання) за вирахуванням суми зносу на дату оцінки [60].

Оцінка основних засобів за справедливою вартістю дає можливість більш точно охарактеризувати майновий стан суб'єкта господарювання, однак дещо спотворює фінансовий результат. Тому як оцінка за фактичною вартістю, так і оцінка за справедливою вартістю відповідають реальному стану справ на підприємстві: уточнюючи один показник бухгалтерської звітності, вони автоматично спотворюють інший.

Підтримуємо думку науковців, які вважають, що об'єктивною характеристикою справедливої вартості є поточна ціна на активному ринку для аналогічної власності, що має аналогічне розташування і стан або що є об'єктом аналогічних орендних чи інших угод [192].

За відсутності інформації про поточні ціни на активному ринку для такої власності компанія може розглядати інші джерела інформації, що включають: поточні ціни на активному ринку для відмінної за сутністю, станом чи місцем розташування (або що є предметом орендних чи інших угод) власності, з коригуванням цих даних на існуючі відмінності; ціни за операціями з аналогічною власністю на менш активному ринку, з коригуванням, яке повинно відображати будь-які зміни економічних умов з дати проведення подібних операцій; дисконтовані передбачувані грошові потоки, прогноз яких базується на достовірних оцінках майбутніх грошових потоків, які підтверджуються умовами існуючих орендних чи інших контрактів або, за можливості, іншими зовнішніми свідченнями, з використанням ставки дисконтування, яка відображає поточні ринкові оцінки невизначеностей, пов’язаних з величиною або часом цих грошових потоків.

Таким чином, МСФЗ при оцінці справедливої вартості активів віддають перевагу порівняльному підходу, особливості застосування якого для різних видів майна зафіксовані в Міжнародних стандартах оцінки (МСО).

Стандарти МСО як і Стандарт МСФЗ 16 визнають, що існують категорії активів, для яких, зважаючи на їх спеціалізований характер використання, порівняльні ринкові дані відсутні. Це зумовлює необхідність застосування до оцінки вартості цих активів або дохідного підходу, або підходу, що базується на амортизованих витратах заміщення (АВЗ).

Необхідно відзначити, що одним із принципів, закладених у Концепції МСФЗ, є принцип обачності, згідно з яким в умовах невизначеності має прийматися рішення, що не призводить до завищення оцінки активів, тобто за однакового ступеня надійності різних оцінок справедливої вартості застосування принципу обачності передбачає вибір найменшої з можливих величин.

Зазначимо, що МСБО 16 дає підприємству право обирати для відображення в обліку одну з двох моделей оцінки основних засобів: модель собівартості або модель переоцінки. У П(С)БО 7 зазначено, що підприємство може переоцінювати об’єкт основних засобів, тобто стандартом передбачено тільки одну модель.

Суттєво відрізняється від існуючого й порядок відображення в обліку переоцінки накопиченого зносу об’єкта під час його переоцінки. У МСФО 16 передбачено два

методи перерахунку суми зносу: сума накопиченого зносу перераховується пропорційно до зміни валової вартості активу; сума зносу виключається з валової вартості активу.

У П(С)БО 7 другий метод відсутній: передбачено використовувати лише перший (пропорційний) метод коригування накопиченого зносу. Із прийняттям Податкового кодексу України внесено зміни до П(С)БО 7, зокрема, дозволено застосовувати «індексацію» вартості основних засобів залежно від офіційного рівня інфляції.

Вказана норма є суто податковою і у МСФЗ не застосовується. Як відомо, МСФЗ 16 «Основні засоби» дозволяє використовувати дві моделі для обліку об'єктів основних засобів: модель обліку за собівартістю (за історичною вартістю) і за переоціненою вартістю. Модель обліку за собівартістю є традиційною і використовується для обліку основних засобів у всіх національних бухгалтерських системах.

При виборі другої моделі обліку основні засоби повинні відображатися за переоціненою вартістю, яка являє собою справедливу вартість на дату переоцінки. Переоцінки повинні проводитись із частотою, достатньою для того, щоб в будь-який момент часу балансова вартість об'єкта не надто відрізнялася від його справедливої вартості. Ця модель обліку має під собою логічне обґрунтування, яке міститься в Основах для висновків до стандарту МСФЗ 16.

Очевидно, що річні темпи інфляції в провідних країнах незначні, тому її впливом на вартість активів можна знехтувати. Однак для об'єктів основних засобів із тривалим терміном корисного використання ефект від інфляції накопичуватиметься під дією часу їх використання. Відображення таких основних засобів за їх історичною вартістю призведе (і призводить) до того, що баланс буде являти собою «набір різнорідних вартостей». Регулярна переоцінка об'єктів основних засобів із тривалим терміном корисної служби дозволить привести їх балансову вартість до єдиного знаменника, отже, як вважається, відображення активів у звітності буде більш достовірним.

Отже, переоцінка вартості основних засобів спроможна впливати на подану в бухгалтерській звітності інформацію про фінансове становище суб'єкта господарювання. Відповідно вибір порядку (моделі, згідно з МСФЗ) обліку оцінки

основних засобів після їх визнання є важливою складовою облікової політики підприємства.

У разі вибору в обліковій політиці моделі переоцінки основні засоби, які визнані в обліку підприємства і належать до певного класу першого чи другого порядку Плану рахунків бухгалтерського обліку, підлягають обліку за переоціненою величиною, що дорівнює їх справедливій вартості на дату переоцінки, за вирахуванням амортизації та збитків від їх знецінення.

Зазначимо, що індексацію основних засобів на основі індексу цін рекомендує використовувати МСФЗ 29 «Фінансова звітність в умовах гіперінфляції». Активи і зобов'язання періодично перераховуються з урахуванням зміни купівельної спроможності грошової одиниці. У свою чергу, МСФЗ рекомендує використання одного індексу цін, який повинен враховувати зміну загальної купівельної спроможності грошей для порівняння звітних даних різних підприємств. При використанні поправок на зміну загального індексу цін необоротні активи приймаються до обліку за вартістю придбання, після чого проводиться її коригування за допомогою вищезгаданого індексу [193].

Індекс цін може визначатися різними способами (рис. 3.1). Найпростішим способом є переоцінка необоротних активів та запасів організації відповідно до зміни курсу гривні по відношенню до більш стабільної валюти (або набору найбільш стабільних валют). Перевагою цього методу є простота застосування, відсутність складних розрахунків і можливість використання без додаткової інформації. Але він не може забезпечити точних результатів, оскільки курсові співвідношення гривні (або долара чи євро) не збігаються з їх реальною купівельною спроможністю. Це призводить до неточності отриманої оцінки через ув'язування вартості необоротних активів з курсом гривні або іншої валюти.

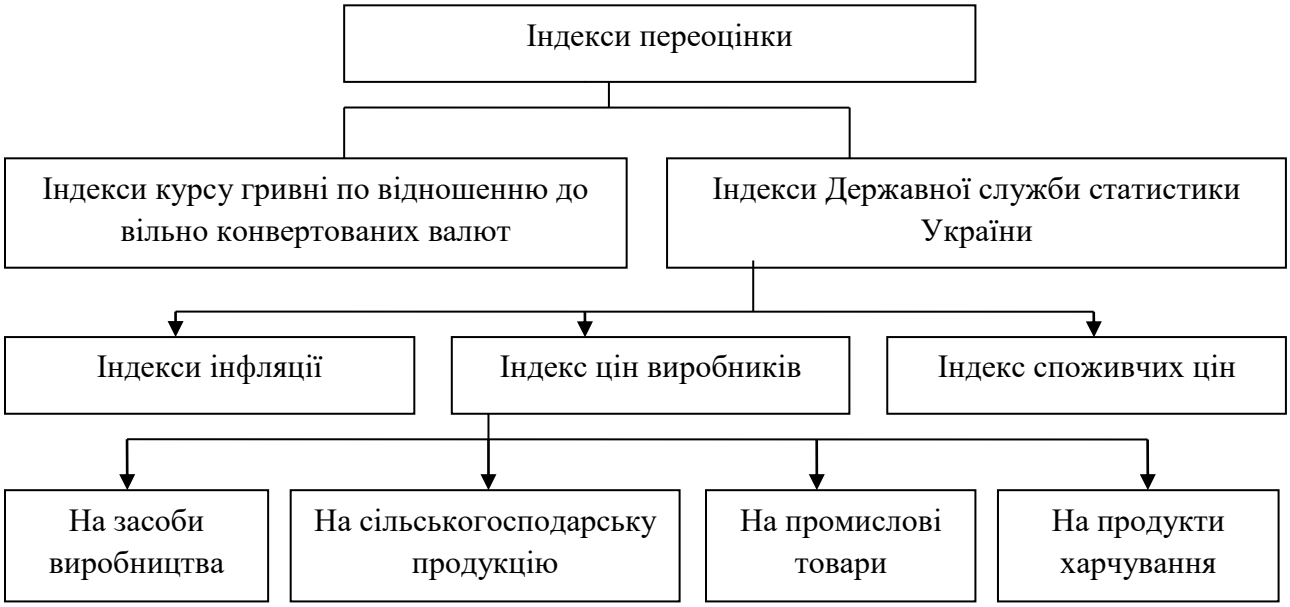

Рис. 3.1. **Класифікація індексів переоцінки майна**

Джерело: Розробка автора.

У зв'язку із цим коригування вартості необоротних активів можливо проводить прямим способом, за якого переоцінка первісної вартості дає змогу виявити різний ступінь змін вартості необоротних активів у результаті зміни їх вартості в конкретній валюті або групі валют.

Окремі приписи стандарту IAS 16 стосуються питань обліку амортизації основних засобів, які регулярно перецінюються. Згідно зі Стандартом, після переоцінки об'єкта основних засобів сума його амортизації або: переоцінюється пропорційно до зміни балансової вартості основного засобу; списується в зменшення початкової вартості, а виходить, що після цього величина залишкової вартості перераховується до переоціненої вартості основного засобу.

Нововведенням у МСФЗ є те, що нині дозволено використовувати підприємствам як переоцінену вартість справедливу за вирахуванням накопиченої амортизації та збитків від знецінення тільки в тому випадку, якщо справедливу вартість можна оцінити «із достатнім ступенем надійності». Відповідно до стандарту IAS 16 основні засоби в балансі визнаються за балансовою (обліковою) вартістю за вирахуванням суми накопиченої амортизації та накопиченого збитку від знецінення, який утворюється у разі перевищення балансової вартості активу над його відшкодовуваною вартістю. Сума очікуваного відшкодування відповідно до стандарту IAS 36 – це найбільше з двох значень: дисконтованої вартості та чистої продажної ціни активу. Згідно з вимогами

стандарту IAS 36 «Зменшення корисності активів» підприємство зобов'язано регулярно перевіряти свої активи на зменшення корисності та визначати збиток від знецінення [194].

Виробничі запаси також слід адекватно відображати в бухгалтерському обліку в цілях оподаткування. Зокрема, МСБО 2 передбачає сторнування збитків від знецінення (п. 33) у разі, коли обставин, що спричинили списання запасів, більше немає [63]. Згідно з останніми змінами до П(С)БО 9 у подібному випадку раніше визнані витрати не сторнуються, а визнається дохід, що є більш доцільним [62].

Також не врегульовано бухгалтерського обліку виробничих запасів, які надійшли безоплатно та не використовуються в господарській діяльності, а отже, на них не поширюється критерій об'єктів, що приносять економічну вигоду. Не уточнено, яким чином обліковувати такий об'єкт виробничих запасів, як тара. Однак виконання вимоги превалювання економічного змісту над юридичною формою (що є однією з базових основ МСФЗ) щодо запасів виявляється практично не реальним, адже на практиці цей критерій не завжди діє.

Розбіжності в обліку запасів за міжнародними і вітчизняними стандартами виявляються ще й у тому, що при придбанні запасів Міжнародні стандарти фінансової звітності для малих і середніх підприємств передбачають: у разі значної девальвації курсові різниці, за винятком відсотків за кредит. Вони включаються до складу витрат для цілей обчислення їхньої собівартості. МСБО 2 не дозволяє включати до витрат на придбання запасів курсові різниці, що виникають внаслідок останнього придбання запасів. У П(С)БО 9 таке положення відсутнє, але у П(С)БО 21 «Курсові різниці» подібне положення відповідає МСБО 2 [195]. Методичні рекомендації з бухгалтерського обліку запасів (п. 2.3) зазначають, що не включаються до первісної вартості запасів, а належать до витрат того періоду, в якому вони були здійснені (встановлені), курсові різниці, які виникають у разі здійснення розрахунків з іноземними постачальниками за одержані запаси та витрати, пов'язані з придбанням іноземної валюти для оплати вартості запасів [196].

Не збігаються також вимоги МСБО 2 «Запаси» і П(С)БО 9 у частині оцінки запасів. Так, згідно з п. 9 МСБО 2 «Запаси» оцінювати їх слід за найменшим із двох показників: собівартості або чистої вартості реалізації, а П(С)БО 9 вимагає

відображати їх у бухгалтерському обліку та звітності за найменшою з двох оцінок: первісної вартості або чистої вартості реалізації.

Зазначимо, що поняття «первісна вартість» у МСБО 2 «Запаси» взагалі відсутнє. Первісною вартістю запасів згідно з П(С)БО 9 може бути або собівартість придбаних за плату або виробнича собівартість виготовлених власними силами (П(С)БО 16, або справедлива вартість внеску до статутного фонду (узгоджена із засновниками та скоригована на відповідні витрати), отриманих безоплатно і придбаних внаслідок обміну.

П(С)БО 9 «Запаси» встановлено, що оцінка запасів здійснюється у таких випадках: при надходженні, списанні й на дату складання балансу. Відповідно до мети, яку ставить перед собою підприємство, здійснюється вибір оцінки виробничих запасів. Досліджуючи альтернативні підходи до оцінки запасів за національними та міжнародними стандартами бухгалтерського обліку (табл. 3.1), можна стверджувати, що існують певні неузгодженості під час формування вартості запасів при надходженні, вибутті, на дату балансу.

Таблиця 3.1

Порівняння міжнародних та національних стандартів щодо формування вартості запасів при надходженні, вибутті на дату балансу

Ознака	П(С)БО 9 «Запаси»	М(С)БО 2 «Запаси»
Оцінка запасів при надходженні	Собівартість формується з таких витрат: 1) при придбанні у постачальника: суми, що сплачуються згідно з договором постачальнику (продавцю) за вирахуванням непрямих податків; суми ввізного мита; суми непрямих податків у зв'язку з придбанням запасів, які не відшкодовуються підприємству; транспортно-заготівельні витрати; інші витрати; 2) при виготовленні власними силами: витрати, що утворюють виробничу собівартість, визначену за П(С)БО 16 «Витрати»; 3) при внесенні до статутного капіталу: справедлива вартість, погоджена із засновниками підприємства з урахуванням витрат, що включаються до первісної вартості запасів, придбаних у постачальника; 4) при безоплатному отриманні: справедлива вартість; 5) при отриманні у результаті обміну на подібні активи: балансова	Собівартість формується з таких витрат: 1) витрати на придбання: ціна придбання; мита та інші податки; витрати на транспортування; вартість робіт з навантаження та розвантаження й інших витрат; 2) витрати на переробку: витрати, безпосередньо пов'язані з одиницею виробництва; 3) інші витрати. Інші витрати, якщо вони відбулися при доставці до їх теперішнього місця розпакування та приведення до теперішнього стану.

	вартість переданих запасів; 6) при отриманні в результаті обміну на неподібні активи: справедлива вартість отриманих запасів	
Оцінка запасів при вибутті	Собівартість перших за часом надходження запасів (ФІФО), ідентифікована собівартість, середньозважена собівартість, нормативні затрати, ціна продажу	Допускається метод ЛІФО – собівартість останніх за часом надходження запасів
Оцінка запасів на дату балансу	Найменша з двох оцінок: первісна вартість або чиста вартість реалізації	Чиста вартість реалізації

Джерело: узагальнено автором.

Для всіх одиниць запасів бухгалтерського обліку, які мають однакове призначення й однакові умови використання, застосовується тільки один із наведених методів.

Оцінка запасів здійснюється за меншою із двох вартостей – або собівартістю, або чистою вартістю реалізації. При формуванні собівартості запасів або встановленні чистої вартості реалізації необхідні підтверджуючі документи, що засвідчують відповідний рівень ціни. Відповідно до п. 28 МСБО (IAS) 2 чиста вартість реалізації визначається у разі, якщо собівартість запасів не може бути відшкодована, оскільки пошкодження або застарілість запасів призвели до зниження їх якості або взагалі втрати первинних властивостей [197].

На практиці первісна вартість запасів не завжди збігається з чистою вартістю їх реалізації. У такому разі можливі дві ситуації: первісна вартість запасів перевищує чисту вартість реалізації; первісна вартість запасів нижча від чистої вартості реалізації. У першому випадку суму перевищення списують на витрати звітного періоду. Таким же чином списується вартість зіпсованих запасів або запасів, яких не вистачає. Після встановлення винних у недостачі осіб сума, що підлягає відшкодуванню, зараховується до складу дебіторської заборгованості (або інших активів) і відображається у складі доходу звітного періоду. Сума часткового списання вартості запасів до чистої вартості реалізації визнається витратами того періоду, в якому була здійснена їх переоцінка (стаття «Інші операційні витрати» ф. № 2 «Звіт про фінансові результати»). Слід звернути увагу на те, що чиста вартість реалізації визначається за кожною одиницею запасів вирахуванням з очікуваної ціни

продажу очікуваних витрат на організацію виробництва та збуту. Облікові ціни необхідно періодично переглядати для того, щоб вони, за можливості, відображали або наближалися до дійсної вартості товарно-виробничих запасів. В умовах інфляції переглядати облікові ціни бажано кілька разів протягом року. Дооцінка запасів як окрема бухгалтерська процедура в П(С)БО 9 не передбачена, що пов'язано з використанням принципу обачності в оцінці для уникнення завищення вартості активів. Окрім принципу обачності цей підхід також спирається на принцип співвідношення доходів і витрат. Балансова вартість запасів не може бути вищою від їх собівартості. При цьому дооцінка запасів обмежується сумою їх попередньої уцінки.

МСБО (IAS) 2 передбачає проведення аналізу відповідності собівартості запасів, що обліковуються на балансі підприємства, вартості їх продажу. Згідно з пп. 28, 29 цього стандарту необхідність приведення собівартості до чистої вартості реалізації може бути обумовлена псуванням запасів або ціновими коливаннями на ринку. Рішення про відображення у звітності запасів за чистою вартістю реалізації приймається за кожною групою запасів. При цьому потрібні документально підтверджені дані, які свідчитимуть про обґрунтованість застосування чистої вартості реалізації. Джерелами такої інформації можуть бути експертні висновки (нині в Україні це не надто поширена практика і найчастіше використовується у разі зміни власників), дані договорів купівлі-продажу або інформація про рівень цін на подібні запаси на ринку. У будь-якому випадку застосування іншої, ніж собівартість, вартості, має бути документально обґрунтоване, а також доведено, що саме така вартість найбільш об'єктивно й достовірно відображатиме фінансовий стан підприємства і вартість його майна.

Земля, як головний засіб виробництва, має специфічну властивість. На відміну від інших засобів виробництва вона не зношується, а, навпаки, при правильному використанні підвищує свою родючість. Вона не може бути замінена іншими засобами, що відрізняє землю від інших засобів виробництва.

Окремі земельні масиви з погляду їх використання в сільськогосподарському виробництві неоднакові за якістю (вмістом поживних речовин, структурою й іншими показниками), що враховують при плануванні розміщення

сільськогосподарських культур та оцінці господарської діяльності суб'єкта господарювання.

Очевидно, що на сьогодні оцінка землі стає необхідною процедурою, оскільки без інформації про її ринкову вартість неможливо ефективно проводити операції, пов'язані із земельною ділянкою, зокрема, отримання кредиту. Щодо землі в Україніпоняття «незалежна оцінка» трансформується в поняття «експертна грошова оцінка».

Нині в Україні запроваджується нова нормативна грошова оцінка (НГО) земель сільськогосподарського призначення. Необхідно зазначити, що інформаційною базою для НГО таких земель, у т. ч. земель під господарськими будівлями і дворами, є відомості Державного земельного кадастру (кількісна і якісна характеристика земель, бонітування ґрунтів, економічна оцінка земель), документація із землеустрою.

Слід зазначити, що останнє бонітування ґрунтів та економічна оцінка земель проводились у 80-х роках минулого століття. Отже, без проведення нового етапу ґрунтового обстеження, що вплине на показники бонітування ґрунтів і, відповідно, на економічну оцінку земель, говорити про об'єктивність НГО, навіть зважаючи на нову Методику № 831 «Методика нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення», досить складно.

Необхідно наголосити, що нормативна грошова оцінка призначена для визначення розміру земельного податку й орендної плати за землі державної та комунальної власності (п. 289.1 Податкового кодексу України) [56]. Проте аналіз нормативних актів свідчить, що використання нормативної грошової оцінки не є основою для відображення сільськогосподарських угідь у формах фінансової звітності.

Утім, у більшості областей України, якщо порівняти з 2017 р., нова НГО 1 га ріллі є меншою (наприклад, по Київській області підприємство зекономить на єдиному податку з 1 га ріллі 54,86 грн, або майже шосту частину від податку 2017 р.). Тому цілком обґрунтованим є побоювання, що ДФС, щоб уникнути втрат бюджету, вимагатиме від сільгосппідприємств застосовувати НГО на рівні 2017 р. (оскільки коефіцієнт індексації за минулий рік прийнято на рівні 1,0) незалежно від того, проведено НГО земельних ділянок, чи ні.

Наразі в Україні триває мораторій на продаж земель сільськогосподарського призначення, отже, ринок таких земель не працює, а відповідно й ринкові ціни на ріллю не сформовані. Однак, зв'язку з певними суб'єктивними обставинами, окремі господарства корпоративного сектору аграрної економіки змушені здійснювати експертну грошову оцінку земель сільськогосподарського призначення, яка, на їхню думку, відповідає ринковій. Вважаємо, що для цього є кілька першопричин:

- необхідність зниження фінансових ризиків. Актуальність даного питання в Україні підтверджується тим, що протягом 2014–2016 рр. майже 600–700 тис. га землі змінили своїх власників. Тому усі ці угоди вимагатимуть попередньої об'єктивної оцінки;

- законодавчо передбачено необхідність залучення оцінювача під час бухгалтерської переоцінки необоротних активів та оборотних біологічних активів (ст. 7 Закону України «Про оцінкумайна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні») [139];

- вимога комерційних банків надавати незалежну оцінку майна і майнових прав при оформленні кредиту та договору застави;

- справедливість розподілу структури капіталу в процесі злиття. У 2013 р. відбулося злиття агрокомпаній, заснованих французькими та американськими інвесторами: Agrogeneration і Harmelia, в результаті чого в ТОП-15 найбільших агрохолдингів України увійшов новий гравець із земельним банком 120 тис. га.

При проведенні оцінки ринкової вартості сільськогосподарських угідь слід враховувати такі особливості: необхідність підтримки родючості верхнього шару сільськогосподарських угідь – ґрунту за допомогою застосування науково обґрунтованої агротехніки і дотримання певних вимог до способів ведення виробництва (дотримання норм випасу, встановлення систем відповідних сівозмін сільськогосподарських культур, внесення певної кількості добрив і т.п.), залишення землі під паром, створення захисних лісосмуг і т.п.; пряма залежність структури сільськогосподарських угідь від фізико-географічних характеристик місцевості (геоморфологічні, ґрунтові, гідрологічні, кліматичні й інші особливості); високі ризики ведення сільськогосподарського виробництва, зумовлені природними чинниками і форс-мажорними обставинами (посухи, повені, ранні заморозки і снігові, епізоотії та інші стихійні лиха); суттєвий вплив на величину одержуваного

доходу від сільськогосподарського виробництва коливань цін на сільськогосподарську продукцію, пально-мастильні матеріали, сільськогосподарську техніку; сезонний характер виробництва та цін на ринку сільськогосподарської продукції; відсутність фактичного обороту сільськогосподарських угідь; відсутність значних інвестицій в сільськогосподарське виробництво; невисока щільність населення в районах, що знаходяться на віддалі від великих промислових центрів; слабо розвинена інфраструктура, зокрема довжина доріг із твердим покриттям та їх якість.

Як відомо, при оцінці активів використовують три класичних підходи: витратний, порівняльний (ринковий по аналогічних угодах), дохідний.

При оцінці бізнесу витратний підхід трансформується в майновий, коли вартість визначається різницею між сумою активів (у т.ч. прав оренди, прав на майбутній врожай та іншого оборотного капіталу) і сумою зобов'язань, приведених (дисконтованих) на поточну дату. Витратний підхід до оцінки землі в чистому вигляді непридатний з урахуванням природи землі. Водночас у комбінації з дохідним підходомвін активно використовується для оцінки повних прав на землю шляхом залишку.

Методи витратного підходу можуть застосовуватися в разі необхідності визначення вартості відтворення (відновлення) або вартості заміщення будинків, споруд, будівель, об'єктів сільськогосподарської інфраструктури, вартості докорінного поліпшення земельних ділянок, наприклад, вартості створення дренажних і зрошувальних систем, проведення інших культурно-технічних робіт. Методи витратного підходу також можуть застосовуватися для оцінки капітальної (капіталізованої) вартості багаторічних насаджень, включаючи захисні лісосмуги, сади, виноградники, а також для оцінки продуктивної та робочої худоби [198].

Якщо оцінюються забудовані земельні ділянки з розташованими на них будівлями різного призначення (товарні молочні ферми, житлові будинки, силосні башти, сараї тощо) або майновий комплекс у цілому (фермерське господарство, агрофірма), то застосовують три основні методичні підходи: витратний, порівняльний і дохідний.

Для оцінки прав на землю за українським законодавством передбачено використання порівняльного та дохідного підходів. Так, порівняльний підхід (за аналогами продажів) найчастіше можна застосовувати лише для одержання інформації.

Отримання об’єктивного результату ускладнено у зв’язку з важкодоступністю ринкової інформації, значними індивідуальними особливостями ділянок та історії їх використання.

Метод порівняння продажів за об’єктами-аналогами нині практично не має свого розвитку, адже практика його застосування поки що відсутня. Однак технологія застосування даного методу для сільськогосподарських угідь принципово не повинна відрізнятися від технології оцінки ринкової вартості інших категорій земель (земельних ділянок у містах, приміських зонах) методом порівняння продажів. Так, при проведенні коригувань крім елементів порівняння, перерахованих у методі порівняння продажів, можуть враховуватися такі позиції, як тип ґрунту та його технологічні властивості, бал бонітету ґрунту (диференціальна земельна рента I), наявність меліоративних споруд, структура посівних площ, віддаленість від ринків збуту, стан навколишнього природного середовища (диференціальна земельна рента II), інші фактори: переваги місцевого населення у виробництві та споживанні певних видів сільськогосподарської продукції і т. д. (надлишкова земельна рента).

Необхідно зазначити, що у вітчизняних нормативних документах не сформульовано правил і вимог до процедури внесення поправок при оцінці земель сільськогосподарського призначення з урахуванням їхньої специфіки.

Дохідний підхід, що базується на капіталізації майбутніх грошових потоків від землекористування, є основним, який враховує всі особливості сільськогосподарського ділянки і реально прогнозовані майбутні прибутки від його використання.

Як відомо, на ринкову вартість землі сільськогосподарського призначення впливають такі основні фактори: місцезнаходження; склад, стан і властивості ґрунтів; рельєф місцевості; попит та пропозиція на ринку земельних ділянок. Водночас ринкова вартість права оренди земельної ділянки додатково залежить від обсягу прав орендаря; терміну дії договору оренди; обтяжень права оренди; прав інших осіб; цільового призначення земельної ділянки.

Оцінка сільськогосподарських угідь методами дохідного підходу може проводитися як на основі прямої капіталізації орендних платежів за землю, так і за допомогою капіталізації чистого операційного доходу, що утворюється при веденні сільськогосподарського виробництва і є земельною рентою. Вважаємо, що

проведення оцінки вартості сільськогосподарських угідь та відображення її у звітності забезпечить:

- зменшення витрат. Оцінка дозволяє оптимізувати капітальні інвестиції;

- зростання капіталізації. Вартість підприємств корпоративного сектору аграрної економіки, особливо висококонцентрованих, вимагає періодичної професійної оцінки та фахового управління нею;

- залучення капіталу та інвесторів. Нині первинне публічне розміщення IPO як інструмент залучення коштів дещо втратив свою популярність, для приватних інвесторів важливо розуміти реальну ціну бізнесу, підтверджену незалежними консультантами;

- збільшення доходу, і зокрема, експорту продукції. Незалежна оцінка використовує аналіз ринку і калькуляцію реальних витрат, що дає змогу обґрунтувати об'єктивний рівень цін на сільськогосподарську продукцію;

- оптимізація ПДВ. Даний податок становить значну частину грошового потокусільськогосподарських підприємств в Україні, тому що залишається в розпорядженні підприємства для фінансування капітальних інвестицій за законодавством. Тому незалежна оцінка може бути використана як обґрунтування для фіскальних органів величини витрат, так і розміру бази нарахування ПДВ у цілому;

- оптимізація розміру оплати праці топ-менеджменту. Постійно змінювана ринкова капіталізація (вартість) бізнесу є одним із ключових показників ефективності бізнесу, на підставі якого нараховується грошова винагорода керівництву підприємства;

- оптимізація страхових платежів, розмір яких нараховуються залежно від ринкової вартості сільськогосподарських активів;

- формування достовірної фінансової звітності по МСФО при залученні іноземних інвестицій. Міжнародний аудит такої звітності вимагає попередньої оцінки основних засобів та інших активів (у т.ч. біологічних оборотних активів і земель сільськогосподарського призначення) незалежним оцінювачем;

- оптимізація розміру застави, ринкова вартість якої вимагає незалежної оцінки в усіх українських банках. Для виходу на ринок іноземного капіталу

сільськогосподарським підприємствам необхідно підготувати звітність, яка буде зрозуміла потенційним іноземним інвесторам. Достовірне відображення й розкриття інформації про активи, зобов’язання і капітал у звітності, складеної за МСФЗ, дозволить зацікавленим користувачам сформувати обґрунтовану думку про результати діяльності підприємства за певний звітний період та ефективності прийняття її керівництвом управлінських рішень.

Вважаємо, що доцільно проводити оцінку земельних ресурсів сільськогосподарської організації за справедливою вартістю, як сумою грошових коштів, достатніх для придбання активу або виконання зобов'язання при здійсненні угоди між добре обізнаними, дійсно зацікавленими, незалежними один від одного сторонами. Оцінка активів і зобов’язань за справедливою вартістю дасть змогу підвищити прозорість фінансової звітності та достовірність поданих в ній відомостей про фінансово-господарську діяльність економічного суб’єкта.

Використання ринкової вартості земельної ділянки при формуванні інформації про вартість земельних ресурсів сільськогосподарських підприємств дозволить підвищити достовірність бухгалтерської фінансової звітності. Крім того, при аналізі фінансово-господарської діяльності господарств корпоративного сектору аграрної економіки реальна оцінка земельних ресурсів матиме позитивний вплив на нормативні показники ліквідності та фінансової стійкості, що особливо важливо в умовах фінансової кризи і зростаючої потреби в інвестиціях.

Результати функціонування суб’єктів господарювання агробізнесу свідчать, що він є важливим сектором економіки як у формуванні макроекономічної стабільності країни, так і в забезпеченні сталого розвитку сільських територій. Як відомо, облік результатів сільськогосподарської діяльності в Україні регулює національний стандарт П(С)БО ЗО «Біологічні активи». Для підприємств, які дотримують положень міжнародних стандартів, визначальним є МСБО 41 «Сільськогосподарська діяльність» [199].

Сільськогосподарська продукція, як похідна від біологічних активів, одразу після отримання (збирання врожаю) стає одним із різновидів запасів, облік яких ведеться відповідно до МСБО 2 «Запаси». Визначення справедливої вартості сільськогосподарської продукції на момент збору врожаю одноразове і звільняє від необхідності оцінки на кожну звітну дату, аж до продажу, споживання та іншого

вибуття. В іншому випадку, з метою послідовного обліку слід було б переоцінювати також придбані запаси, що суперечить принципам МСФЗ 2 «Запаси». Після збору продукція обліковується за первісною вартістю. Разом із тим стандарт чітко рекомендує за появи першої можливості переходити до оцінки біологічних активів за справедливою вартістю. Причина такого підходу пояснюється тим, що основною концепцією міжнародних стандартів фінансової звітності є правильне зіставлення доходів і витрат підприємства за звітний період. У системах ведення сільського господарства з тривалим оборотом і безперервними виробничими циклами, протягом яких відбувається зміна умов виробничої діяльності та кон'юнктура ринку, складно встановити взаємозв'язок доходів і витрат. З іншого боку, умовний розподіл прямих витрат на спільно вироблені види продукції розмиває зв'язок між витратами і результатами. Ці невідповідності вимогам загальноприйнятих стандартів, що випливають із специфіки сільського господарства, визначили необхідність оцінки біологічних активів за справедливою вартістю, а в окремих випадках, коли неможливо з достатньою достовірністю визначити ринкову вартість активів, – використовувати на певний період альтернативні види їх оцінки. До сільськогосподарської продукції при первісному визнанні необхідно застосовувати той самий метод оцінки, що використаний при оцінці біологічного активу, з якого вона була одержана. Справедлива вартість біологічного активу залежить від обсягу та якості сільськогосподарської продукції, зібраної від нього. Тому біологічний актив і зібрана від нього продукція мають бути оцінені за однаковими методиками.

Основною причиною, з якої сільськогосподарська продукція на момент збору врожаю повинна оцінюватися за справедливою вартістю, полягає в необхідності забезпечити відповідність її оцінки підходу до оцінки біологічних активів, що дозволить уникнути непослідовності та спотворення результатів діяльності поточного періоду при зборі врожаю.

Витрати на реалізацію «включають комісійних брокерів і дилерів, збори контролюючих органів і товарних бірж і податки і мита, пов'язані з передачею права власності», але «не включають транспортні та інші витрати, необхідні для доставки активів на ринок». Отже, теоретично фактичний продаж сільськогосподарської продукції забезпечить прибуток або збиток, тільки якщо справедлива вартість на

момент збору врожаю відрізняється від ціни продажу, узгодженої з покупцем. Звідси випливає, що відповідно до методики обліку за справедливою вартістю МСФЗ (IAS) 41 прибуток визнається незалежно від наявності договору купівлі-продажу або здійснення угоди [200].

В умовах інтернаціоналізації економіки, розвитку ринку міжнародного капіталу і виходу компаній на світовий рівень важливими є зрозумілість і достовірність фінансової звітності для зацікавлених користувачів. Запропоновані коригування в бухгалтерському балансі та звіті про прибутки і збитки дозволять дотримати вимог МСФЗ 41 по відокремленому відображенню біологічних активів у звітності, а також сприятимуть дійсному відображенню вартості чистих активів[202].

У МСФЗ (IAS) 41 «Сільське господарство» встановлено порядок обліку, подання фінансової звітності та розкриття інформації про сільськогосподарську діяльність [201]. Відповідно до цього стандарту сільськогосподарська діяльність являє собою управління біотрансформацією рослин і тварин з метою продажу, отримання сільськогосподарської продукції або виробництва додаткових біологічних активів.

У зв'язку з цим постає завдання з'ясування дефініції «біотрансформація», під якою розуміють процеси росту, переродження, виробництва і відтворення, які викликають якісні чи кількісні зміни біологічного активу. Вона призводить: до зміни активу – збільшення або зменшення його кількості чи якості. У результаті відтворення можуть виникнути додаткові активи, як зерно зернобобових культур – у рослинництві, м'ясо, молоко – у тваринництві (рис.3.2).

Отже, кожне сільськогосподарське підприємство у межах своєї облікової політики може чітко визначати порядок організації обліку й оцінки біологічних активів і результатів їх біотрансформації, керуючись такими основними принципами:

- ідентифікації, який означає, що в бухгалтерському обліку суб'єктів господарювання біологічні активи – це рослини (сільськогосподарські культури) і тварини, що застосовуються в сільськогосподарській діяльності;

- керованості – підприємство здійснює управління біологічними активами та результатами їх біотрансформації в процесі господарської діяльності;

Рис. 3.2. **Сутність та результат біотрансформації біологічних активів**

Джерело: розроблено автором.

- первісного та подальшого визнання – момент початкового і подальшого визнання біологічних активів за справедливою вартістю за вирахуванням очікуваних збутових витрат;

- вартісного (грошового) виміру – біологічні активи і сільськогосподарська продукція в бухгалтерському обліку оцінюються за справедливою вартістю за вирахуванням очікуваних збутових витрат;

- багатократності використання інформації – бухгалтерська інформація про біологічні активи і результати їх біотрансформації використовується суб'єктом господарювання в системі управління біоресурсами для складання спеціальної форми звітності (довідки) про потенційні можливі доходи, витрати і фінансові результати від сільськогосподарської діяльності, а також в аналізі майнового і фінансового стану, оцінки її платоспроможності і т.д.;

- реєстрації – всі операції, пов'язані з визнанням, оцінкою біологічних активів і відображенням результатів їх біотрансформації, мають бути зафіксовані шляхом складання відповідних первинних документів і регістрів аналітичного та синтетичного обліку;

- відстеження, вимірювання та відображення результатів біотрансформації біологічних активів – суб'єкт господарювання повинен періодично контролювати, вимірювати якісні і кількісні зміни біологічних активів, а також результатів їх біотрансформації (доходів, витрат, фінансових результатів) з одночасним відображенням в облікових регістрах;

- періодичності – визначення справедливої вартості біологічних активів для цілей їх відображення в бухгалтерському обліку необхідно проводити на кожну звітну дату.

Складовою частиною біологічної трансформації є оцінка змін біологічного активу. Вона включає вимір і контроль зміни якості (вміст жиру або білка, міцність волокна тощо) чи кількості (приплід, вага, довжина і т.д.).

Відповідно до чинних вимог стандарту МСФЗ (IAS) 41 всі біологічні активи необхідно враховувати за справедливою вартістю за мінусом витрат на продаж (п. 12 МСФЗ (IAS) 41). Ця вимога ґрунтується на тому, що найкращою вартісною оцінкою біологічних активів у процесі біотрансформації є їх справедлива вартість. Слід наголосити, що вищезазначений процес визначається стандартом як сукупність процесів росту, виродження, продукування і розмноження, в результаті яких у біологічному активі відбуваються якісні і кількісні зміни (п. 5 МСФЗ (IAS) 41) [202].

Із введенням П(с)БО 30 «Біологічні активи» складовою ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств є біологічні активи в рослинництві та тваринництві. Біологічні активи, які приносять економічну вигоду протягом терміну більше 12 місяців, відносять до довгострокових активів [57]. Активи, економічну вигоду яких одержують протягом операційного циклу, називають поточними. Згідно з

пп. 52-53 МСФЗ 41 «Сільське господарство» біологічні активи поділяються на споживані та плодоносні, а також зрілі й незрілі згідно з п. 54. До споживаних відносять біологічні активи, які при досягненні певних параметрів використовуються за призначенням (худоба м’ясного напряму; худоба для продажу живою вагою; птиця м’ясного напряму; риба в штучних водоймах; ліс, вирощений для заготівлі деревини; озимі зернові культури від сівби до дозрівання і збору). До плодоносних відносять біологічні активи, які забезпечують збір продукції на регулярній основі (велика і дрібна худоба молочного напрямку, птиця яєчного напрямку, плодові дерева і чагарники, виноградники).

Очевидно, що також є категорія сільськогосподарських активів – похідних від біологічних. Згідно з МСФЗ 41 їх класифікують як сільськогосподарську продукцію на момент збору (м’ясо в тушах, непастеризоване молоко, зерно, яйця, вовна та інші

продукти рослинного або тваринного походження, що не підлягають промисловій обробці) [203].

Варто зауважити, що матеріали сільськогосподарського призначення (рахунок 208) не згадуються у міжнародному стандарті, можливо тому, що такі матеріали теж є сільськогосподарською продукцією. Якщо ж вони не отримані у власному господарстві та купуються у третіх осіб, то МСФЗ 41 на них поширюватися не буде. У такому разі слід керуватися МСФЗ 2 «Платіж, заснований на акціях» [204].

Поняття біологічних активів і похідних від них згідно з П(С)БО 30 та Інструкції № 291 [57; 58] повністю відповідають поняттям, викладеним у МСФЗ 41, хоча у даному випадку вони класифікуються не так чітко, як у національному Плані рахунків. Відповідно до інформації про первісне визнання та оцінку біологічних активів, слід врахувати, якщо П(С)БО 30 передбачено оцінювати придбані у третіх осіб біологічні активи згідно з П(С)БО 7 «Основні засоби», то у МСФЗ 41 прямих вказівок на те, щоб активи в подібних випадках оцінювали згідно з МСФЗ 16 «Основні засоби» немає.

Необхідно зазначити, що моментом первісного визнання біологічних активів за справедливою вартістю в бухгалтерському обліку є: дата початку переходу суб'єктом господарювання до оцінки наявних біологічних активів за справедливою вартістю; дата надходження (придбання) біологічних активів зі сторони; дата отримання (відтворення) і початку вирощування додаткових біологічних активів безпосередньо в сільськогосподарському підприємстві.

Моментом подальшого визнання біологічних активів за справедливою вартістю в бухгалтерському обліку суб'єкта господарювання є дата їх переоцінки в результаті біотрансформації (зростання, дегенерації) на початок кожного звітного періоду. Біологічні активи в рослинництві слід обліковувати окремо від сільськогосподарських угідь.

При цьому необхідно зазначити труднощі оцінки нетоварної сільськогосподарської продукції, яка використовується у виробничому процесі як виробничі запаси. Вважаємо, що її справедлива вартість, особливо кормів (сіно, солома, зелена маса тощо) власного виробництва й побічної продукції, повинна визначатися виходячи з їх господарсько-економічної корисності. Тварини оцінюються за справедливою вартістю за

вирахуванням очікуваних збутових витрат. Справедлива вартість худоби встановлюється виходячи з ринкової вартості тварин того ж віку і породи, з тими ж генетичними характеристиками.

У міжнародному стандарті фінансової звітності 41 (IAS) «Сільське господарство» передбачена неможливість достатньо надійної оцінки справедливої вартості: при первісному визнанні біологічного активу організація не має інформації (і не може її отримати) про відповідні ринкові ціни і показники, а альтернативні розрахунки справедливої вартості не відрізняються надійністю. У такому випадку біологічний актив оцінюється за собівартістю за вирахуванням накопиченої амортизації та збитків від зменшення корисності активу. Це правило стосується тільки первісного визнання біологічного активу. З появою можливості визначення справедливої вартості біологічного активу з достатнім ступенем вірогідності, підприємствам слід вести оцінку за справедливою вартістю за вирахуванням очікуваних збутових витрат [205].

У разі придбання біологічних активів у третіх осіб і на момент такого набуття первісна їх оцінка повинна здійснюватися відповідно до стандарту IAS 16, ґрунтуючись на тому, що про операції придбання біологічних активів у третіх осіб в IAS 41 не згадується. Однак це не зовсім відповідає дійсності. У тому ж IAS 16 недвозначно вказано, що на біологічні активи цей стандарт не поширюється, отже, і первісну їх оцінку проводити за IAS 16 не слід [94]. У свою чергу це означає: біологічні активи від початку їх появи – будь-то приплід або придбання на стороні – в будь-якому випадку слід оцінювати за справедливою вартістю за вирахуванням очікуваних витрат на місці можливого продажу. І лише за винятком (п. 30 стандарту IAS 41) за історичною вартістю (тобто відповідно до стандарту IAS 16). Але за умови, що за справедливою вартістю цей актив буде оцінено в подальшому.

Як свідчить аналіз міжнародних стандартів фінансової звітності проблеми оцінки об’єктів обліку покликаний вирішити МСФЗ (IFRS) 13 «Оцінка справедливої вартості». Розглянемо основні положення даного стандарту стосовно оцінки біологічних активів за справедливою вартістю. Справедливою вартістю визнається ціна, яку можна було б отримати при продажу активів на дату оцінки за звичайною угодою між учасниками ринку, тобто так звана ціна виходу [206].

До факторів, які слід враховувати при оцінці справедливої вартості, відносять:

1) основний ринок – оцінку проводять за гіпотетичною угодою, яка здійснюється на основному ринку. Основним ринком вважається ринок з максимальною кількістю операцій для оцінюваного біологічного активу. При цьому стандартом визначено, що до основного відноситься ринок, на якому організацією зазвичай укладаються угоди з продажу певного виду активів. У разі відсутності основного ринку застосовується найбільш сприятливий ринок, тобто ринок, на якому можна отримати максимальну суму в разі продажу активу. На дату оцінки організація повинна мати доступ до основного або найбільш прибуткового ринку;

2) характеристика активу – оцінку проводять з урахуванням якісних властивостей та місця розташування об'єкта обліку. Даний фактор безпосередньо стосується біологічних активів, так як ціна безпосередньо залежить від фізичних характеристик. Аналогічно на оцінку впливає така характеристика, як місцерозташування біологічного активу або сільськогосподарської продукції. Незважаючи на те, що в МСФЗ (IFRS) 13 витрати по операціях не включаються в оцінку справедливої вартості, витрати з транспортування при цьому не відносяться до витрат по операціях. Як наслідок, справедливу вартість коригують на суму витрат, понесених у процесі транспортування активу до основного ринку;

3) справедливої вартості, навіть якщо суб'єкт господарювання має намір використовувати актив по-іншому;

4) методики оцінки – необхідно застосовувати методики, доцільні й доречні за даних обставин і для яких існує достатня кількість вихідних даних. При визначенні справедливої вартості рекомендується використовувати ринковий підхід. Крім того, стандарт передбачає застосування витратного і дохідного підходів.

Отже, оцінку біологічних активів необхідно здійснювати з позиції всіх учасників ринку, а визначення ринкового середовища покласти на суб'єкти господарювання. Це дасть змогу врахувати відмінності, які існують між ними, оскільки вони різняться за видами господарської діяльності.

Відповідно до МСФЗ (IFRS) 13 вихідні дані, які використовуються для оцінки, поділяють на три рівні: 1) котирування (не скориговані) на активних ринках за ідентичними активами, які доступні підприємству на дату оцінки. Так, активні ринки

існують щодо таких видів сільськогосподарської продукції, як зерно, насіння олійних культур, тощо; 2) вихідні дані, крім ринкових котирувань, що належать до першого рівня, також є ціни в довідкових та аналітичних виданнях, які безпосередньо або опосередковано визначають вартість активу. Наприклад, ціни, відображені в маркетингових дослідженнях інформаційних агентств, органів Державної служби статистики України, Міністерства аграрної політики та продовольства України; 3) відносні показники по досліджуваному активу. До них відносять у тому числі коефіцієнти, розроблені підприємством. Так, вартість стада великої рогатої худоби, що вирощується для споживання, визначається на основі ціни на яловичину та телятину з урахуванням якості та вгодованості тварин. Для більш результативної оцінки до ціни на м'ясо доцільно застосувати коефіцієнти, розраховані на основі групування стада за якісними характеристиками (наприклад, за категоріями вгодованості). Для сільськогосподарських тварин, які будуть використані для подальшого відтворення стада, застосовуються інші розрахункові коефіцієнти (на основі їхніх зовнішніх характеристик).

Біологічні активи при первісному визнанні та станом на кожну звітну дату повинні оцінюватися за справедливою вартістю за вирахуванням очікуваних збутових витрат, крім випадків, коли справедливу вартість не можна визначити з достатньою мірою достовірності (рис. 3.3).

Рис. 3.3. **Формування справедливої вартості біологічних активів у момент первісного визнання**

Джерело: розроблено автором.

На основі МСФЗ 41 справедлива вартість визначається як поточна ринкова ціна за вирахуванням витрат, очікуваних на місці майбутнього продажу, за винятком тих випадків, коли справедлива вартість активу не може бути надійно оцінена (п. 21 МСФЗ 41). До витрат, очікуваних на місці продажу, відносять: комісійні винагороди брокерам і дилерам; біржові збори; податки і мита, якими обкладаються операції продажу. До таких витрат не належать транспортні та інші види витрат, пов'язані з доставкою активів на місце продажу (п. 23 МСФЗ 41).

Як свідчать результати досліджень, за відсутності активного ринку для визначення справедливої вартості використовують інформацію з інших доступних джерел: ціна останньої угоди з продажу аналогічної продукції; ринкові ціни на аналогічні активи; базові галузеві ціни на іншу продукцію, які можуть бути основою для розрахунку справедливої вартості даного активу [207].

Науковці вважають, що за відсутності ринкових цін та інших вартісних показників біологічного активу, що перебуває в певному стані на даний момент, використовується теперішня вартість очікуваних від активу чистих грошових потоків [208].

У деяких випадках її неможливо визначити, зокрема: в момент початкового формування витрат, що характеризує процес незавершеного виробництва (сівба і догляд за озимими зерновими культурами в осінній період) тощо. Справедлива вартість зібраної сільськогосподарської продукції відображається при визначенні доходів та фінансових результатів за період, в якому вона була отримана. Цей метод повністю відповідає отриманню продукції шляхом її відокремлення від біологічного активу чи при виробництві зернових та олійних культур із коротким циклом біотрансформації (протягом кількох місяців одного календарного року).

Вважаємо, якщо справедливу вартість неможливо визначити з достатнім ступенем достовірності, то біологічні активи оцінюють за собівартістю за вирахуванням амортизації і збитків від знецінення. Як тільки біологічні активи отримують справедливу оцінку, нарахування амортизації припиняється.

Однак на практиці для певних видів біологічних активів ринок відсутній і характер можливого споживання та використання даних активів буде різним. У результаті при обліку таких біологічних активів за справедливою вартістю виникають певні труднощі. Окрім того, такі біологічні активи, як плодоносні багаторічні рослини після досягнення стадії плодоношення вже не здійснюють значної біологічної трансформації.

На думку дослідників по відношенню до подібних біологічних активів робити оцінку за справедливою вартістю не зовсім правильно, оскільки характер їх використання у виробничому процесі подібний до використання виробничого обладнання [209].

У всіх випадках відповідно до МСФЗ (IAS) 41 зміну справедливої вартості біологічного активу необхідно враховувати при визначенні фінансових результатів за період, в якому відбувається ця зміна, за вирахуванням очікуваних збутових витрат. Тобто суб'єкт господарювання має бути відображений за зазначеною методикою до моменту його вибуття. Збільшення чи зменшення величини їх оцінки відображається в обліку тільки в разі зміни справедливої вартості біологічних активів.

Дослідження виявило відсутність єдиних принципів і правил обліку біологічних активів за справедливою вартістю. Здебільшого дослідники посилаються на вимоги МСФЗ 41 «Сільське господарство». Специфіка історичної спадщини системи бухгалтерського обліку і система господарювання стримують перехід до міжнародних стандартів фінансової звітності. У зв'язку з цим необхідно виробити заходи адаптації вимог МСФЗ 41 «Сільське господарство», передусім на принципах визначення справедливої вартості біологічних активів [210].

У процесі дослідження визначено такі принципи: 1) наявність активного ринку, що відповідає наступним вимогам: однорідність об'єктів угод на ринку, доступність інформації про ціни, що забезпечують формування моделі ринку аграрної продукції досконалої конкуренції; 2) об'єктивність і достовірність цін, які передбачають відсутність монопольних сегментів ринку й усунення великої кількості посередників на шляху від виробника до ринку; 3) доступність інформації про ціни, що вимагає створення в Україні інформаційної системи, яка надаватиме достовірну й доступну інформацію про ціни в територіально обмежених зонах активного ринку; 4)

наявність достовірної довідкової та планово-економічної інформації, що враховує особливості й технології сільськогосподарського виробництва, що дасть можливість порівнювати біологічні активи і результати їх біотрансформації; 5) простота алгоритму та методики розрахунку справедливої вартості, що забезпечує практичну роботу бухгалтерів найбільш простими алгоритмами і методичними підходами з використанням достовірної й доступної інформації; 6) високий фаховий рівень бухгалтерів сільськогосподарських підприємств, пов'язаний з тим, що введена нова категорія біологічних активів передбачає відповідну організацію їх синтетичного та аналітичного обліку на відокремлених інвентарних рахунках, які відображають необхідну інформацію про наявність, рух і біотрансформації біологічних активів за окремими видами;
7) вибір варіанта облікової політики обліку біологічних активів і результатів їх біотрансформації за справедливою вартістю залежно від розв'язуваних завдань суб'єктом господарювання за одним із трьох варіантів використання інформації: а) для формування тільки звіту про фінансові результати, б) для формування бухгалтерського балансу і звіту про фінансові результати, в) для управління біологічними ресурсами підприємств. Відповідно до обраного варіанта облікової політики підприємство повинно формувати відповідний склад річної, проміжної та оперативної бухгалтерської інформації; 8) забезпечення об'єктивної оцінки результатів господарської діяльності суб'єктів аграрного бізнесу, який вимагає відповідної організації синтетичного та аналітичного обліку витрат і виходу сільськогосподарської продукції, формування фінансових результатів сільськогосподарської діяльності.

У процесі дослідження з'ясовано, що процес обліку та оцінки біологічних активів за справедливою вартістю має передбачати такі етапи:

1. Визначення біологічних активів як об'єкта бухгалтерського обліку відповідно до їх класифікації. Цей етап має на меті виділити біологічні активи і господарські операції, що мають організаційно-господарську самостійність і підлягають грошовій оцінці на певних етапах їх життєвого циклу: формування, використання, продаж і ліквідація, що сприяє встановленню реального грошового еквівалента справедливої

вартості використання результатів біологічних активів за певний період і до певної звітної дати.

2. Конкретизація біологічних активів за видами, культурами, породами й іншими визначальними ознаками. Різноманітність умов і результатів виробництва сільськогосподарської продукції, пов'язані з особливостями та специфікою галузі, потребують виділення в окремі групи біологічних активів і результатів їх біотрансформації з урахуванням природно-біологічних особливостей і господарсько-економічної корисності.

3. Дослідження активного ринку і збір інформації про ціни та техніко-економічної інформації. Можна вважати, що активний ринок у товарних видів сільськогосподарської продукції сформовано. Тут необхідно проаналізувати кілька каналів реалізації й орієнтуватися на існуючі ринки збуту продукції, оскільки ціни істотно різняться залежно від країни, регіонів реалізації, переробників і т.д. Для нетоварних видів продукції слід використовувати техніко-економічні показники, що впливають на якість продукції або на зміст окремих елементів, що мають цінову, грошову оцінку на ринку.

4. Вибір методики оцінки біологічних активів. Цей етап є найбільш відповідальним. Від методики оцінки в основному залежатимуть ціни і фінансові результати господарської діяльності суб'єктів аграрного ринку.

5. Розрахунок справедливої вартості. Відповідно до МСФЗ 41 «Сільське господарство» при визначенні справедливої вартості повинні вираховуватися витрати, пов’язані з транспортуванням, зберіганням та іншими збутовими процедурами.

6. Розрахунок справедливої вартості біологічних активів відповідно до прийнятої методики. На цьому етапі визначають справедливу вартість біологічних активів для формування звітності з метою прийняття управлінських рішень щодо підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва.

7. Відображення в бухгалтерському обліку біологічних активів за справедливою вартістю дає змогу одержувати найбільш достовірну й повну інформацію про діяльність сільгосппідприємств. Використання запропонованих методичних підходів

забезпечить визначення реальної оцінки біологічних активів, особливо у рослинництві.

Отже, в сучасних умовах вітчизняним сільськогосподарським підприємствам для забезпечення можливості успішного і довгострокового функціонування взаємовідносин з іноземними контрагентами є застосування МСФЗ і, зокрема, МСФЗ 41 «Сільське господарство». Зазначимо, що у МСФЗ 41 синтезовані особливості сільського господарства в унікальній характеристиці сільськогосподарської діяльності як управління біотрансформацією біологічних активів.

Найкращі умови для визначення справедливої вартості створює наявність активного ринку, на якому відбуваються регулярні операції з однорідними біологічними активами, в будь-який час можна знайти продавця і покупця, які бажають здійснити операцію, інформація про ціни доступна всім зацікавленим особам. Відсутність активного ринку ускладнює визначення справедливої вартості, у зв’язку з чим можливе застосування деяких альтернативних методик розрахунку справедливої вартості (зокрема, як справедливу вартість поряд з ринковою вартістю біологічного активу можна використати наступні вартісні альтернативи: внутрішньогосподарська трансферна ціна, розрахована з урахуванням інфляції, прибутковість об’єкта; вартість заміщення; рівноважна ціна; вартість придбання; вартість продажу; фактична або нормативна собівартість, скоригована з урахуванням індексу інфляції; дисконтована вартість та ін.).

Застосування справедливої вартості вимагає відповідної трансформації сформованих понять «доходи», «витрати» і «фінансові результати», в складі яких необхідно виділити потенційні доходи, витрати, прибутки і збитки, оновлені використанням зазначеної оцінки.

При оцінці біологічних активів завжди виходять з того, що справедливу вартість біологічного активу можна достовірно оцінити. Щоб спростити процес визначення справедливої вартості біологічних активів і сільськогосподарської продукції, їх доцільно згрупувати за віком, якістю або іншими основними характеристиками.

Вважаємо, що одночасне застосування декількох показників для розрахунку справедливої вартості може стати причиною отримання різних значень справедливої вартості біологічного активу або сільськогосподарської продукції.

Сільськогосподарське підприємство зобов’язано розглянути причини розбіжності в розрахунках і вибрати найбільш достовірну оцінку справедливої вартості. Справедлива вартість активів повинна відображати можливість змін у грошових потоках, які враховуються при узгодженні ціни незалежними, обізнаними та зацікавленими здійснити таку угоду покупцями і продавцями. Відсутність єдиного підходу зумовлена тим, що більшість активів не має ринкової вартості, а їхня справедлива вартість, розрахована експертом, умовна і справедлива лише на дату оцінки. Тим не менш, справедлива вартість потрібна потенційним інвесторам і незамінна для фінансових активів.

Отже, способи оцінки біологічних активів і сільськогосподарської продукції за справедливою вартістю вимагають доопрацювання, внесення коригувань моделі оцінки, що дозволить забезпечити еквівалентність обміну між незалежними сторонами на активному ринку.

Оцінка біологічних активів і сільськогосподарської продукції за справедливою вартістю дозволяє більш об'єктивно оцінити результати сільськогосподарської діяльності господарюючих суб’єктів, що дає змогу об’єктивно визначити тип відтворювального процесу за кожним їх видом, розширює можливості щодо залучення інвестицій та сприяє підвищенню їх конкурентоспроможності на аграрних ринках.

3.2. Організаційно-економічні умови відтворення матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств

Питання розширеного відтворення в сільськогосподарських підприємствах необхідно розглядати з позиції взаємодії макроекономічних, соціальних, технологічних, технічних, біологічних та організаційно-економічних факторів, спрямованих на ефективне використання біокліматичного потенціалу й генетичних можливостей сортів сільськогосподарських рослин і порід тварин. Досягнення цієї мети органічно пов’язано із забезпеченням еквівалентності обміну між сільським господарством та промисловістю, що вимагає відповідної прибутковості господарств незалежно від форми господарювання. Успішне вирішення цих питань можливе

лише на основі підвищення економічної ефективності сільськогосподарського виробництва.

Результати аналізу відтворювальних процесів у сільськогосподарських підприємствах переконують, що сформовані організаційно-економічні умови, під впливом яких вони здійснюються, не мають дієвих важелів регулювання відтворення, у т.ч. задіяних елементів матеріально-технічної бази. Сільськогосподарські товаровиробники відчувають нестачу коштів, а також власних джерел інвестування основного та оборотного капіталу. Головна причина полягає у їх складному фінансовому стані, що призвело не лише до недостатнього рівня оновлення основних виробничих засобів, але й зменшення кількості сільськогосподарських машин, великому рівню їх морального та фізичного зносу.

Очевидно, що забезпечення ефективного виробництва у сільськогосподарських підприємствах необхідно досягати шляхом оптимального формування й раціонального використання елементів матеріально-технічної бази, що передбачає наявність і пристосованість виробничих площ, корисного використання обладнання, достатнього рівня забезпечення технічними ресурсами, що відповідає масштабам виробництва, дотримання раціонального поєднання силових і робочих машин.

Процес відтворення з погляду структурного складу МТБ сільськогосподарських підприємств полягає у відновленні якості земельних і водних ресурсів, відтворенні сільськогосподарських тварин, підтримання у належному стані машин та обладнання, будівель та споруд, нормативне забезпечення добривами, хімічними засобами захисту рослин, енергоресурсів на основі накопичення основних та оборотних засобів.

Очевидно, що кожний елемент МТБ виконує певну функціональну роль, але основними серед них є основні та оборотні засоби, які безпосередньо впливають на удосконалення відтворення й ефективність ведення сільськогосподарського виробництва. Під організаційно-економічними умовами відтворення матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств необхідно розуміти процес впровадження інноваційних розробок, більшою мірою засобів праці, які сприяють якісним змінам у структурі МТБ та комплексній автоматизації виробничого процесу, зниженню енерго- та ресурсомісткості, а також проведення системи заходів,

спрямованих на забезпечення розширеного відтворення усіх видів ресурсів для досягнення економічного зростання.

Пріоритетними напрямами відтворення МТБ сільськогосподарських підприємств на сучасному етапі повинні стати: забезпечення неперервності процесу відтворення сільськогосподарської техніки; раціональне формування джерел фінансування; посилення дієвості державної підтримки на основі модернізації її форм, способів та інструментів, які стимулюють процеси оновлення парку сільськогосподарської техніки та освоєння інноваційних технологій; удосконалення відтворення МТБ тваринництва; створення оптимальної структури матеріально-технічної бази. Очевидно, що досягнення оптимальної структури елементів МТБ можливо на основі таких складових: відповідна енергозабезпеченість сільськогосподарського виробництва на основі заміни вибулої техніки продуктивнішою та більш енергонасиченою; експлуатація потужних посівних комплексів; налагодження ефективного кормовиробництва у галузі тваринництва шляхом оновлення парку кормозаготівельної техніки; створення відвідних умов для утримання та годівлі тварин, оновлення доїльних установок, будівництво новітніх молочних комплексів; реконструкція та модернізація свинарських комплексів на основі використання сучасного обладнання із впровадженням автоматизованих та високоточних систем для організації технологічно замкнутого циклу виробництва свинини; будівництво цехів (заводів) з виробництва та заготівлі власних кормів у складі діючих комплексів; забезпечення належного технічного обслуговування, ремонту та зберігання сільськогосподарської техніки, а також обладнання для тваринництва; створення умов для розширеного відтворення поголів’я сільськогосподарських тварин та птиці шляхом поліпшення їхнього породного складу; удосконалення організації використання сільськогосподарської техніки (раціональне комплектування машинно-тракторних агрегатів, організація роботи у 1,5–2 зміни, усунення простоїв з організаційних причин і збільшення денного та змінного виробітку); економічне обґрунтування вибору техніки, відповідно до умов її використання, особливо у господарствах із великими обсягами виробництва сільськогосподарської продукції та механізованих робіт.

Результати групування сільськогосподарських підприємств за рівнем рентабельності та придбання технічних ресурсів переконують, що ефективність господарської діяльності аграрних формувань визначає рівень їх технологічного розвитку та тип відтворення в сільському господарстві. Водночас, крім рентабельності виробництва, окупності витрат і продуктивності праці на тип відтворення впливають й інші фактори.

Підтримуємо думку, що фактори, які впливають на тип відтворення, поділяються на виробничі, економічні та фінансові. Перша група включає в себе площу сільськогосподарських угідь, нормативну забезпеченість виробничими ресурсами та ін. Друга група охоплює зовнішні (нормативно-законодавчі акти щодо регулювання аграрної, цінової та амортизаційної політики) і внутрішні чинники (облікова і податкова політика суб'єктів агробізнесу, його взаємини з контрагентами). Фінансові фактори формують власні, залучені, фінансові ресурси, бюджетні асигнування, що дають змогу сільськогосподарським підприємствам здійснювати інвестиційно-фінансову діяльність [211].

Вважаємо, що обґрунтування організаційно-економічних умов щодо підвищення ефективності та забезпечення інтенсивності відтворювальних процесів у сільськогосподарських підприємствах має базуватися на комплексному аналізі на основі використання сучасних економіко-статистичних і економіко-математичних методів. Економічний аналіз відтворення характеризує стан і зміну основних елементів матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств та обсягів виробництва в їхньому взаємозв'язку. Дослідження еластичності виробничих функцій розглядається як один з інструментів для виявлення джерел збільшення обсягів виробництва, формування науково обґрунтованої моделі управління відтворювальним процесом. Вивчення закономірностей інтенсифікації виробництва на прикладі 52-х обраних нами сільськогосподарських підприємств Черкаської області проведено за допомогою побудови й аналізу стохастичних і детермінованих моделей виробничих функцій.

При моделюванні впливу основних виробничих факторів на обсяги виробництва використано широко відому неокласична модель Кобба-Дугласа. Ця макроекономічна модель дає змогу оцінити внесок у нарощення обсягів виробництва

частки праці та капіталу, які використано у виробничій діяльності, та рівень науково-технічного прогресу, що зумовлює органічну будову капіталу. Функція набуває такого вигляду:

$$Y = AK^{\alpha}L^{\beta}, \tag{3.1}$$

де Y – обсяг виробництва;
A – технологічний коефіцієнт пропорційності факторів виробництва;
K – капітал;
L – праця;
α – коефіцієнт еластичності обсягів виробництва за капіталом;
β – коефіцієнт еластичності обсягів виробництва за працею.

Аналіз стохастичних моделей виробничих функцій нами здійснено за наступним алгоритмом (рис. 3.4).

Формування бази даних абсолютних значень: Y, K, L
де Y – виручка від продажу с.-г. продукції на 1 га сільгоспугідь, тис. грн;
K – середньорічна вартість основних виробничих засобів на 1 га сільгоспугідь, тис. грн;
L – чисельність працівників, зайнятих в сільськогосподарському виробництві, на 1 га сільгоспугідь, осіб.

Встановлення однофакторних моделей взаємозв'язку обсягів виробництва і основних виробничих факторів:
$$Y = f(K), Y = f(L)$$

Визначення коефіцієнтів еластичності виробничих функцій:
$$\alpha = \frac{dY}{dK}\cdot\frac{K}{Y}, \beta = \frac{dY}{dL}\cdot\frac{L}{Y}, \nu = \alpha + \beta$$

Визначення екстенсивних джерел зростання
$$Y_{Ke} = \frac{\alpha}{\nu}\Delta K, Y_{Ke} = \frac{\beta}{\nu}\Delta L$$

Визначення інтенсивних джерел зростання
$$Y_{Ki} = (\nu - 1)\frac{\alpha}{\nu}\Delta K, Y_{Ki} = (\nu - 1)\frac{\beta}{\nu}\Delta L$$

Визначення цілей та інструментів управління процесом
відтворення елементів МТБ

Рис. 3.4. **Алгоритм аналізу еластичності виробничих функцій та виявлення джерел розширеного відтворення**

Джерело: розроблено автором.

Комплексна оцінка чинників відтворення виявила максимальний приріст обсягів виробництва на одиницю приросту грошових коштів, витрачених на відтворення основних елементів МТБ – оплати праці та амортизації. Це підтверджує гіпотезу про справедливість розгляду матеріально-технічної бази, як поєднання живої праці та засобів виробництва, а її відтворення – як основного інструменту управління процесом відтворення в сільськогосподарських підприємствах.

Дослідження основних складових матеріально-технічної бази у відібраних 52-х сільськогосподарських підприємствах Черкаської області має на меті охарактеризувати наявність і якісний стан зазначених ресурсів і виявити вплив зовнішнього і внутрішнього середовища функціонування суб'єктів господарювання.

Як свідчать результати проведених досліджень, із збільшенням вартості капіталу на 1 га стрімко зростає чистий дохід, що чітко простежується при вартості 170 тис. грн/га, коли було зафіксовано чистий дохід в межах 370 тис. грн (рис.3.5).

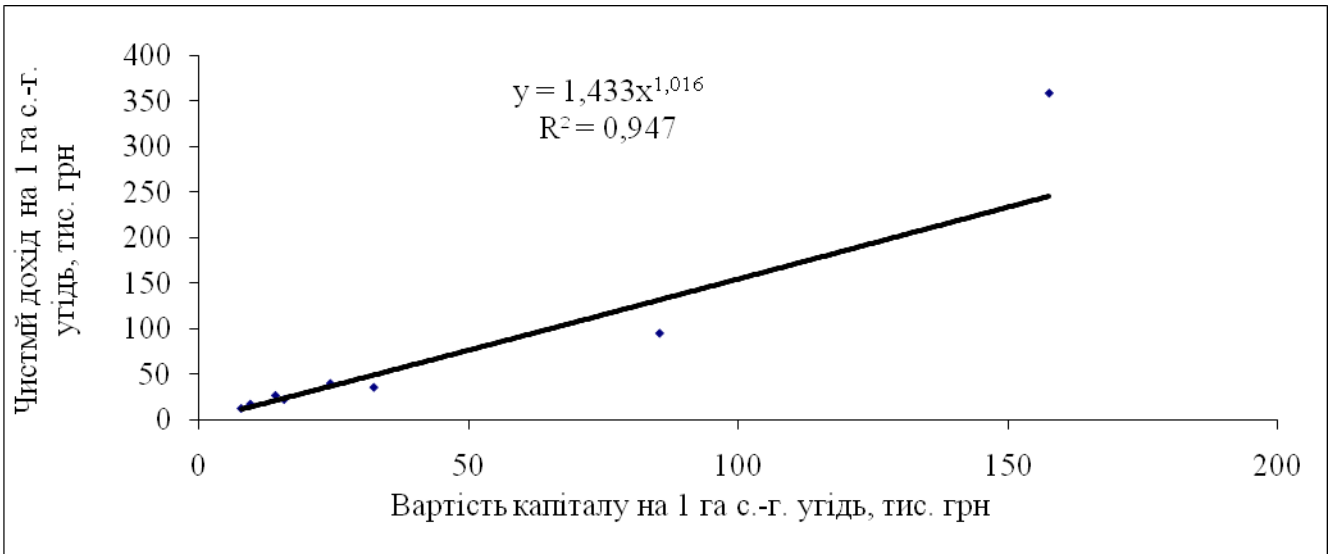

Рис. 3.5. **Залежність чистого доходувід капіталозабезпеченості на 1 га сільськогосподарських угідь: *Y=f(K)***

Джерело: складено автором.

Дана обставина свідчить, про позитивний ефект від використання капіталу в сільськогосподарському виробництві. Результати деталізованого аналізу переконують, що деякі сільськогосподарські підприємства, охоплені статистичною

вибіркою залучають у процес виробництва інноваційні технічні засоби, які суттєво мінімізують використання ручної праці.

Проте, як свідчать результати дисертаційного дослідження, що схематично відображені на рис. 3.6, для кожного сільськогосподарського підприємства важливим фактором ресурсного забезпечення є людська праця.

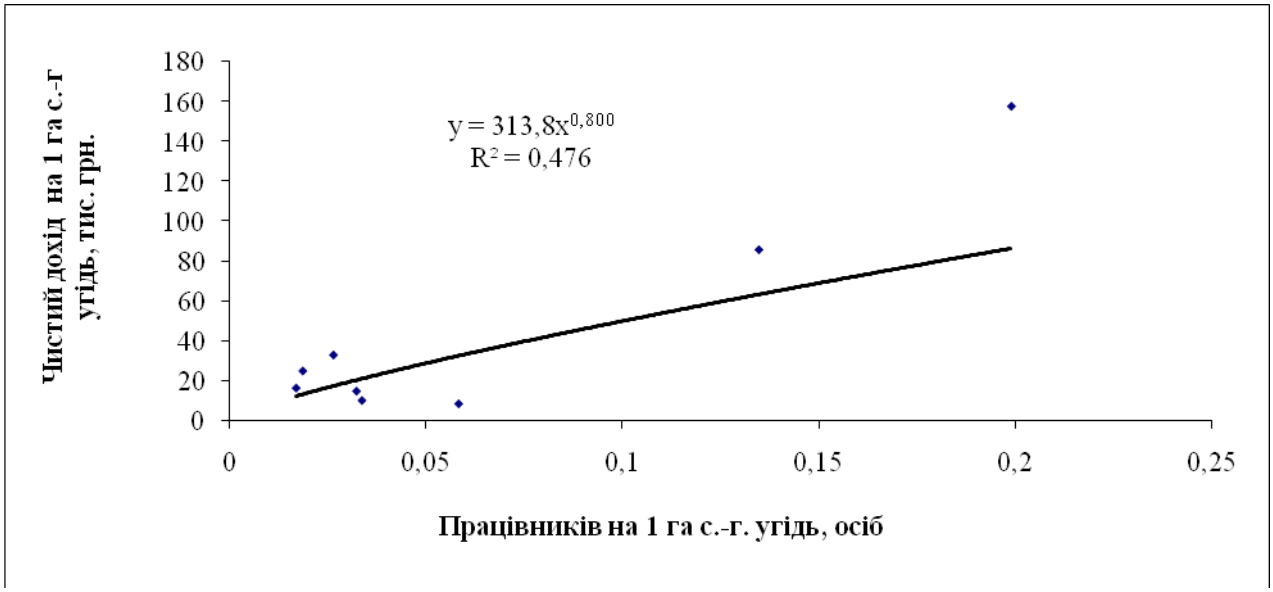

Рис. 3.6. **Залежність чистого доходу від працезабезпеченості на 1 га сільськогосподарських угідь: *Y=f(L)***

Джерело: складено автором.

Проте, порівняння одержаних результатів дослідження (відповідно рис. 3.5 і 3.6) свідчить, що ефект від використання у виробничому процесі капіталу значно вищий, ніж людської праці. Тобто, нині більшість обстежених господарств корпоративного сектору аграрної економіки Черкаської області використовують інтенсивний спосіб ведення виробничої діяльності.

Коефіцієнти еластичності аргументу функції за факторами K і L дорівнюють:

$$\alpha = \frac{dY}{dK}\frac{K}{Y} = \frac{1.433 \times 1.0166 \times 150.6^{0.0166} \times 150.6}{1.433 \times 150.6^{1.0166}} = 1.0166;$$

$$\beta = \frac{\mathrm{dY}}{\mathrm{dK}}\frac{\mathrm{L}}{\mathrm{Y}} = \frac{313.89 \times 0.8009 \times 0.1062^{-0.1991} \times 0.1062}{313.89 \times 0.1062^{0.8009}} = 0.8009.$$

Сумарний коефіцієнт еластичності $\nu = \alpha + \beta$ дорівнює 1,8175, тобто із зростанням на 1 % виробничих ресурсів чистий дохід збільшується на 1,8175 %.

Визначимо екстенсивні джерела зростання:

$$Y_{Ke} = \frac{\alpha}{\nu}\Delta K = \frac{1{,}0166}{1{,}8175}133{,}60 = 74{,}73;$$

$$Y_{Le} = \frac{\beta}{\nu}\Delta L = \frac{0{,}8009}{1{,}8175}0{,}0006 = 0{,}000283.$$

Визначення інтенсивних джерел зростання:

$$Y_{Ki} = (\nu - 1)\frac{\alpha}{\nu}\Delta K = (1{,}8175 - 1)\frac{1{,}0166}{1{,}8175}133{,}60 = 61{,}09;$$

$$Y_{Li} = (\nu - 1)\frac{\beta}{\nu}\Delta L = (1{,}8175 - 1)\frac{0{,}8009}{1{,}8175}133{,}60 = 0{,}00017.$$

Визначимо узагальнюючий показник інтенсивності відтворювальних процесів за рахунок основних виробничих факторів:

$$Y_{інт} = \frac{(\nu - 1)(\frac{\alpha}{\nu}\Delta K + \frac{\beta}{\nu}\Delta L}{Y} = \frac{(1{,}8175 - 1)(74{,}73 + 0{,}000283)}{70{,}96} = 0{,}86.$$

Виробнича функція залежності обсягів виробництва від капітало- та працезабезпеченості має вигляд:

$$\mathrm{Y} = \mathrm{AK}^{1.0166}\mathrm{L}^{0.8009} \qquad (3.2)$$

де Y – чистий дохід від продажу с.-г. продукції на 1 га сільгоспугідь, тис. грн;

A – технологічний коефіцієнт, що характеризує рівень науково-технічного прогресу;

K – середньорічна вартість основних виробничих засобів на 1 га сільськогосподарських угідь, тис. грн;

L – чисельність працівників, зайнятих у сільськогосподарському виробництві, на 1 га сільгоспугідь, осіб.

Поряд зі стохастичними моделями комплексне уявлення про процес відтворення у сільськогосподарських підприємствах дає змогу сформувати детерміновану багатофакторну модель.

Відомо, що детермінований аналіз факторної системи відтворення є ефективним інструментом дослідження й моделювання взаємозв’язків між результативними і факторними ознаками. Вихідною гіпотезою прийнято твердження, що кінцевим результатом ефективності якісного і кількісного відтворення є норма прибутку, що має вигляд детермінованої моделі:

$$N = \frac{П}{ОС + ОБ} \tag{3.3}$$

де $П$ – прибуток, тис. грн;

$ОС$, $ОБ$ – середньорічна вартість відповідно основних та оборотних засобів, тис. грн.

Використовуючи метод формального розкладання і спосіб розширення, дана модель може набути вигляду:

$$N = \frac{П/V}{ОС/V + ОБ/V} = \frac{(V - ОТ - М - А)/V}{ОС/V + ОБ/V} = \frac{1 - (ОТ/V + М/V + А/V)}{ОС/V + ОБ/V}, \tag{3.4}$$

де V – чистий дохід, тис. грн;

$ОП$ – оплата праці з нарахуваннями, тис. грн;

$М$ – матеріальні витрати, тис. грн;

$А$ – амортизація основних засобів, тис. грн.

Трансформувавши цей вираз за якісними показниками, сформуємо факторну модель рівня інтенсивності відтворення W:

$$W = \frac{1 - (V/ОТ + V/М + V/А)}{V/ОС + V/ОБ} \tag{3.5}$$

У формулах (3.4) і (3.5) дробові складові мають такий економічний зміст:

V/ОП; ОП/V – відповідно зарплатовіддача і зарплатоємкість;

V/M; M/V – матеріаловіддача і матеріалоємкість;

V/A; A/V – амортизаційна віддача та амортизаційна ємність виробництва;

V/ОС; ОС/V – фондовіддача і фондомісткість за основними засобами;

V/ОБ, ОБ/V – оборотність обігових коштів і ємність вкладень в оборотні засоби.

Проведемо дослідження темпів приросту виробництва на одиницю приросту використовуваних ресурсів, темпи зростання і приросту спожитих ресурсів, а так само частку впливу на приріст виробництва екстенсивного використання фактора (зміни його кількості) або інтенсивного використання чинника (зміни віддачі) за загальноприйнятою методикою (додаток К). Вихідними даними взято матеріали зведеної виробничо-фінансової звітності 52 сільськогосподарських підприємств Черкаської області за 2013 і 2016 роки.

При введенні в детерміновану модель системи факторів, що розширюють перелік показників, які застосовуються в процесі аналізу однофакторних виробничих функцій, виявлено переважну роль амортизації у відтворювальному процесі: в загальному прирості обсягів виробництва цей показник становить 1,478 %, що

зумовлено підвищенням рівня амортизації і 98,522 % – збільшенням амортизаційної віддачі. Цю обставину можемо трактувати з кількох позицій. По-перше, використання інтенсивного способу ведення виробничо-фінансової діяльності обстежених сільськогосподарських підприємств, де пріоритетним є використання сучасних технічних засобів. По-друге, використання при нарахуванні амортизації вартості активної частини основних засобів за історичною собівартістю.

Наступним за значимістю серед факторів інтенсифікації виробництва є обсяг матеріальних витрат і матеріаловіддача, значення яких становлять відповідно 0,715 і 99,285 % частки впливу на 100 % приросту виробництва. Як свідчить аналіз структури собівартості сільськогосподарської продукції, саме матеріальні витрати займають близько 75–80 %. При цьому частка витрат на оплату праці становить менше 10 %, що відповідає структурі собівартості сільськогосподарської продукції провідних європейських країн. Також необхідно зазначити, що саме в умовах інтенсивного типу виробничо-фінансової діяльності основний і оборотний капітал відіграють провідну роль.

Нами встановлено, що максимальну серед усіх чинників динаміку якісних показників віддачі забезпечує основний капітал (засоби виробництва): темп приросту виробництва на одиницю приросту ресурсу становить 0,805. Темп приросту обсягів виробництва на одиницю приросту капіталу та праці (джерел відтворення технічного потенціалу) становить 1,632. Ця обставина свідчить, що більшість обстежених сільськогосподарських підприємств у нинішніх умовах більшою мірою орієнтується на використання людської праці у виробничому процесі.

На нашу думку, це пояснюється відносно невисокою вартістю робочої сили в сільській місцевості. Так, темпи зростання вартості технічних засобів, які використовуються у сільськогосподарському виробництві, перевищують відповідний показник збільшення оплати праці. Проте, в нинішніх умовах, коли більшість господарств корпоративного сектору аграрної економіки відчувають дефіцит трудових ресурсів, особливо висококваліфікованих кадрів навіть в умовах суттєвого підвищення заробітної плати, змушує здійснювати заходи з мінімізації залучення працівників у виробничий процес, зокрема, його роботизації та автоматизації. Так,

підвищення попиту сільськогосподарських товаровиробників на роботи зумовлено багатьма чинниками, зокрема: збільшенням чисельності населення та нестачею продовольства, зниженням можливості залучення трудових ресурсів у сільському господарстві, кліматичними змінами, зниженням родючості ґрунту та ін. За оцінками експертів, попит на сільськогосподарських роботів у найближчі 7 років у світі підвищиться від 36 тис. од., проданих у 2016 р., до 59,4 тис. од. у 2024 р. [212].

Як свідчать результати дослідження, обстежені сільськогосподарські підприємства в цілому орієнтуються на розширений тип відтворення складових матеріально-технічної бази. Проте по Україні спостерігається процес скорочення кількості господарств корпоративного сектору аграрної економіки, що призводить до монополізації виробництва основних видів сільськогосподарської продукції. Як наслідок, це зумовлює процес концентрації основних видів засобів виробництва, зокрема, земель сільськогосподарського призначення, довгострокових біологічних активів та ін. Висококонцентровані сільськогосподарські підприємства мають можливість впроваджувати інноваційні технології, що забезпечує їм високий рівень окупності здійснених витрат.

Важливою умовою для прийняття управлінських рішень щодо інвестування сільськогосподарських підприємств корпоративного сектору аграрної економіки є їх типологізація за інтегральним показником обсягів та якістю відтворення матеріально-технічної бази аграрних формувань. Так, при звуженому відтворенні відбувається консервація основних засобів; простому – оновлення матеріальної бази; розширеному – наявний інвестиційний тип, що супроводжується вкладенням фінансових ресурсів, переважно в придбання та модернізацію основних засобів; розширеному на інноваційній основі – інвестиції спрямовуються в придбання технологій, тобто в нематеріальні активи.

На основі запропонованого методичного підходу було здійснено розподіл середніх і великих сільськогосподарських підприємств України за чотирма типами відтворення, які визначалися за допомогою трьох основних економічних показників:

- рентабельність виробництва – як співвідношення прибутку і собівартості реалізованої продукції, який показує ефективність використання виробничих ресурсів підприємства;

- окупність витрат на основне виробництво – як співвідношення чистого доходу від реалізації продукції і витрат на основне виробництво. Вважаємо, що цей показник є найбільш комплексним індикатором ефективності виробництва, оскільки враховує, на відміну від показника рентабельності, витрати на виробництво всієї продукції, а не тільки реалізованої;

- продуктивність праці – як відношення чистого доходу від реалізації продукції і чисельності працівників, зайнятих в її виробництві, що дає можливість визначити ефективність використання такого складового матеріально-технічної бази підприємства як трудові ресурси.

При проведенні подібних групувань було введено обмеження, які відповідають зазначеним типам відтворення виробництва складових елементів матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств (табл. 3.2). Так, для звуженого виробництва нами було запропоновано рівень рентабельності менше 10 % та окупності 100 %. Дана обставина свідчить, що у цій групі господарств відбувається згортання виробничо-фінансової діяльності, оскільки чистий дохід від реалізації продукції, робіт і послуг не забезпечує відшкодування витрат, де найбільшу частку займають сума матеріальних витрат та амортизація. За подібним підходом здійснювалося обґрунтування критеріїв для решти типів відтворення матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств.

Таблиця 3.2

Обґрунтовані параметри типів відтворення у сільськогосподарських підприємствах, 2016 р.

Тип відтворення	Рентабельність, %	Окупність витрат, %	Продуктивність праці, тис. грн/особу
Звужене	<10	<100	<500
Просте	10-30	100-110	501-1000
Розширене	30-50	120-150	1001-2000
Розширене на інноваційній основі	>50	>150	>2000

Джерело: розроблено автором.

При розрахунку вищеназваних показників нами незадіяно вартість основних засобів. Певною мірою поясненням цього є відсутність інформації в статистичній звітності. Проте залучено як показник відтворення, продуктивність праці, що

відображає ступінь використання основних засобів і довгострокових біологічних активів.

Вважаємо, що вибір перелічених показників для визначення типу відтворення елементів МТБ базується на врахуванні можливостей статистичного масиву на рівні країни та дозволяє сформувати методичний підхід до визначення типу відтворення МТБ у сільськогосподарських підприємствах. Необхідно зазначити, що в господарствах корпоративного сектору аграрної економіки зі звуженим відтворенням тривалість використання основних засобів суттєво перевищує термін корисного використання; простого – в межах існуючої норми; розширеного – 80 %; розширеного на інноваційній основі – до 60 %, довгострокові біологічні активи у тваринництві – до 30 % терміну корисного використання.

За результатами групування сільськогосподарських підприємств, у 2016 р. лише 9,3 %, або 776 сільськогосподарських підприємств, забезпечують звужений тип відтворення виробничої діяльності (табл. 3.3). Фінансовий стан цих господарств не дозволяє їм підтримувати виробництво на колишньому рівні, свідченням чого є те,що обсяги виробництва сільськогосподарської продукції в них щороку знижуються. Водночас рентабельність виробничої діяльності нижче 10 % засвідчує, що одержаного прибутку недостатньо для розширеного відтворення елементів МТБ та підвищення їх якісного рівня, адже нинішній рівень інфляції суб'єктивно відображає значення отриманого прибутку. За таких умов у цій групі господарств рівень окупності витрат на основне виробництво становить менше 100 %. Нами виявлено, що продуктивність праці у господарствах зі звуженим типом відтворення становить менше 216 тис. грн на 1 людину в рік, що є дуже низьким показником порівняно із середньогалузевим значенням 732 тис. грн у рік на 1 працівника. Отже, в цілому можна зробити висновок про те, що ця група сільськогосподарських підприємств забезпечує невисокий рівень ефективності виробничої діяльності, що підтверджується низьким рівнем продуктивності праці, переважанням застосування у виробництві морально і фізично застарілих техніки і технологій.

Таблиця 3.3

Розподіл середніх і великих сільськогосподарських підприємств України за типами відтворення, 2016 р.

Тип відтворення	Кількість, од.	Кількість, %	Рентабельність, %	Окупність витрат, %	Продуктивність праці, тис. грн/особу
Звужене	776	9,3	-5,3	49,6	216
Просте	287	3,5	21,5	112,0	752
Розширене	189	2,3	39,5	134,3	1368
Розширене на інноваційній основі	337	4,1	101,6	205,2	2847
В середньому			37,1	113,1	757

Джерело: складено та розраховано за даними Державної служби статистики України.

Встановлено, що просте відтворення здійснюють 287 сільськогосподарських підприємств, або 3,5 % від їх сукупності. Це означає, що дана група сільгосппідприємств забезпечує відтворення елементів матеріально-технічної бази на колишньому рівні, без його якісних та кількісних змін. У господарствах цієї групи чистий дохід від реалізації продукції відшкодовує сукупні витрати, але на розширення та оновлення елементів МТБ не залишається, а також у них незміна технологія виробництва. Зазначимо, що рентабельність виробництва в господарствах із простим типом відтворення знаходиться у межах 21,5 %, а окупність витрат становить 112 %. Водночас продуктивність праці у цій групі сільгосппідприємств на рівні дещо нижче середньогалузевого значення – 752 тис. грн на 1 особу, що також свідчить про використання ними застарілих техніки і технологій, та, як наслідок, не дозволяє підвищити ефективність виробничої діяльності.

Результати групування свідчать, що розширене відтворення забезпечують 189 сільськогосподарських підприємства, або 2,3 % від їх загальної кількості. Фінансовий стан даної категорії суб'єктів господарювання у сфері агробізнесу дозволяє їм розширювати своє виробництво, проте це відбувається переважно за рахунок екстенсивних факторів – збільшення площі землекористування та вирощування високорентабельних, експортоорієнтованих сільськогосподарських культур і т. д. Водночас інтенсивні фактори також залучаються, але в незначній кількості та вибірково. Тобто господарства купують сільськогосподарську техніку, що призводить до зміни технічної складової технології, але не її самої. Такий підхід забезпечив досить високий рівень продуктивності праці – на 80,7 % вище порівняно із середньогалузевим рівнем по Україні та становить 1368 тис. грн на 1 працівника в

рік. Встановлено, що придбання техніки та технологій господарствами із розширеним типом відтворення забезпечив значення рентабельності виробництва в 2016 р. на рівні 39,53 % і окупність витрат на основне виробництво – 134,3 %.

Водночас розширене відтворення на інноваційній основі ведуть 337 сільськогосподарських підприємства, або 4,1 % від загальної кількості. Розширене відтворення на інноваційній основі дає змогу суттєво підвищувати продуктивність праці у вищезазначених суб'єктах господарювання. Так, середня продуктивність праці в цих господарствах корпоративного сектору аграрної економіки становить 2847 тис. грн на 1 працівника, що в 3,76 раза вище від середньогалузевого рівня. Високий рівень продуктивності праці забезпечується використанням високопродуктивної техніки і технологій у виробництві. Ефективність виробництва в даних господарствах на рівні рентабельності виробництва 101,6 % й окупності витрат на основне виробництво – 205,2 % забезпечує впровадження у виробництво інноваційної високопродуктивної техніки та обладнання і повну зміну технології виробництва. При цьому варто відзначити, що розширене відтворення на інноваційній основі в даних господарствах було частково також забезпечено за рахунок державної підтримки, зокрема сільськогосподарських підприємств, які спеціалізуються на виробництві продукції м'ясного і яєчного птахівництва.

Так, упродовж 2014–2017 рр. птахівничі підприємства змогли акумулювати у своєму розпорядженні рекордні для аграрного сектору економіки обсяги державної підтримки у формі податкових преференцій. За оцінками науковців Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки», вони перевищили 20,5 млрд грн або 1,3 млрд дол. США за офіційним курсом НБУ за відповідні періоди. Так, ці бюджетні кошти були залучені птахівниками через різні інструменти фіскального стимулювання. Левову їх частку (50 %) склали суми ПДВ-акумуляції, яка надавала можливість залишати у розпорядженні птахівничих підприємств належних державному бюджету сум ПДВ. За 2014–2017 рр. обсяги ПДВ-акумуляції лише щодо діяльності з виробництва та переробки м'яса птиці перевищили 6,5 млрд грн, або 340 млн дол. США [213].

Деталізований аналіз сільськогосподарських підприємств залежно від типів відтворення виробничої діяльності свідчить, що суб'єктів господарювання, для яких характерний звужений тип відтворення мають у користуванні до 1000 га сільськогосподарських угідь, простий – від 1000 до 5000 га, розширений – від 5000–7000 га, розширений на інноваційній основі – понад 7000 га.

Зазначимо, що важливим напрямом забезпечення ефективного розвитку сільгосппідприємств є відтворення активної частини основних засобів – сільськогосподарської техніки та обладнання. Так, відтворення техніки у складі машинно-тракторного парку сільськогосподарських підприємств здійснюється в таких формах: поточний ремонт, як процес часткового відновлення функціональних властивостей машин; капітальний ремонт, передбачає часткову заміну вузлів і деталей відновлюваних засобів механізації. Зазвичай витрати на проведення капітального ремонту призводять до збільшення залишкової вартості технічних засобів.

Очевидно, що форма оновлення технічної бази вітчизняних сільськогосподарських підприємств надто актуальна внаслідок суттєвого відставання за рівнем енергозабезпеченості та енергоозброєності від іноземних виробників.

Зважаючи на специфіку виробничо-фінансової діяльності господарств корпоративного сектору аграрної економіки, а саме сезонність виробництва, основним завданням у плануванні виробничої діяльності підприємств є відновлення експлуатаційної готовності техніки при мінімізації витрат потрібних матеріальних і фінансових ресурсів. При цьому фінансування витрат здійснюється після реалізації виробленої продукції. Система банківського кредитування сільськогосподарських підприємств нині недосконала, виникають значні труднощі в забезпеченні своєчасних розрахунків суб'єктів господарювання у сфері агробізнесу з компаніями, що надають необхідні ресурси і послуги для робіт по відновленню техніки, а отже, і в доступності цих послуг.

Вважаємо, що ремонтні роботи, як форма відновлення спрацьованої техніки, дозволяє подовжити термін експлуатації сільськогосподарських машин при відносно невисоких капітальних витратах. Однак досвід експлуатації техніки після поточного або капітального ремонту показує її нижчий експлуатаційний ресурс порівняно з новими машинами. Вирішення питання про перевагу проведення відновлювальних

робіт або придбання нового вузла для машин приймається після оцінки ефективності проведення ремонтних робіт, в основі якої лежить порівняння альтернативних витрат на ремонт чи придбання відповідного аналогу. При якісному капітальному ремонті термін використання сільськогосподарської техніки можливо подовжити в середньому на 50–60 % від нормативного терміну амортизації нового аналога [214].

Сільськогосподарські підприємства із власною ремонтною базою, мають можливість самостійно проводити поточні ремонтні роботи й обслуговування техніки. Однак капітальний ремонт сільськогосподарської техніки вимагає наявності на підприємстві спеціалізованого верстатного устаткування і працівників відповідної кваліфікації. Суб'єкти господарювання, які не мають власної ремонтної бази, на договірній основі передають парк машин ремонтно-технічним підприємствам на комплексне технічне обслуговування.

На думку багатьох дослідників, відновлення техніки шляхом ремонту в умовах суб'єкта господарювання є кращою формою відтворення машинно-тракторного парку. За даними науковців, на тлі значного скорочення витрат сільськогосподарських підприємств на придбання нової сільськогосподарської техніки поточні витрати на ремонтні роботи і придбання необхідних комплектуючих не відчутно зменшилися (лише на 10 % порівняно з 1990 р.) [215].

Показники обсягу ремонтних робіт, які здійснюються для подовження термінів ефективного використання сільськогосподарської техніки, опосередковано характеризують рівень розвитку аграрного виробництва. У країнах зі слабкою економікою в аграрній сфері спостерігаються високі обсяги ремонтних робіт, виробники у країнах з розвиненою економікою, навпаки, прагнуть своєчасно оновлювати технічну базу й повсюдно впроваджувати досягнення науково-технічного прогресу.

Як свідчать результати дослідження сільськогосподарських підприємств, які здійснюють звужене та просте відтворення, в основному вони зорієнтовані на проведення капітального ремонту та модернізацію технічних засобів. Відомо, що якісно виконаний капітальний ремонт та модернізація технічного засобу забезпечує рівень продуктивності на рівні 75 % нового аналога, при цьому рівень витрат становить близько

60–65 % вартості нового технічного засобу – аналога. Отже, з погляду економічної доцільності, в умовах, коли сільськогосподарські підприємства відчувають нестачу вільних грошових коштів, необхідно проводити капітально-відновлювальний ремонт та модернізацію сільськогосподарської техніки, яка підлягає списанню.

Формування й розвиток інфраструктури обслуговування сільськогосподарської техніки тісно пов'язані з фінансовим становищем господарств корпоративного сектору аграрної економіки, що забезпечують платоспроможний попит на її послуги. Проведення маркетингових досліджень господарств-споживачів, виявлення цільового сегмента ринку, забезпечення високої якості послуг, що надаються і порівняння цін на ремонтні роботи є необхідними умовами розвитку сфери ремонтних послуг в Україні.

Як свідчить практика економічно розвинутих країн, спеціалізовані підприємства і дилери заводів-виготовлювачів виконують основну частину робіт з обслуговування сільськогосподарської техніки фермерів. Частка ремонтних підприємств в обсязі виконуваних відновлювальних робіт у США і Канаді становить 20–30 %. Дилерськими майстернями здійснюється 30–40 % всього обсягу даного виду робіт. У вищеназваних країнах подібна структура виконання робіт забезпечує їх високу якість і дозволяє скоротити витрати порівняно з проведенням фермерами аналогічних робіт у власних майстернях [141].

Вважаємо, що одним із напрямів зменшення капітальних витрат на відтворення сільськогосподарських машин може бути залучення техніки сторонніх організацій для виконання всього обсягу або окремих механізованих операцій у рослинництві. На думку науковців, за дефіциту техніки у сільськогосподарських підприємствах залучення послуг сторонніх організацій як засіб для виконання механізованих робіт у рослинництві економічно доцільніший. Реалізацією такого роду послуг здійснюють відповідні підприємницькі структури.

На нашу думку, необхідно створювати машинно-технологічні станцій (МТС) на кооперативних засадах. Замість експлуатації власної техніки залучення послуг машинно-технологічних станцій у галузях сільського господарства дасть змогу максимально ефективно використовувати вартісну високопродуктивну техніку, забезпечуючи оптимальність її завантаження відповідно до сезону проведення робіт. Основними споживачами послуг машинно-технологічних станцій є малі

сільськогосподарські підприємства з нестійким фінансовим становищем. Тому низька вартість послуг за необхідної якості виконання механізованих робіт є основною вимогою споживачів на ринку.

Позитивні результати створення МТС підтверджують дослідження науковців. Згідно з отриманими ними даними, в повнокомплектних машинно-технологічних станціях техніка використовується ефективніше. Так, середнє напрацювання тракторів і зернозбиральних комбайнів у МТС в сезон у 1,6–2 рази вище, ніж у сільськогосподарських підприємствах [216].

З вищесказаного обґрунтованим буде висновок, що подальший розвиток міжгосподарського використання зернозбиральних комбайнів дозволить збільшити період експлуатації сільськогосподарської техніки, річний виробіток, знизити загальну потребу в техніці й розмір капітальних вкладень на її відтворення в господарствах корпоративного сектору аграрної економіки.

У вітчизняному сільському господарстві склалася практика оплати послуг МТС частиною врожаю збираних культур. Частка виплати за таким договором становить у середньому 15–30 % валового збору, що для багатьох, особливо малих господарств корпоративного сектору аграрної економіки, є вагомою частиною собівартості продукції рослинництва.

Висока вартість послуг, які надають МТС, пояснюється й тим, що вони не мають статусу сільськогосподарського товаровиробника і відповідно до цього не претендують на статус платника 4-ї групи. Очевидно, що об’єктивна необхідність надання статусу сільськогосподарського товаровиробника призведе до зменшення податкового тиску і відповідно – до зниження вартості послуг.

Форма відтворення сільськогосподарської техніки, а саме заміни машин і знарядь, які відпрацювали свій ресурс, на нові або частково зношені засоби механізації, придбані на вторинному ринку, або після капітального ремонту, розглядається як найбільш капіталомістка. За розрахунками, як запасні частини для ремонту доцільно використовувати деталі зі списаної техніки. Так, 40–45 % деталей зі списаних тракторів придатні для подальшого використання, 30–40 % мають ресурс для відновлення і лише 20–25 % підлягають списанню [214].

Згідно з даними науковців, у провідних країнах світу частка механізованих робіт, виконуваних вживаними машинами, і експлуатувалися 7–15 років, становить 50 % [217]. При цьому придбати нову техніку мають можливість лише фінансово спроможні та стійкі господарства. Досвід сільськогосподарських товаровиробників США свідчить, що оптимальний термін інтенсивного використання техніки становить п’ять років. За цей період вартість усіх видів техніки списується, виходячи з норми амортизаційних відрахувань 20 %. Після закінчення терміну експлуатації техніки господарства реалізують її через дилерську мережу за залишковою вартістю, що становить 30 % від балансового показника при придбанні списаних машин.

Окремі позитивні результати зі створення вітчизняного ринку вживаної сільськогосподарської техніки одержали в деяких регіонах України. Однак варто відзначити особливості ведення вітчизняного сільського господарства, які необхідно враховувати при створенні й оцінюванні розвитку вторинного ринку сільськогосподарської техніки. Основу вітчизняного аграрного виробництва сформують висококонцентровані сільськогосподарські підприємства та їхні об’єднання, водночас у провідних країнах сільськогосподарське виробництво базується на малих і середніх фермерських господарствах. Досвід цих країн підтверджує, що використання відновленої та придбаної на вторинному ринку техніки в малих господарствах економічно доцільно, зважаючи на низьку сезонну її завантаженість. Економічний ефект від придбання сільськогосподарської техніки, що була вже в експлуатації, визначається співвідношенням ціни вживаного і нового агрегату, гарантійним ресурсом його додаткового використання й іншими показниками. Водночас отриманий економічний ефект для висококонцентрованих сільськогосподарських підприємств є несуттєвим, отже цю форму відтворення техніки можна розглядати лише як перспективний стратегічний напрям відновлення їх технічного потенціалу.

Отже, оновлення складу машинно-тракторного парку шляхом придбання і впровадження у виробництво якісно нової техніки дає можливість застосовувати новітні ресурсозберігаючі технології виробництва висококонцентрованими сільськогосподарськими підприємствами, а частково нових і вживаних технічних засобів – середніми і малими.

Як свідчать результати дисертаційного дослідження, нині для більшості сільськогосподарських підприємств, особливо середніх, характерна наявність неефективної служби матеріально-технічного постачання, що негативно позначається на ефективності відтворення матеріально-технічної бази, передусім у частині виробничих запасів.

Вирішення цієї проблеми можливе за допомогою формування системи управління ресурсним забезпеченням. Вона має бути зорієнтована на забезпечення збалансованості наявних матеріальних ресурсів і потреби виробництва в них, а також створювати умови для своєчасного виконання виробничих планів, зниження собівартості й поліпшення споживчих властивостей готової продукції. Матеріально-технічне постачання (МТП), визначення можливих напрямів і реалізація обґрунтованих заходів щодо її вдосконалення в умовах функціонування конкретного підприємства дадуть змогу забезпечити високу ефективність ведення господарської діяльності та поліпшення його фінансового стану.

Встановлено, що в даний час в процесі використання більшості методів та інструментів управління МТП підприємства не приділяється належної уваги обґрунтуванню складу і зв’язків між елементами системи управління МТП, що забезпечують її ефективне функціонування в умовах господарювання, що склалися, та реалізацію обраної стратегії розвитку підприємства.

Згідно з результатами дослідження досвіду функціонування сільськогосподарських підприємств, втрати в системі матеріально-технічного постачання можуть досягати 30 % від витрат на організацію постачальницької діяльності. Передусім це зумовлено невисокою ефективністю організації та управління процесами ресурсного забезпечення. За нашими розрахунками, зниження цих витрат на 10 % дасть змогу забезпечити збільшення прибутку підприємства на 10–20 %.

Отже, на початковому етапі пошуку рішення доцільно провести теоретичний і методичний аналіз проблеми. Постає необхідність опрацювання типової моделі системи управління МТП підприємства, орієнтованої на посилення контролю за процесом постачання і підвищення стійкості до змін у зовнішньому середовищі. Це дасть можливість підвищити ефективність організації, планування і регулювання

постачальницької діяльності, своєчасно виявляти ці проблеми і можливі шляхи їх вирішення.

При проектуванні системи управління МТП господарств корпоративного сектору аграрної економіки нами були враховані такі принципи: цілісність і подільність; відносна ізольованість (комплекс елементів, що утворюють певну систему); ідентифікованість (кожна частина системи може бути відокремлена від інших складових); множинність (кожний елемент характеризується певним станом).

На основі результатів, отриманих у процесі дослідження, нами обґрунтовано модель системи управління МТП підприємства (додаток Л). У запропонованій моделі забезпечується взаємозв'язок та взаємозумовленість в єдиному комплексі базових методичних елементів із організаційно-управлінськими інструментами та підходами; забезпечення відкритості спроектованої системи, а також передбачено комплекс інструментів матеріально-технічного обміну та нормативно-правових компонентів зв'язку підприємства із зовнішнім середовищем; визначено сферу використання (основне виробництво) і форми впливу (зниження матеріаломісткості продукції, кількості простоїв технічних засобів через невчасну поставку, скорочення часу виробництва, підвищення його ефективності та якості готової продукції), прояви ефектів у результаті оптимізації і вдосконалення управління матеріально-технічним забезпеченням.

Структура системи управління МТП об'єднує: організаційні чинники, які обумовлюють особливості побудови і функціонування оптимальної системи постачання виробничих ресурсів (територіальна цілісність, розмір підприємства, тип виробництва, номенклатура, обґрунтована величина ресурсів та ін.); управлінські завдання (цілі, завдання, функції МТП, нормативна база); методична база (економічний та економіко-математичний інструментарій (нормування, прогнозування, планування), який використовується в процесі визначення потреби, оптимізації запасів ресурсів, оцінки ефективності їх використання та ін.); інструменти зв'язку із зовнішнім середовищем (форми поставок і умови укладення договорів, що забезпечують регулювання зв'язків системи із зовнішнім середовищем); основне виробництво (сфера прояву збалансованості МТП). Механізм прояву ефекту полягає в оптимізації часових параметрів виконання

технологічних операцій, підвищенні ефективності виробництва та якості готової продукції, зниженні матеріаломісткості та простоїв обладнання через порушення термінів поставок, недодержання якісних параметрів, тощо).

Отже, застосування запропонованої нами моделі дасть змогу сільськогосподарським підприємствам підвищити ступінь наукового обґрунтування нормативної потреби в елементах матеріально-технічного постачання, забезпечити існуючу потребу із мінімальними витратами на придбання та зберігання товарно-матеріальних цінностей, а також сприятиме підвищенню координації заходів суб'єктів господарювання щодо вдосконалення організації, планування і регулювання матеріально-технічного забезпечення з метою досягнення збалансованості ресурсів з потребами виробництва.

Так, служба МТП сільськогосподарських підприємств, як керуючий елемент підсистеми, здійснює розробку технологій і методів в організації та менеджменту, а також виконує функції управління процесом постачання на всіх його етапах. Ця служба за допомогою використання ресурсних елементів (інформація, технічні засоби управління, кадри, фінанси) впливає на об'єкт управління (керовані підсистеми). Результатом управлінського впливу є встановлення норм виробничих запасів, організація обліку руху матеріальних ресурсів і складання звітності, розробка проектів планів постачання, забезпечення ефективності матеріально-технічного забезпечення, а також моделювання ситуацій і прийняття управлінських рішень.

Виконання поставлених перед службою МТП підприємств завдань забезпечується у процесі реалізації нею базових функцій управління (планування, організації і контролю). До основних завдань постачання слід віднести: забезпечення виробничих підрозділів матеріально-технічними ресурсами, підготовка й укладання договорів на постачання, визначення річної потреби в ресурсах і нормативів виробничих запасів, підготовка звітності про рух матеріально-технічних ресурсів тощо.

Встановлено, що організаційна побудова служб постачання і перелік виконуваних нею функцій обумовлюються низкою факторів. Так, галузева належність під-приємства і тип виробництва зумовлюють номенклатуру закуповуваної сировини, а також надійність поставок. Очевидно, що обсяги

закупівель, а також чисельність співробітників служби постачання залежать від таких чинників, а саме: обсяги виробництва та товарного асортименту; спеціалізація і кооперування виробництва, що визначають необхідність створення спеціальних відділів кооперації та комплектації; місцерозташування підприємства і розміщення виробничих підрозділів; потужності складського господарства, наявність під'їзних шляхів, засобів зв'язку і транспорту.

Практика доводить, що вибір форми організації менеджменту матеріально-технічного постачання відбувається на етапі проектування системи управління і визначається на основі параметрів, які обумовлюють розподіл повноважень між працівниками. За нашою оцінкою, як ключові параметри слід виділити: оперативність застосування повноважень; необхідний ступінь координації в роботі; рівень кваліфікації працівників; організаційно-правова форма підприємства; наявність ефективної системи обміну інформацією; ступінь самостійності підрозділів тощо.

Дослідження показали, що у більшості випадків виділяють централізовану, децентралізовану і змішану форми організації системи менеджменту матеріально-технічним постачанням. Так, централізована система управління передбачає зосередження функцій в межах єдиної служби МТП. Вибір цієї форми доцільний за умови територіальної цілісності підприємства, а також вузької номенклатури споживаних матеріалів. Доведено, що в умовах територіального роз'єднання виробничих потужностей і самостійності підрозділів ефективнішою є децентралізована система управління, характерна для висококонцентрованих сільськогосподарських підприємств.

Оскільки система управління матеріально-технічного постачання є відкритою, то при її проектуванні й обґрунтуванні методів та інструментів функціонування слід враховувати фактори зовнішнього середовища і їх динаміку. За оцінкою білоруських науковців [218], до таких факторів слід віднести: інтенсивність розвитку конкуренції, активність процесів глобалізації, частка інноваційної складової у сфері виробництва.

Сільськогосподарські підприємства формують економічні відносини між постачальниками матеріально-технічних ресурсів з урахуванням планованих змін у виробничій програмі. У практичній діяльності набув поширення прямий підхід (без

участі спеціалізованого підрозділу чи відповідальної особи з постачання) і опосередкований (із їхньою участю) щодо формування економічних відносин.

Для проведення розрахунків і коригування нормативної потреби в матеріально-технічних ресурсах широко використовуються економіко-математичні моделі та методи оптимізаційного типу. За нашою оцінкою, це можна пояснити їх багатофункціональністю та високою вірогідністю одержуваних оцінок.

Виявлено, що від обґрунтованого вибору методичного забезпечення (в т. ч. економіко-математичного інструментарію) працівниками відділу матеріально-технічного постачання для оцінювання майбутньої потреби в матеріально-технічних ресурсах і складання плану постачання підприємства визначальною мірою залежить можливість його практична реалізація, рівень витрат на постачання і результативність виробництва в цілому.

Завищення планованих обсягів постачання призведе до утворення наднормативних запасів, підвищення витрат на зберігання, вивільнення з обігу частини грошових коштів. Визначення потреби в матеріально-технічних ресурсах у меншому обсязі загрожуватиме порушеннями ритмічності роботи, заміною одних матеріалів іншими, зокрема менш якісними. Це може спричинити погіршення споживчих властивостей продукції, а також підвищення її собівартості.

Виявлено, що дрібним сільгоспвиробникам не вдається самостійно організувати логістичне забезпечення свого бізнесу, внаслідок чого багато процесів організовуються нераціонально, збільшуючи витрати і втрати. Для малих господарств корпоративного сектору аграрної економіки вважаємо за доцільне створити інформаційний додаток до веб-сайту районного та обласного управління агропромислового розвитку, на якому розмістити інформацію про рівень оптово-відпускних цін і величину товарної партії на вхідні матеріальні ресурси, а також про юридичну адресу постачальника та способи розрахунку. Подібний підхід можна використати і на веб-сайті регіональних відділень державного Фонду підтримки фермерських господарств.

Однак пріоритетним напрямом удосконалення організації матеріально-технічного постачання можна розглядати в аспекті розвитку кооперативних форм взаємовідносин при забезпеченні малих сільськогосподарських підприємств

вхідними матеріальними ресурсами, а також при збуті продукції. Як свідчить аналіз діяльності вищезазначених суб'єктів агробізнесу використання неформальної кооперації є менш ефективним порівняно з формальною унаслідок здійснення роботи без оподаткування і відсутності можливостей отримання державної підтримки.

За результатами опитування фахівців менеджменту малих суб'єктів агробізнесу Черкаської області було встановлено, що розвиток формальних кооперативних відносин знаходиться на низькому рівні. Проте значна частина опитаних відзначили її необхідність та висловили готовність до кооперації за різними напрямами діяльності. Так, підприємці виділили п'ять основних напрямів спеціалізації для кооперування, які наведено нами в порядку зниження їх значимості: реалізація продукції, закупівля матеріально-технічних ресурсів; інформатизація, зберігання, переробка, транспортування. Отже, нині сільськогосподарські товаровиробники відчувають потребу в логістичній кооперації.

У процесі обґрунтування та розроблення пропозицій щодо удосконалення організаційної структури управління сільськогосподарським підприємством нами було детально вивчено такі питання: структура відділу МТП, модель управління та зв'язків відділу з іншими підрозділами, нормативна та методична база, цілі і завдання МТП на підприємстві, враховано основні постачальники ресурсів та їх місцезнаходження, вимоги підприємства до них, особливості формування економічних відносин тощо. Для чіткого уявлення про специфіку матеріального забезпечення в умовах діяльності підприємства важливо визначити невикористані резерви для підвищення ефективності постачання, а також систематизувати невирішені проблеми, що було забезпечено на основі аналізу сильних і слабких сторін постачання підприємства, його можливостей і загроз негативного впливу чинників зовнішнього середовища.

Отже, практична реалізація запропонованої моделі системи управління МТП підприємства сприятиме підвищенню ефективності організації, планування і регулювання матеріально-технічного забезпечення підприємства, у т.ч. за рахунок оптимізації матеріальних потоків (розмірів замовлень і запасів), підвищення ступеня узгодженості постачання і виробництва за термінами та обсягами матеріальних

ресурсів, оперативного аналізу й вироблення координаційних дій у системі ресурсного забезпечення та ін.

За результатами дисертаційного дослідження 51 % обстежених сільськогосподарських підприємств Черкаської області використовували банківське кредитування для відшкодування частини операційних витрат. У середньому агровиробники, які користуються банківськими кредитами, відшкодовують за рахунок них 31 % операційних витрат.

Хоча наявність відсотків за товарною позикою свідчить, що метою такої позики є отримання прибутку, а товарно-матеріальні цінності, як об'єкт відносин позики, не є фінансовими активами. Крім того, відповідно до ст. 4 Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» до переліку фінансових послуг віднесено тільки надання грошових коштів у позику. Тобто надання в позику товарно-матеріальні цінності (у т. ч. і в разі отримання відсотків) не є фінансовою послугою, дія вищевказаного Закону на неї не поширюється. Тому для нарахування відсотків за такою позикою немає жодних перешкод.

Такий інструмент фінансування як товарна розписка не надто запитуваний на українському ринку. Лише 2 % сільськогосподарських підприємств використовують товарні розписки для відшкодування операційних витрат, а ті, хто їх використовує, покривають ними не більше 20 % [219].

Відповідно до положень ст. 1 Закону № 5479 «Про аграрні розписки» аграрна розписка – це товаророзпорядчий документ, що фіксує безумовне зобов'язання боржника, яке забезпечується заставою, здійснити постачання сільськогосподарської продукції або сплатити грошові кошти на визначених у ньому умовах [220; 221].

Керуючись нормами Закону № 5479, можемо відзначити, що механізмом кредитування за допомогою аграрних розписок можуть скористатися лише ті аграрії, яким на праві власності або на відповідному речовому праві належить земельна ділянка сільськогосподарського призначення. І лише в операціях із сільгосппродукцією

(рис. 3.7). Вони забезпечуються заставою, якою виступає майбутній урожай сільськогосподарської продукції, що вирощується на зазначених земельних ділянках (ст. 7 цього Закону), що фінансується за допомогою аграрних розписок.

Важливою передумовою застосування інструменту відстрочення платежу є наявність відповідної умови в договорі між сільгосптоваровиробником та постачальником. Так, законодавством (ст. 8 Закону № 5476) передбачено можливість проведення кредитором (отримувачем АР) моніторингу (перевірки) майбутнього врожаю сільгосппродукції, що є предметом застави за АР, – самостійно або із залученням третіх осіб [220].

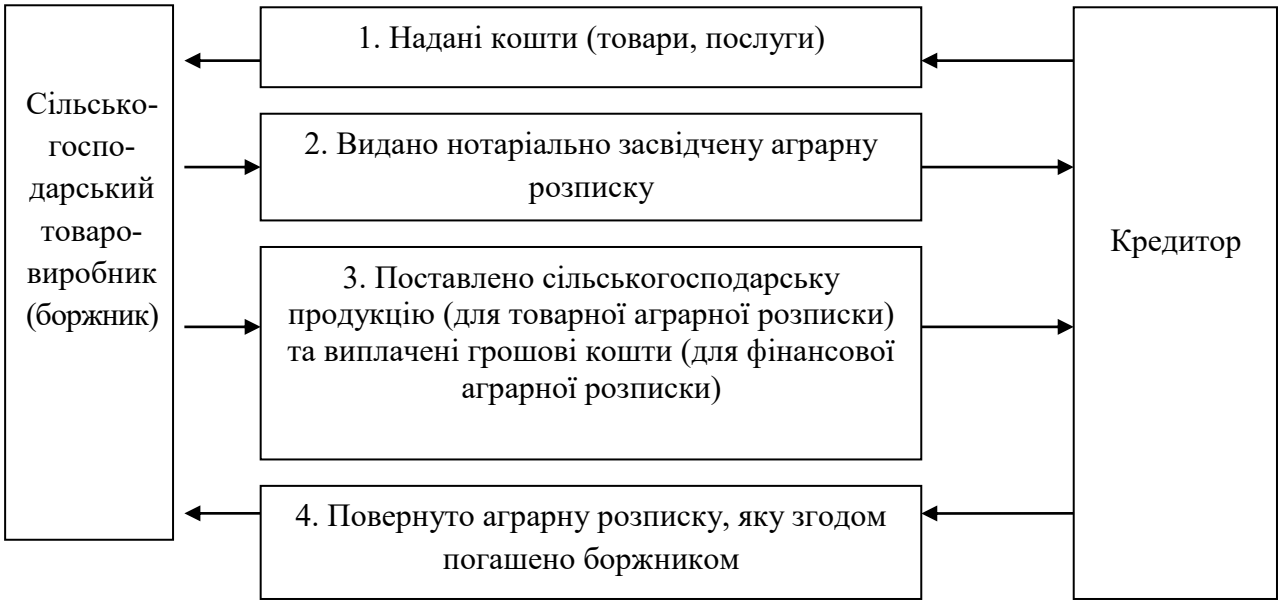

Рис.3.7. **Схема використання аграрних розписок в Україні**

Джерело: складено автором.

У разі виявлення порушень технології вирощування кредитор має право скласти акт про порушення технології виробництва та вимагати від боржника усунути порушення. Якщо зазначені в акті вимоги не будуть виконані, кредитор має право з метою порятунку майбутнього врожаю самостійно або із залученням третіх осіб доростити майбутній урожай з дотриманням відповідних технологічних процесів. Витрати кредитора на дорощування мають бути відшкодовані боржником.

Як аграрні розписки, так і вексельна форма розрахунків є альтернативними джерелами кредитування сільгосппідприємств. Вони мають спільні та відмінні ознаки, свої переваги й недоліки, уміло використовуючи які, можна обирати той чи інший фінансовий інструмент.

Так, до спільних рис можна віднести те, що вказані фінансові інструменти є механізмом залучення ресурсів із відстроченням платежу; вони установлюють

безумовне боргове зобов'язання аграрія; можуть бути передані третій особі (напис «Відступлено» та індосамент); набувають статусу виконавчих документів у разі вчинення виконавчого напису (протесту).

Порівняльну характеристику цих інструментів за найбільш характерними рисами, що можуть впливати на вибір інструментів кредитування, наведено в табл. 3.4.

Таблиця 3.4

Порівняльна характеристика векселів та аграрних розписок

Характеристика	Вексель	Аграрна розписка
Сутність	Цінний папір оформлюється на спеціальному вексельному бланку	Не цінний папір, але має спеціальний бланк
Хто має право бути дебітором (видавати вексель/АР)	Платники податку на прибуток та платники єдиного податку четвертої групи	Фізичні особи та юридичні особи, які мають право власності на земельну ділянку сільгосппризначення або право користування такою земельною ділянкою на законних підставах для здійснення виробництва сільськогосподарської продукції
Предмет зобов'язань	Фактично поставлені кредитором товари, виконані, роботи, надані послуги	Отримані від кредитора грошові кошти, поставлені товари, виконані роботи, надані послуги
Виконання зобов'язань дебітора перед кредитором	Сплата грошових коштів	Постачання сільгосппродукції або сплата грошових коштів
Часткове виконання вимог дебітора перед кредитором	Не потребує згоди кредитора	За згодою кредитора
Строк розрахунків	Не пов'язаний із технологічним циклом виробництва дебітора	Пов'язаний із завершенням технологічного циклу виробництва дебітора
Предмет застави	Рухоме або нерухоме майно, майбутній урожай	Лише майбутній урожай, за наявності права власності або права користування земельною ділянкою сільгосппризначення
Види	Прості та переказні	Товарна розписка (розрахунок товаром) і фінансова (розрахунок грошима)
Валютні ризики	Сума боргу фіксується лише у гривні. Можна	Грошова сума може бути визначе-на за формулою з урахуванням цін на

	передбачити відсотки на суму номіналу	сільгосппродукцію на дату розрахунку (ціни міжнародних бірж)
Нотаріальне посвідчення	Не потрібне	Обов'язкове. Державне мито – 0,01 % від вартості предмета застави, але не менше 5 і не більше 50 НМДГ
Реєстрація	Ведення реєстру випущених векселів (боржником)	Державний реєстр аграрних розписок

Джерело: узагальнено автором.

Однозначно можна стверджувати, що вексель, на відміну від аграрної розписки (АР), може бути виконаний тільки шляхом сплати грошових коштів. Так, АР може бути фінансовою або товарною, тобто агровиробник може вибрати, яка форма розрахунків йому зручніша: фінансова чи товарна.

Крім явної своєї переваги, яке є і основною функцією, аграрна розписка має також деякі інші переваги, які роблять її привабливою не тільки для сільгосптоваровиробників, а й партнерів, готових надати фінансування (в разі фінансової аграрної розписки) чи матеріально-технічних ресурсів (в разі товарної розписки) під заставу майбутнього врожаю.

Першою особливістю аграрної розписки є те, що, на відміну від договору, її не можна визнати недійсною. Оскаржити аграрну розписку можна, як і вексель, за дефектом форми. Однак, щоб знизити ризик дефекту форми, існують обов'язкові реквізити аграрної розписки. Зокрема, в товарній розписці обов'язково вказується кількість і якість сільгосппродукції, яка буде поставлятися. При цьому слід також вказати й експертну установу, яка в майбутньому буде вирішувати можливі спірні питання з якістю. Також вказується і форма перерахунку, якщо буде поставлено продукцію іншої якості. Якщо мова ведеться про фінансові аграрні розписки, то в ній обов'язково вказується формула розрахунку при поверненні коштів.

Друга перевага: аграрна розписка орієнтується не на назву компанії або ім'я власника, який її видає, а на кадастровий номер ділянки, на якому буде вирощений урожай, який є заставою. Перевірити цю інформацію можна за допомогою Загального реєстру аграрних розписок, який знаходиться у вільному доступі, що є ще однією перевагою цього інструменту фінансування сільгоспвиробництва.

Також до явних переваг аграрних розписок можна віднести і порядок стягнення. Оскільки аграрна розписка нотаріально посвідчується, то і стягнення відбувається за виконавчим написом нотаріуса. Якщо боржник не виконав свої зобов'язання, то нотаріус протягом 1 дня робить відповідний напис, після чого протягом 7 днів виконавча служба зобов'язана передати кредитору предмет застави.

Крім того, у кредитора протягом всього часу дії аграрної розписки є право здійснювати контроль за умовами вирощування врожаю і в разі порушення технології вирощування скласти акт та передати його відповідній службі Міністерства аграрної політики та продовольства України, яка і виносить рішення з даного питання. Боржник може в судовому порядку оскаржити рішення профільного міністерства. У разі якщо вину боржника буде доведено, кредитор отримує право доростити урожай або залучити для цього третіх осіб.

На наш погляд, впровадження інституту аграрних розписок в Україні дозволить: знизити вартість фінансування в аграрного сектору; збільшити частку приватного фінансування аграрного сектору і знизити частку квазідержавного кредитування галузі; підвищити доступність сільськогосподарських підприємств до вхідних матеріально-технічних ресурсів (насіння, добрива тощо) за рахунок можливості їх оплати аграрними розписками; сприяти розвитку логістики в аграрному секторі економіки; створити інструмент підтримки вітчизняних сільськогосподарських виробників (державні закупівлі через систему аграрних розписок дадуть змогу уникнути конкуренції з імпортною продукцією); створити умови для розвитку агрострахування та низькоризиковані умови для інвестування в корпоративний сектор аграрної економіки інвесторів; сформувати базову інвестиційну культуру у фізичних та юридичних осіб на ринку цінних паперів і дати поштовх для розвитку ринку цінних паперів.

З метою поширення використання аграрних розписок на всій території країни, необхідно застосувати кілька важливих заходів: створити сприятливе середовище для аграрних розписок за рахунок роз'яснення спеціалістами НБУ деяких питань, зокрема, про бухгалтерський облік операцій з аграрними розписками в банках; аграрні розписки повинні бути розширені за рахунок включення нових напрямів – тваринництво, овочівництво, садівництво; аграрні розписки повинні бути

перетворені у фінансовий інструмент у вільному обороті з можливістю використання його на ф'ючерсних ринках; необхідно проводити всебічне навчання, щоб фермери і банки, а також представники державних і місцевих органів могли краще зрозуміти, як працюють аграрні розписки, а також які подальші кроки необхідні для оптимізації їх використання.

Поряд із власними джерелами фінансування придбання основних засобів здійснюється за рахунок залучених фінансових ресурсів, зокрема, банківського кредиту. Проте сільськогосподарські товаровиробники менше використовують лізинг технічних засобів.

Як свідчать розрахунки, використання лізингу обходиться дешевше порівняно з банківським кредитом.

Практика свідчить, що базовий показник вигідності – це не завжди найменша ціна, а так званий найоптимальніший інтегральний (єдиний) показник вигідності, який враховує як ціну, так і інші фактори (неприваблива кредитна історія, строк отримання кредиту тощо).

Придбаючи майно за кредитні кошти, споживач зазвичай отримує майно у власність. У разі лізингу право власності залишається за лізингодавцем, а лізингоотримувач (споживач) лише користується цим майном.

Розпоряджатися майном лізингоотримувач не може. У власність лізингоотримувача право власності на майно може перейти після закінчення лізингового договору. Як правило, право власності переходить, коли майно майже повністю замортизоване.

У разі прострочення сплати лізингового платежу більш як на 30 днів лізингодавець має право відмовитися від договору лізингу та вимагати повернення предмета лізингу від лізингоодержувача у безспірному порядку на підставі виконавчого напису нотаріуса (ч. 2 ст. 7 Закону «Про фінансовий лізинг») [222].

У цьому плані кредитний спосіб є більш лояльним. Стягнення боргу можливе лише за рішенням суду. Причому, навіть якщо кредитний договір забезпечено заставою майна, звернути стягнення на це майно також можливо лише за рішенням суду, якщо інше не передбачено договором або законом (ст. 590 Цивільного кодексу України) [223].

Майно, придбане в кредит, як правило, переходить у власність споживача (підприємства), а останній на власний розсуд розпоряджається ним. Майно, отримане за лізингом, накладає на лізингоотримувача великий тягар обов'язків (ст. 11. 14 Закону
№ 723/97-ВР) [222]: користуватися ним відповідно до його призначення та умов лізингового договору; виконувати зобов'язання щодо утримання предмета лізингу, підтримувати його у робочому стані; надавати лізингодавцеві доступ до предмета лізингу й забезпечувати можливість здійснення перевірки умов його використання та утримання тощо.

Процедура оформлення кредиту більш громіздка і триваліша. Адже окремо потрібно укласти угоду з постачальником щодо придбання майна; потім знайти банк, який надасть кредит; укласти із ним кредитний договір; отримати кредит на власний рахунок; перерахувати кошти постачальникові тощо.

Лізинг у цьому плані є простішим – укладається тільки лізинговий договір, за яким майно й отримують у користування. У разі банкрутства лізингової компанії підприємство-споживач може втратити можливість отримати у власність лізингове майно. Залежно від умов лізингового договору кредитори лізингової компанії можуть навіть забрати лізингове майно за борги.

Водночас, із майном, придбаним за кредитні фінансові ресурси, такого бути не може. Адже кредитний договір і договір на купівлю майна – це дві окремі угоди. Підприємство придбало майно й набуло на нього права власності. Банк це майно може мати тільки у заставі. Щоправда, можливий варіант, коли до моменту погашення кредиту майно знаходиться у власності банку.

Послуги кредитування надаються здебільшого банківськими установами. На відміну від цього послуги лізингу надаються як лізинговими компаніями, так і банківськими установами. Тому банк може одночасно запропонувати на вибір як лізингову, так і кредитну схему. Якщо лізингова компанія для придбання предмета лізингу сама залучає кредитні кошти, вона закладатиме їх у лізинговий платіж. Відповідно послуги лізингової компанії в такому разі можуть коштувати дорожче ніж банківський кредит.

Лізингова схема більш проста в оформленні. Водночас лізинговий договір накладає на лізингоодержувача тягар обов'язків щодо умов використання майна. За кредитної схеми споживач має більше свободи щодо використання та розпорядження придбаним за кредитні кошти майном.

Лізинг, як фінансовий інструмент в умовах прояву деструктивних явищ, може успішно працювати тільки на основі заходів державної підтримки, визначених митних, валютних та податкових пільг, що надаються державою при укладанні лізингових договорів. За рахунок лізингові угоди дещо здешевлені, більш привабливі, ніж операції з придбання обладнання за рахунок звичайного банківського кредитування. У даному разі ці пільги поширюються не тільки для лізингових компаній або лізингоодержувачів. Ці пільги держава надає власне собі, прискорюючи або зберігаючи темпи свого економічного і технологічного розвитку і зводячи при цьому до мінімуму власні витрати.

Заходи державної підтримки повинні бути комплексними і поширюватися як на лізингові компанії та їх засновників, так і на підприємства – лізингоодержувачів. З нашої точки зору, такими заходами підтримки в умовах прояву деструктивних явищ в економіці країни можуть бути: податкове стимулювання діяльності інвесторів; створення лізингових фондів для фінансування лізингових проектів у середовищі корпоративного сектору аграрної економіки; знижені (пільгові) банківські процентні ставки для залучення лізингодавця; створення заставних фондів; проведення конкурсів лізингових проектів; спеціальні субсидії і відшкодування понесених лізингодавцем витрат на придбання майна, призначеного для цілей лізингу; надання гарантій об'єднаними територіальними громадами; пільгове державне страхування (гарантування) лізингових платежів.

Крім того, з метою розвитку лізингу як інструменту активізації процесів відтворення основного капіталу сільгосппідприємствами важливо розробити ряд заходів щодо розвитку лізингової діяльності: звільнити лізингові компанії від податків, об'єктом яких є лізингові платежі, що надійшли протягом першого року з моменту створення лізингової компанії; звільнити лізингодавців від сплати податку на прибуток, отриманий ними від реалізації договору лізингу з терміном дії не менше 5 років; звільнити суб'єкти господарювання від сплати податку на додану

вартість на суму винагороди лізингодавця зі збереженням діючого порядку сплати податку на додану вартість придбання майна, що є предметом лізингу; встановити відповідальність лізингодавця за якість технічних засобів та її обслуговування в гарантійний період; виплачувати лізингові платежі щороку після реалізації продукції, як це практикується в Німеччині; встановити однаковий порядок обліку основних засобів, переданих організаціям по лізингу для бухгалтерського і податкового обліку. Запропоновані заходи державної підтримки відтворення основного капіталу за допомогою лізингу мають певні переваги, економічне значення яких тісно пов'язано з вигодами фінансового, інвестиційного, організаційно-експлуатаційного, сервісного та інформаційно-облікового, соціального характеру.

Важливим напрямом формування власних фінансових ресурсів є амортизаційні відрахування, які повинні спрямовуватися на відтворення головним чином необоротних активів. У практиці економічної діяльності сільськогосподарських підприємств амортизація не відіграє суттєвої ролі в інноваційній модернізації, а залишається обліковою операцією. Раціональне застосування методів нарахування амортизації на підприємстві є важливою ланкою його фінансового управління, адже амортизаційні відрахування безпосередньо впливають на величину витрат діяльності (зокрема, собівартість продукції), а отже – на фінансовий результат та чистий прибуток. Усе це змушує підприємства виявляти ініціативу та винахідливість для вибору методів амортизації необоротних активів.

Встановлено, що пунктом 26 П(С)БО 7 «Основні засоби» передбачено п'ять методів нарахування амортизації (табл. 3.5).

Таблиця 3.5

Методи нарахування амортизації та їх вплив на фінансовий результат

Метод амортизації	Характеристика	Вплив на фінансовий результат
Прямолінійний	Вартість об'єкта основних засобів (ОЗ) рівномірно розподіляється на витрати протягом очікуваного строку корисного використання ОЗ.	Найнейтральніший, найпростіший метод, за яким фінансовий результат зменшуєтьсяна вартість ОЗ (у сумі амортизації)рівномірно протягом усього строку корисного використання ОЗ.

Зменшення залишкової вартості	У перший рік експлуатації об'єкта ОЗ сума нарахованої амортизації є найбільшою, а отже й витрати – найбільші. Потім кожного наступного року вона зменшується та є найменшою в останній рік нарахування амортизації.	У перші роки нарахування амортизації фінансовий результат менший порівняно із прямолінійним методом. У наступні роки фінансовий результат буде відповідно більшим за той, що досягається в разі застосування прямолінійного методу.
Кумулятивний	Належить до прискорених методів амортизації, як і попередні два. Але, на відміну від них, у перші роки експлуатації сума амортизації менша, а в наступні – більша. Тобто він більш рівномірний.	Порівняно з попередніми методами фінансовий результат у перші роки менший ніж за прямолінійного методу, але більший ніж за методу зменшення залишкової вартості. У наступні роки, навпаки, він більший ніж за прямолінійного методу, але менший ніж за прискореного методу.
Виробничий	Повністю залежить від фактичного обсягу випуску продукції на об'єктах ОЗ, які амортизуються. За більшого виробництва вища й амортизація і навпаки.	Чим більше випускається продукції з використанням ОЗ, які амортизуються, Тим більше зменшується фінансовий результат.

Джерело: узагальнено автором.

Згідно з п. 28 П(С)БО 7 метод амортизації обирається підприємством самостійно з урахуванням очікуваного способу отримання економічних вигід від його використання. Проте на перешкоді запровадження ефективної амортизаційної політики постає питання неузгодженості між веденням бухгалтерського і податкового обліку, зокрема щодо незастосування виробничого методу нарахування амортизації для 4–5 груп основних засобів, які використовуються 2–3 місяці протягом календарного року. Крім того, амортизація в податковому обліку нараховується на основні засоби, які перебувають консервації, що спричиняє до зростання витрат і відповідно до зменшення податку до оподаткування за умови перебування сільськогосподарського товаровиробників на загальній системі оподаткування.

Враховуючи сезонний характер використання активної частини основних засобів, що зумовлений особливостями технологічного процесу при виробництві сільськогосподарської продукції, особливо рослинництва, постає необхідність щодо

запровадження виробничого методу нарахування амортизації для основних засобів 4–5 груп при формуванні витрат для визначення прибутку до оподаткування.

У нинішніх умовах, коли в державі відсутні фінансові ресурси на здійснення значних інвестицій в модернізацію матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств єдиним шляхом є монетизація амортизаційних відрахувань з подальшою акумуляцією їх на спеціальних інвестиційних рахунках і посилення контролю за їх цільовим використанням.

Пропозиціями щодо підвищення ролі амортизації як джерела оновлення і модернізації основного капіталу сільськогосподарських організацій можуть бути такі:

1. Розробка нової податкової стратегії для господарств корпоративного сектору аграрної економіки, що спрямовують фінансові ресурси як амортизаційні відрахування на оновлення матеріально-технічної бази, що дає змогу здійснювати:

пільгове оподаткування, зокрема по податку на землю по ділянках, де реалізуються інвестиційні проекти на період розрахункового терміну окупності тощо, зниження ставок по ресурсних платежах;

запровадження додаткового податкового навантаження при використанні амортизаційних відрахувань не за цільовим призначенням.

Дані рекомендації особливо актуальні для господарств корпоративного сектору аграрної економіки, що здійснюють виробництво та переробку продукції з подальшою реалізацією і є платником 4-ї групи.

2. Проведення активної політики прискореної амортизації, за якої держава свідомо скорочує надходження у вигляді податку на прибуток до бюджету із сільськогосподарських підприємств, які знаходяться на загальній системі оподаткування, сприятиме створенню додаткових джерел фінансування інвестиційної діяльності, впровадженню сучасних технологій, підвищенню ефективності, якості виробленої продукції та її конкурентоспроможності. Це в кінцевому результаті компенсує державі зменшення обсягу податкових надходжень. При цьому слід розглянути способи державного контролю цільового використання амортизаційних відрахувань.

Застосування механізму прискореної амортизації доцільно для фінансово стійких організацій, у яких витрати на випуск продукції значно нижче, ніж у конкурентів, що нівелює «штучне завищення» витрат і зниження розміру фінансового результату, відображеного в бухгалтерській звітності.

3. Використання інструментів державної підтримки накопичення амортизаційних відрахувань у вигляді реальних грошових коштів на депозитних або спеціальних рахунках у банках (накопичення коштів на цілі відтворення організації будуть проводити за умови застосування підвищеної депозитної ставки, яка повинна складатися із ставки, що застосовується комерційним банком і державної субсидії в розмірі ставки рефінансування; при цьому накопичені амортизаційні відрахування повинні бути використані на інвестиційні цілі).

4. Створення регіональних пайових амортизаційно-інвестиційних фондів (ПАІФ) з державною участю. Амортизаційні відрахування учасників ПАІФ накопичуватимуться протягом певного часу на рахунках фонду в банку. З метою контролю за накопиченням і використанням амортизаційних коштів слід відкривати спеціалізовані інвестиційні рахунки для кожного учасника фонду.

Для ефективного накопичення буде прийнятною схема, описана в попередньому пункті рекомендацій (тобто ставка депозиту комерційного банку плюс державна субсидія в розмірі ставки рефінансування). У статуті ПАІФ має бути визначена мінімальна сума накопичення для інвестування в основний капітал учасника. З метою прискорення накопичення інвестиційних коштів для учасників повинна бути передбачена можливість додаткового внесення коштів, наприклад за рахунок прибутку.

Схему функціонування регіонального ПАІФ показано на рис. 3.8.

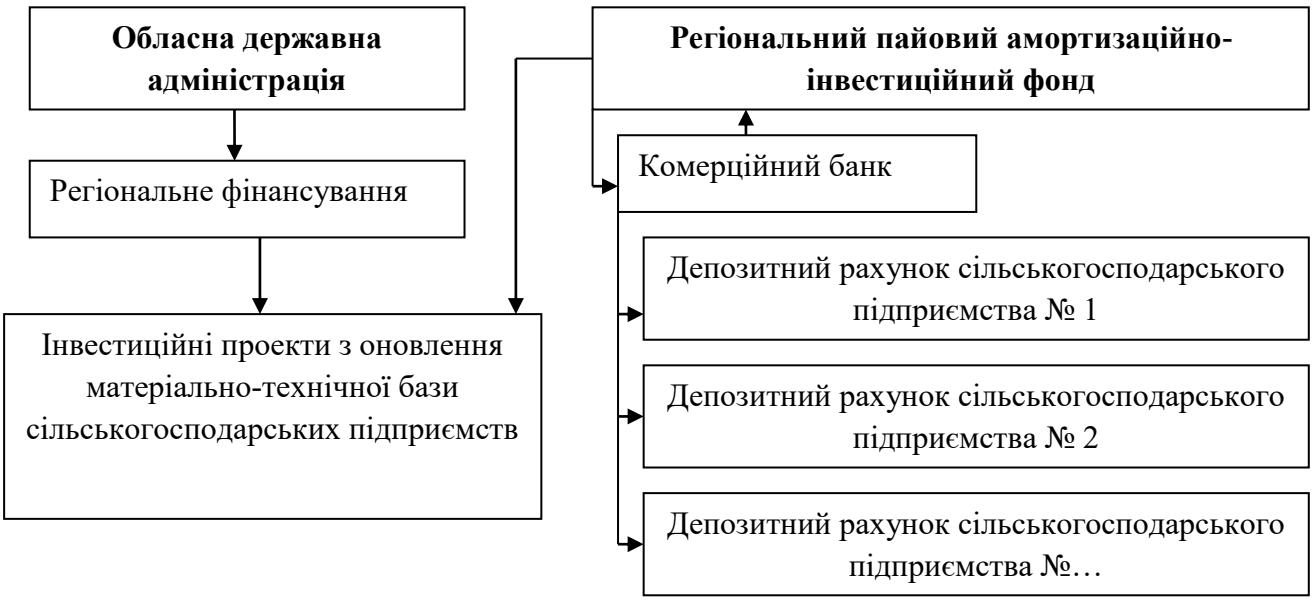

Рис.3.8. **Схема формування та функціонування пайового амортизаційно-інвестиційного фонду**

Джерело: узагальнено автором.

З метою контролю за накопиченням і використанням коштів на рахунках ПАІФ регіональний орган управління (департамент агропромислового розвитку) і банк укладають угоду про надання всієї необхідної інформації про рух коштів на рахунках фонду. Учасники ПАІФ також повинні визначити умови контролю за накопиченням і використанням інвестиційних коштів та встановити відповідальність за нецільове їх використання. Запропонована схема функціонування регіонального ПАІФ та участі в ньому сільськогосподарських підприємств не має обов'язкового характеру, вона є альтернативним способом стимулювання господарюючого суб'єкта до ефективного накопичення коштів для реалізації інвестиційних проектів з оновлення й модернізації основного капіталу.

При цьому звична схема реалізації таких проектів (вибір проекту – кредит – реалізація проекту) матиме альтернативну нову схему (накопичення – вибір проекту – реалізація проекту). Вибір тієї чи іншої схеми вимагає детального економічного обґрунтування з метою виявлення найбільш прийнятного варіанта.

Основною метою регіональної інвестиційної політики в сучасних умовах є пошук найбільш ефективних способів модернізації матеріально-технічного потенціалу. Тому запропонований спосіб накопичення амортизаційних відрахувань

має важливе значення для економічного розвитку сільського господарства регіону і забезпечення його продовольчої безпеки.

Слід зазначити, що практична реалізація даного механізму є завданням не лише регіональних управлінських структур, вона повинна здійснюватися за взаємовигідної співпраці регіональних органів влади та економічних суб'єктів господарювання АПК регіону.

Однак не всі регіони нашої країни здатні самостійно реалізувати проекти в аграрному секторі із необхідним обсягом державної підтримки. Тому на регіональному рівні необхідно розробляти цільові інвестиційні програми залучення коштів національного бюджету, в яких запропонований нами механізм накопичення інвестиційних ресурсів у межах регіонального ПАІФ буде відігравати важливу роль.

Застосування запропонованих рекомендацій щодо підвищення ролі амортизації як джерела оновлення і модернізації основного капіталу сільськогосподарських підприємств сприятиме вирішенню завдання цільового використання коштів амортизації. У свою чергу це забезпечить економічне зростання в аграрній галузі, підвищення рівня доходів бюджету сільгосппідприємств України.

3.3. Удосконалення відтворювальних процесів земельних угідь сільськогосподарськими підприємствами

Важливою складовою матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств є земельні ресурси, які у поєднанні з іншими її складовими, природними умовами, трудовими та матеріально-технічними ресурсами, створюють передумови ефективного функціонування сільськогосподарських підприємств. Саме тому при розробленні напрямів відтворення матеріально-технічної бази доцільно більш детально обґрунтувати заходи відтворення ґрунтів при їх використанні у сільськогосподарському виробництві.

Земельним ресурсам як специфічному засобу виробництва властива низка характерних особливостей. Зокрема, на відміну від інших засобів виробництва, які в процесі використання зношуються, замінюються новими, технічно більш досконалими й економічно вигідними, земля є обмеженим ресурсом, але за вмілого

обробітку він не погіршується, а поліпшується, що характеризується як зміна родючості [224].

Зазначимо, що відтворення родючості ґрунту в природних умовах і за господарського її використання може бути розширеним, простим і звуженим. Очевидно, що вищезазначені поняття можна застосовувати тільки до потенційної родючості ґрунту як показника, що змінюється відносно повільно протягом тривалого часу.

Вважаємо, що розширене відтворення родючості ґрунтів – це покращення сукупності властивостей ґрунту, що впливають на її родючість, підвищення його здатності забезпечувати рослини елементами, необхідними для їх росту й розвитку в багаторічному циклі. Розширене відтворення родючості може здійснюватися як поступово на основі використання інноваційної агротехніки, ведення землеробства з інтенсивністю балансу поживних речовин понад 100%, оптимізації агрофізичних, агрохімічних, біологічних властивостей ґрунту. Варто наголосити, що всі заходи з окультурення ґрунтів сприяють одночасно розширеному відтворенню їх родючості.

Простому відтворенню характерна відсутність помітних змін у сукупності властивостей ґрунту, що впливають на його родючість, здатності ґрунтів забезпечувати рослини елементами, необхідними для їх росту й розвитку в багаторічному циклі. При простому відтворенні родючості ґрунтів ведення землеробства відбувається на фоні врівноваженого (100 %) по інтенсивності балансу поживних речовин.

Звужене відтворення веде до погіршення властивостей ґрунту, що впливають на його родючість, зниження здатності забезпечувати рослини елементами, необхідними для їх росту й розвитку в багаторічному циклі.

При різкому зниженні потенційної родючості ґрунту внаслідок інтенсивного прояву ерозії, вторинного засолення, інших чітко простежуваних негативних природних і антропогенних процесів зазвичай знижується ефективна родючість у результаті звуженого відтворення, що є наслідком діяльності суб’єктів господарювання.

Проте, як свідчать результати діяльності сільськогосподарських товаровиробників, ефективна родючість ґрунту може тривалий час зберігатися і

навіть збільшуватися на тлі зниження потенційної родючості. Так, в умовах підвищення рівня хімізації та механізації аграрного виробництва, використання нових сортів вдається забезпечувати високий рівень урожайності сільськогосподарських культур при звуженому відтворенні родючості ґрунтів, що спричиняє зниження вмісту гумусу в них. За даними Мінагрополітики, в 2015 р. вміст гумусу був менше 3,2 %. Високопродуктивною прийнято вважати ріллю, де в родючому шарі не менше 5 % гумусу.

Як зазначають науковці, відновлення гумусу в ґрунті – процес тривалий, системний і комплексний. Так, для збільшення вмісту гумусу на десяту частку відсотка потрібно близько трьох років [225]. Водночас, прояв процесів повільного зниження вмісту гумусу в ґрунті, погіршення його агрохімічних якостей, несприятливі зміни мікрофлори, ущільнення важкими сільськогосподарськими машинами і знаряддями та багато інших негативних явищ не відразу позначаються на ефективній родючості та на величині врожайності сільськогосподарських культур.

Поступове зниження потенційної родючості ґрунту внаслідок звуженого його відтворення в кінцевому результаті призводить до того, що для підтримки ефективної родючості потрібні суттєві інвестиції в модернізацію технологічного процесу, що здебільшого спричиняє подальше зниження потенційної родючості.

За останні 20 років ґрунти України втратили 0,5 % гумусу (за даними Центрдержродючості) і прояв тенденції до його зменшення не призупиняється. Невеликі дози внесення гною і туків не забезпечують відтворення родючості ґрунтів. Врожаї останніх років – здебільшого наслідок вичерпування винятково природної родючості ґрунту, збіднення потенційної частини. Фосфатний режим ґрунтів України не сприятливий для одержання високих і стійких урожаїв. Забезпеченість ґрунтів України калієм значно вища, ніж фосфором. Зазначимо, що площі орних земель із низьким і середнім вмістом обмінного калію становлять 33,8 % [226]. За результатами досліджень науковців, площі із низьким і середнім вмістом рухомого фосфору й обмінного калію у ґрунтах збільшуються, а площі ґрунтів із підвищеним і високим вмістом фосфору та калію – зменшуються.

За таких умов при виробничому використанні земельних угідь важливим завданням постає розробка дієвого механізму стимулювання місцевими органами влади сільськогосподарських товаровиробників щодо проведення заходів з відновлення родючості сільськогосподарських угідь. До 2014 р. державні органи намагалася контролювати стан земель бюрократичними методами: кожний землекористувач був зобов'язаний дотримувати вимог спеціального документа – порядку додержання науково обґрунтованих сівозмін, що здебільшого призводило до прояву неправомірних дій співробітників відповідних державних інституцій.

Нині урядовці мають намір відродити бюрократичну процедуру шляхом запровадження такого інструменту як агрохімічна паспортизація земельних угідь. Так, на підставі вказаних нормативно-правових актів, функції щодо проведення агрохімпаспортизації, видача, виготовлення агрохімічного паспорта поля, земельної ділянки є винятково повноваженнями державної установи «Інститут охорони ґрунтів України» та її обласних філій.

Вважаємо, що важливим напрямом організаційного характеру слід розглядати передачу земель в управління об'єднаним територіальним громадам (ОТГ). Водночас неврегульованість питань власності територіальних громад на землю має своїм наслідком обмеженість повноважень місцевих рад, неможливість забезпечити реалізацію принципу повсюдності місцевого самоврядування (у т. ч. повсюдності бази оподаткування). З огляду на це органи місцевого самоврядування фактично впливають на використання земельних ресурсів лише на 12 % власних територій [227]. Органи місцевого самоврядування позбавлені можливості ефективно планувати розвиток територій, а також значно обмежені в питаннях прийняття рішень про використання земельних ресурсів.

Урядовим законопроектом «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо управління земельними ресурсами в межах території об'єднаних територіальних громад» (№ 7118) передбачається передача сільським, селищним, міським радам об'єднаних територіальних громад повноважень щодо розпорядження землями територіальних громад на всій території відповідної ради, а не лише в межах територій сіл, селищ, міст. Це розширить повноваження органів місцевого самоврядування у сфері використання земель та сформує можливості для

ефективнішого використання землі, як джерела наповнення місцевих бюджетів [228].

Слід зазначити, що у структурі надходжень до загального фонду місцевих бюджетів плата за землю займає майже 15 %, а в надходженнях місцевих податків і зборів – понад 50 %. Отже, прийняття законопроекту № 7118 надасть змогу об'єднаним територіальним громадам значно розширити базу оподаткування за рахунок плати за земельні ділянки та потенційно збільшити надходження до бюджету. Вважаємо, що положення даного законопроекту також позитивно вплинуть на подальший процес об'єднання територіальних громад і реалізації одного з базових принципів місцевого самоврядування – повсюдності місцевого самоврядування.

У даному контексті необхідно враховувати той факт, що за результатами 2017 р. до місцевих бюджетів України за рахунок плати за землю надійшло 19,9 млрд грн, що на 14,2 % більше від надходжень за відповідний період минулого року. Водночас збільшення доходів від плати за землю по об'єднаних територіальних громадах становить 20,2 %. Отже, в результаті об'єднання посилюється зацікавленість органів місцевого самоврядування в мобілізації надходжень до бюджетів і реалізації наявних резервів задля збільшення цих надходжень.

Можливості розпоряджатися землями в межах території відповідної територіальної громади спонукатиме органи місцевого самоврядування до активізації дій в частині використання земель у найбільш ефективний та економічно вигідніший спосіб. Однак поки що органи місцевого самоврядування вичерпно не використовують можливості в частині наповнення місцевих бюджетів за рахунок використання земельних ресурсів. Варто зазначити, що в Україні із 29 722 населених пунктів 3432 (майже 12 %) потребують оновлення грошової оцінки земельних ділянок. Законом України «Про грошову оцінку земель» встановлено, що нормативна грошова оцінка земельних ділянок використовується для визначення розміру земельного податку і, відповідно, впливає на розміри орендної плати за земельні ділянки [229]. Тому одним із важливих питань у контексті наповнення місцевих бюджетів є проведення своєчасної й обґрунтованої грошової оцінки земельних ділянок. Необхідно зазначити, що нормативна грошова оцінка сільгоспугідь в Україні востаннє проводилася станом на 1 липня 1995 р. У зв'язку з цим пропонується здійснювати

нормативну оцінку земельних угідь одноразово на основі їх агрохімічної паспортизації як складової сільськогосподарського перепису.

Підтримуємо позицію науковців, які визнають, що необхідно зберегти державний контроль за формуванням і розвитком інститутів землеволодіння і землекористування. Цілями такого втручання у функціонування ринкових механізмів з боку держави є: забезпечення достатнього рівня використання сільськогосподарських угідь; забезпечення дотримання екологічних вимог; здійснення соціально справедливого перерозподілу землі та рентних доходів [230]. Найбільш важливими (базовими) складовими економічного механізму є цінове, податкове і кредитне регулювання. Ціна як інструмент ринкової економіки виступає головним вимірником цінності земельних ресурсів. Цінність землі як економічного ресурсу для держави полягає в кількості податків, які може приносити земельна ділянка, а для власника – в обсязі інвестиційних ресурсів, що дадуть змогу постійно підвищувати ефективність використання земельної ділянки. Водночас, з урахуванням цінового механізму формується економічна концепція регулювання державними інститутами ринку земельної нерухомості.

Світовий досвід переконує, що при регулюванні земельних відносин країни застосовують широкий перелік інструментів для забезпечення раціонального використання сільськогосподарських земель. Серед основних підходів можемо виділити такі: примусове вилучення земель для громадських цілей (будівництво доріг, шкіл, поділ великих землеволодінь тощо), також трапляються випадки вилучення покинутих або невикористовуваних сільськогосподарських угідь; заходи щодо організації їх раціонального використання й охорони; кваліфікаційні та інші вимоги для виявлення недобросовісних покупців і власників [231].

У США активно застосовують політику обмеження використання земель і стимулювання відведення їх під чистий пар. За цією програмою сільськогосподарські угіддя виводять з обігу зазвичай на кілька років. Тобто фермер протягом тривалого часу не засіває свою землю, а лише періодично проводить її оранку, ґрунт зберігає свої властивості, накопичуючи поживні речовини, збільшуючи вміст гумусу, але при цьому продукція не вирощується. За рівня врожайності основних сільськогосподарських культур у США достатньо використовувати тільки частину

ріллі. Держава стимулює фермерів, щоб вони періодично проводили обробіток ґрунту та боротьбу із поширенням чагарників. Аналогічні програми реалізуються і в країнах ЄС.

Забезпечення ефективного використання земельних ресурсів має ґрунтуватися насамперед на адекватному, дієвому організаційно-економічному механізмові відтворення родючості ґрунту. Як переконує світовий досвід, на регулювання економічних відносин щодо використання земельних ресурсів і відтворення їх родючості цілеспрямовано впливає ринковий механізм. Однак у світовій практиці не існує абсолютно вільного ринку сільськогосподарських земель, як і пов'язаного з ним ринку продовольства та сільськогосподарської сировини.

У більшості країн з розвиненим сільським господарством відносини власності на землю і природні ресурси формуються через дію ринкових інститутів. Однак перерозподіл земельних ресурсів пов'язаний з великим переліком обмежень, які обумовлюють необхідність жорсткого контролю й регулювання не тільки ринку землі, але і відносин щодо її використання для запобігання деградації, екологічного забруднення і т. д. [232].

Важливим напрямом формування заходів з відтворення потенційної родючості сільськогосподарських угідь розглядається використання коригувальних коефіцієнтів при розрахунку земельного податку та податку 4-ї групи платників (колишній фіксований сільськогосподарський податок). Необхідно зазначити, що нинішній механізм розрахунку величини вищезазначених податків не стимулює до підвищення потенційної родючості сільськогосподарських угідь. Менеджмент суб'єктів господарювання в сфері агробізнесу навпаки, зацікавлені в її зниженні, оскільки це зумовить зменшення податкових відрахувань до бюджету об'єднаної територіальної громади (ОТГ) і величини орендної плати потенційним орендодавцям.

У зв'язку з цим пропонується розробити систему коригувальних коефіцієнтів при розрахунку вартості сільськогосподарських угідь. Слід зазначити, що вони будуть ефективні при визначені вартості 1 га сільськогосподарських угідь, що є основою розрахунку податку 4-ї групи.

Для їх розрахунку необхідно проводити (1 раз у 5 років) агрохімічну паспортизацію угідь, як складову сільськогосподарського перепису. В основу

розрахунку коригувального коефіцієнта доцільно взяти величини бальності сільськогосподарських угідь на початок і кінець звітного періоду та перемноженням на величину нормативної грошової оцінки, що склалася в регіоні, буде визначено вартість угідь, яка буде слугувати основою для розрахунку земельного податку й орендної плати. Дію даного показника доцільно передбачити на п’ятирічний період.

Водночас, несплачена величина земельного податку до бюджету ОТГта орендної плати внаслідок використання понижувального коефіцієнта, що є свідченням покращення якості ґрунту (зросла бальність), повинна частково, опосередковано органами об’єднаної територіальної громади компенсувати витрати на відтворення родючості сільськогосподарських угідь, які знаходяться в тимчасову користуванні суб’єктів підприємницької діяльності у сфері аграрного бізнесу. При використанні підвищувального коефіцієнта, навпаки, зростає вартість грошових надходжень до бюджету об’єднаної територіальної громади.

Сільськогосподарські угіддя як засіб аграрного виробництва не є об’єктом контролю з боку держави, а також чітко не прописані порушення та відповідальність за їх стан. Як переконують результати досліджень, у країні набула надзвичайно високого рівня деградація ґрунтів за останні 20 років, зокрема, на півдні до 80 %, відчутно знизився в них вміст гумусу (дефіцит – 700 кг/га) і поживних елементів. [233, с. 40]. Окремі вітчизняні нормативно-правові акти містять загальні вимоги щодо охорони та збереження родючості ґрунтів, додержання науково обґрунтованих сівозмін, виведення деградованих угідь з обробітку тощо. Однак відсутність підходів до оцінювання шкоди та механізмів притягнення до відповідальності землекористувачів за завдану шкоду нівелює дієвість чинної законодавчої бази в аспекті раціонального використання й відтворення земельних угідь.

Ураховуючи посилення деструктивних явищ у збереженні та відтворенні якості сільськогосподарських угідь нами окреслено низку заходів економічного характеру, зорієнтованих на активізацію проведення заходів, спрямованих на підвищення родючості сільськогосподарських угідь (рис. 3.9).

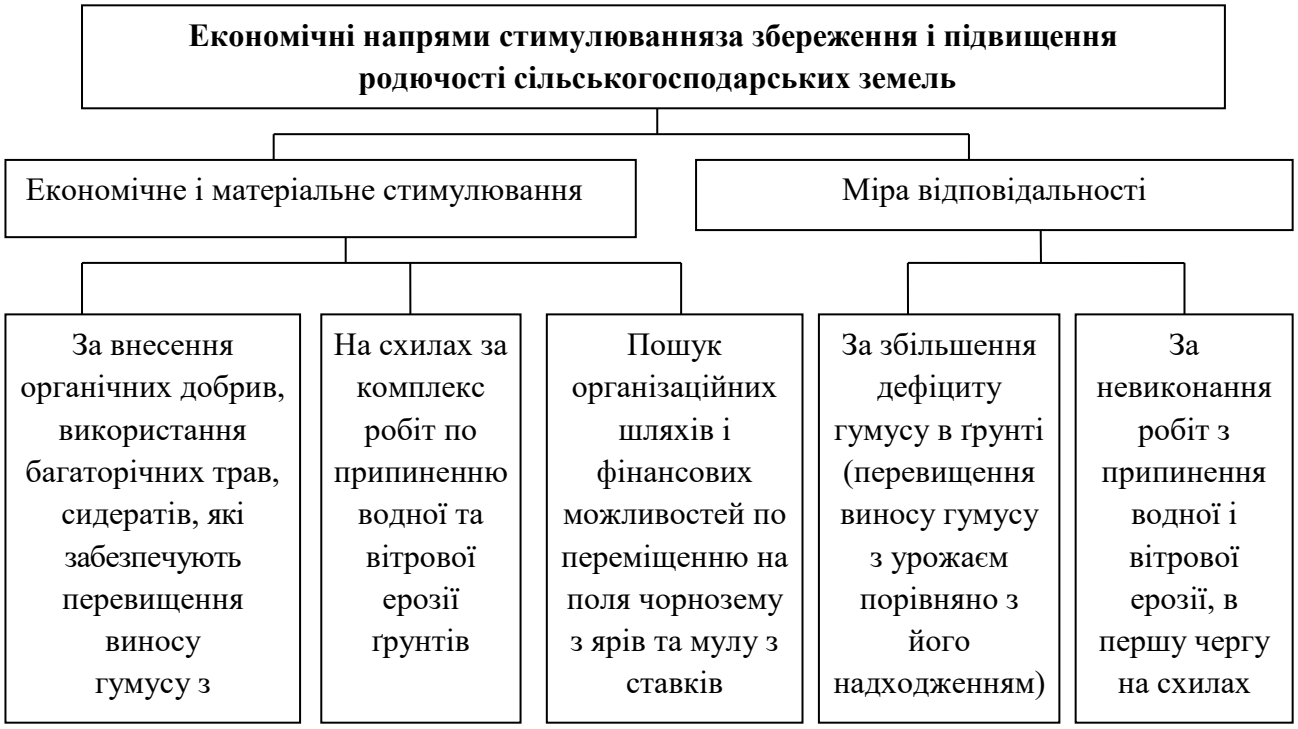

Рис. 3.9. **Інструменти стимулювання товаровиробників щодо збереження і підвищення родючості земель**

Джерело: розробка автора.

Вважаємо, що найбільш дієвим інструментом є стимулювання сільгосптоваровиробників до внесення органічних добрив у ґрунт в перерахунку на перегній, як основного джерела відтворення гумусу шляхом часткової компенсації їх вартості. Так, за розрахунками Національного наукового центру «Інститут ґрунтознавства та агрохімії імені О. Н. Соколовського», нині максимальне внесення органічних добрив за наявного рівня виходу гною може становити 2 т на 1 га посівної площі. Залучення нетоварної частини врожаю збільшить дозу внесення органічних добрив до 7,4 т/га, а додаткове використання сапропелю та торфу дасть 9,8 т органіки на 1 га посівної площі [226].

У нинішніх умовах через зменшення обсягів виробництва та використання традиційних органічних добрив актуалізується пошук альтернативних видів добрив.

Як органічні добрива потрібно використовувати рослинні рештки, перш за все солому озимих культур. Доповнення побічної продукції зеленими добривами в зонах достатнього зволоження або на зрошуваних землях є складовою частиною поповнення ґрунту органічною речовиною. У процесі виробництва органічних добрив також застосовують відходи фітохімічного, желатинового, цукропереробного

виробництва, побутові відходи, буре вугілля, фосфорити, донний мул, сапропелі, торф, лігнін тощо.

Сидеральні добрива, на думку науковців, є альтернативою традиційному удобренню гноєм [234]. Зелена маса рослин приорюється на полі, де вона розкладається до потрібних ґрунту органічних сполук.

Фахівці рекомендують висівати як сидерат еспарцет виколистий. Ця бобова культура має високу сидеральну продуктивність та високу посухостійкість [235]. Крім того, еспарцет – це кормова та медоносна культура, тобто вона приносить користь одразу в кількох напрямах.

Останнім часом дедалі більшою мірою застосовують препарати для швидкого розкладання пожнивних решток. Так, 1 т розкладеної соломи буде дорівнювати приблизно 3,5–4 т гною. Природним шляхом солома буде розкладатися надто довго, що заважатиме проведенню агротехнічних операцій на полі та висіванню наступної культури. Використання деструкторів дозволяє швидко прибрати з поля пожнивні рештки, збагатити ґрунт органікою та азотом. Отже, від практики спалювання стерні та соломи на полях потрібно назавжди відмовитися, адже це є неефективним витрачанням коштів та обернеться великою шкодою для збереження родючого шару ґрунту.

Для підтвердження нами проведено відповідні розрахунки. Так, тонна соломи (близько 90–110 кг/га гумусу-С (вуглецю гумусу) забезпечить такі гумусні компенсації: завдяки дії гумусу з 1 т соломи можна замінити 1,4 т компосту; пташиного посліду – 1,5 т і з сухого курячого – 2,3 т; мулу – 3 т; для гною великої рогатої худоби, свиней, індиків та бройлерів – на рівні 3,1 т соломи.

Важливим питанням є визначення собівартості соломи. Основним нормативним документом, який регламентує таке визначення, є Методичні рекомендації з планування, обліку і калькулювання собівартості продукції (робіт, послуг) сільськогосподарських підприємств, де зазначено, що собівартість соломи визначають за розрахунково-нормативними витратами на її збирання, транспортування, скиртування й інші роботи відповідно до прийнятої у господарстві технології [236]. У зв’язку з цим необхідно використовувати науково обґрунтовані норми трудомісткості виробничих процесів, які розробляються фахівцями НДІ

«Укрaгропромпродуктивність» [237]. Вартісною складовою є ціни на вхідні матеріальні ресурси, які формують основні статті витрат собівартості соломи, де значну частку займають затрати на транспортування та зберігання З метою стимулювання сільськогосподарських товаровиробників використовувати солому як органічне добриво, доцільно компенсувати сільськогосподарським підприємствам витрати на транспортування і зберігання соломи, що становить близько 20 % від її собівартості.

Для визначення переліку сільськогосподарських підприємств, яким компенсується вартість органічних добрив, управління агропромислового розвитку райдержадміністрації утворює комісію, до складу якої входять начальник управління (голова комісії), представник відповідного фінансового органу, органу державної контрольно-ревізійної служби, державної податкової служби, голова асоціації фермерів, представник ради сільськогосподарських підприємств.

Заяви про компенсацію вартості добрив повинні розглядатися комісією в порядку їх надходження та реєструватися в журналі обліку, оформленому в установленому порядку.

У нинішніх умовах важливо систематизувати та проінформувати сільськогосподарського товаровиробника про заходи щодо робіт з оздоровлення сільськогосподарських угідь (рис. 3.10).

Рис. 3.10. **Основні заходи з оздоровлення сільськогосподарських угідь**

Джерело: розроблено автором.

Зазначимо, що площа схилів, лісозахисних насаджень, заплав річок, а також штучних водойм належить до земель резерву державного запасу і резерву. Від 1 січня 2018 р. вони знаходяться у власності об'єднаних сільських територіальних громад (ОТГ). Вважаємо, що в програмі соціально-економічного розвитку ОТГ мають передбачатися кошти на проведення вищезазначених заходів.

Згідно із Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» (ст. 42) джерелами фінансування природоохоронної діяльності є: державний бюджет; місцеві бюджети (обласний бюджет і бюджети сільських, селищних, міських рівнів), зокрема у їх складі спеціальні фонди (фонди охорони навколишнього природного середовища); кошти небюджетних джерел (підприємств, благодійна допомога, добровільні цільові внески підприємців і громадян, різні форми міжнародної фінансової допомоги) [238].

Бюджетним кодексом України передбачено розподіл коштів від екологічного податку в такому співвідношенні: 20 % до державного бюджету та 80 % до бюджетів місцевого

рівня, зокрема 25 % до сільських, селищних та міських бюджетів й 55 % − до обласних бюджетів.

Вважаємо, що важливим джерелом фінансування заходів з відновлення родючості сільськогосподарських угідь поряд з екологічним податком, рентними платежами за використання природних ресурсів має стати створення спеціального Фонду економічного стимулювання підвищення родючості сільськогосподарських угідь. Джерелами його наповнення можуть бути штрафні санкції за порушення природоохоронного законодавства, а також додаткові штрафні санкції за недотримання нормативів якості ґрунтів, які повинні розробити установами ДУ «Укрдержродючість».

Допустимі впливи на ґрунти стосуються конкретного виду господарської й іншої діяльності та нормативи допустимого антропогенного навантаження на ґрунти. Останні встановлюються як по кожному виду окремо, так і по сукупному впливу всіх джерел, що знаходяться на конкретній території, з урахуванням особливостей ґрунтоутворення в різних природно-кліматичних зонах.

Нормативи допустимого антропогенного навантаження на землях сільськогосподарського призначення повинні забезпечувати збереження родючості ґрунтів. Контроль за їх дотриманням покладається на Державну екологічну інспекцію, а основою є результати агрохімічної паспортизації.

Відомо, що сільське господарство є одним із секторів економіки, що найбільше впливають на навколишнє природне середовище. Саме тому гнучка адаптація сільськогосподарської діяльності до змін його стану та мінімізація впливу результатів господарювання на стан довкілля потребують розробки дієвих заходів товаровиробниками. Зокрема, це технології Mini-Till та No-Till, раціональне використання інсектицидів, пестицидів і гербіцидів, ведення екологобезпечного та органічного виробництва, збереження біорізноманіття,

Дослідженням встановлено, що нині в Україні набуває поширення система землеробства No-Till, тобто нульовий обробіток ґрунту. Ця технологія передбачає не лише відмову від оранки, а й покриття поверхні землі шаром подрібнених рослин, залишків рослин – пожнивних решток (мульчею). Оскільки верхній шар ґрунту не

пошкоджується, така система землеробства запобігає водній та вітровій ерозії ґрунтів, а також набагато краще зберігає вологу [239].

За традиційної технології обробітку ґрунт готується до сівби за допомогою оранки. Земля обробляється для того, щоб створити насіннєве ложе з однорідним ґрунтом, придатним для використання звичайних сівалок. За допомогою оранки в землю перемішуються пожнивні залишки, а поле зачищається від бур'янів. Однак, крім значних витрат часу, праці й ресурсів, механічний обробіток ґрунту призводить до ерозії і деградації ґрунту. Експерти виокремлюють такі головні принципи технології No-Till: забезпечення на території постійного рослинного покриву; мінімальний механічний вплив на ґрунт; адаптовані сівозміни [240].

Одним із базових наукових положень при нульовому обробітку є обов'язкове використання залишених усіх рослинних решток на поверхні та рівномірне розміщення їх на полі. Для найкращого використання рослинних решток їх необхідно ретельно подрібнити.

Основними перевагами використання нульового обробітку ґрунту вважають: заощадження ресурсів – пального, працезатрат, часу, зниження амортизаційних витрат; зменшення трудомісткості процесу; відновлення та збереження родючого шару ґрунту – зниження або й повне запобігання ерозії ґрунтів; накопичення вологи в ґрунті, що особливо актуально в умовах Степу, й, відповідно, помітне зниження залежності врожаю від погодних умов; збільшення врожайності культур за рахунок вищезазначених факторів.

Як свідчать результати досліджень В.М. Войтовика, який є провідником технології No-Till у Київській області, при її застосуванні спостерігається суттєве підвищення урожайності озимої пшениці в Білоцерківському районі ТОВ «Мрія» с. Блощинці порівняно з середнім значенням по району (рис. 3.11).

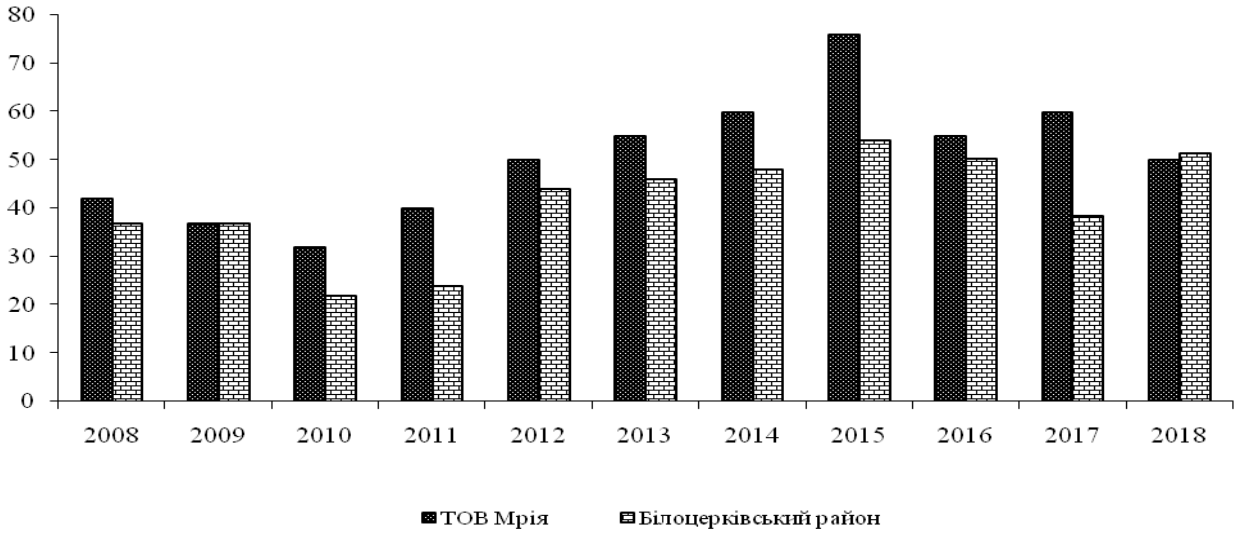

Рис. 3.11. **Динаміка урожайності озимої пшениці у ТОВ «Мрія» та в середньому по Білоцерківському району, ц/га**

Джерело: побудовано на основі даних управління агропромислового розвитку Білоцерківської РДА.

Дані рис. 3.11 свідчать, що в перші роки (2008–2009 рр.) рівень урожайності озимої пшениці у ТОВ «Мрія» та в середньому по Білоцерківському району суттєво не різнився. Проте протягом 2011–2018 рр. виявлено суттєву різницю, що свідчить про позитивний вплив технології No-Till на підвищення рівня врожайності. Рівень рентабельності вирощування озимої пшениці у ТОВ «Мрія» становить близько 65 %, що забезпечує розширене відтворення виробничої діяльності.

З використанням технології No-Tilly досліджуваному господарстві спостерігається позитивна тенденція до збільшення вмісту гумусу в ґрунті (рис. 3.12).

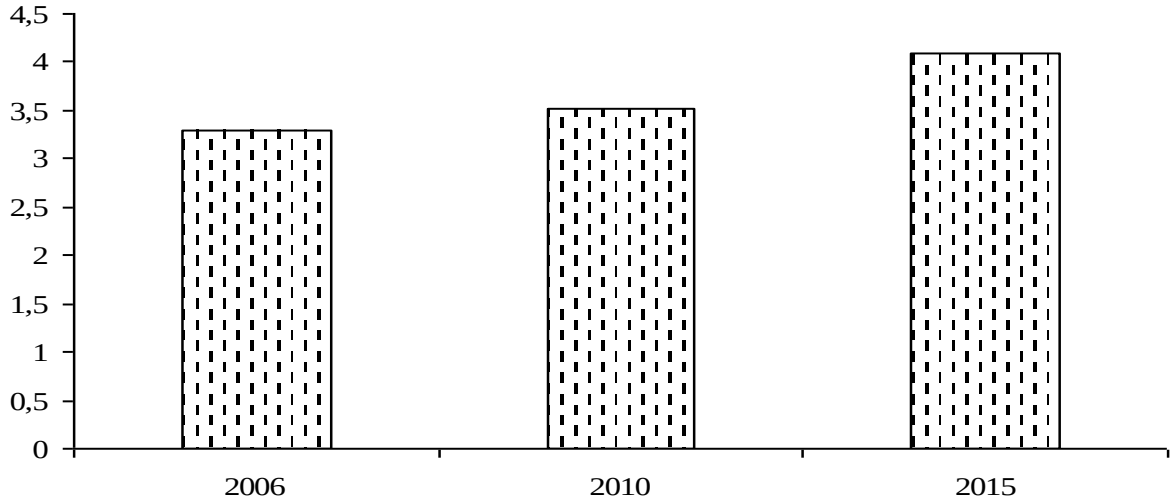

Рис. 3.12. **Динаміка зміни вмісту гумусу в ґрунті сільськогосподарських угідь ТОВ «Мрія», %**

Джерело: побудовано за результатами дослідження Войтовика В.М. [241]

За даними рис. 3.12 вміст гумусу впродовж 2006–2015 рр. збільшився на 0,8 %. Ця обставина свідчить про позитивний вплив використання ресурсозберігаючої технології менеджментом ТОВ «Мрія» та економічної доцільності її перспективного використання сільськогосподарським підприємством. Отже, застосування технології No-Till дасть можливість відновити біорізноманіття у верхньому шарі ґрунту, що сприятиме активізації анеробних процесів (табл. 3.6).

Як свідчать результати досліджень В.М. Войтовика найвищий рівень щільності особин черв'яків спостерігається в с. Блощинці, де розташовані сільськогосподарські угіддя ТОВ «Мрія». На нашу думку, в перспективі це господарство може запровадити виробництво органічної продукції. Встановлено, що у таких розвинених країнах, зокрема, Канаді за технологією No-Till обробляється понад 50 % земель [242].

Таблиця 3.6

Щільність особин черв'яків на 1 м^2

Населений пункт	Пшениця	Соя	Гречка	Лісосмуга
Матюші	13,58	8,64	4,94	40,74
Терезіне	1,23	14,81	16,05	20,99
Блощинці	66,67	120,99	160,49	132,10
Яблунівка	37,04	30,86	48,15	77,78
Бугаївка	2,47	0,00	30,86	32,10

Джерело: складено за результатами дослідження Войтовика В.М. [241]

Використання ресурсозберігаючих технологій та розвитку органічного землеробства має бути підтримано державними органами. Узагальнення вищезазначеного дозволило систематизувати основні напрями стимулювання сільськогосподарських товаровиробників до раціонального використання угідь (рис. 3.13).

Рис. 3.13. **Пріоритетні напрями стимулювання сільськогосподарських підприємств за раціональне використання угідь**

Джерело: розроблено автором.

Вважаємо, що одним з інструментів відтворення сільськогосподарських угідь є організація ефективної системи державної підтримки розвитку органічного землеробства в Україні. Так, з метою стимулювання розвитку органічного виробництва постановою Кабінету Міністрів України від 8 вересня 2016 р. № 609 було внесено зміни до Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання підтримки фермерським господарствам, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 25 серпня 2004 р. № 1102 [243], та передбачено, що фінансова підтримка надається фермерським господарствам на конкурсних засадах на поворотній основі у розмірі, що не перевищує 500 тис. гривень, для проведення оцінки відповідності виробництва органічної продукції (сировини) із забезпеченням виконання зобов'язання щодо повернення бюджетних коштів.

Також за рівних умов фермерські господарства, які вирішили виробляти органічну продукцію (сировину), матимуть перевагу порівняно з іншими фермерськими господарствами, які претендуватимуть на отримання фінансової підтримки. Це стало першим кроком у наданні державної підтримки виробникам органіки. Перехідний період є найбільш затратним для виробника, який вирішив займатися органічним виробництвом. Адже він вже дотримується всіх правил органічного виробництва, проте ще не може реалізовувати свою продукцію як органічну. Відтак саме на цьому етапі доцільною є підтримка такого фермера, рентабельність продукції якого є ще занадто низькою.

На нашу думку, невиважена державна підтримка органічного виробництва зумовить прояв негативних явищ. Так, у країнах Східної Європи після припинення субсидування органічного сектору з боку ЄС, фермери відразу згортали виробництво за безпечними для довкілля технологіями. Тому державне дотування в цій сфері має бути виваженим та цільовим, наприклад, на сертифікацію, на технології чи на підтримку створення органічного кооперативу із соціальною складовою.

Відповідно постає необхідність охопити програмою державної підтримки товаровиробників сільськогосподарської продукції, а саме – суб'єктів підприємницької діяльності в сфері агробізнесу – виробників органічної продукції та компенсувати їм: витрати на розвиток систем управління органічним виробництвом сільськогосподарської продукції, витрати в перехідний період до органічного виробництва, частково компенсувати витрати на застосування органічних добрив і покращувачів ґрунту, витрати на застосування засобів захисту рослин, витрати на експертизу органічної продукції.

Обґрунтуємо більш детально можливості практичної реалізації напрямів видів державної підтримки. Так, субсидування витрат розвитку систем управління органічним виробництвом сільськогосподарської продукції має на меті часткове відшкодування витрат суб'єктів підприємницької діяльності у сфері агробізнесу, витрат з розвитку систем управління відповідно до одного або кількох стандартів органічного виробництва та сертифікацію на їх відповідність. Запропонована сума коштів, яка виплачується з державного бюджету, в розмірі 50 % нормативних витрат з розвитку системи управління відповідно до вимог органічного стандарту (стандартів) і сертифікації на його (їх) відповідність, включаючи послуги сертифікаційної компанії та консалтингові послуги з розвитку систем управління відповідно до вимог стандартів органічного виробництва сільськогосподарської продукції.

Часткова компенсація витрат в перехідний період до органічного виробництва, яким вважається проміжок часу, протягом якого неорганічна продукція в результаті дотримання правил і вимог законодавства сертифікується як органічна продукція. У цей період виробник не має можливості маркувати свою продукцію як «органічний продукт» і відповідно отримуватиекономічний ефект. Тривалість перехідного

періоду залежить від виду діяльності, який підлягає оцінюванню, та підтвердження відповідності. У середньому його тривалість дорівнює 2–3 роки.

Як підтверджує міжнародна практика, в цей період надто важливо підтримувати виробника шляхом субсидування, адже його доходи зменшуватимуться через зниження врожайності. Тому пропонується в перехідний період ввести субсидування виробництва пріоритетних культур і вартості витрат на обробіток сільськогосподарських культур в захищеному ґрунті в розмірі 10 % від вартості фактичного обсягу виробленої продукції.

Компенсація вартості добрив і поліпшувачів ґрунту в органічному виробництві має надаватися за аналогією з субсидування вартості добрив (за винятком органічних), де норми компенсації на добрива розраховувалися в розмірі 30 % мінімальної ринкової вартості добрив. При цьому компенсація витрат поширюється на добрива і поліпшувачі ґрунту, що внесені до Списку дозволених речовин в органічному виробництві.

Компенсація витрат на застосування засобів захисту рослин в органічному виробництві має надаватися за аналогією з субсидуванням вартості біоагентів (ентомофагів) і біопрепаратів, призначених для обробки сільськогосподарських культур з метою захисту рослин, де норми субсидій на засобів захисту рослин обчислюються в розмірі 30 % мінімальної ринкової їх вартості.

Компенсація витрат на експертизу органічної продукції, зокрема, вартості оцінки стану навколишнього середовища та якості продукції на відповідність параметрам органічного виробництва має дещо складніший механізм. Як доводить міжнародний і вітчизняний досвід, товаровиробники органічної продукції змушені неодноразово робити таку оцінку стану навколишнього середовища та якості продукції. Особливо це питання важливе при експорті органіки. Зокрема, найбільш затребуваними є лабораторні дослідження на виявлення залишків пестицидів. Ці дослідження пропонується субсидувати в розмірі, відповідному половині їх вартості.

Кожен із запропонованих видів субсидій має аналог в чинному законодавстві. Нами ж пропонується розробити окремі «Правила стимулювання органічних виробників», які поряд із субсидуванням та іншими механізмами фінансового стимулювання будуть передбачати і нефінансові механізми регулювання. Реалізація

Правил повинна бути підпорядкована застосуванню стимулів та економічних важелів, за допомогою яких можна впливати на інтереси й виробничі показники сільських товаровиробників (субсидії, кредити, інвестиції тощо). Слід зазначити, що державну під-тримку зможуть отримати тільки ті виробники, які внесені в Державний реєстр виробників органічної продукції.

Пропонуємо внести в перелік сільськогосподарської техніки, вартість якої підлягає 30 % компенсації за рахунок коштів державного бюджету, технічні засоби не залежно від місця їх виробництва та ступеня локалізації. Основною умовою введення їх у перелік є сертифікація відповідно до національного законодавства стосовно органічного виробництва.

Однією із позитивних змін на законодавчому рівні, яка сприятиме підвищенню родючості ґрунту, є прийняття Кабінетом Міністрів України проекту Постанови про внесення змін до Типового договору оренди землі [244]. Передбачено новий механізм управління у сфері використання та охорони земель, збереження й відтворення родючості ґрунтів), а саме: фіксація в договорі оренди показників якісних характеристик ґрунтового покриву земельної ділянки на момент її передачі в оренду; відшкодування орендодавцю-власнику земельної ділянки збитків у разі погіршення якості ґрунтового покриву орендованої земельної ділянки або приведення її у непридатний для використання за цільовим призначенням стан; встановлення строку виплати орендної плати за користування земельною ділянкою та посилення відповідальності у разі її несвоєчасної виплати (штраф, пеня). Проте у цьому нормативному акті не зазначено механізм відшкодування вартості проведення агрохімічних досліджень. На нашу думку, їх вартість повинна бути відшкодовано рівномірно і за рахунок коштів орендаря та орендодавця.

Важливим напрямом підвищення родючості ґрунту є боротьба з кислотністю та засоленням. Вапнування як один із видів хімічної меліорації ґрунтів використовується для зниження кислотності земель до нейтрального або близько до нейтрального рівня. Щорічно потребують вапнування 1,35 млн гектарів. Однак, незважаючи на високу екологічну й економічну ефективність вапнування, його обсяги протягом 1990–2015 рр. зменшились із 1564 тис. га до 88,1 тис. гектарів.

За даними ДУ «Держгрунтоохорона», у процесі агрохімічної паспортизації орних земель України було виявлено 3,7 млн га кислих (17 %) і 5,1 млн га (24 %) лужних ґрунтів. Зазначимо, що Мінагрополітики пропонувало передбачити в Державному бюджеті на 2018 р. видатки за бюджетною програмою 2801170 «Фінансування заходів по захисту, відтворенню та підвищенню родючості ґрунтів у сумі 350 млн гривень. За рахунок цих коштів планується провести заходи з хімічної меліорації ґрунтів на площі 500 тис. гектарів, із них: вапнування кислих ґрунтів – 350 тис. га; гіпсування солонцевих ґрунтів – 150 тис. га.

Нейтралізація ґрунтового розчину за рахунок хімічної меліорації, за даними наукових установ НАНУ, забезпечує приріст урожаю у перерахунку на зерно в межах 3–3,5 ц/га, або 1200–1400 грн/га [226].

Ураховуючи відчутне зниження внесення у ґрунт органічних добрив до 0,6 т на 1 гектар, у зв'язку із зменшенням поголів'я худоби, щорічні втрати гумусу по Україні досягли 0,6–0,7 т/га [245].

Вартість проведення заходів по захисту, відтворенню та підвищенню родючості ґрунтів на 1 гектарі (за даними ДУ «Інститут охорони ґрунтів») становить у середньому понад 1500 грн/га. Беручи до уваги фінансові можливості сільськогосподарських підприємств у проведенні зазначених заходів та їх важливість для відтворення родючості земельних угідь передбачено розмір компенсації їх вартості за рахунок Державного бюджету України. Порядком використання коштів передбачається у межах 40–50 %, а саме: вапнування ґрунтів у розмірі 700 грн/га; гіпсування – 700 грн/га. Таке співвідношення розміру і вартості проведення зазначених заходів є оптимальним, тому що основною складовою вартостіхімічної меліорації є вартість меліорантів (у межах 200 грн/т) та їх транспортування – до 75 %, для чого потрібно великі суми коштів до початку проведення робіт.

Отже, Порядком використання коштів, передбачених у державному бюджеті для фінансування заходів по захисту, відтворенню та підвищенню родючості ґрунтів у сумі 350 млн гривень, буде спрямовано на проведення вапнування 245 млн гривень, гіпсування ґрунтів – 105 млн гривень.

Економічний ефект від проведення зазначених заходів очікується в межах 650 млн грн у рік, а післядія цих заходів спостерігається протягом 3–5 років. Водночас, подання вищезазначеного бюджетного запиту вже протягом п’яти останніх років не знаходить підтримки у Міністерстві фінансів України, який вважає, що це проблема не загальнодержавна, а товаровиробників, які повинні самостійно вирішувати її за рахунок власних обігових коштів.

На нашу думку, агротехнічні заходи в Україні повинні проводитися на основі їх співфінансування сільськогосподарськими підприємствами, об’єднаними територіальними громадами і державним бюджетом за Державною програмою «Фінансування заходів по захисту, відтворенню та підвищенню родючості ґрунтів» на паритетних засадах. Їх здійснення є обов’язковим до виконання. Контроль за якістю проведення зазначених агротехнічних заходів покладається на екологічну інспекцію.

Важливим чинником, який хоча й опосередковано впливає на підвищення родючості сільськогосподарських угідь, є поширення знань про сучасні ресурсозберігаючі технології. Необхідність навчання зумовлена тим, що значна кількість агрономів господарств корпоративного сектору аграрної економіки і переважна більшість фермерів мають дуже поверхові знання про відтворення родючості ґрунтів.

Важливу роль у вирішенні даної проблеми повинна відігравати дорадча служба, яка спільно з науково-дослідними установами та вищими навчальними закладами аграрного профілю має пропагувати сучасні інноваційні технології вирощування сільськогосподарських культур та ідею ресурсозберігаючого землеробства.

Основними напрямами діяльності дорадчої служби у сфері відтворення родючості повинні стати: впровадження інноваційних та енергоресурсозберігаючих технологій в адаптивно-ландшафтних системах землеробства, що забезпечують підвищення родючості ґрунту і врожайність сільськогосподарських культур; опрацювання екологічно безпечних методів утилізації пташиного посліду як добрива; впровадження ресурсозберігаючих систем добрив в технологіях No-till; розробка прийомів підвищення стійкості екосистем.

Вважаємо, що основними способами поширення знань є організація проведення курсів з перепідготовки спеціалістів агрономічної служби; семінари за участі науковців і спеціалістів районного та обласного департаментів агропромислового розвитку в період підготовки до весняно- та осінньо-польових робіт, а також «Днів поля» за участі представників фірм-виробників засобів захисту рослин, добрив, насіння тощо.

Очевидно, що в умовах децентралізації влади, наслідком якої є не тільки перерозподіл фінансових потоків, а й повноважень і відповідальності за збереження та раціональне використання природних ресурсів, зокрема сільськогосподарських угідь, постає необхідність розробки регіональної системи відтворення родючості ґрунту (рис. 3.14).

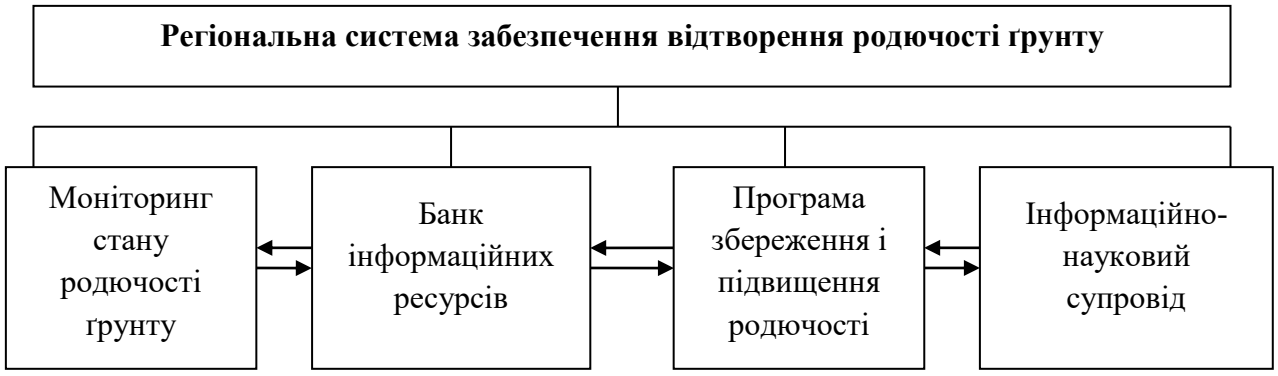

Рис. 3.14. **Схема регіональної системи забезпечення відтворення родючості ґрунту**

Джерело: розроблено автором.

Формування такої системи сприятиме прийняттю виважених управлінських рішень на рівні як об’єднаної територіальної громади, так і кожного господарства корпоративного сектору аграрної економіки.

Вирішення проблеми відтворення сільськогосподарських угідь неможливе в межах окремо взятого суб’єкта господарювання в сфері аграрного бізнесу. Водночас, сільгоспвиробники через слабкий фінансово-економічний стан не мають можливості спрямовувати кошти на ґрунтоохоронні заходи. Якщо не вжити невідкладних заходів, процеси деградації ґрунтів можуть стати незворотними.

Державні органи повинні запровадити систему економічного стимулювання підвищення родючості сільськогосподарських угідь, орендованих суб’єктами господарювання в сфері аграрного бізнесу, використовуючи в першу чергу

адміністративні важелі та чинну систему оподаткування. Оскільки відтворення родючості сільськогосподарських угідь має загальнодержавний характер, також повинні повною мірою фінансуватися програми, спрямовані на вирішення даної проблеми.

На рівні об’єднаних територіальних громад мають бути розроблені відповідні програми відтворення та збереження родючості ґрунтів. За умови об’єднання зусиль держави, ОТГ, сільськогосподарських підприємств можливо забезпечити процес відтворення і збереження родючості ґрунтів. Адже безвідповідальне інтенсивне використання земельного фонду без ефективних заходів щодо його відтворення як виробничого ресурсу та відновлюваної екосистеми середовища поки що не викорінено. Саме тому дієвий механізм, який передбачає зацікавленість товаровиробників у збереженні родючості українських ґрунтів, забезпечить одержання позитивного результату.

Узагальнюючи вищезазначене, можна зробити висновок, що формування результативного нормативно-правого регулювання земельних відносин та запровадження дієвих інструментів стимулювання товаровиробників до розширеного відтворення родючості земельних ресурсів сприятиме запобіганню ерозії ґрунтів; накопиченню органічних речовин; контролю балансу гумусу і поживних елементів у ґрунті; виконанню директив з питань охорони вод, вмісту нітратів у сільськогосподарській продукції та продовольстві, використанні добрив, захисту рослин та ін.

Висновки до розділу 3

1. Доведено, що здійснення оцінки основних засобів як складових МТБ за справедливою вартістю дозволяє об’єктивно охарактеризувати відтворювальний процес, більш точно визначити майновий стан суб’єкта господарювання, однак спотворює фінансовий результат.

Виробничі запаси також вимагають адекватного відображення з метою оцінювання процесу відтворення, оскільки існують розбіжності в обліку запасів за міжнародними і вітчизняними стандартами. За значних коливань цін оцінка запасів

за вартістю придбання не є об’єктивною, тому зарубіжна практика рекомендує оцінювати й відображати запаси за найменшою вартістю – ринковою ціною або собівартістю.

2. Земля як головний засіб виробництва та важливий елемент матеріально-технічної бази сільгосппідприємств не зношується, а за умови раціонального використання підвищує свою родючість. Обґрунтовано, що витратний підхід до оцінки землі в чистому вигляді непридатний з урахуванням природи землі, а в поєднанні із дохідним підходом дозволяє здійснювати оцінку повних прав на землю. За результатами аналізу встановлено,що проводити оцінку земельних ресурсів сільськогосподарської організації доцільно за справедливою вартістю, що дозволяє підвищити прозорість фінансової звітності та достовірність поданих у ній відомостей про фінансово-господарську діяльність економічного суб’єкта.

3. Встановлено, що сільськогосподарському підприємству доцільно визначати в межах своєї облікової політики порядок організації обліку та оцінки біологічних активів і результатів їх біотрансформації. За результатами дослідження встановлено, що одночасне застосування декількох показників для розрахунку справедливої вартості може стати причиною отримання різних значень справедливої вартості біологічного активу або сільськогосподарської продукції, отже, менеджмент підприємства має виявити причини розбіжності в розрахунках і вибрати найбільш достовірне значення.

4. Встановлено, що розширене відтворення забезпечують 189 сільськогосподарських підприємства, або 2,3 % від їх загальної кількості, рівень продуктивності праці на 80,7 % вищий від середньогалузевого рівня в цілому по Україні і становить 1368 тис. грн. у розрахунку на 1 працівника в рік. Рентабельність виробництва у 2016 р. в цій групі досягла 39,53 %, а окупність витрат на основне виробництво – 134,3 %.

Розширене відтворення на інноваційній основі здійснюють 337 сільськогосподарських підприємств, або 4,1 % від загальної кількості, за середньої продуктивності праці 2847 тис. грн на 1 працівника, що в 3,76 рази перевищує середньогалузевий рівень. Ефективність виробництва в цих господарствах на рівні рентабельності виробництва 101,6 % й окупності витрат на основне виробництво

205,2 % дозволяє їм впроваджувати у виробництво інноваційну високопродуктивну техніку та обладнання і повністю змінити технологію виробництва.

5. Обґрунтовано модель системи управління матеріально-технічного забезпечення підприємства, яка дозволить підвищити ступінь наукового обґрунтування нормативної потреби в елементах матеріально-технічного постачання, забезпечити повністю існуючу потребу із мінімальними витратами на їх придбання та зберігання, а також сприятиме підвищенню координації заходів суб'єктів господарювання щодо вдосконалення організації, планування і регулювання матеріально-технічного забезпечення з метою досягнення оптимального забезпечення ресурсами з урахуванням потреб виробництва.

Для дрібних сільгоспвиробників доцільно створити інформаційний додаток до сайту районного та обласного управління агропромислового розвитку, де розміщувати інформацію про рівень оптово-відпускних цін і величину товарної партії на вхідні матеріальні ресурси, а також юридичну адресу постачальника та способи розрахунку. Окрім того, пріоритетним напрямом удосконалення організації матеріально-технічного постачання для цієї групи товаровиробників є розвиток кооперативних форм.

6. Доведено, що розвиток інституту аграрних розписок у вітчизняній практиці дозволить: знизити вартість фінансування; збільшити частку приватного фінансування і знизити частку квазідержавного кредитування галузі; підвищити доступність сільськогосподарських підприємств до вхідних матеріально-технічних ресурсів за рахунок можливості їх оплати аграрними розписками; сприяти розвитку логістики; створити дієвий інструмент підтримки виробників та умови для розвитку агрострахування й інвестиційної діяльності.

7. З метою розвитку лізингу як інструменту активізації процесів відтворення основного капіталу сільгосппідприємствами необхідно розробити ряд заходів щодо розвитку лізингової діяльності: звільнити лізингові компанії від податків, об'єктом яких є лізингові платежі, що надійшли впродовж першого року з моменту створення лізингової компанії; звільнити лізингодавців від сплати податку на прибуток, отриманий ними від реалізації договору лізингу терміном дії не менше 5 років; звільнити суб'єктів господарювання від сплати податку на додану вартість на суму

винагороди лізингодавця зі збереженням чинного порядку сплати податку на додану вартість придбання майна; встановити відповідальність лізингодавця за якість технічних засобів та її обслуговування в гарантійний період; виплачувати лізингові платежі один раз на рік після реалізації продукції; встановити однаковий порядок обліку основних засобів, переданих організаціям по лізингу для бухгалтерського і податкового обліку.

8. Обґрунтовано доцільність запровадження виробничого методу нарахування амортизації для 4–5 груп основних засобів у рослинництві при формуванні витрат для визначення прибутку до оподаткування. З метою підвищення ролі амортизації як джерела оновлення і модернізації основного капіталу сільськогосподарських підприємств доцільно: розробити нову податкову стратегію, зокрема, пільгове оподаткування, запровадити додаткове податкове навантаження при використанні амортизаційних відрахувань не за цільовим призначенням; вести активну політику прискореної амортизації та запровадити способи державного контролю за цільовим використанням амортизаційних відрахувань; використовувати інструменти державної підтримки накопичення амортизаційних відрахувань у вигляді реальних грошових коштів на депозитних або спеціальних рахунках у банках; створити регіональні пайові амортизаційно-інвестиційні фонди (ПАІФ) з державною участю.

9. Найбільш дієвим інструментом відтворення родючості сільгоспугідь є стимулювання сільгосптоваровиробників до внесення органічних добрив у ґрунт у перерахунку на перегній, як основного джерела відтворення гумусу, шляхом часткової компенсації їх вартості. З метою стимулювання сільськогосподарських товаровиробників у використанні соломи як органічного добрива доцільно компенсувати сільськогосподарським підприємствам витрати на транспортування і зберігання соломи, що становить близько 20 % від її собівартості.

10. Важливим джерелом фінансування заходів з відновлення родючості сільськогосподарських угідь поряд із екологічним податком, рентними платежами за використання природних ресурсів є створення спеціального Фонду економічного стимулювання підвищення родючості сільськогосподарських угідь. Джерелами його наповнення повинні стати штрафні санкції за порушення природоохоронного законодавства, а також додаткові штрафні санкції за недотримання нормативів щодо

якості ґрунтів, які повинні розробити установи ДУ «Укрдержродючість». Нормативи якості земель сільськогосподарського призначення мають включати показники родючості ґрунтів і забезпечувати отримання рослинницької й іншої сільськогосподарської продукції, безпечної для життя і здоров'я людини.

11. Доведено, що дієвою у відтворенні родючості земельних ресурсівє система землеробства – No-Till, за якою не проводять оранку, а поверхню землі вкривають шаром подрібнених залишків рослин – пожнивних решток (мульчею). До основних переваг використання нульового обробітку ґрунту відносять: економію ресурсів – пального, трудозатрат, часу, зниження амортизаційних витрат; зменшення трудомісткості технологічного процесу; відновлення та збереження родючого шару ґрунту – зниження або й повне запобігання ерозії ґрунтів; накопичення вологи в ґрунті, що особливо актуально в умовах зони Степу, й, відповідно, помітне зниження залежності врожаю від погодних умов; підвищення врожайності культур за рахунок вищезазначених факторів.

12. Доведено необхідність удосконалення програми державної підтримки виробників органічної продукції на основі передбачення: компенсації витрат на розвиток систем управління органічним виробництвом сільськогосподарської продукції, витрат у перехідний період до органічного виробництва, часткової компенсації витрат на використання органічних добрив, витрат на застосування засобів захисту рослин, витрат на експертизу органічної продукції.

Нині важливо забезпечити проведення агротехнічних заходів щодо відтворення родючості земельних ресурсів на основі їх співфінансування сільськогосподарськими підприємствами, об'єднаними територіальними громадами і державою. Дієвим чинником, який хоча й опосередковано впливає на підвищення родючості сільськогосподарських угідь, є поширення знань про сучасні ресурсозберігаючі технології, що можна забезпечити через дорадчі служби.

ВИСНОВКИ

Проведені дослідження дозволили зробити висновки та сформулювати пропозиції теоретичного і науково-практичного спрямування щодо розв'язання наукової проблеми забезпечення розширеного відтворення елементів МТБ сільськогосподарських підприємств.

1. Відтворення у сільському господарстві є складовою частиною суспільного відтворення, тому воно підпорядковано дії загальних економічних законів та являє собою, з одного боку, підсистему суспільного відтворення, а з іншого – інтегрує одиничні відтворювальні процеси на рівні сільськогосподарських підприємств. Важливим елементом суспільного відтворення є відновлення середовища життя людини, отже, категорія «відтворення» у сільському господарстві вимагає узгодження економічної діяльності з екологічними та соціальними вимогами. Процес відтворення у сільському господарстві здійснюється під впливом таких груп факторів: природних, економічних та соціальних, які визначають його специфіку, впливають на характер використання ресурсів і виробничо-економічних відносин у сільськогосподарському виробництві.

2. МТБ сільськогосподарського підприємства розглядається як складна система, що включає в себе: земельні ресурси та їх якісні характеристики, основні засоби – активні й пасивні, виробничі та невиробничі; матеріальні оборотні засоби й елементи; технології, організацію виробництва і праці; систему менеджменту якості; інноваційно-інформаційні ресурси, які формують виробничий потенціал суб'єкта господарювання та створюють умови для реалізації стратегічних цілей розвитку організації.

Відтворення МТБ сільськогосподарського підприємства нами розглядається як природно-еволюційний, неперервний процес, який передбачає придбання нових матеріально-технічних ресурсів, реконструкцію, технічне переозброєння, модернізацію, оновлення та капітальний ремонт засобів виробництва, будівництво

будівель та споруд, що включають наступні взаємопов’язані стадії: створення; споживання (використання); реінжиніринг; відновлення та відшкодування.

3. Встановлено, що інформаційно-статистичне забезпечення розрахунку показників відтворення МТБ сільськогосподарських підприємств має недостатній рівень релевантності, оскільки базується переважно на вибірковому обстеженні сільськогосподарських підприємств, особливо малих. Ускладненим є аналіз відтворення земельних ресурсів, оскільки відсутність статистичної інформації про стан та рух земельних ресурсів за їх видами та землекористувачами обмежує можливості щодо прийняття раціональних управлінських рішень державними та місцевими органами самоврядування, а також менеджментом суб’єктів господарювання. Вважаємо, що з метою забезпечення об’єктивності статистичної інформації для розрахунку показників відтворення земельних ресурсів необхідно запровадити порядок проведення сільськогосподарського перепису земель.

4. Виявлено дестабілізуючі фактори, що дали змогу обґрунтувати причини недосягнення умов розширеного відтворення по кожному елементу МТБ та наявності таких негативних тенденцій: вимушене збільшення термінів використання техніки, підвищена інтенсивність експлуатації машин та обладнання, порушення процесу відтворення поголів’я худоби, недодержання агротехнологічних вимог щодо внесення добрив тощо.

З метою підвищення достовірності показників ефективності використання окремих складових МТБ сільгосппідприємств доцільно здійснити наступне: обчислювати залишкову вартість основних засобів виробництва; проводити переоцінку вартості основних засобів на індекс інфляції при порівняльному аналізі; розраховувати вартісну оцінку біологічних активів на основі справедливої вартості; доповнити перелік складових первісної вартості придбаних запасів витратами на страхування під час їх транспортування та підготовки до використання в процесі виробничої діяльності; законодавчо унормувати метод оцінки вибуття запасів.

5. Запропоновано доповнити існуючу систему оцінки ефективності використання земельних ресурсів сільгосппідприємствами комплексним показником віддачі бало-гектара, який враховує родючість ґрунту. Доведено необхідність запровадження

вартісної оцінки земельних ресурсів на основі врахування показників бонітування ґрунтів, урожайності культур, що сприятиме неупередженому визначенню ціни землі та формуванню об’єктивного інформаційного масиву даних про обіг земель сільськогосподарського використання.

З метою проведення порівняльного аналізу рівня забезпечення та ефективності використання елементів МТБ сільськогосподарськими підприємствами запропоновано розраховувати інтегральні показники, які сприятимуть визначенню інвестиційної привабливості сільськогосподарського виробництва в умовах прояву інфляційних процесів в економіці країни з урахуванням основних техніко-економічних параметрів суб’єкта господарювання.

6. Обґрунтовано необхідність узгодження підходів в обліковій і фінансовій звітності щодо об’єктивного відображення вартості елементів МТБ на основі переходу сільгосппідприємств до обліку відповідно до вимог МСФЗ, які передбачають оцінювання основних засобів та земельних угідь за справедливою вартістю. Вважаємо, що розрахунок вартості земельної ділянки дозволить формувати відповідну інформаційну базу як необхідний елемент цивілізованого ринку землі, а також сприятиме підвищенню достовірності звітності підприємства й позитивно впливатиме на нормативні показники ліквідності та фінансової стійкості. Доведено, що сільськогосподарська продукція, як похідна від біологічних активів, після її отримання стає одним із різновидів запасів, оцінювання якої доцільно здійснювати за справедливою вартістю, що дозволить уникнути спотворення результатів діяльності поточного періоду. Запропоновано упорядкувати організацію обліку та вартісну оцінку оборотних активів сільськогосподарських підприємств на основі ведення обліку виробничих запасів, що не використовуються в господарській діяльності підприємства більше ніж один рік та не можуть бути реалізовані через відсутність попиту на них. Відповідно до МСБО 2 створення резерву знецінення запасів та в умовах інфляції обґрунтовано доцільність включати курсові різниці, за винятком відсотків за кредит, до складу витрат при обчисленні собівартості їх надходження.

7. Доказом необхідності удосконалення організаційно-економічних умов відтворення елементів МТБ сільськогосподарських підприємств є те, що лише 2,3 % від їх загальної кількості забезпечують розширене відтворення та 4,1 % – розширене відтворення на інноваційній основі. Умови розширеного відтворення сільгосппідприємства в основному забезпечують за рахунок екстенсивних факторів – збільшення площі землекористування та вирощування високорентабельних сільськогосподарських культур і т. д., а інтенсивні фактори залучаються ними незначно. Розширене відтворення на інноваційній основі в сільськогосподарських підприємствах із частковим залученням державної підтримки, забезпечує рентабельність виробництва на рівні 101,6 % та окупність витрат на основне виробництво – 205,2 %. Отже, з метою активізації відтворювальних процесів складових МТБ сільськогосподарських підприємств існує необхідність в обґрунтуванні джерел їх фінансування та запровадженні наукової моделі управління матеріально-технічним забезпеченням виробничої діяльності на принципах логістики.

8. Обґрунтовано необхідність передбачення податкових пільг для лізингових компаній та відповідальності лізингодавця за якість технічних засобів, їх обслуговування протягом гарантійного періоду, виплату лізингових платежів щороку після реалізації продукції, а також встановлення однакового порядку обліку основних засобів, переданих організаціям по лізингу для бухгалтерського і податкового обліку.

Запропоновано використання виробничого методу нарахування амортизації для основних засобів 4–5 груп, які задіяні при виробництві рослинницької продукції, а також активізувати роль амортизації як джерела оновлення і модернізації основного капіталу сільгосппідприємств на основі: пільгового оподаткування, зокрема щодо податку на землю стосовно ділянок, де реалізуються інвестиційні проекти; запровадження додаткового податкового навантаження при використанні амортизаційних відрахувань не за цільовим призначенням; проведення прискореної амортизації для фінансово стійких підприємств, які знаходяться на загальній системі оподаткування; використання інструментів державної підтримки накопичення

амортизаційних відрахувань на депозитних або спеціальних рахунках у банках; створення регіональних пайових амортизаційно-інвестиційних фондів із державною участю.

9. Одним з інструментів відтворення потенційної родючості сільськогосподарських угідь є використання коригувальних коефіцієнтів при розрахунку земельного податку та податку 4-ї групи платників. Із цією метою доцільно розробити систему коригувальних коефіцієнтів при розрахунку вартості сільськогосподарських угідь, для чого необхідно проводити (кожні 5 років) агрохімічну паспортизацію угідь, як складову сільськогосподарського перепису.

В умовах децентралізації влади важливо передбачити повноваження і відповідальність за збереження та раціональне використання сільськогосподарських угідь, а також розробити регіональну систему відтворення родючості ґрунту, що сприятиме прийняттю виважених управлінських рішень на рівні як об’єднаної територіальної громади, так і окремого сільськогосподарського підприємства.

10. Основними інструментами забезпечення розширеного відтворення родючості сільськогосподарських угідь обґрунтовано повинні стати: впровадження ресурсо-ощадної No-till технології, удосконалення державної підтримки розвитку органічного землеробства, стимулювання сільськогосподарських товаровиробників до використання органічних добрив та розробки регіональної системи відтворення родючості ґрунту.

Важливим чинником, який хоча й опосередковано впливає на підвищення родючості сільськогосподарських угідь, є поширення знань про сучасні ресурсозберігаючі технології. Із цією метою існує необхідність в активізації діяльності дорадчої служби, яка спільно з науково-дослідними установами та освітніми закладами аграрного профілю мають пропагувати сучасні інноваційні технології вирощування сільськогосподарських культур та ідею ресурсозберігаючого землеробства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку. / В. М. Геєць та ін. ; за ред. В. М. Гейця. Київ. : Ін-т екон. прогнозування, Фенікс, 2003. 1008 с.

2. Жулавський А. Ю., Кобушко Я. В. Фактори відтворення інвестиційного потенціалу регіону. Економічний простір. 2011. № 45. С. 64–74.

3. Нерсесян Г. А. Постнекласичні теорії суспільного відтворення: криза економічної думки крізь призму механізмів і модусів перетворених форм. Вісн. НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка. 2011. Вип. 2. С. 96–102.

4. Кудінова А. В. Суспільне відтворення: основні теорії та моделі. Економіка та підприємництво : зб. наук. пр. молодих учених та аспірантів. ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана». Київ : КНЕУ, 2014. Вип. 33. С. 15–25.

5. The Cambridge Economic History of Modern Europe 1870 tothePresent. EditedbyStephenBroadberryandKevinH. O'Rourke. Cambridge University Press, 2010. 488 p.

6. Блауг М.Схемы воспроизводства. Экономическая мысль в ретроспективе. Москва :Дело, 1994.627с., с. 232–234.

7. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. Москва : Соцэкгиз, 1962. С. 332.

8. Рикардо Д. Сочинения. Т. 1. Москва : Госполитиздат, 1955. 339 с.

9. Петти В. Трактат о налогах и сборах. Verbum sarienti – слово мудрым. Разное о деньгах: авторский сборник. Москва : Ось-89, 1997. 112 с.

10. Лист Ф. Национальная система политической экономии, 1841. 25 ключевых книг по экономике. Пермь : Урал-LTD, 1995. 456 с.

11. Довбенко М. Криза економіки – не криза науки: монографія. Київ : ВЦ «Академія», 2009. 304 с.

12. Сей Ж.Б. Трактат по политической экономии. Москва, 2008. 304 с.

13. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии. Том первый. Книга 1: Процесс производства капитала. Сочинения. изд. 2. Москва : Гос. изд-во полит. лит-ры. 1960, Т. 23, 908 с.,с. 627–628.

14. Маркс К. Капитал. Том второй. К.Маркс и Ф.Энгельс. Соч., т. 24. изд. 2. Москва : Гос. изд-во полит. лит-ры, 1960. 657 с.,с. 441–596.

15. Маркс К., Энгельс Ф. Капитал: в 3 т. Москва, 1955.Т. 3. 650 с.

16. Мариненко Н. Ю., Крамар І. Ю. Розвиток теоретичних основ функціонування економічних систем у другій половині ХХ ст. – на початку ХХІ ст. Сучасні соціально-економічні проблеми теорії та практики розвитку економічних систем: колективна монографія. Тернопіль : ФОП Осадца Ю.В., 2016. С. 19–31.

17. Чухно А. А., ЮхименкоП. І., Леоненко П. М.Сучасні економічні теорії : підручник. Київ : Знання, 2007. 878 с.

18. Король М. М. Генезис і еволюція кейнсової теорії та кейнсіанства, їх впливна становлення та розвиток науково-кадрового потенціалу. Економіка. Управління. Інновації. Вип. № 2 (10). 2013. URL : http:nbuv.gov.ua/UJRN/ eui_2013_2_41.

19. Гальперин В.М. Леон Вальрас. Экономическая школа. 2000. № 5. С. 6–72.

20. Вехи экономической мысли. Теория потребительского поведения и спроса : в 6 т. / под ред. В. М. Гальперина. Санкт-Петербург : Экономическая школа, 1999. Т. 1. 384 с.

21. Блауг М. Кейнс Джон Мейнард. 100 великих экономистов до Кейнса. Санкт-Петербург. 2008. С. 504.

22. Ковнир В.Н., Погребинская Е.А. Актуальность теории Кейнса в XXI веке. Социально-экономические явления и процессы. Вып. 11. № 4. 2016. С. 34–44.

23. Фиськова Л.Н. Идеи М.И.Туган-Барановского о воспроизводстве и распределении общественного продукта в контексте основных направлений экономической теории.Проблемы современной экономики: Евразийский международный научно-аналитический журнал. 2009. №1 (29). Режим доступу: http: //www.m-economy.ru/art.php?nArtId=2484.

24. Кондратьев Н. Д. Большие циклы конъюнктуры и теория предвидения. Избранные труды. Москва : ЗАО «Издательство «Экономика»», 2002. 767 с.

25. О чем думают экономисты: Беседы с нобелевскими лауреатами / под ред. П. Самуэльсона и У. Барнетта; пер. с англ. Москва : Московская школа управления «Сколково» ; Альпина Бизнес Букс, 2009. 490 с.

26. ШумпетерЙ.А.Теория экономического развития. Капитализм, социализм и демократия; / пер. с нем., англ.. Москва:Эксмо,2007. 862 с.

27. Стиглиц Дж. Ю. Экономика государственного сектора;/ пер. с англ. Москва : Изд-во МГУ: ИНФРА-М, 1997. 720 с.

28. Жданова Л. Л. Відтворення та нагромадження: теорія, методологія, економічна політика: монографія. Одеса: Астропринт, 2014. 296 с.

29. Хасанов И. Ш. Явные и неявные постулаты. Воспроизводство России в XXI веке: диалектика регулируемого развития: коллективная монография. / под ред. М. Л. Альпидовской, Н. В. Цхададзе, Д. П. Соколова. Том I. Москва: РУСАЙНС, 2017. 256 с.

30. Хикс Дж. Р. Стоимость и капитал. Москва : Издательская группа «Прогресс», 1993. 488 с.

31. Фишер С. Европа: экономика, общество и государство. 1914–1980.;/ пер. с нем. Л. А. Овчинцевой; под науч. ред. Ю. А. Петрова. Москва : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1999. 365 с.

32. Фишер С., Дорнбуш Р., Шмалензи Р. Экономика. Москва : Дело ЛТД, 1993. 864 с.

33. Ойкен В. Основы национальной экономии. Москва : Прогресс, 1996. 364 с.

34. Фридмен М. Если бы деньги заговорили… / пер. с англ. Москва: Дело, 1998. 160 с.

35. Мизес Л. Теория и история. Интерпретация социально-экономической эволюции; / пер. с англ.; под ред. проф. А.Г. Грязновой. Москва : ЮНИТИ-ДАНА, 2001. 295 с.

36. Маршалл А. Принципы экономической науки. Т.2. Москва : Прогресс, 1993. 351 с.

37. Білоконенко О. В. Історія економічних вчень : конспект лекцій. Київ : Європ. ун-т, 2001. С. 75–80.

38. Стельмащук А. М. Державне регулювання економіки : навч. посіб.. Тернопіль: ТАНГ, 2000. 315 с.

39. Сидорук Б. О., Довгань О. М. Особливості проведення оцінки використання природно-ресурсного потенціалу агросфери на регіональному рівні: зб. наук. праць Подільського державного аграрно-технічного університету. Економічні науки, 2016. Вип. 24 (3). С. 201–210.

40. Лукинов И. И. Воспроизводство и цены. Москва : Экономика, 1977. 431 с.

41. Андрійчук В.Г. Економіка аграрного підприємства : навч.-метод. посібник. Київ : КНЕУ, 2000. 356 с.

42. Економічна енциклопедія: у 3 томах / редкол.: С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін.. Київ : Видавничий центр «Академія», 2000. Т. 1. 2000. С. 864, с. 223.

43. Олійник О. В. Необхідність та умови розширеного відтворення в сільському господарстві України. Економіка АПК. 2005. № 4. С. 31–35, с. 33.

44. Севрюкова С. В. Актуальні питання відтворення людського капіталу домогосподарств регіонів України. Формування ринкової економіки: зб. наук. пр. Київ : КНЕУ, 2012. Спец. вип.: Праця в XXI столітті: новітні тенденції, соціальний вимір, інноваційний розвиток. Т.2. С. 358–370, с. 360.

45. Якубів В. М. Збалансований розвиток аграрних підприємств у сільському зростанні. Івано-Франківськ: ПНУ імені В. Стефаника, 2011. 319 с., с. 49.

46. Лебеденко О. В. Актуальні аспекти формування та відтворення техніко-технологічної бази аграрних підприємств. Інвестиції: практика та досвід. 2015. № 23. С. 80–83, с. 81.

47. Шаховалова Є. О. Особливості відтворення основних засобів аграрних підприємств в Україні та його фінансове забезпечення.Економіка і регіон. № 5 (54). 2015. ПолтНТУ. С. 83–90.

48. Костирко А. Г., Гаврилюк Р. І. Особливості формування і відтворення основних засобів аграрної галузі. Економіка та управління підприємствами. Вип. 15. 2017. С. 230–233.

49. Литвинов А. І. Управління ризиками та страхування в системі відтворення і сталого розвитку сільськогосподарського підприємства. Фінансовий простір. № 4 (20). 2015. С. 159–164.

50. Маркова Г. В. Совершенствование условий воспроизводства в сельском хозяйстве. Экономист. 2013. №9. С. 51–57, с. 51.

51. Хошимура Ш. Теория воспроизводства и накопления капитала ; /пер. с англ. ; / под ред. В. С. Дадаяна. Москва : Прогресс, 1978. 225 с., с. 46.

52. Качан Д. А., Свиноус І. В. Теоретико-методичні підходи до трактування поняття «матеріально-технічна база». Економіка та держава: науково-практичний журнал. 2018. № 6. С. 33–36.

53. Основні засоби: Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 7, затв. наказом Міністерства фінансів України від 27 квітня 2000 року № 92. URL : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0288-00.

54. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо облікової політики підприємства та внесення змін до деяких наказів Міністерства фінансів України : Наказ Міністерства фінансів України від 27.06.2013 р. № 635: URL: http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/article%3Fart_id=364675&cat_id=363499.

55. Зима Юлія. Особливості застосування міжнародних стандартів фінансової звітності в обліку основних засобів. Економічний аналіз. 2013. Вип. 12. Ч. 4. С. 211–214.

56. Податковий кодекс України: затверджений Верховною Радою України від 02.12.10 р. № 2755-VI-ВР. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws /show/2755-17.

57. Біологічні активи: Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 30, затв. наказом Міністерства фінансів України від 18.11.2005 № 790. URL : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1456-05.

58. Жук В. М. Методичні рекомендації з організації обліку біологічних активів і сільськогосподарської продукції за ринковою (справедливою) вартістю. Облік і фінанси АПК. 2008. № 1. С. 5–22.

59. Нематеріальні активи: Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 8. Бухгалтерія. № 29 (652). 2005. С.48–51.

60. Об’єднання підприємств: Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 19, затверджене наказом Міністерства фінансів України від 07.07.99 р. № 163. URL : https://zakon.help/law/163/.

61. Загальні вимоги до фінансової звітності: Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1. Наказ Міністерства фінансів України від 07.02.2013 № 73. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13.

62. Запаси : Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 9. Наказ Міністерства фінансів України від 20 жовтня 1999 р. № 246. URL : http://www.rada.gov.ua.

63. Запаси : Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 2 (МСБО 2). URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/929_021.

64. Жук В. М. Методологічний супровід застосування П(С)БО 30 «Біологічні активи». Облік і фінанси АПК. 2008. № 2. С.75–83.

65. Економічна енциклопедія: у трьох томах. Т. 2. / за ред. С. В. Мочерного. Київ : Видавничий центр «Академія», 2001. 848 с., с. 276.

66. Мочерний С. В., Ларіна Я. С., Устенко О. А., Юрій С. І. Економічний енциклопедичний словник у 2 томах /за ред. С. В. Мочерного. Львів: Світ. 2005. Т.1. 2005. 616 с., с. 463.

67. Основи економічних знань : посібник. / за ред. В. П. Мертенса. Київ : Урожай, 1987. 208 с., с. 40.

68. Горбонос Ф. В., Черевко Г. В., Павленчик Н. Ф., Павленчик А. О. Економіка підприємств : підруч.. Київ : Знання, 2010. 463 с., с.167.

69. Михайлов М. Г. Теоретичні засади інноваційно-інвестиційного підходу до розвитку матеріально-технічної бази підприємств. Інвестиції: практика та досвід. 2016. № 23. С. 38–42.

70. Герасимчук В. Г. Розвиток підприємства: діагностика, стратегія, ефективність. Київ : Вища школа, 1995. 266 с., с. 29.

71. Топіха І. Н. Економіка аграрних підприємств : курс лекцій. Миколаїв: видавничий відділ МДАУ, 2005. 317 с., с.189.

72. Большая советская энциклопедия. Т.1. А Ангоб. изд. 3-е. Москва : Советская энциклопедия, 1969. 608 с., с.329.

73. Архипов А., Ефимов В. Материально-техническая база и перспективы ее дальнейшего развития. Вопросы экономики. 1968. №2. С. 108–114, с. 109.

74. Экономика сельского хозяйства. / под ред. О. Ф. Лопатиной. 2-е изд., перераб. и доп.. Москва : Колос, 1982. 368 с., с. 69.

75. Словник бізнес-термінів. URL : http://dic.academic.ru/dic.nsf/business/7634.

76. Экономический сельскохозяйственный словар. / за ред. И.И. Лукинова. Київ : Урожай. 1975. 280 с., С. 139–140.

77. Тимченко Е. В. Экономическая сущность и основне элементы материально-технической базы сельского хозяйства. Вестник СевКавГТУ: Серия «Экономика». 2004. № 1 (12). С.18–31, с.28.

78. Сосненко Л. Анализ экономического потенциала действующего предприятия. Москва : Экономическая литература, 2004. 208 с., с.98.

79. Остапенко Т. М. Інвестиції через кооперацію та холдингові компанії – фактори сприяння покращення матеріально-технічного забезпечення аграрних виробників. Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. 2007. № 4. С. 180–183.

80. Примак Т. О. Економіка підприємства. Київ : Вікар, 2008. 219 с., с. 25.

81. Райзберг Б. А. Лозовской Л. Ш.,Стародубцева Е. Б. Современный экономический словарь. Москва : ИНФРА-М, 1996. 496 с. с. 208.

82. Пилипенко А. А., Литвиненко А. О. Організація управління розвитком матеріально-технічної бази підприємства : монографія. Харків: ФОП Здоровий Я. А., 2015. 236 с., с.56.

83. Копиця І. М. Історичний та сучасний аспект «матеріально-технічна база підприємства». Молодий вчений. № 11 (38). 2016. С. 618–621, с. 620.

84. Качан Д. А. Формування та відтворення складових матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств. Економіка та управління АПК. № 1. 2015. С. 83–89.

85. Економіка аграрного підприємства: підручник для економічних і технічних спеціальностей аграрних вищих навчальних закладів І–ІІ рівнів акредитації. / С. І. Михайлов та ін. Київ : Український центр духовної культури, 2004. 396 с., с. 93.

86. Економіка сільського господарства. / за ред. П. О. Руснака. Київ : Урожай, 1998. 320 с., с. 83.

87. Михайлов М. Г. Методичні підходи до формування оцінки розвитку матеріально-технічної бази аграрних підприємств. Агросвіт. 2017. № 1–2. С. 8–13.

88. Семенов Г. А., Плаксюк О. Ф. Оцінювання ефективності використання основних виробничих фондів. Держава та регіони. Серія. Економіка та підприємництво. 2010. № 2. С. 188–190.

89. Управління інноваційною, інвестиційною та економічною діяльністю інтегрованих об'єднань та підприємств: монографія. / за заг. ред. Л. М.Савчук. Дніпропетровськ: Пороги, 2016. 520 с.

90. Національна модель неоіндустріального розвитку України: монографія. / за загал. ред. В. П. Вишневського. Ін-т економіки пром-сті. Київ, 2016. 519 с.

91. Михайлов М. Г. Інноваційно-інвестиційний розвиток матеріально-технічної бази аграрних підприємств. Вісник Житомирського національного агроекологічного університету. 2017. № 1 (59), т. 2. С. 84–93.

92. Лупенко Ю. О., Захарчук О. В., Могилова М. М. Наукове забезпечення техніко-технологічного оновлення аграрного виробництва в Україні. Економіка АПК. 2017. № 5. С. 5–11.

93. Методичні рекомендації з бухгалтерського обліку основних засобів суб'єктів державного сектору: затв. наказом Міністерства фінансів України від 23.01.2015 № 11. URL : https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0011201-15.

94. Основні засоби : Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 16 (МСБО 16 або IAS 16). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_014.

95. Положення про технічне обслуговування і ремонт дорожніх транспортних засобів автомобільного транспорту : затв. наказом Мінтрансу від 30.03.98 р. № 102. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0268-98.

96. Могилова М. М. Основні засоби сільськогосподарських підприємств: стан, оцінка, відтворення : монографія. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2016. 404 с.

97. Коваль Н. І. Проблеми обліку амортизації основних засобів згідно національних та міжнародних стандартів. // International scientific conference «Ecnonomy and society: modern foundation for human development», 31th, 2016. Leipzig, Part 1, p.186.

98. Могилова М. М. Об'єктивність оцінки сільськогосподарського майна в забезпеченні удосконалення економічних відносин.Агросвіт. 2017. № 24. С. 3–8.

99. Матеріально-технічне забезпечення сільського господарства України: посібник. / за ред. Ю. О. Лупенка, О. В.Захарчука. Київ : ННЦІАЕ, 2015. 144 с.

100. Могилова М. М. Удосконалення оцінки основних засобів сільськогосподарського призначення при діагностиці інвестиційної привабливості та кредитоспроможності аграрних підприємств. Інвестиції: практика та досвід. 2016. № 5. С. 22–27.

101. Качан Д. А. Методичні підходи до оцінки стану та ефективного використання сільськогосподарської техніки. Економіка та управління АПК. 2016. № 1–2. С. 72–79.

102. Золотарева Е. Л. Экономические основы повышения устойчивости воспроизводства в сельском хозяйстве. Курск: Изд-во КГСХА, 2001. 83 с.

103. Уланчук В., Альошкіна Л. Шляхи підвищення ефективності використання земельних ресурсів у сільськогосподарських підприємствах регіону. Економіка АПК. 2009. № 9. С. 10–15.

104. Відтворення та ефективне використання ресурсного потенціалу АПК (теоретичні та практичні аспекти) / В. Трегобчук та ін.. Київ : Інститут економіки НАН України, 2003. 259 с.

105. Пестунов М. А. Управление интеллектуальной собственностью. Челябинск : изд-во ЧелГУ, 2006. С. 65–70.

106. Пестунов М. А. Управление конкурентоспособностью на основе формирования интеллектуального капитала. Вестник Челябинского государственного университета. 2008. № 7. С. 142–149.

107. Пестунов М.А., Пестунова С. М.Управление воспроизводством нематериальных активов, анализ и оценка эффективности их использования.Вестник Челябинского государственного университета. 2012. № 8. С. 109–116.

108. Лихолетов А. В., Лихолетов В. В., Пестунов М. А. Стратегии, модели и формы коммерциализации объектов интеллектуальной собственности. Вестник Челябинского государственного университета. 2009. №9. С. 19–27.

109. Методика проведення розрахунків основних статистичних показників виробництва продукції рослинництва: затв. наказом Державної служби статистики України (Держстату) від 21 липня 2017 року № 194. URL : http://www.ukrstat.gov.ua.

110. Номенклатура продукції сільського господарства (НПСГ): затв. наказом Державної служби статистики України (Держстату) від 15 жовтня 2014 року № 300. Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua.

111. Методика проведення розрахунків основних статистичних показників виробництва продукції тваринництва: затв. наказом Державної служби статистики України (Держстату) від 22 листопада 2016 року № 220. URL : http://www.ukrstat.gov.ua.

112. Методика проведення розрахунків показників забезпеченості кормами сільськогосподарських тварин: затв. наказом Державної служби статистики України (Держстату) від 22 листопада 2016 року № 220. URL : http://www.ukrstat.gov.ua.

113. Про землеустрій : Закон України № 858-IV від 22.05.2003 року (ст. 50). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/858-15.

114. Деякі питання надання Державною службою з питань геодезії, картографії та кадастру та її територіальними органами адміністративних послуг : Постанова Кабінету Міністрів України 835 від 01.08.2011 року. URL : https://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/835-2011-%D0%BF.

115. Пугачов М. І. Аграрний сектор економіки України в умовах інституційних змін. Економіка АПК. 2017. № 5. С. 12–18.

116. Кіщак І. Т., Корнєва Н. О., Новіков О. Є. Тваринництво України у світовому галузевому розвитку. Вісник аграрної науки Причорномор'я. 2015. Вип. 3. С. 10–21.

117. Палапа Н. В., Пронь Н. Б., Устименко О. В. Промислове тваринництво: еколого-економічні наслідки. Збалансоване природокористування. 2016. № 3. С. 64–67.

118. Волошанюк Н. В., Сьомка А. К. Аграрний сектор України: тенденції, суб'єкти. Перспективи реформування. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2017. Вип. 13 (1). С. 45–49.

119. Ходаківська О. В., Могильний О. М. Агрохолдинги України: аграрна політика та виклики майбутньому. Економіка АПК. 2017. № 6. С. 33–41.

120. Куценко В. І. Агрохолдинги як форма організації господарської діяльності: «прогрес» чи «регрес». Агросвіт. 2014. № 16. С. 64–69.

121. Лупенко Ю. О., Кропивко М. Ф. Агрохолдинги в Україні та посилення соціальної спрямованості їх діяльності. Моніторинг біржового ринку. 2014. № 7. С. 8–18.

122. Шворак А. М. Агрохолдинги і консолідація земель сільськогосподарського призначення. Землеустрій і кадастр. 2013. № 4. С. 36–42.

123. Коваленко С. В., Царенко І. О. Соціально-економічні передумови кадрового забезпечення інтегрованих структур в АПК : стан та перспективи розвитку в міжнародному контексті. Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки : зб. наук. пр. Кропивницький : ЦНТУ, 2017. Вип. 32. С. 140–151.

124. Джегур Г. Зайнятість і безробіття сільського населення: сучасні тренди та інструменти їх згладжування : зб. наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія : Економічні науки. 2016. Вип. 42(1). С. 71–81.

125. Харчук С. А. Зайнятість населення як індикатор розвитку сільських територій. Агросвіт. 2015. № 11. С. 19–23.

126. Помаз О. М., Помаз Ю. В., Кургускіна Г. Л. Сільське господарство України: виклики і перспективи. Економічний форум. 2018. № 1. С. 30–34.

127. Прокопенко К. О., Удова Л. О. Сільське господарство України: виклики і шляхи розвитку в умовах зміни клімату. Економіка і прогнозування. 2017. № 1. С. 92–107.

128. Єрмак С. О., Решетняк М. Б. Перспективи залучення інвестицій в аграрний сектор України. Вісник Донецького національного університету економіки і торгівлі ім. Михайла Туган-Барановського. Серія : Економічні науки. 2017. № 2. С. 86–92.

129. Смалюх Я. Проблема залучення інвестицій в аграрний сектор економіки. Вісник Львівського національного аграрного університету. Серія : Економіка АПК. 2017. № 24 (1). С. 54–58.

130. Павлюк Т. І., Гусак К. Ю. Проблеми та перспективи залучення іноземного капіталу в аграрний сектор України. Молодий вчений. 2016. № 11. С. 647–651.

131. Скрипчук П. М., Федина К. М., Павлов К. В. Наукові аспекти експортно-імпортних операцій агропромислового комплексу України. Збалансоване природокористування. 2018. № 1. С. 76–82.

132. Поддєрьогін А. М., Корнилюк А. В., Шаховалова Є. О. Експортний потенціал українських агрохолдингів. Незалежний аудитор. 2015. № 13. С. 36–42.

133. Кузьо М., Черніков Д., Павлюк С., Хорольський Р. Угода про асоціацію між Україною та ЄС: зміст та імплементація. Київ, 2015. 27 с.

134. Чаплінський В. Р. Матеріально-технічна база в сільському господарстві Хмельницької області : зб. наук. праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки). 2013. № 2(4). С. 322–328.

135. Науменко О. А., Петруша Є. З., Нагорній С. А. Матеріально-технічна база і виробництво продукції тваринництва у фермерських господарствах. Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка. 2014. Вип. 144. С. 97–102.

136. Методичні рекомендації з бухгалтерського обліку основних засобів : затв. Наказом Міністерства фінансів України від 30 вересня 2003 р. № 561. URL : http://buhgalter911. com/Res/Zakoni/MetodRek/osnsredstva.aspx.

137. Методичні рекомендації щодо облікової політики підприємства : затв. Наказом Міністерства фінансів України від 27 червня 2013 р. № 635. URL : http://buhgalter911. com/Res/Zakoni/MetodRek/metod_uchet_polit.aspx.

138. Kachan D., Kachan L. Analysis of reproduction features of material and technical base of agricultural enterprises. The Scientific Journal of Cahul State University «Bogdan Petriceicu Hasdeu» semestrial edition ECONOMIC & ENGINEERING STUDIES. 2018. 2 (4). P. 28–36.

139. Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні : Закон України від 12.07.2001р. № 2658-14. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 47. 252 с.

140. Про затвердження порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для підтримки галузі тваринництва» (із змінами, внесеними згідно з Постановами КМУ № 285 від 28.03.2018, № 635 від 22.08.2018) : Постанова Кабінету Міністрів України від 7 лютого 2018 р. № 107. URL : https://vobu.ua/ukr/documents/

item/postanova-kmu-vid-070218-r-107-pro-zatverdzhennia-poriadku-vykorystannia-koshtiv-peredbachenykh-u-derzhavnomu-biudzheti-dlia-pidtrymky-haluzi-tvarynnytstva.

141. Скоцик В. Є. Організаційно-економічні аспекти відтворення сільськогосподарської техніки в провідних країнах світу. Вісник ХНАУ. Серія : Економічні науки. 2016. № 2. С. 178–186.

142. Качан Д. А. Зарубіжна практика матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарських товаровиробників. Сталий розвиток економіки: зб. наук. праць. 2016. Вип. 2 (31). С. 68–73.

143. Навроцький Я. Ф. Державна підтримка, як чинник регулювання вітчизняного ринку сільськогосподарської техніки в Україні. Вісник ХНАУ. Серія : Економічні науки. 2017. № 3. С. 338–346.

144. Качан Д. А. Особливості формування та використання технічного потенціалу сільськогосподарськими підприємствами. Економіка та управління АПК : зб. наук. праць. 2017. № 1 (132). С. 110–117.

145. Захарчук О. В., Михайлов М. Г. Оцінка економічної ефективності використання матеріально-технічної бази підприємств. Економіка АПК. 2017. № 2. С. 25–32.

146. Захарчук О. В. Матеріально-технічне забезпечення сільськогосподарських підприємств України та їх модернізація. Економіка АПК. 2016. № 7. С. 72–79.

147. Захарчук О. В. Проблеми матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарських підприємств України. Економіка АПК. 2014. № 7. С. 92–99.

148. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для часткової компенсації вартості сільськогосподарської техніки та обладнання, спеціальних вагонів для перевезення зерна, обладнання для виробництва біоетанолу та електроенергії з біомаси, що закуплені у вітчизняних виробників: Постанова Кабінету Міністрів України від 1 березня 2017 р. № 130. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/130-2017-%D0%BF.

149. Ігнацевич С. П. Сутність категорій «земля» та «земельні ресурси» у процесі формування збалансованого землекористування. Агросвіт. 2017. № 17. С. 49–52.

150. Даниленко А., Сокольська Т., Шуст О. Формування ринку землі в Україні – реалії і перспективи розвитку. Схід. 2017. № 6. С. 10–16.

151. Про оренду землі : Закон України. URL : https://zakon.help/law/161-XIV/edition01.01.2019/.

152. Вапнування ґрунтів – шлях до родючості. Агроперспектива: інформаційно-аналітичний журнал. 2017. № 6. URL : http://www.agroperspectiva.com/ ru/free_article/336є.

153. Голян В. А., Самойленко Б. В., Битов В. П. Ринкова трансформація регіональних водогосподарських комплексів: теоретико-методологічні засади та інституціональні передумови. Економіст. 2017. №12. С. 27–35.

154. Кожушко Л. Ф., Мандзюк О. М. Механізм трансформації відносин власності у сфері меліорованого землеробства. Вісник Національного університету водного господарства та природокористування. Вип. 4 (48). Економіка. Ч. І. Рівне, 2009. С. 15–20.

155. Кучер А. В. Ефективність інновацій для раціонального використання ґрунтів : теорія, методика, аналіз : монографія. / за ред. чл.-кор. АЕНУ А. В. Кучера. Харків : ФОП Бровін О.В., 2017. 275 с., с. 122.

156. Зубченко В. В. Особливості організації відтворення молочного стада у сільськогосподарських підприємствах. Економіка та управління АПК: зб. наук. праць. 2014. № 2. С. 57–62.

157. Половина фермерів, що займаються свинарством, не планують користуватись цьогорічною держпідтримкою. URL : http://landlord.ua/polovina-fermeriv-shho-zaymayutsya-svinarstvom-ne-planuyut-koristuvatis-tsogorichnoyu-derzhpidtrimkoyu/

158. Державна підтримка розвитку хмелярства, закладення молодих садів, виноградників та ягідників і нагляд за ними : Програма 2801350. URL : http://www.minagro.gov.ua/node/25302.

159. Про розподіл коштів, передбачених у державному бюджеті за програмою 2801350 «Державна підтримка розвитку хмелярства, закладення молодих садів, виноградників та ягідників і нагляд за ними» на 2017 рік : Розпорядження

Кабінету Міністрів України від 9 серпня 2017 р. № 525-р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/525-2017-%D1%80.

160. Про внесення змін до розпорядження Кабінету Міністрів України від 09.08.2017 р. № 525 : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 08 листопада 2017 р. № 791-Р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/791-2017-%D1%80.

161. Втрати вітчизняного аграрного сектору від завищених цін на азотні добрива всередині країни щорічно складають понад 32 млрд грн. URL : https://agronews.ua/node/89230.

162. Аграрна весна. Бізнес. URL : https://business.ua/finansy/item/3638-agrarna-vesna.

163. Підлісецький Г. М., Товстопят В. Л., Бурилко А. В. Матеріально-технічна база аграрного виробництва: стан та проблеми відтворення. Агроінком. 2008. № 5–6. С. 34–39.

164. Старовойт В. А. Теоретичні засади визначення понять «основні засоби» та «основні фонди». Економіка та держава. 2008. № 6. С. 68–69.

165. Нужна О. А. Основні засоби у сільському господарстві України: проблеми забезпеченості та відтворення. Економічні науки. Серія : Облік і фінанси. 2015. Вип. 12(1). С. 215–223.

166. Рзаєв Д. О., Рзаєва С. Л. Основні засоби підприємства: аспекти та аналіз ефективності використання. Моделювання та інформаційні системи в економіці. 2015. № 91. С. 235–246.

167. Матушкіна М. П. Генезис категорії «основні засоби» як об’єкта бухгалтерського обліку. Молодий вчений. 2014. № 5 (1). С. 153–156.

168. Мельник О. С. Біологічні активи та біологічні перетворення рибництва: економічна сутність і класифікація. Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики. 2017. № 2. С. 114–124.

169. Радько В. І., Свиноус І. В. Поглиблення спеціалізації та концентрації як чинник інтенсифікації виробництва молока. Економіка і держава. 2015. № 12.С. 13–16.

170. Методичні рекомендації з бухгалтерського обліку біологічних активів. Наказ Міністерства фінансів України від 29 грудня 2006 р. № 1315. URL : https://zakon.help/law/1315/.

171. Свиноус І., Іванова Л., Радько В. Проблеми підвищення прибутковості виробництва молока в сільськогосподарських підприємствах України. Економіст. 2014. № 6. С. 61–63.

172. Кальний С. В. Інновації в аграрному секторі України як фактор розвитку сільських територій. Формування ринкових відносин в Україні. 2016. № 12. С. 41–48.

173. Шиян Д. В. Ульянченко Н. В. Ефективність витрат у сільськогосподарських підприємствах : монографія. Харків : Міськдрук, 2012. 204 с.

174. Гриліцька А. В., Ковтун Н. І. Визнання та оцінка запасів в сучасних умовах господарювання. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Економічні науки. 2016. Вип. 21(2). С. 183–185.

175. Венгерук Н. П. Оцінка запасів: відображення реальної вартості. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Економічні науки. 2014. Вип. 6(5). С. 118–121.

176. Любезна І. Оцінка матеріальних запасів у вітчизняній та зарубіжній системах обліку. Економічний аналіз. 2013. Т. 12(4). С. 221–226.

177. Велика рогата: минуле та нинішнє. Агро Перспектива: інформаційно-аналітичний журнал. URL : http://www.agroperspectiva.com/ru/free_article/333.

178. Стаднік Л. І. Облік запасів в сільськогосподарських підприємствах. Економіка та управління АПК. 2016. № 1–2. С. 79–83.

179. Скуміна А. В., Ломака К. В., Ангелова О. С. Проблеми обліку виробничих запасів на сільськогосподарських підприємствах та напрями їх вирішення. Агро-Світ. 2011. № 24. С. 84–86.

180. Шинкаренко О. М., Бразілій Н. М. Проблеми обліку виробничих запасів на сільськогосподарських підприємствах та напрями їх вирішення. Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки. 2009. Вип. 16(1). С. 166–170.

181. Потриваєва Н. В., Пелипканич І. В. Дискусійні аспекти в організації обліку запасів на сільськогосподарських підприємствах. Економічний форум. 2014. № 3. С. 306–311.

182. Юрченко Т. В. Земельні ресурси як об’єкт бухгалтерського обліку. АгроСвіт. 2017. № 13. С. 43–51.

183. Слободиська М. В. Земельні ресурси як складова організаційно-економічного потенціалу сільськогосподарських підприємств. Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики. 2016. № 12. С. 109–117.

184. Фоміних В. І. Земельні ресурси як складова в економічному потенціалі країни. Агросвіт. 2011. № 20. С. 43–47.

185. Дядик Т. В., Погребняк Л. П. Земельні ресурси – основа виробничого потенціалу аграрних формувань Полтавщини. АгроСвіт. 2018. № 3. С. 41–45.

186. Про оцінку земель : Закон України №1378-IV від 11.12.2003 (із змінами та доповненнями). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1378-15.

187. Пантюхова А. В. Оцінка земельних ресурсів сільськогосподарського призначення: обліковий аспект. Економіка. Фінанси. Право. 2014. № 10. С. 14–17.

188. Захарчук О. В. Сорт як інноваційна основа розвитку рослинництва. Агроінком. 2016. № 5–8. С. 17–22.

189. Бджіл зморила контрабанда? URL : https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2493260-bdzil-zmorila-kontrabanda.html.

190. Ендовицкий Д. А., Мокшина К. Н. Сущность основных средств как объекта бухгалтерского учёта в контексте проблем учёта капитала. Международный бухгалтерский учет. 2013. № 25 (271). С. 31–38.

191. Облікові політики, зміни в облікових оцінках та помилки : Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 8. URL : www.rada.gov.ua.

192. Попович В. І. Облік основних засобів: порівняльний аналіз МСБО та П(С)БО. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». 2012. № 721. С. 216–219.

193. Фінансова звітність в умовах гіперінфляції : Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 29 (МСБО 29) від 01 січня 2012 р. URL : https://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/929_048.

194. Зменшення корисності активів : Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 36 (МСБО 36) від 01 січня 2012 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_047.

195. Вплив змін валютних курсів : Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 21. Наказ Міністерства фінансів України від 10 серпня 2000 N 193. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0515-00.

196. Методичні рекомендації з бухгалтерського обліку запасів. Наказ Міністерства фінансів України від 10 січня 2007 р. № 2. URL : https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/en/v0002201-07?lang=uk.

197. Майданевич П. Н., Емцова М. С. Особенности учета производственных запасов по международным стандартам финансовой отчетности. Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. 2012. № 1(17). С. 177–180.

198. Акіншева В. М. Проблеми оцінювання земель сільськогосподарського призначення в Україні. URL : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Npchdu/Economy/ 2009_96/96-22.pdf.

199. Грачова Р. Вивчаємо МСФЗ: Біологічні активи в IAS 41 і П(С)БО 30. Дебет-Кредит. 2006. № 47. С. 34–37.

200. Леонова Ю. В. МСФЗ 41 «Сільське господарство». Корпоративна фінансова звітність. Міжнародні стандарти. № 12. 2007. URL : http://gaap.ru/articles/49102.

201. Облік біологічних активів у сільському господарстві. URL : http://www.balance.ua/news/detail/13787.

202. Сільське господарство : Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 41 (МСБО 41). URL : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_027.

203. Кокорев Н. А. Оценка биологических активов. Бухучет в сельском хозяйстве. 2008. № 8. С. 71.

204. Sharebased Payment : International Financial Reporting Standard 2. URL : https://www.cpaaustralia.com.au/~/media/corporate/allfiles/document/professional-resources/reporting/ifrs-2-share-based-payments.pdf/

205. Бразілій Н. М. Концептуальні підходи до вартісного вимірювання в системі бухгалтерського обліку. Вісник університету банківської справи Національного банку України. 2013. № 3(18). С. 235–238.

206. Оцінка справедливої вартості : Міжнародний стандарт фінансової звітності МСФЗ (IFRS) 13. URL : http://www.minfin.gov.ua/control/publish/article/main?art_id=92410&cat_id=92408.

207. Гринчишин Я. Переваги і проблеми застосування справедливої вартості для оцінки біологічних активів. Вісник Львівського НАУ: економіка АПК. № 19(1). 2012. С. 381–385.

208. Корягін М. В. Оцінювання вартості підприємства в системі бухгалтерського обліку : монографія. Львів : ТОВ «НВП «Інтерсервіс», 2012. 262 с., С. 12.

209. Пятов М. Л. Признание биоактивов в отчетности сельскохозяйственных организаций. Бухучет в сельском хозяйстве. 2009. № 9. С. 10.

210. Кузьмович П. М. Поняття біологічних активів та їх класифікація. Облік і фінанси АПК. 2010. № 4. С. 32–37.

211. Терновых К. С., Авдеев Е. В., Маркова А. Л. Воспроизводство человеческого капитала в сельском хозяйстве : монография. Воронеж: Воронежский ГАУ, 2017. 148 с.

212. ТОП-10 аграрних інновацій за останнє сторіччя. URL : http://agroportal.ua/ua/publishing/inopressa/top10-agrarnykh-innovatsii-za-poslednee-stoletie/

213. Кабмін style: дотації для аграріїв в «ручному режимі». URL : https://www.epravda.com.ua/columns/2018/02/16/634168/.

214. Скоцик В. Є., Сатир Л. М. Організаційно-економічні засади формування ремонтно-технічного обслуговування сільськогосподарської техніки. АгроСвіт. № 16. 2015. С. 34–39.

215. Демчак І. М., Івченко В. М., Шишкін Ю. В. Інженерно-технічне забезпечення АПК та важелі державного впливу на нього в Україні. Продуктивність агропромислового виробництва. 2017. № 29. С. 3–17.

216. Войтюк В., Демко А. Технічний рівень сільгосптехніки – битва за врожай неминуча. Пропозиція. 2004. № 6. С. 90–94.

217. Іванишин В. В. Організаційно-економічні засади відтворення і ефективного використання технічного потенціалу аграрного виробництва : монографія. Київ : ННЦ ІАЕ, 2011. 350 с.

218. Дашкевич Е. А. О совершенствовании механизма материально-технического обеспечения предприятий Республики Беларусь. Труды Белорусского

государственного технологического университета. Экономика и управление. Минск, 2008. № 1. С. 40–44.

219. Лавріненко Ігор. Аграрна розписка як форма альтернативного кредитування. URL : https://radako.com.ua/news/agrarna-rozpiska-yak-forma-alternativnogo-kredituvannya.

220. Про аграрні розписки : Закон України від 6 листопада 2012 р. № 5479-VI. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5479-17.

221. Аграрна розписка: інструмент для розрахунків майбутнім врожаєм. URL : http://carefield.com.ua/blog/id/agrarna-rozpiska-instrument-dlja-rozrahunkiv-majbutnim-vrozhajem-152/

222. Про фінансовий лізинг : Закон України від 16 грудня 1997 р. № 723/97-ВР. URL : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/723/97-%D0%B2%D1%80

223. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15.

224. Бомба М. Я. Проблеми родючості ґрунтів: стан і перспективи відновлення у XXI столітті. Сільський господар. 2001. № 9–10. С. 20–23.

225. Балюк С. А. Ґрунтові ресурси України: стан і заходи їх поліпшення. Вісник аграрної науки. 2010. № 6. С. 6–7.

226. Національна доповідь «Про стан родючості ґрунтів України» / редкол. С. А. Балюк, В. В. Медвєдєв, О. Г. Тараріко, В. О. Греков, А. Д. Балаєв. Київ : ТОВ «Вік принт», 2010. 112 с.

227. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2015 році». Київ : НІСД, 2015. 684 с., С. 207.

228. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо управління земельними ресурсами в межах території об’єднаних територіальних громад : Урядовий законопроект № 7118. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/ webproc4_1?pf3511=62648.

229. Про грошову оцінку земель : Закон України від 11 грудня 2003 р. № 1378- VI (зі змінами). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1378-15.

230. Яцук І. П., Панасенко В. М. Ґрунти потребують захисту. URL : http://veche.kiev.ua/ journal/3785/.

231. Жарников В. Б. Рациональное использование земель и основные условия его реализации. Вестник СГУГиТ. 2017. Т. 22, № 3. С. 171–179.

232. Хабарова И. А., Непоклонов В. Б. Российский и зарубежный опыт прогнозирования и планирования использования земель. Геодезия и аэрофотосъемка. 2017. № 3. С. 100–104.

233. Аграрний і сільський розвиток для зростання та оновлення української економіки: наукова доповідь. / за ред. чл.-кор. НАН України Бородіної О. М., д-ра екон. наук Шубравської О. В. ; НАН України, ДУ «Ін-т економіки та прогнозування НАН України». Київ, 2018. 152 с., С. 40.

234. Агрохімічний стан ґрунтів та застосування добрив у Чернігівській області. / за ред. А. І. Мельника. Чернігів, 2012. 92 с.

235. Сучасні технології відтворення родючості ґрунтів та підвищення продуктивності агроекосистем (науково-технологічне забезпечення аграрного виробництва). Київ : Аграрна наука, 2004. 126 с.

236. Методичні рекомендації з планування, обліку і калькулювання собівартості продукції (робіт, послуг) сільськогосподарських підприємств: затв. Наказом Міністерства аграрної політики України від 18 травня 2001 р. № 132 (із змінами). URL : https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0132555-01/ed20051031/ find?text=%C2%E8%F2%F0%E0%F2%E8+%ED%E0+%E7%E1%F3%F2.

237. Методичні положення та норми продуктивності і витрат палива на внесенні добрив, захисті сільськогосподарських культур. / І. М. Демчак та ін.. Київ . НДІ «Украгропромпродуктивність», 2017. 392 с.

238. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25 червня 1991 р. № 1264-XII (із змінами). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12.

239. Михайлов Ю. No-till : за та проти. Пропозиція. 2009. № 5. С. 26–27.

240. Огородничук А. В., Токарчук М. М., Породзинський Д. М. В дебрях технологий. Внедрение системы No-till. Агровісник України. 2008. № 9. С. 22–23.

241. Драганчук М. Украинский опыт воспроизводства плодородия почвы. Агроном. 2017. № 2. URL : https://agronom.com.ua/myhayl-vojtovyk/

242. Бек Д. Севообороты в системе No-till. Агроном. 2010. № 4. С. 180–185.

243. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання підтримки фермерським господарствам : Постанова Кабінету Міністрів України від 25 серпня 2004 р. № 1102 (у редакції Постанови Кабінету Міністрів Українивід 1 березня 2007 р. № 349) (зі змінами). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1102-2004-%D0%BF.

244. Типовий договір оренди землі : Постанова Кабінету Міністрів України від 3 березня 2004 р. № 220 (із змінами). URL : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/890-2017-%D0%BF.

245. Іван Шувар Про родючість ґрунту треба дбати постійно. URL : http://www.agro-business.com.ua/agronomiiasiogodni/694-pro-rodiuchist-runtu-treba-dbaty-postiino.htm.

Д О Д А Т К И

Додаток А

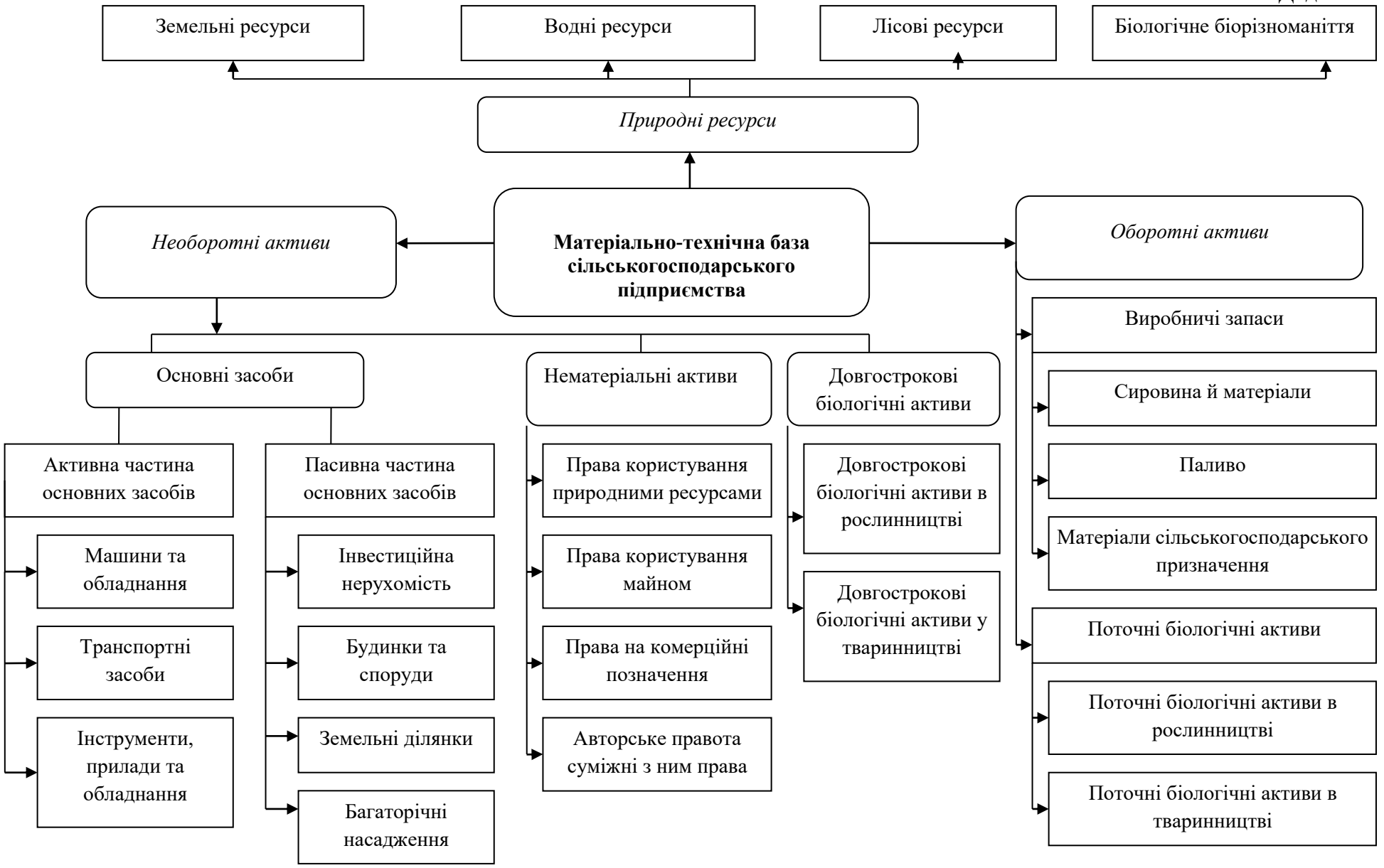

Рис. **Складові елементи МТБ сільськогосподарського підприємства**

Джерело: розроблено автором.

Додаток Б

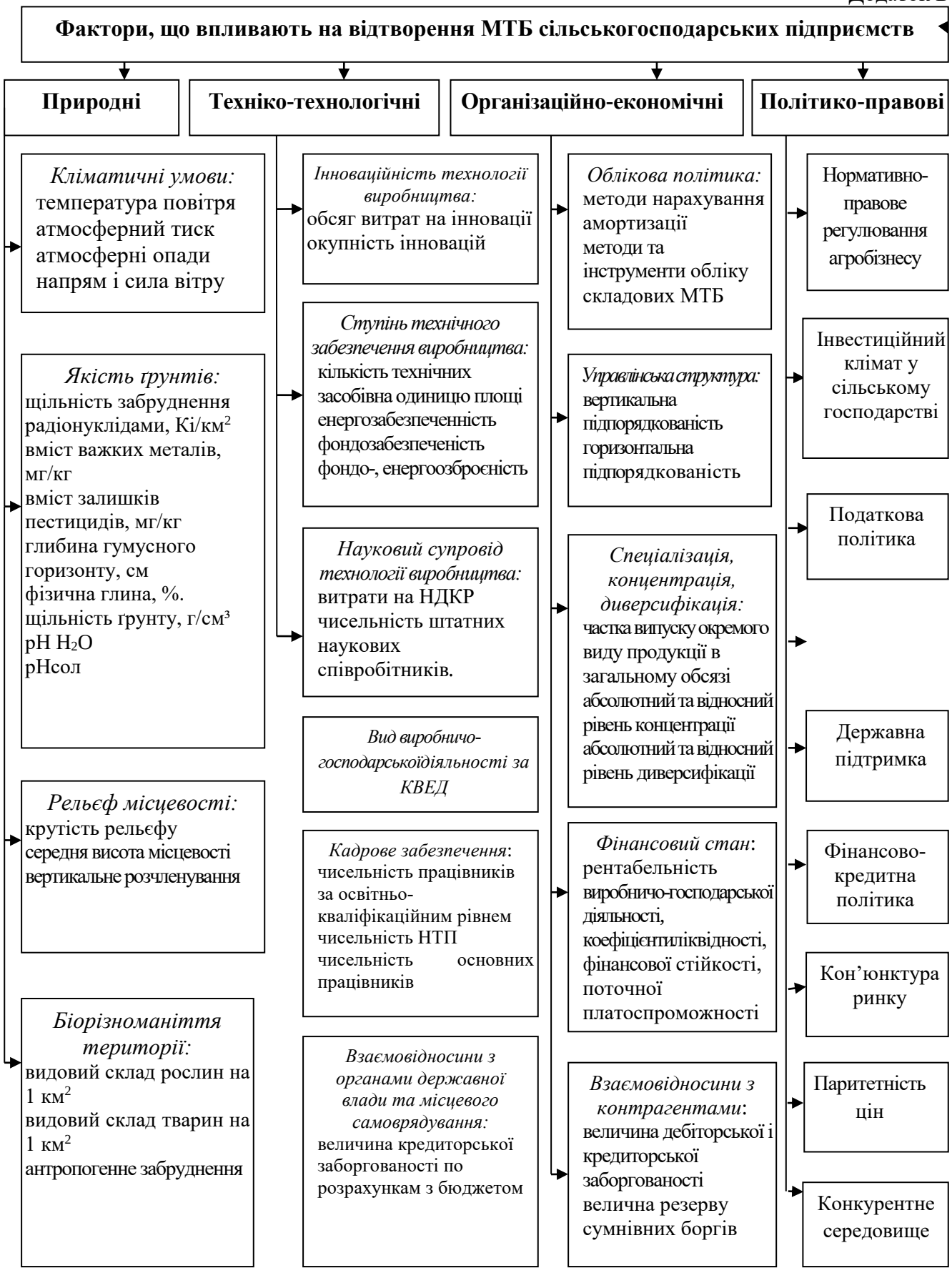

Рис. **Система факторів, що впливають на процес відтворення МТБ сільськогосподарських підприємств**

Джерело: розроблено автором.

Додаток В

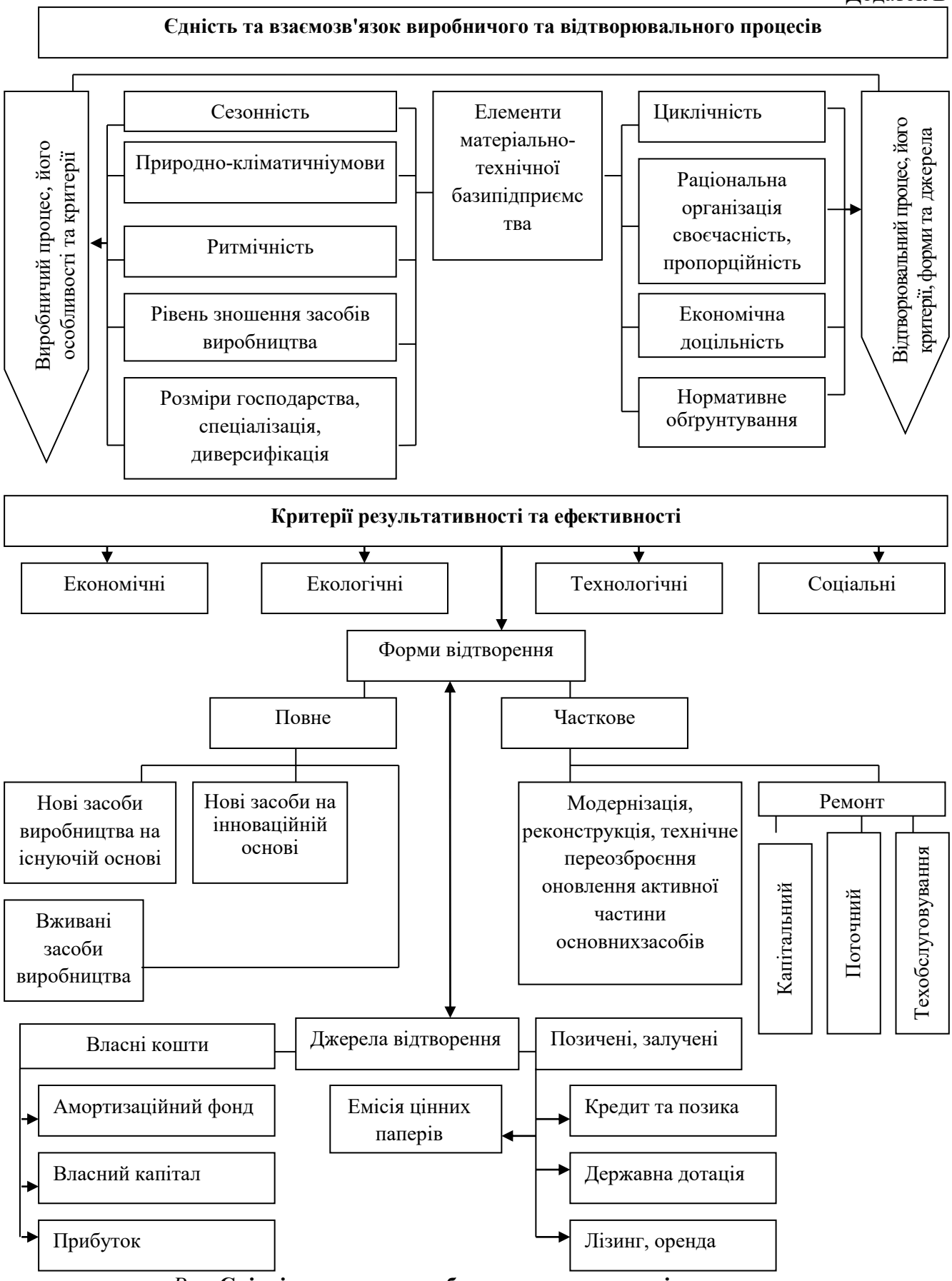

Рис. **Співвідношення виробничого процесу та відтворення МТБ сільськогосподарських підприємств**

Джерело: розроблено автором.

Додаток Г

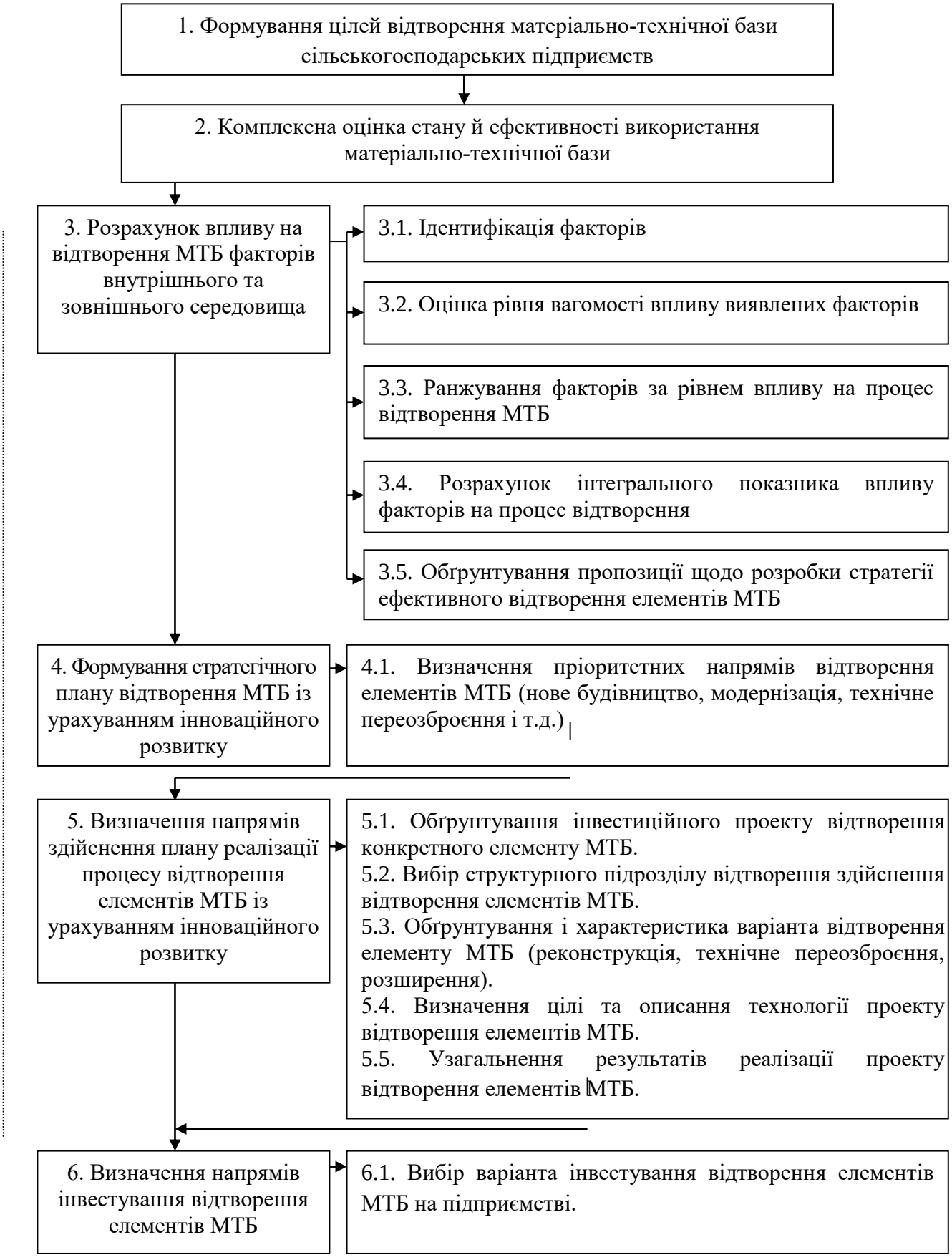

Рис. **Алгоритм економічного обґрунтування форми відтворення елементів МТБ сільськогосподарського підприємства**

Джерело: розроблено автором.

Додаток Д

Система показників оцінювання відтворювального процесу у сільськогосподарських підприємствах

Показник	Інтерпретація
Земельні ресурси	
Родючість ґрунту	Синтетичний показник, що характеризує якість земельних ресурсів
Урожайність культур із 1 га	Відтворювальна здатність культур у тих або інших умовах
Коефіцієнт заміщення ґрунту	Приріст валової продукції на одиницю приросту/зниження ґрунту
Коефіцієнт зниження якості ґрунту	Показник стану якості ґрунту, який визначається швидкістю відновлення попереднього стану
Ступінь регенерації ґрунту під впливом антропогенного фактора	Оцінюється як баланс надходження і вибуття поживних речовин із ґрунту
Обсяг прибутку/доходу на 1 га с.-г. угідь (посівної площі)	Синтетичний показник соціально-економічної ефективності використання земельних ресурсів
Матеріально-технічні ресурси	
Рівень забезпечення технічними засобами (на 1 га площі, на1 зайнятого)	Показник конкурентоспроможності фактору капіталу у виробництві
Співвідношення фактичного рівня технічного забезпечення та нормативного	Показник оцінки відтворювальних пропорцій у факторі техніка
Рівень зношення технічних засобів та його співвідношення із нормативним	Показник ефективності технічного забезпечення виробництва
Співвідношення фактичного рівня забезпечення і провідного по країні	Показник оцінки граничності технічного фактору у відтворювальному процесі
Норматив потреби в оборотних засобах	Показник нормування оборотних коштів, для визначення мінімально необхідного обсягу певного виду оборотних активів з метою забезпечення ритмічності виробництва.
Рівень зношення технічних засобів та його співвідношення із нормативним	Показник ефективності технічного забезпечення виробництва
Прибуток/дохід на одиницю технічних засобів	Узагальнюючий показник ефективності використання технічних ресурсів у виробництві
Площа угідь (ріллі) на одиницю технічних ресурсів	Показник оцінки інтенсивності використання технічних ресурсів у виробничому процесі
Енергетична ємність 1 га площі (угідь, ріллі)	Синтетичний показник оцінки ефективності технічних ресурсів.
Нематеріальні активи	
Інтелектоємність виробництва	Показник оцінки ефективності використання нематеріальних активів
Ендогенна (екзогенна) потреба	Показник, який характеризує потребу у вартісному вираженні нематеріальних активів з метою забезпечення нормативного випуску продукції

Джерело: складено автором.

Додаток Е

Рис. **Складові системи інформаційно-статистичного забезпечення матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств**

Джерело: узагальнено автором.

Додаток Ж

Групування сільськогосподарських підприємств за рівнем рентабельності виробництва сільськогосподарської продукції за 2016 р., %

Показники	Групи за рентабельністю, %									
	до -15	від -15 до 0	0-15	15,1-30	30,1-45	45,1-60	60,1-75	75,1-100	більше 100	Усього
Кількість підприємств	380	551	1533	1363	1205	1021	693	713	857	8316
Трактори всіх видів	12	83	432	533	706	558	499	512	442	3777
Плуги	16	47	181	274	261	277	201	193	166	1616
Комбайни зернозбиральні	3	10	79	95	160	148	133	140	134	902
Зерноочисні машини	1	9	46	53	55	43	28	52	38	325
Доїльні установки та апарати	17	2	26	36	24	52	8	5	6	176
Автомобілі вантажні з дизельними та напівдизельними двигунами внутрішнього згоряння	3	19	48	58	88	97	88	78	95	574

Джерело: розраховано автором.

Додаток З

Групування сільськогосподарських підприємств за площею землекористування за 2016 р., га

Показники	Групи за площею сільськогосподарських угідь, га									Всього
	до 500	501-1000	1001-2000	2001-3000	3001-5000	5001-10000	10001-20000	20001-50000	більше 50000	
Кількість підприємств	2292	1334	2289	1074	761	402	126	28	10	8316
Трактори всіх видів	294	408	1150	697	581	385	196	45	21	3777
менше 40 кВт	25	5	25	14	18	7	1	0	0	95
від 40 до 60 кВт	30	58	136	81	37	66	16	0	10	434
від 60 до 100 кВт	177	183	557	299	251	115	68	34	7	1691,0
понад 100 кВт	62	162	432	303	275	197	98	24	4	1557
Плуги	130	223	549	278	224	121	71	11	9	1616
Культиватори	174	244	665	364	307	189	109	59	11	2122
Сівалки *(*без тукових*)*	176	270	746	431	308	191	65	18	10	2215
Розкидачі гною і добрив	78	105	271	189	177	76	52	20	22	990
Жатки валкові	62	102	313	164	169	107	20	13	1	951
Комбайни зернозбиральні	37	67	293	193	186	72	36	15	3	902
Молотарки	5	4	7	7	8	2	0	0	1	34
Зерноочисні машини	29	55	109	43	49	26	11	0	3	325
Автомобілі вантажні	26	39	141	100	106	78	68	16	0	574

Джерело: розрахунки автора.

Додаток К

Комплексна оцінка інтенсивності відтворення елементів матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств

Вид ресурсу	Темп росту ***(Т),%***	Якісні показники	Динаміка кількісних показників			Частка впливу на 100% приросту продукції		Відносна економія ресурсу, ***ЕК***
			Темп приросту обсягів виробництва на одиницю приросту ресурсу ***($Т_V$)***	Темп приросту ресурсів		екстенсивного використання фактору, % ***(Е)***	інтенсивного використання фактору, % ***(І)***	
				% ***($Т^{ПР}$)***	на 1 % приросту обсягів виробництва ***($Т^{ПР}$)***			
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1. Середньорічна чисельність працівників, осіб, Р	***Тр***	Продуктивність праці (***V/П)***	***$Т_{VP} = Т_V/П$***	***$Тр^{ПР}=Т_П-100$***	***$ТП^{ПР}/Т_V^{ПР}$***	***$ЕП=Т_П^{ПР}/Т_V^{ПР}*100$***	***$Ір =100-Е_П$***	***$ЕК_П = (П_2 - П_1)\ Т_V$***
	100,8	664,9	2,704	0,834	3,242	324,164	-224,164	59,50
2. Заробітна плата з нарахуваннями, тис. грн, ***ЗП***	***Тзп***	Зпрплатовіддача, (***V/ЗП)***	***$Т_{VЗП} = Т_V/ЗП$***	***$Т_{ЗП}^{ПР}=Т_{ЗП}-100$***	***$Т_{ЗП}^{ПР}/Т_V^{ПР}$***	***$Е_{ЗП}=Т_{ЗП}^{ПР}/Т_V^{ПР}*100$***	***$І_{ЗП}=100-Е_{ЗП}$***	***$ЕК_{ЗП} = (ЗП_2-ЗП_1)Т_V$***
	162,24	5,045	1,681	62,237	0,0270	2,701	97,299	145222,7
3. Матеріальні витрати, тис. грн, ***М***	***Тм***	Матеріаловіддача *(V/M)*	***$Т_{VM} = Т_V/М$***	***$Т_М^{ПР}=Т_М-100$***	***$Т_М^{ПР}/Т_V^{ПР}$***	***$Е_М=Т_М^{ПР}/Т_V^{ПР}*100$***	***$І_М=100-Е_М$***	***$ЕК_М = (М_2-М_1)Т_V$***
	251,59	0,162	1,084	151,586	0,0072	0,715	99,285	874174,2
4. Середньорічна вартість основних засобів, тис. грн, ***ОЗ***	***Тоз***	Фондовіддача (***V/ОЗ)***	***$Т_{VОЗ} = Т_V/ОЗ$***	***$Т_{ОЗ}^{ПР}=Т_{ОЗ}-100$***	***$Т_{ОЗ}^{ПР}/Т_V^{ПР}$***	***$Е_{ОЗ}=Т_{ОЗ}^{ПР}/Т_V^{ПР}*100$***	***$І_{ОЗ}=100-Е_{ОЗ}$***	***$ЕК_{ОЗ} = (ОЗ_2-ОЗ_1)Т_V$***
	338,96	-0,491	0,805	238,956	0,0034	0,337	99,663	786595,8

Продовження таблиці

1	2	3	4	5	6	7	8	9
5. Амортизація основних засобів, тис. грн, ***A***	T_A	Амортизаційна віддача ***(V/A)***	$T_{VA} = T_V/A$	$T_A^{ПР}=T_A-100$	$T_A^{ПР}/T_V^{ПР}$	$E_A=T_A^{ПР}/T_V^{ПР}*100$	$I_A=100-E_A$	$ЕК_A = (A_2-A_1)T_V$
	194,75	16,957	1,400	94,753	0,0148	1,478	98,522	32212,5
6. Оборотні активи, тис. грн, ***ОА***	$T_{ОА}$	Оборотність оборотних активів(***V /ОА)***	$T_{VОА} = T_V/ОА$	$T_{ОА}^{ПР}=T_{ОА}-100$	$T_{ОА}^{ПР}/T_V^{ПР}$	$E_{ОА}=T_{ОА}^{ПР}/T_V^{ПР}*100$	$I_{ОА}=100-E_{ОА}$	$ЕК_{ОА} = (ОА_2-ОА_1)T_V$
	236,126	0,092	1,155	136,126	0,0085	0,848	99,152	2734078,8
Комплексна оцінка інтенсивності відтворення								
7. За виробничими ресурсами (***ВР***), тис. грн ***ВР=М+А***	$T_{ВР}$	Відтворення ВР (***V/ВР)***	$T_{VВР} = T_V/ВР$	$T_{ВР}^{ПР}=T_{ВР}-100$	$T_{ВР}^{ПР}/T_V^{ПР}$	$E_{ВР}=T_{ВР}^{ПР}/T_V^{ПР}*100$	$I_{ВР}=100-E_{ВР}$	$ЕК_{ВР} = (ВР_2-ВР_1)T_V$
	249,583	0,171	1,093	149,583	0,0073	0,730	99,270	909228,6
8. За засобами виробництва (ЗВ), тис. грн, ***ЗВ= ОЗ+ОА***	$T_{ЗВ}$	Відтворення ЗВ ***(V/ЗВ)***	$T_{VЗВ} = T_V/ЗВ$	$T_{ЗВ}^{ПР}=T_{ЗВ}-100$	$T_{ЗВ}^{ПР}/T_V^{ПР}$	$E_{ЗВ}=T_{ЗВ}^{ПР}/T_V^{ПР}*100$	$I_{ЗВ}=100-E_{ЗВ}$	$ЕК_{ЗВ} = (ЗВ_2-ЗВ_1)T_V$
	575,082	0,032	1,066	475,082	0,0022	0,224	99,776	3567342,3
9. За технічним потенціалом (ТП), тис. грн ТП= ***А+ОП***	$T_{ТП}$	Відтворення ТП ***(V/ТП)***	$T_{VТП} = T_V/ТП$	$T_{ТП}^{ПР}=T_{ТП}-100$	$T_{ТП}^{ПР}/T_V^{ПР}$	$E_{ТП}=T_{ТП}^{ПР}/T_V^{ПР}*100$	$I_{ТП}=100-E_{ТП}$	$ЕК_{ТП} = (ТП_2-ТП_1)T_V$
	356,990	3,987	1,632	256,990	0,0064	0,635	99,365	178563,9

Джерело: складено та розраховано за даними сільськогосподарських підприємств Черкаської області.

Додаток Л

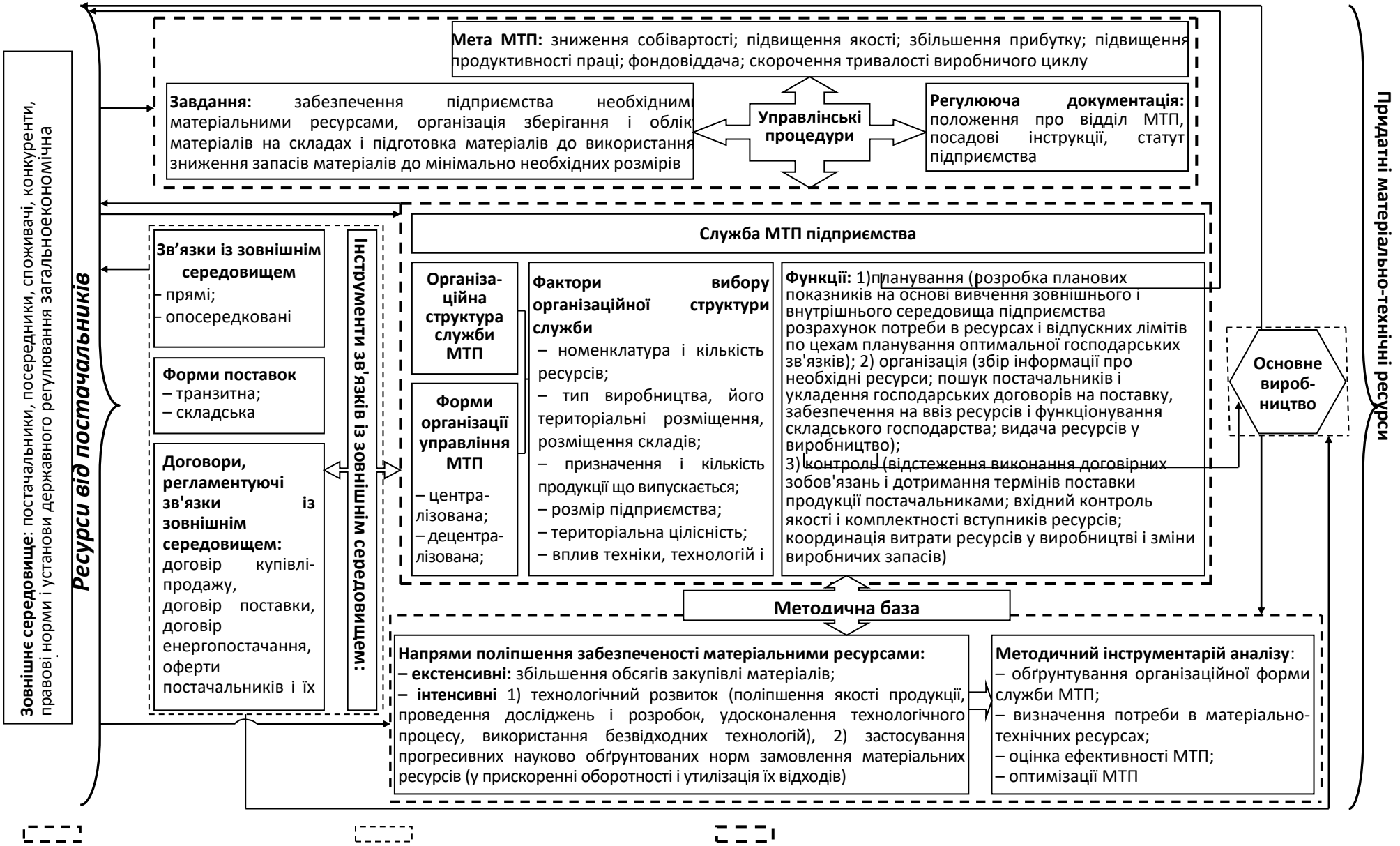

Рис. **Система управління матеріально-технічним постачанням підприємства**

Джерело: розроблено автором.

КИЇВСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
ДЕПАРТАМЕНТ АГРОПРОМИСЛОВОГО РОЗВИТКУ
Вул. Велика Васильківська,13, Київ, 01004 kancelaria.daprkoda@gmail.com Тел.: (044) 234-63-24

Від 19.07.2018 № 02-02.3-1/1361

Білоцерківський національний аграрний університет

Довідка

Про використання результатів дисертаційного дослідження здобувача Качана Дмитра Анатолійовича

Результати дисертаційного дослідження Качана Д.А. були використанні при розробці комплексної Програми «Розвиток сільського господарства та сільських територій Київської області на 2018-2019 роки», зокрема прогнозні показники потреби сільськогосподарських підприємств у матеріально-технічних ресурсах.

Заслуговує на увагу розроблені автором методичні підходи до оцінки ефективності державної підтримки часткової компенсації вартості придбання сільськогосподарської техніки.

Директор департаменту **С.М.Шупик**

ТОВАРИСТВО З ОБМЕЖЕНОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ «МРІЯ»
Адреса: 09165, Київська область, Білоцерківський район, село Блощинці, вулиця Білоцерківська, будинок 34А
Поточний рахунок 26003151653 в ПАТ «Райффайзен банк АВАЛЬ», м. Київ, МФО 380805
Код ЄДРПОУ 20065763, ІПН 200657610021, свідоцтво платника ПДВ №200107548
Телефон/факс 0456324221, електронна адреса osin2010@ukr.net

"18" січня 2019 р. № 25

До спеціалізованої вченої ради
із захисту дисертаційних робіт

Довідка

про впровадження результатів наукових досліджень аспіранта
Білоцерківського національного аграрного університету
Качана Дмитра Анатолійовича

Керівництвом ТОВ «Мрія» розглянуто рекомендації дисертанта щодо впровадження сучасних методів виробництва сільськогосподарської продукції, поданих у роботі та прийнято їх до використання у своїй виробничо-господарській діяльності з метою проведення наукового обґрунтування під час запровадження заходів щодо відтворення родючості грунту та розрахунку порівняльної економічної ефективності використання ресурсозберігаючих технологій, адаптованих до умов Київської області.

Окрім того, спеціалістами ТОВ «Мрія» дано позитивну оцінку, зазначеним у роботі, пропозиціям щодо запровадження часткової компенсації витрат за рахунок коштів державного бюджету, пов'язаних з виробництвом органічної продукції та відновленні родючості сільськогосподарських угідь.

Керівник ТОВ «Мрія», кандидат сільськогосподарських наук, доцент М.В. Войтовик

ТОВАРИСТВО З ОБМЕЖЕНОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ

«ПИЛИПЧАНСЬКЕ»

09153, Україна, Київська область, Білоцерківський район, село Пилипча, вулиця Соборна 5,
ЄДРПОУ 30813762, телефон/факс (04563) 2-59-90, e-mail: pylypchanskoetov@ukr.net

«22» січня 2019 р.
Вихідний номер № 88

До спеціалізованої вченої ради
із захисту дисертаційних робіт

Довідка

про впровадження результатів наукових досліджень аспіранта Білоцерківського національного університету Качана Дмитра Анатолійовича

Економічної службою ТОВ «Пилипчанське» розглянуто рекомендації щодо формування механізму забезпечення вхідними матеріальними ресурсами даного підприємства, викладені у дисертаційній роботі Качана Д.А. та прийняло їх до впровадження у діяльності господарства для проведення економічного обґрунтування системи управління матеріально-технічного постачання сільськогосподарського підприємства.

Зокрема використано інструменти щодо організації діяльності з відбору постачальників та економічне обґрунтування постачання матеріально-технічних ресурсів.

Також заслуговують на увагу пропозиції дисертанта щодо запровадження аграрних розписок як засобу фінансування відтворення матеріально-технічних ресурсів сільськогосподарських підприємств.

На нашу думку саме вищезазначене є актуальним у аспекті вирішення питань щодо ліквідації сезонної нестачі фінансових ресурсів сільськогосподарського підприємства.

Директор господарства В.І. Кривенький

Затверджую:

Проректор з освітньої, виховної
та міжнародної діяльності

_____ Т.М. Димань

«___» _____ _____ р.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
БІЛОЦЕРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Ідентифікаційний код 00493712
№ 01-12/76
«01» 02 2019 р.
09100 Київська область, м.Біла Церква
Соборна площа, 8/1

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ * БІЛОЦЕРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ * 00493712

АКТ

про впровадження результатів наукових досліджень дисертаційної роботи в освітній процес економічного факультету Білоцерківського національного аграрного університету

Ми, що нижче підписалися, декан економічного факультету, професор Паска Ігор Миколайович, завідувач кафедри фінансів, банківської справи та страхування, доцент Рудич Оксана Олександрівна, даним актом засвідчуємо використання результатів наукових досліджень Качана Дмитра Анатолійовича в освітньому процесі кафедри фінансів, банківської справи та страхування при викладанні студентам економічного факультету Білоцерківського НАУ дисциплін: «Інвестування», «Інвестиційний менеджмент» та «Економіка підприємств».

Декан економічного факультету,
професор _____ І.М. Паска

Завідувач кафедри фінансів,
банківської справи та страхування, доцент _____ О.О. Рудич

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Монографії:

1. Сільськогосподарська обслуговуюча кооперація: організаційно-економічні аспекти функціонування та розвитку: монографія / О. М. Варченко, І. В. Свиноус, Р. Я. Корінець, **Д. А. Качан** та ін.; за редакцією О. М. Варченко. Біла Церква, 2017. 316 с. *(19,75 друк. арк.; особистий внесок: узагальнено особливості формування та використання МТБ малими сільськогосподарськими підприємствами, обґрунтовано розвиток кооперативних структур при спільному використанні технічних ресурсів, а також матеріально-технічне забезпечення їх виробничої діяльності; 1,54 друк. арк.).*

2. Управління дебіторською заборгованістю у сільськогосподарських підприємствах:фінансово-обліковий аспект: монографія/ А. С. Даниленко, О. М. Варченко,
І. В. Свиноус, **Д. А. Качан** та ін.; за редакцією О. М. Варченко. Біла Церква: БНАУ, 2019. 288 с. *(18 друк. арк.; особистий внесок: проаналізовано особливості формування дебіторської заборгованості сільськогосподарськими підприємствами та визначено її вплив на повне та своєчасне забезпечення фінансовими ресурсами їх виробничої діяльності; 0,81 друк. арк.).*

Статті у наукових фахових виданнях України, які включені до міжнародних наукометричних баз:

3. Качан Д. А. Формування та відтворення складових матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств. *Економіка та управління АПК: збірник наукових праць.* 2015. Вип. 1 (119). С. 83–89 *(0,81 друк. арк.; включено до: РІНЦ)*.

4. Качан Д. А. Методичні підходи до оцінки стану та ефективного використання сільськогосподарської техніки. *Економіка та управління АПК: збірник наукових праць.* 2016. Вип. №1–2 (126).С. 72–79 *(0,93 друк. арк.; включено до: РІНЦ).*

5. Качан Д. А. Зарубіжна практика матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарських товаровиробників. *Сталий розвиток економіки: збірник наукових праць*. 2016. Вип. 2 (31). С. 68–73 *(0,70 друк. арк.; включено до: Index Copernicus).*

6. Качан Д. А. Пріоритетні напрями розвитку ресурсного забезпечення діяльності сільськогосподарських підприємств. *Інноваційна економіка: наук.-виробн. журнал.* 2016. Вип. 3–4 (62). С. 66–70 *(0,58 друк. арк.; включено до: Index Copernicus; РІНЦ).*

7. Качан Д. А. Особливості формування та використання технічного потенціалу сільськогосподарськими підприємствами. *Економіка та управління АПК: збірник наукових праць*. 2017. № 1 (132). С. 110–117 *(0,93 друк. арк.; включено до: РІНЦ).*

8. Kachan D. Organizational and economic bases of functioning of organizational forms of machine and tractor station use of agricultural enterprises. *Економіка та управління АПК: збірник наукових праць.* 2017. № 2 (137). С. 71–77 *(0,81 друк. арк.; включено до: РІНЦ).*

9. Качан Д. А. Організаційно-економічні засади функціонування організаційнихформ використання машино-тракторного парку сільськогосподарських підприємств. *Сталий розвиток економіки: збірник наукових праць.* 2017. № 3 (36). С. 104–108 *(0,58 друк. арк.; включено до: Index Copernicus).*

10. Качан Д. А. Формування інформаційної системи аналізу технічного забезпечення сільськогосподарських товаровиробників. *Інноваційна економіка: наук.-вироб. журнал.* 2017. № 7–8 (70). С. 164–168 *(0,58 друк. арк.; включено до: Index Copernicus; РІНЦ).*

11. **Качан Д. А.**, Свиноус І. В. Теоретико-методичні підходи до трактування поняття «матеріально-технічна база». *Економіка та держава: наук.-практ. журнал.* 2018. № 6.С. 33–36. Режим доступу: http://www.economy.in.ua/ ?op=1&z=4077&i=6 *(0,47 друк. арк.; особистий внесок:систематизовано складові МТБ сільськогосподарських підприємств, висвітлено особливості їх відтворення та узагальнено елементи організаційно-економічного забезпечення відтворювальних процесів; 0,18 друк. арк.). Включено до: SIS.*

12. **Качан Д. А.,** Свиноус І. В. Теоретичні засади відтворення матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств. *АгроСвіт*. 2018. № 13. С. 28–34 *(0,81 друк. арк.; особистий внесок: поглиблено економічну сутність, принципи та особливості відтворювальних процесів у сільському господарстві, а також систематизовано їх види; 0,42 друк. арк.). Включено до: SIS.*

Статті в іноземних виданнях:

13. **Kachan D.,** Kachan L. Analysis of reproduction features of material and technical base of agricultural enterprises. The Scientific Journal of Cahul State University «Bogdan Petriceicu Hasdeu» semestrial edition ECONOMIC & ENGINEERING STUDIES. 2018. 2 (4). P. 28–36 *(1,05 друк. арк.; особистий внесок: проаналізовано формування та використання МТБ сільськогосподарськими підприємствами та узагальнено характерні тенденції здійснення відтворювальних процесів у розрізі основних її елементів; 0,54 друк. арк.)*. *Включено до: IBN; DOAJ; ECONBIZ.*

14. Svynous I., **Kachan D.** Organizational and economic foundations omachinery usage on farms in Ukraine. Buletinul Ştiinţific al Universităţii de Stat «Bogdan Petriceicu Hasdeu» din Cahulseria ŞTIINŢE ECONOMICE. 2016. No.2 (16). P. 20–34 *(0,87 друк. арк.; особистий внесок: проаналізовано рівень технічного забезпечення сільськогосподарських підприємств, встановлено вплив рівня прибутковості на можливості придбання ресурсів технічних засобів, а також обґрунтовано напрями їх ефективного використання, 0,50 друк. арк.)*. *Включено до: IBN.*

15. Kachan D. Organizational and Economik Principles of Agricultural Machinery Use // Visegraf Journal on Bioeconomy and Sustainable Development (online). Vol. 7, 2018. No. 2, P. 42–46. DOI: 10.2478/vjbsd-2018-0008. Режим доступу: https://vua.uniag.sk/sites/default/files/VUA_2_2018_Kachan_2.pdf. *(0,58 друк. арк.)*. *Включено до: AGRICOLA (National Agricultural Library); DOAJ (Directory of Open Access Journals); Index Copernicus та інші.*

Матеріали науково-практичних конференцій:

16. Качан Д. А. Складська інфраструктура як напрям розвитку матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Стратегічні пріоритети економічного розвитку агросфери» (м. Біла Церква, 19 листопада 2015 р.). Біла Церква, 2015. С. 19 *(0,12 друк. арк.)*.

17. Качан Д. А. Амортизація як джерело фінансового забезпечення відтворення технічних ресурсів сільськогосподарських підприємств: матеріали Державної науково-практичної конференції «Аграрна наука – виробництву» (м. Біла Церква,
17 листопада 2016 р.). Біла Церква, 2016. Ч. 3. С. 32–34 *(0,23 друк. арк.)*.

18. Гвоздєв Ю. В., **Качан Д. А.** Інституційне забезпечення інвестиційної діяльності в аграрному секторі України: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Роль аграрних вищих навчальних закладів у розвитку малих форм господарювання як фактора соціально-економічної стабільності сільських територій та самозайнятості населення» (м. Київ, 23 листопада 2016 р.). Київ: Науково-методичний центр «Агроосвіта», 2016. С. 36–37 *(0,12 друк. арк.; особистий внесок: запропоновано створення інформаційно-консультативного центру агроінвестпарку, як складової інституційного забезпечення інвестиційної діяльності в аграрному секторі України; 0,06 друк. арк.).*

19. Качан Д. А. Особливості інноваційного забезпечення процесів відтворення технічних ресурсів у сільському господарстві: «Наукові пошуки молоді в третьому тисячолітті» матеріали Міжнародної науково-практичної конференції молодих учених, аспірантів і докторантів «Стратегічні пріоритети економічного розвитку агросфери» (м. Біла Церква, 18 та 23 травня 2017 р.). Біла Церква, 2017. С. 3–4 *(0,23 друк. арк.)*.

20. Качан Д. А. Методичні підходи до поняття «матеріально-технічна база»: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Аграрна наука та освіта Поділля» (м. Кам’янець-Подільський, 14–16 березня 2017 р.). Ч. 2.Тернопіль: Крок, 2017. С. 183–185 *(0,35 друк. арк.)*.

21. Kachan D. Technical Supply of UkrainianA gricultural Enterprises as a Competitiveness Improvement Factor. International Scientific Days 2018 «Towards Productive, Sustainable and Resilient Global Agriculture and Food Systems» Conference Proceedings (May 16–17, 2018, Nitra, Slovak Republic). P. 801–814 *(0,81 друк. арк.)*.